M. T. B. COLLEGE, SURAT
Manuscripts Library

No. Ref.
Ser. 71

Title: Shiva Purana

71

Shiva Purāna		Title
		Author
		Editor
	Jan. 1866 Shaka 1731	Year, Vols.
		Publisher
71	(पौराणिक)	Remarks

॥श्रीगणेशायनमः॥ ॥श्रीसदाशिवायनमः॥ ॥जगतःपितरंशंभुं
जगतोमातरंशिवां॥ तत्पुत्रंचगणाधीशंनत्वैतद्वर्णयाम्यहं॥१॥ वागीशा
यस्यवदनेलक्ष्मीर्यस्यचवक्षसि॥ यस्यास्तेहृदयेसंवित्तंनृसिंहमहंभ
जे॥२॥ एकदामुनयःसर्वेनैमिषारण्यवासिनः॥ अपृच्छन्परयाभक्त्याव्यास
शिष्यंगुणान्वितं॥३॥ ऋषयऊचुः॥ सूतसूतमहाभागचिरंजीवीसुखी
भव॥ पिबंतस्त्वन्मुखांभोजाच्च्युतंज्ञानामृतंवयं॥४॥ अवितृप्ताःपुनःकिं
चित्प्रष्टुमिच्छामहेवयं॥ व्यासप्रसादात्सर्वज्ञोजातोसिकृतकृत्यतां॥५॥ ना
ज्ञातंविद्यतेकिंचित्भूतंभव्यंनविद्यते॥ गुरोःकृपांसमासाद्यसर्वसार्थं
कृतंत्वया॥६॥ कथयत्वंप्रसादेनशिवरूपमनुत्तमं॥ नत्वाजोपरमांदिव्यां २
तच्चरित्राण्यनेकशः॥७॥ अगुणोगुणवान्यातोकथंलोकेमहेश्वरः॥ शिवत

त्त्वंवयंसर्वेनजानीमोविचारतः॥८॥ सृष्टेःपूर्वंकथंदेवस्सन्मध्येचकथंपुनः
यच्छतिसर्वलोकेभ्यःसर्वंकथयसुव्रत॥९॥ सचप्रसन्नोभगवान्भवतीत्यनुमु
क्रम्॥ एतत्सर्वंतथाचान्यत्कथनीयंत्वयानघ॥१०॥ इतिपृष्टस्तदासौसूतु
श्रुत्वाहर्षसमन्वितः॥ उवाचवचनंतत्रऋषीणांशृण्वतांमुदा॥११॥ इतिश्री
शिवपुराणेपरिपाटिनामाध्यायःप्रथमः॥ सूतोवाच॥ सम्यक्पृष्टंभवद्भि
स्तुयथावत्कथयाम्यहं॥ कपोलकल्पितंनैवकथयिष्येमुनीश्वराः॥१॥ भव
द्भिःपृष्टमेतद्यत्पुरानारदेनवै॥ पृष्टंपित्रेस्वयंतत्रज्ञानायपरमात्मनः॥२॥
कस्मिंश्चित्समयेविप्राःनारदोऋषिसत्तमः॥ दृष्ट्वाव्योमदनंकर्त्ताशिवरू
पाण्यनेकशः॥३॥ दृष्ट्वानत्वाचसंपूज्यततोज्ञानेमहात्मनः॥ पप्रच्छब्रह्मणो
नत्वाशिवरूपमचिंतकः॥४॥ नारदोवाच॥ ब्रह्मन्ब्रह्मविदांश्रेष्ठपितामह

शिव० २

जगत्प्रभो ॥ त्वत्प्रसादात्मयासर्वं विष्णोर्मत्तात्समुत्तमं ॥ ५ ॥ भक्तिमार्गंतपोमा
र्गंज्ञानमार्गंसुदुष्करं ॥ दानमार्गंचतीर्थानांमार्गंचश्रुतवानहं ॥ ६ ॥ नज्ञातंशिव
तत्वंचपूजांचविधिवक्रमात् ॥ चरित्रंविविधंतस्यनिवेदयममप्रभो ॥ ७ ॥ सुसं
दिग्धंकथंचान्यंविज्ञायपरमेष्ठिनं ॥ प्रष्टव्यंपरमंतत्वंनैर्गुण्यंपरमेश्वरं ॥ ८ ॥ त
स्मात्वयाचवक्तव्यंमाहात्म्यंशंकरस्यच ॥ लोकानामुपकारार्थंव्रतानिचशि
वस्यच ॥ ९ ॥ संतुष्टोवक्तुमर्हस्त्वंकिंकिंयत्कृतिवैफलं ॥ तदुत्पत्तिंविवाहंचगि
रिजायाःसविस्तरं ॥ १० ॥ वक्तुमर्हस्यशेषेणतंपूर्वंनतत्प्रोस्मिजगत्प्रभो ॥ इतिश्रु
त्वावचस्तस्यनारदस्यांगजस्यच ॥ ११ ॥ उवाचवचनंतत्रब्रह्मालोकपिताम
हः ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ब्रह्मन्वतेसाधुपृष्टोहंलोकानांहितकाम्यया ॥ १२ ॥ यच्छ्रुत्वासर्व २
लोकानांसर्वपापक्षयोभवेत् ॥ तत्वंतेवममयारब्ध्यातंविष्णुनाप्रभविष्णुना

१३ ॥ शिवस्यपरमंब्रह्मन्ज्ञानंरूपमद्भुतं ॥ इदंदृश्यंयदानासीत्सदसदा
त्मकंचयत् ॥ १४ ॥ तदाब्रह्ममयंतेजोव्याप्तिरूपंचसंततं ॥ नस्थूलंनचसूक्ष्मं
चशीतंनोष्णंचपुत्रक ॥ १५ ॥ आद्यंतरहितंदिव्यंसत्यंज्ञानमनंतकं ॥ योगिनांत
रदृष्टिगम्यंध्यायंतिनिरंतरं ॥ १६ ॥ तद्रूपंसकलंह्यासीत्ज्ञानविज्ञानदंमहत् ॥
कियताचैवकालेनतस्येच्छासमपद्यत ॥ १७ ॥ प्रकृतिर्नामसाप्रोक्तामूलका
रणमित्यत ॥ अष्टौनुजावयस्यासन्विचित्रवसनाशुभा ॥ १८ ॥ एकाचैकसह
स्या स्रस्यवक्त्रेनैवनिस्पृहा ॥ नानाभरणसंयुक्तानानाज्ञानसमन्विता ॥ १९ ॥ ना
नायुधधरादेविप्रफुल्लपंकजाक्षिका ॥ अचिंत्यतेजसायुक्तासर्वयोनिसमु
द्भवा ॥ २० ॥ एकाकिनीयदामायासंयोगाद्बुध्यनेकिका ॥ यतोवैप्रकृतिर्देवी
ततोवैपुरुषस्तदा ॥ २१ ॥ उभौचमिलितौतत्रविचारंतस्तोमुने ॥ आवाभ्यां

शि॰व॰ ३

।किं प्रकर्तव्यं ध्यायतस्म परस्परं ॥२२॥ एतस्मिन्नंतरे वाणी समुत्पन्ना शुभाश्रु
ता ॥ तपश्चैव प्रकर्तव्यं संशयस्यापनुत्तये ॥२३॥ ततस्ताभ्यां च तच्छ्रुत्वा तपस्त
प्तं सुदारुणं ॥ कियत्कालं तदा ब्रह्मन् ध्यानमार्गपरायणौ ॥२४॥ प्रकृतिपुरु
षश्चैव प्रबुद्धौ ध्यानमार्गतः ॥ प्रबुध्वा विस्मयं प्राप्तौ कियत्न महो इति ॥२५॥
तदंगाज्जलधारा हि संजाता विविधा मुने ॥ तानिव्याप्तं च सकलं ब्रह्मरूपम
नल्पजलं ॥२६॥ अनंतं ह्यनवत्तच्च स्पर्शनात्पापनाशनं ॥ तदा श्रांतश्च पुरु
षः तया सह जलेस्वयं ॥२७॥ सुष्वाप परमः प्रीतः बहुकालं तया सह ॥ नारा
यणेति तन्नाम जातं तस्य महात्मनः ॥२८॥ नारायणी तदा नाम प्रकृतेः सं
मतं मुने ॥ नान्यत्किंचित्तदा ह्यासीत् प्रकृतिपुरुषं विना ॥२९॥ एतस्मिन्नं ३
तरे ब्रह्मन् तत्त्वान्यासन्महात्मनः ॥ प्रकृतेश्च महानासीत्महतश्च गुणा

स्त्रयः ॥३०॥ अहंकारस्ततो जातस्ततस्तन्मात्रकापरा ॥ पंचभूतान्यतो
भ्यासन् ज्ञानविज्ञानकान्यथ ॥३१॥ तत्त्वानामिति संख्यातं युक्तं ते ऋषिस
त्तम ॥ जडात्मकं च तत्सर्वं प्रकृतेः पुरुषं विना ॥३२॥ तान्येकीकृतं यच्च चतु
र्विंशतिसंज्ञिकं ॥ तद्गृहित्वा च सुष्वाप जले ब्रह्मस्वरूपिणी ॥३३॥ सुप्ते नाराय
णे देवे नाभौ पंकजमुत्तमं ॥ अनंतपत्रिकायुक्तं कर्णिकारसमन्वितं ॥३४॥
अनंतयोजनायाममनंतोच्छ्रायसंयुतं ॥ कोटिसूर्यप्रतिकाशं सुंदरं त
त्त्वसंयुतं ॥३५॥ तस्मात्स्वयमभूत्तो जज्ञे पुत्रोहं हेमगर्भकः ॥ तन्मायामोहित
श्चाहं नाविदं तु क्रमलं विना ॥३६॥ कोहं वा कुत आयातः किं कार्यं तु मदी
यकं ॥ कस्य पुत्रोहमुत्पन्नः केनेह निर्मितोप्यहं ॥३७॥ इति संशयमापन्नं

शिव॰ विधिमंसिमपद्यत । किमर्थं मोहमायामि यत्र वैकमलस्थलं ॥ ३८ ॥ मत्कर्णाविन
४ वेत्तत्र न विष्वलितसंज्ञया ॥ इति बुध्विं समास्थाय कमलादवरोहयत ॥ ३९ ॥
नालेनाले गतस्तत्र वर्षाणां शतकं मुने । न लब्धं तु मया तत्र कमलस्थानमु
त्तमं ॥ ४० ॥ संज्ञायत्वं पुनः प्राप्तो कमलंगं तु मुसकः ॥ आरुरोहाथ कमलं
नालमार्गेण वै मुने ॥ ४१ ॥ ऊर्ध्वलं कमलस्याथ जघ्रवान न विमोहिता ॥
नीलमार्गे तु च मनेगतं वर्षशतं पुनः ॥ ४२ ॥ क्षणमात्रे तदा तत्र शांतो तिष्ठ
विमोहितः । तदा वाणी समुत्पन्ना तपेति परमाद्भुता ॥ ४३ ॥ तच्छ्रुत्वा च तप
स्तप्तवद्वादशाब्दं प्रयत्नतः । तदावै भगवान् विष्णुश्चतुर्बाहुः सुलोचनः ४
४४ ॥ ममैवानुग्रहे कर्तुं पीतांबरधरः स्तनः ॥ शंखचक्रायुधस्तत्र गदा

पद्मधरः परः ॥ ४५ ॥ घनश्यामलसंतुष्टः प्रसन्नमुखपंकजः । मुकुटांगदहिन्नष
णो युक्तः कोटिकंदर्पसंमतः ॥ ४६ ॥ प्रकृत्या जनितः सोथ मया दृष्टः पुरा मुने
तं दृष्ट्वा सुंदरं रूपं विस्मयं परमं गतः ॥ ४७ ॥ कालात्मा कांचनाभश्च शुक्लः क्व
स्तश्च निर्गुणः । नारायणो महाबाहुः सर्वात्मा सदसन्मयः ॥ ४८ ॥ तथाभूतम
हं दृष्ट्वा हर्षितोद्य नवं स्तदा । मायया मोहितस्तस्य न मवोच मम मर्षितः ॥ ४९ ॥
कस्त्वं वदेति हस्तेन समुत्थाप्य सनातनं । प्रबुद्धो भगवान् स्तत्र कस्त्वं कथय
सुव्रत ॥ ५० ॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा नाम तो नवान् हरिं । सत्वेन परमो विष्णुः नि
मंनीतव सुव्रत ॥ ५१ ॥ वत्स जानीहि नश्चेते सत्यमेतद्वदाम्यहं । तस्यैतद्वचनं
श्रुत्वास्मि तत्सर्वं महामुने ॥ ५२ ॥ मायया मोहितस्तत्वे परिज्ञस्य पुनस्तदा ॥ ना

धातारं ३

शिव० ५

एमेवस्त्वंवक्तेति मर्गसंसारपालक ॥ ५३ ॥ मामाहात्म्यमितं कृत्वा गुरुशि
ष्यमिवानघ ॥ कर्त्तारं जगतो साक्षात्स्कृतेश्च प्रवर्त्तकं ॥ ५४ ॥ सनातन मजं
विष्णुं विरंची विश्वसंभवे ॥ विश्वात्मानं विधातारं एकं जेक्षणं ॥ ५५ ॥ किमर्थं
माघमेमाहात्तवक्तुमर्हसि सत्वरं सोपि मामाह जगतां कर्त्ता त्वमिति लो
कपः ॥ ५७ ॥ नत्वाहं त्वां भवानं गादवतीर्णा स्वमायया ॥ विश्वतोसि जग
न्नाथं नानारायणमनामयं ॥ पुरुषं परमात्मानं मात्मानं जगतां प्रभुं
विष्णुमच्युतमीशानं विश्वस्य प्रभवोद्भवं ॥ ५८ ॥ तवापराधो नास्त्यत्र
ममायाकृतं त्विदं ॥ शृणु सत्यं परं ब्रह्म सर्वं तन्मम संभवं ॥ ५९ ॥ मया
स्त्रष्टपुरा व्यक्तं चतुर्विंशतितत्वकं ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य ब्रह्मा क्रोधान्वि ५

तस्तदा ॥ ६० ॥ कोवा त्वमिति संभस्मी कश्चित्कर्त्ता न वेत्त्नव ॥ मायया मोहि
तश्चाहं युद्धं चक्रे सुदारुणं ॥ ६१ ॥ विवादश्च महानार्थं च प्रबोधार्थं द्वयोर ॥
पि ॥ ज्वालामालासहस्राढ्यं कालानलशतोपमं ॥ ६२ ॥ क्षयवृद्धिविनिर्मु
क्तमादिमध्यांतवर्जितं ॥ अनौपम्यमनिर्दिष्टमव्यक्तं विश्वसंभवं ॥ ६३ ॥
तस्य ज्वालासहस्रेण मोहितो भगवान् हरिः ॥ मोहितं प्राह मामत्र किम
र्थं स्पर्द्धसे धुना ॥ ६४ ॥ आगतस्तृतीयोत्रापि तिष्ठतां युद्धमावयो ॥ कुतए
वात्र संभूतः परीक्षावोग्निसंनिभं ॥ ६५ ॥ वायुवेगसमो भूत्वा गच्छोर्द्धं वि
श्वसंभव ॥ भवान्नेरद्ध्व प्रयत्नेन गंतुमर्हसि सत्वरं ॥ ६६ ॥ हंसरूपं तथाधा
र्यं वाराहं च मया पुनः ॥ एवं व्याकृत्य विश्वात्मा स्वरूपमकरोत्तदा ॥ ६७ ॥

शिव० ६
हंसश्चाहंतदाजातोसुंदरःपक्षसंयुतः।तदाप्रभृतिमामाहुर्हंसहंसवि
राडिति।६०।हंसहंसेतियोब्रूयात्सोहंसोथभविष्यति॥सुश्वेतोह्यनिलश्च
रश्चः विश्वतःपक्षसंयुतः।६९।मनोनिलजवोभूत्वाततःश्चोर्ध्वगतः पुरा
नारायणोपिविश्वात्मासुश्वेतोह्यभवत्तदा।७०।दशयोजनविस्तीर्णमाया
तंशतयोजनं॥मेरुपर्वतवर्ष्माणंतीक्ष्णनखाग्रदंष्ट्रिणं।७१।कालादित्य
समाभासंदीर्घघोणंमहास्वरं।कृष्णपादंविचित्रांगंजैत्रंदृढमनोजवं
७२॥वाराहंरूपमास्थायगतवानतदधोजवन्॥एवंवर्षसहस्रंचचर
न्विष्णुरधोगतः॥तदाप्रभृतिलोकेषुश्वेतवाराहकल्पकः।७३॥इ ६
तिश्रीशिवपुराणेद्वितीयोध्यायः।२।सूतोवाच॥तदनंतरंचयज्ज्ञातंश्रु

यतांऋषिसत्तमाः॥श्रांतंचबहुधाकालंविष्णुनाप्रभविष्णुना।१।नाय
१५ स्यदृष्टमप्यस्यमूलंलिंगस्यशंकरः॥तावत्कालंगतोप्यूर्ध्वमहमप्यरिंद
म।२।सत्वरंसर्वयत्नेनतस्यांतंज्ञातुमिछया॥श्रांतोनदृष्ट्वातस्यांत
महंकालादधोगतः।३।तथैवभगवान्विष्णुःश्रांतःसंभ्रांतविलोचनः॥
समागतोमयासार्द्धंप्रणिपत्यभवंविभुं।४।माययामोहितःशंभोत
स्थौसंविग्नमानसौ॥प्रणिपत्यमयासार्द्धंसस्मारकिमिदंत्विति।५।अ
निर्देश्यंचतद्रूपंमनामकर्मवर्जितं॥अलिंगंलिंगतांजातंध्यानमार्ग
प्यगोचरं।६।स्वस्थचित्तंतदाकृत्वानमस्कारपरायणौ॥जानीयावोन
तेरूपंयोसिसोसिनमोस्तुते।७।एवमाहृत्यतंजातंनमस्कारंप्रकुर्व

शिव०

७ तोऽनंतदासमभवत्तत्रमानंदंशाद्वलक्षणं ॥८॥ अमितिचमुनिश्रेष्ठमुख्य

कं श्रुतलक्षणं । किमिदंत्विति संचिंत्य मयातिष्ठनुमहास्वनं ॥९॥ यस्माच्छ

ब्दं समुद्भूतं तस्मैतुभ्यं नमोऽस्तुते । लिंगस्यपश्चिमे भागे तदापश्यत्सनात

नं ॥१०॥ आद्यं वर्णमकारं च उकारं चोत्तरं ततः । मकारं मध्यतश्चैव नादांत

तं तस्य ओमिति ॥११॥ सूर्यमंस्यमध्यतः तस्योपरि मंडलवद्दृष्ट्वा वर्णमाद्यं

तु दक्षिणे । उत्तरे पावकप्रख्यमुकारं ऋषिसत्तम ॥१२॥ शीतांशुमंडलप्र

ख्यमकारं तस्य मध्यतः । तस्योपरि तदापश्यत्स्फुटिकप्रभवं विभुं ॥१३॥

तुरीयातीतममृतं निष्कलं निरुपप्लवं । निर्द्वंद्वं केवलं तत्वं बाह्याभ्यं ७

तरवर्जितं ॥१४॥ आदिमध्यांतरहितमानंदस्यापिकारणं ॥ सत्यमानंद

ममृतं परं ब्रह्मपरायणं ॥१५॥ एकाक्षरान्मकाराख्यो भगवान्नीललोहि

तः । सर्गकर्त्ता उकाराख्या अकाराख्यस्तु पालकः ॥१६॥ मकाराख्यस्तु

योनिस्थमनुग्रहकरो भवः । अहमेवं हरिर्ब्रह्मन् विस्मयाविष्टमानसौ

॥१७॥ एतस्मिन्नंतरे यज्ञरूपमद्भुतसुंदरं । पंचवक्त्रं दशभुजं कर्पूरगौरकं

मुने ॥१८॥ नानाकांतिसमायुक्तं नानाभूषणसंयुतं ॥ महोदारमहावीर्यं

महापुरुषलक्षणं ॥१९॥ तं दृष्ट्वा परमं रूपं निर्मितास्त्वयमेव च ॥ ततो विज्ञा

यदेवशं यथावत् स्तुतिसंमतेः ॥२०॥ मंत्रैर्महेश्वरं देवं तुष्टाव सुमहोद

यं । आवयोः तुष्टिनाधुष्टो लिंगेस्मिन्नंतरं जनः ॥२१॥ दिव्यं शब्दमयं रूपं

मास्थाय प्रहसन्स्थितः । आकारस्तस्यमूर्द्धानं ललाटं दीर्घ उच्यते ॥२२

शिव० ८ इकारं दक्षिणं नेत्रमीकारं वामलोचनं ॥ उकारं दक्षिणं श्रोत्रं ऊकारं वाम
उच्यते ॥ २३ ॥ ऋकारं दक्षिणं तस्य कपोलं परमेष्ठिनं ॥ वामं कपोलं ॠकारं
लृलॄ नासापुटे उभे ॥ २४ ॥ एकारमोष्ठमूर्द्ध्वं तु ऐकारमधरं विभोः ॥ ओकारं
तथौकारं दंतपंक्तिद्वयं क्रमात् ॥ २५ ॥ अंअः ब्रह्मतालुनी तस्य देवदेवस्य धी
मतः ॥ कादिपंचाक्षराण्यस्य पंचहस्तांश्च दक्षिणे ॥ २६ ॥ चादिपंचाक्षराण्ये
वं पंचहस्तांस्तु वामतः ॥ टादिपंचाक्षरं वादौ तादिपंचाक्षरं तथा ॥ २७ ॥ प
कारमुदरं तस्य फकारं पार्श्वमुच्यते ॥ बकारं वामपार्श्वं तु भकारं स्कंध ८
उच्यते ॥ २८ ॥ मकारं हृदयं शंभोः महादेवस्य योगिनः ॥ यकारादि सका
रांतं विभोर्वै सप्त धातवः ॥ २९ ॥ हकारं नाभिरूपं हि क्षकारं नासा उच्यते ॥ ए

वं शंभुमयं रूपमगुणस्य गुणात्मनः ॥ ३० ॥ तं दृष्ट्वा तु मया सार्द्धं भगवंतं महे
श्वरं ॥ प्रार्थयंतौ पुनस्तं वै कृपा कार्या विभो त्वया ॥ ३१ ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा प्र
सन्नं शंकरस्तदा ॥ उवाच वचनं तत्र प्रसन्नो भगवानिह ॥ ३२ ॥ तदीयं त
द्वचस्तत्र श्रुत्वा विष्णुर्मया सह ॥ उवाच यदि देवेश प्रसन्नो भगवानिह ॥
३३ ॥ आवयोः किंच कार्यं वै यदिच्छसि तथा कुरु ॥ इत्येतत्तु वचनं श्रुत्वा
शंभुर्वाक्यमथाब्रवीत् ॥ ३४ ॥ सृष्टिकर्ता भवेद्ब्रह्मा सृष्टेश्च पालको हरि
॥ महीयस्त्व तयाप्येशः भविष्यति त्वदंगजात ॥ ३५ ॥ इयं च प्रकृतिर्देवी या
नारायणमाश्रिता ॥ तस्याः भविष्यति शक्तिः ब्रह्मणो संभविष्यति ॥ ३६ ॥
अन्या शक्तिः पुनस्तत्र प्रकृतेः संभविष्यति ॥ समाश्रयिष्यते विष्णुं लक्ष्मी

रूपेण सा तदा ॥ ३७ ॥ पुनश्च कालीनाम्नी च मदंशं प्रापयिष्यति ॥ त्रयो देवास्त
थाप्येकाः शक्तयः परमास्तुता ॥ ३८ ॥ सृष्टिकार्यवसेन्यस्य कुर्वंतु ते मदाज्ञ
या ॥ इत्येवंतु वचः श्रुत्वा विष्णुर्वाक्यमथाब्रवीत ॥ ३९ ॥ श्रीभगवानोवाच ॥
नवङ्कर्म करिष्यामो नियताः सर्व एव हि किंचिद्विज्ञाप्यमस्त्येव तत्त्वं कर्तु
मिहार्हसि ॥ ४० ॥ ततो वचनमारब्धं शंकरेण परं स्तुतं ॥ यदनिष्टतमं त
न्वं दास्यामि हितकाम्यया ॥ ४१ ॥ विष्णोर्मायासहोवाच शंकरं लोकशंक
रं ॥ श्रीभगवानोवाच ॥ देवदेव नमस्तुभ्यं देहि तत्त्वं नमोस्तु ते ॥ ४२ ॥ ध्येयं
सेव्यं तथा पूज्यं वक्तुमर्हसि सुव्रत ॥ यत्कृत्वा सर्वसामर्थ्यं नविष्यति
नसंशयः ॥ ४३ ॥ इत्युक्तः शंकरस्तस्मै ददौ नादात्मकं शिवं प्रणवात्म

कं परं तत्त्वं लब्धवान् परमात्मनः ॥ ४४ ॥ हरिस्तत्र परं तत्त्वं ज्ञात्वा रूपम
पद्यत ॥ तदुपायं प्रवक्ष्यामि मंत्रतत्त्वं श्रुतात्ययः ॥ ४५ ॥ प्रणम्य भगवा
न् विष्णुः पुनश्चापत्रपहर्षितः ॥ ॐकारप्रणवं मंत्रं कलामेवकसंयुतं ॥ ४
६ ॥ ॐ तत्त्वमसीत्युक्तं महावाक्यं हरस्य च ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशं मंत्ररू
पमनुत्तमं ॥ ४७ ॥ मेधाकरमतो भूयः सर्वकार्यार्थसाधकं ॥ पुनर्मंत्रं त
यात्मपश्च गायत्रीलक्षणं महत् ॥ ४८ ॥ चतुर्विंशतिवर्णाढ्यं चतुर्वर्गफलप्र
दं ॥ पुनर्मृत्युंजयं मंत्रं पंचाक्षरमतः परं ॥ ४९ ॥ चिंतामणिं तथा मंत्रं द
क्षिणामूर्तिसंज्ञिकं ॥ पंचमंत्रं तथा लब्ध्वा जजाप भगवान् हरिः ॥ ५० ॥
इति श्रीशिवपुराणे तृतीयोध्यायः ॥ जपतस्तस्य देवस्य प्रादुर्भूतो ह

हरः॥ स्वयंपुनप्रसन्नस्तत्रैवहरस्यपरमात्मने॥ १॥ निगमंस्थास्त्ररूपेणादद्दौ
तस्मैमहात्मने। नत्वमंत्राह्यमेकैवेतत्रकर्माण्यनेकशः॥ २॥ सर्वविद्यानि
धिर्देवोहरस्थासीन्महामुने॥ ईशानः सर्वविद्यानांश्रुतिरित्यासनातनी।
३॥ हरात्माप्यसस्वयंविष्णुर्हरिर्मह्यमदात्पुनः॥ पुरतः स्वात्मरूपेणाप्राप्तवा
न्निगमंतदा॥ ४॥ सोयंज्ञानमदात्तस्मैरहस्यंपरमात्मने॥ परमात्मापुन
र्मह्यंदत्तवान्रूपयामुने॥ ५॥ संप्राप्यनिगमंदेवः पप्रच्छपुनरेवतं॥ कथं
चतुष्पलेदेवमयाध्येयः कथंप्रभो॥ ६॥ क— नेचप्रकर्त्तव्यंशंकरंचकथं
प्रजेत॥ एतत्सर्वंमहाराजरूपांकृत्वाममोपरि॥ ७॥ कृपनीयंप्रयत्नेन १०
श्रृएवतांपापहारकं॥ इत्येतद्वचनंश्रुत्वाप्रसन्नोभगवान्हरः॥ ८॥ उवा

चहरयेनत्वंश्रृणुष्वावहितोहरे॥ इदंलिंगंमदापूज्यंध्यानंवैनात्रसंशयः॥ ९
इदानींसृष्टपतेयद्वत्तयाकार्यंत्वयासदापूजितो। लिंगरूपेस्मिन्नयत्नोवि
विधंफलं॥ १०॥ दास्यामिसर्वलोकेन्योमनोभिप्रायान्यनेकशः॥ यदादुःखेन
वेदत्वंपूजितेदुःखनाशने॥ ११॥ इतिदत्वाद्वरस्तस्मैवरानन्याननेकधा उ
वाचवचनंदेवविष्णवेप्रनविष्णवे॥ १२॥ अयंब्रह्मातयाकर्त्तास्त्रिष्टेःकार्यं
निरंतरं॥ पालयत्वंसदादेवमद्भक्तिंपरमांकुरु॥ १३॥ इत्युक्त्वानुपुनस्तस्मै
पूजाविधिमदाच्छुभं॥ येनेवपूजितःशंभुःफलंयच्छत्यनेकशः॥ १४॥ त
दहंकथयिष्यामिसर्वपापहरंपरं॥ ततःसर्वमयंदेवंविश्वरूपंमहेश्व
रं॥ १५॥ अनंतंनिष्कलंदेवंकृष्णमनुसामरूपिणं॥ सर्गस्थितिलयानां

हिकर्त्तारं परमेश्वरं ॥१६॥ तुष्टाव पुनरीष्टाभिर्वाग्भिर्वरदमीश्वरं ॥ हरिरुवा
च ॥ ॐ एकाक्षराय देवाय अकारायात्मरूपिणे ॥१७॥ उकारायादिदेवाय वि
द्यारूपाय ते नमः ॥ तृतीयाय मकाराय शिवाय परमात्मने ॥१८॥ जलाय ज
लजाप्याय नमस्ते जलव्यापिने ॥ चिंतयेचिंतरूपाय स्मृतिरूपाय ते नमः
१९ ज्ञानाय ज्ञानगम्याय नमस्ते परमात्मने ॥ हिरण्यबाहवे तुभ्यं नमस्ते
हेमरेतसे ॥२०॥ कपर्दिने नमस्तुभ्यं नागांगाभरणाय च ॥ वृषाकपये शर्वा
य कर्त्रे हर्त्रे नमो नमः ॥२१॥ शिवाय शिवरूपाय व्यापिने व्योमव्यापिने ॥
नमो निधीनां पतये लिंगिने लिंगरूपिणे ॥२२॥ तेजस्वि तेजसां मध्ये आव
र्यो ब्रह्मवर्चसे ॥ आत्मने ऋषये तुभ्यं स्वामिने विष्णवे नमः ॥२३॥ तेजसे

तेजसां नेत्रे नमस्ते सर्वरूपिणे ॥ शाश्वताय वरिष्ठाय वारिगर्त्ताय योगिने॥
२४॥ ॐकाराय नमस्तुभ्यं सर्वज्ञानेभ्यो नमः ॥ विररामेति तं स्तुत्वा ब्रह्म
णा सहितो हरिः ॥२५॥ इदं स्तोत्रं परं पुण्यं सर्वपापप्रणाशनं ॥ यः पठेच्छृणु
याद्वापि श्रावयेद्वा द्विजोत्तमान ॥२६॥ स याति ब्रह्मणो लोके पापकर्मरतोपि
सन ॥ कल्याणं वर्द्धते तस्य शुक्लपक्षे यथा शशी ॥२७॥ सर्वपापविमुक्त्यर्थं वि
ष्णुना परिभाषितं ॥ स्तोत्रं ॥ अथोवाच महादेवः प्रीतोहं सुरसत्तमौ ॥२८
पश्यतां मां महादेवं नयं सर्वं प्रमुच्यतां ॥ युवां प्रसूतौ ह्यङ्गतः मदीच्छायाः
महाबलौ ॥२९॥ ममात्र रूपं त्रिधा भिन्नं निर्गुणं सगुणीकृतं ॥ अयं मे दक्षि
णे पार्श्वे ब्रह्मा लोकपितामहः ॥३०॥ वामपार्श्वे च मे विष्णुर्विश्वात्मा हृदये

शिवपु०
१२

श्री

परः। प्रीतोऽहं [illegible] युवयोः सम्यक् वरं दास्यामि यदीप्सितं ॥३१॥ एवमुक्त्वा सुमां वि
ष्णुं कराभ्यां परमेश्वरः। पस्पर्श सुमुनाभ्यां च घृणया स घृणानिधिः ॥३२॥
ततः प्रहृष्टमनसा प्रणिपत्य महेश्वरं। प्राह नारायणो नाथं लिंगवर्जितं ॥३३॥ लिंगस्थं
यदि प्रीतिः समुत्पन्ना यदि देयो वरस्त्वया। भक्तिर्भवतु नौ नित्यं त्वयि चावि
निचारिणी ॥३४॥ देवः प्रसन्नवदनो भूत्वोवाच महामुने। कार्यार्थं निर्मितौ
देवौ नाद्येयं विद्यते मम ॥३५॥ जानुभ्यामवनीं गत्वा पुनर्नारायणः स्वयं। प्र
णिपत्य च विश्वेशं प्राह मंदतरं वचः ॥३६॥ आवयोर्देव [illegible] देवेन्द्र विवाद
मपि ज्ञानतं। इहागतोऽनवान् यस्मात् विवादद्भ्राम नाय नौ ॥३७॥ तस्य त १२
द्वचनं श्रुत्वा पुनः प्राह हरो हरिं। प्रणिपत्य स्थितं मूर्ध्ना कृतांजलिपुटं स्म

रन् ॥३८॥ महेश उ० ॥ मयि भक्तिर्दृढा भूयात् युवयोस्त्वच्च नुज्ञया। पार्थि
वीं चैव मन्मूर्त्तिं विधाय कुरुतं युवां ॥३९॥ सेवां च विधिवत् प्राज्ञौ कृत्वा सुखम
वाप्स्यथः ॥ उपास्थितं विधानेऽस्मिन् दुःखं हरो हर ॥४०॥ दृष्टौ वरानने कांश्चित
योर्हितचिकीर्षया ॥ ब्रह्मन् सृष्टिं कुरु त्वं हि मदाज्ञापरिपालकः ॥४१॥ वत्स व
स हरे त्वं च पालये तच्चराचरं। त्रिधा भिन्नो ह्यहं विष्णो ब्रह्मविष्णुहराख्यया ॥
४२ ॥ सर्गरक्षालयगुणैः निष्कलोऽहं सदा हरे। मद्रूपं परमं ब्रह्मन् ईदृशं न
वदंगतः ॥४३॥ प्रकटी भविता लोके नाम्ना रुद्रः प्रकीर्त्तितः। मदंशजस्य सा
मर्थ्यं न्यूनं नैव भविष्यति ॥४४॥ योऽयं सोऽहं न भेदोऽस्ति पूजाविधिविधानतः
यथा च ज्योतिषः संगात् जलादेः स्पर्शता न वै ॥४५॥ तथा ममागुणस्यापि

शिवपु.
१३

संयोगाद्बंधनं नहि । शिवरूपं ममैतच्च रूपोपि शिववत्तदा ॥४६॥ न तत्र परभेदो
वै कर्तव्यश्च महामुने ॥ वस्तुयाथेकधा भिन्नं रूपं हि त्रिजगत्सुत ॥४७॥ सुवर्ण
स्य यथैकस्य वस्तुत्वं नैव गच्छति । अलंकारकृतो देव नामभेदो न वस्तुतः ॥
४८॥ यथैकस्याः मृदो भेदो नानापात्रेन वस्तुतः । यथैकस्य समुद्रस्य विका
रो नैव वस्तुतः ॥४९॥ कारणस्यैव कार्यं च निदानं च निदर्शनं ॥ एवं ज्ञात्वा भव
भ्रांतुं न द्वंद्वं भेदकारणं ॥५०॥ वस्तुतः सर्वदृश्यं च शिवरूपं मतं मम ॥ अहं भ
वान् अयं चैव रुद्रोयं यो भविष्यति ॥५१॥ एकं रूपं न भेदोस्ति भेदे च बंधनं भ
वेत् ॥ तथापीदं मदीयं वै शिवरूपं सनातनं ॥५२॥ मूलीभूतं सदा प्रोक्तं सत्यं
ज्ञानमनंतकं ॥ एवं ज्ञात्वा सदा ध्येयं तत्वजिज्ञासुना त्वया ॥५३॥ विशेषात्क १३

प्रकृते ८

यं त्वमेतत् ॥ श्रूयतां कथयेन मया नवं तौ जातो नायं वै प्रकृतेः पुनः ॥५४॥ महाना
जायते तत्र ब्रह्मणोऽन्तकृटे रहं गुणोघ प्रियः प्रोक्तस्तामसः प्राकृतो हरे ॥५५॥
वैकारिकश्च विज्ञेयो योहं कारुद्राकृतः । नामतो वस्तुतो नैव नाम सः परि
चक्षते ॥५६॥ एतस्मात्कारणाद्ब्रह्मन् करणीयमिदं त्वया ॥ समोहं सर्वतत्वे
षु पालयैनं पितामह ॥५७॥ एतस्याः प्रकृतेर्लक्ष्मीः ह्येतदंशान् भविष्यति ब्र
ह्माणी च तदंशाश्च महाकाली तदंशका ॥५८॥ भविष्यति परा नूनं कार्यार्थं
नैकतां गता । तं च लक्ष्मीमुपाश्रित्य कार्यं कर्तुमिहार्हसि ॥५९॥ ब्रह्मन्त्व
च स्वरां देविं कर्तुं कार्यमनंतकं । अहं कालीं समाश्रित्य करिष्ये कार्यमु
त्तमं ॥६०॥ चतुर्वर्णमयं लोकं तस्य रक्षार्थमेव वै । तदन्यैर्विविधैः का

शिवपु॰
१४

र्थः कृत्वा सुखमवाप्स्यथ ॥ ६२ ॥ ज्ञानविज्ञानसंयुक्ताः लोकानां हितकारकाः
मुक्तिदोत्र भगवानप्यत्र लोके सनातन ॥ ६३ ॥ मद्दर्शने फलप्राप्तिस्तदेव दर्श
नं तव ॥ ममैव हृदये विष्णुः विष्णोश्च हृदये ह्यहं ॥ ६४ ॥ उभयोरंतरं यो वेन
जानीहि मतो मम ॥ इदं लिंगं सदा पूज्यं नवधा सुखदं तव ॥ ६५ ॥ मणिमयं
धातुः जन्यं हेमं वा पार्थिवं मुने ॥ एतस्माच्च विधेरन्यो वध्यो न मतो मम
एवमुक्त्वा स भगवानस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ६६ ॥ तदा प्रभृति लोकेस्मिन् लिंग
पूजाविधिस्मृतः ॥ लिंगवेदी महादेवो लिंगं साक्षान्महेश्वरः ॥ ६७ ॥ यस्तु
लिंगसमीपे तु कार्यं किंचित्करोति च ॥ तस्य फलस्य संख्यानं न शक्नो १४
मि महामुने ॥ ६८ ॥ यस्तु लिंगसमाख्यानं पठ्यते शिवसंनिधौ ॥ पठमा

साक्षिवद्रूपो वै नांत्र कार्या विचारणा ॥ ६९ ॥ ॥ इति श्री शिवपुराणे शिवो
त्पत्तिवर्णनं चतुर्थोध्यायः ॥ ऋषय ऊचुः ॥ सूत सूत महाभाग लिंगोत्पत्तिश्च
ता श्रुता ॥ श्रुत्वा यस्याः प्रभावेन दुःखनाशो भवेदिह ॥ १ ॥ तदंतरं च यज्ञातं
महात्म्यं च शिवस्य च ॥ स्वरूपं चैव प्रकारं तु कथयस्व विशेषतः ॥ २ ॥ सूतो
वाच ॥ सम्यक्पृष्टं भगवञ्छिवस्य ज्ञातं तदनंतरं ॥ कथयिष्यामि संक्षेपा
त् यथापूर्वं श्रुतं मया ॥ ३ ॥ अंतर्हिते तदा देवे शिवरूपे सनातने ॥ ब्र
ह्मणा विष्णुना रूपं हंसवाराहयोस्तदा ॥ ४ ॥ संकृतं च ततस्ताभ्यां यत्कृ
तं श्रूयतामिति ॥ ऋषय ऊचुः ॥ अस्माकं संशयस्तावत्तन्नाशयितुम
र्हसि ॥ ५ ॥ हंसवाराहयोः रूपं ताभ्यां चैव धृतं कथं ॥ अन्यद्रूपं विहा

शिव
१५

येवकिमत्रकारणंवद ॥६॥ इत्येतद्वचनंश्रुत्वास्ततःपोराणीकोब्रवी
त् ॥ गगनेहंसरूपस्यगतिर्नवेतिनिश्चला ॥७॥ हंसस्यचविवेकोस्तिज
लदुग्धविभागयोः ॥ अज्ञानज्ञानयोस्तत्वंतद्विवेकायहंसकः ॥८॥ विवे
कोनेवलब्धश्चयतोहंसोव्यलीयत ॥ सृष्टिप्रवृत्तिकामोवैकथंज्ञानंप्र
जायते ॥९॥ वाराहंकारणंरूपंकल्पार्थंचप्रकल्पितं ॥ यद्दिनंहिसमारभ्य
रूपंचधृतवान्हरिः ॥१०॥ तद्दिनंप्रतिकल्पोवैकल्पोवाराहसंज्ञिकः ॥
तद्दीछावायथाजातानान्यांरूपंधृतंतथा ॥११॥ नैवात्रविस्मयःकार्यो
हंसवाराहरूपके ॥ प्रस्तुतंश्रूयतांपुत्रब्रह्मैवविकृतंचयत ॥१२॥ अ १५
नंतेनिष्कलेलिंगेनिर्गुणेगुणरूपिणि ॥ विष्णवेचैरानंदत्वागुणेषुसु
व

ख्यतांव्रज ॥१३॥ गुणाःसत्वादयश्चैतितेसर्वेहिविमोहिताः ॥ तस्मात्वं
सर्वलोकेषुमान्योपूज्योनविष्यसि ॥१४॥ ब्रह्मणानिर्मितेलोकेयँडुःखं ६
ते प्रजायँतदात्वंसर्वदुःखानां ॥ नाशनेतत्परोनव ॥१५॥ विविधानवतारां
श्चगृहीत्वाकीर्तिमुत्तमां ॥ विस्तारयहरेलोकेतरणायपरेश्वर ॥१६॥ गु
णरूपोऽहंरुद्रोअनेनवपुषापरं ॥ कार्यंकरिष्येलोकानांसर्वथाना
स्य त्रसंशय ॥१७॥ ममध्येयंनवांश्चैवतवध्येयमहंपुनः ॥ आवयोरंनैव तं
ह्यणुमात्रंविचारतः ॥१८॥ वस्तुत्वेवाप्येकलवरतोपितयेवच ॥ मद्भक्तो
यःपरोन्मूत्वातेनिंदांयःकरिष्पाति ॥१९॥ तस्याहंसकलंपुण्यंन्नमीक्ष
त्वाप्युरोपतः ॥ नरकेपातयिष्यामितद्वेषासुरुषोत्तम ॥२०॥ लोके।

शिव० स्मिन्मुक्तिदो नृणां भुक्तिदश्च विशेषतः ॥ ध्येयः पूज्यश्च सर्वेषां निग्रहा
१६ नुग्रहं कुरु ॥ २१ ॥ इत्युक्त्वैव ब्रह्माणं हस्ते धृत्वा स्वयं हरिः ॥ कथयामास शं
करं विष्णुः सहायो भव सर्वदा ॥ २२ ॥ सर्वाध्यक्षश्च देवेषु भुक्तिमुक्तिप्रदायकः ॥ टि०
भव त्वं सर्वथा श्रेष्ठ सर्वकार्यप्रसाधकः ॥ २३ ॥ सर्वेषां प्राणरूपश्च भव
त्वं च मम आज्ञया ॥ त्वां च समाश्रिता ये वै मामेव समुपाश्रिता ॥ २४ ॥ अंत
रं यश्च जानाति निरये पतते ध्रुवं ॥ इदं रूपं त्वया तावद्रक्षणीयं मदा
ज्ञया ॥ २५ ॥ यावच्च ब्रह्मणोप्यायुः शतवर्षमुदाहृतं ॥ चतुर्युगसहस्रा
णां समूहं दिनमुच्यते ॥ २६ ॥ रात्रिश्च तावती तस्य मानमेतत्क्रमेण तु १६
तावद्देहेश्च कार्यं वै कर्त्तव्यं विविधैर्गुणैः ॥ २७ ॥ गुणेषु च न वान्श्रेष्ठो

सतत्वा सुरुषोत्तमः ॥ इत्येतद्वचनं सर्वं तथेत्योमिति वै हरिः ॥ २८ ॥ उवाच ।
परमः प्रीतः शंकरः प्रियकाम्यया ॥ हरिरुवाच ॥ ॥ शंकरः श्रूयतामेतत्कृ
पासिंधो जगत्पते ॥ २९ ॥ सर्वं चैतत्करिष्यामि तव दाज्ञापरायणः ॥ मम ध्ये
यं सदा त्वं च न विस्मासि न चान्यथा ॥ ३० ॥ भवतः सर्वसामर्थ्यं लब्धं चैव तु
रामया ॥ क्षणमात्रमपि चेतध्यानं वै परमात्मनः ॥ ३१ ॥ चेतसो हरतो नैव
मा गच्छतु कदाचन ॥ मम भक्तश्च यो नित्यं तव निंदां करिष्यति ॥ ३२ ॥ त
स्यैव निरये वासं प्रयच्छ निरये ध्रुवं ॥ तद्भक्तो यो न वेत्ति त्वं मद्भक्तः समु
दाहृतः ॥ ३३ ॥ एवं यो वै विजानाति तस्य मुक्तिर्न दुर्लभा ॥ महिमा च महि
मा च मदीयो वधितो नव ॥ ३४ ॥ कदाचिद्देवगणानां च जायते क्षम्यतामिति

को

शिव० ततः शंभुस्तदीयं हि श्रुत्वा वचनमुत्तमं ॥३५॥ उवाच विस्मये विप्राः
स्तं तथा गणनायक ॥ इत्युक्तोऽत्र तदा धीरः शंभुः सर्वकल्याणकारकः ॥३६॥ अंत
र्हिते तदा देवे ब्रह्मलोकपितामहः ॥ तदीयं वचनं कर्तुं समाधानपरायणः
॥३७॥ नमस्कृत्य तदा विष्णुं ज्ञानेशं प्राप्य हेमस्तथा ॥ आनंदं परमं गत्वा स्व
ष्टिं कर्तुं मनो दधे ॥३८॥ विष्णुश्चापि तदा तत्र संतर्धानमुपागतः । पूर्वस
ष्टं जलं यच्च तत्रांजलिमुपक्षिपत ॥३९॥ अतोऽंडमनवत्तत्र चतुर्विंशतिसं
ज्ञिकं ॥ विराड्रूपमनं द्विप्रा जडरूपमपश्यत ॥४०॥ ततः संशयमापन्नो
तपस्तेपे सुदारुणं । द्वादशाब्दं पुनस्तत्र विष्णुर्ध्यानपरायणः ॥४१॥ त २७
स्मिन्समये विष्णुः प्रादुर्भूतो हरिः स्वयं ॥ प्रसन्नोऽस्मि वरं ब्रूहि नारदेये विघ
श्च

ते नव ॥४२॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ पुष्टमेतन्महाराज त्वया हे शंभुना चते ॥ तद
कं वक्तुं तमेघजडीभूतं प्रदेवपते ॥४३॥ प्राणन्तो नवानघ नत्वा चैतन्य
मावह ॥ इत्युक्ते च तदा तेन शंभोनाराज्ञापरायणः ॥४४॥ अनंतरूपमास्था
य प्रविवेश हरिस्त्वयं ॥ सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात ॥४५॥
सभूमिं सर्वतः स्पृष्ट्वा तदंडं व्याप्य वानिति ॥ इति श्रीशिवपुराणे ब्रह्मां
डनिर्माणो नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ॥ सूतोवाच ॥ ॥ शृयतां ऋषयः श्रेष्ठा
कथं पापप्रणाशनीं ॥ प्रविष्टे विष्णुना तस्मिं ब्रह्मणा संस्तुते नवै ॥१॥ स
चेतनं तं तत्र चतुर्विंशतिसंज्ञिकं । पातालादिसमारभ्य सप्तलोका
वधिकायं ॥२॥ राजते स्म हरिस्तत्र वैराजः पुरुषः प्रभुः ॥ स तं पदस्तुपा

कं

शिव० १८

श्रियास्थितोसौ पुरुषोत्तमः।३।तपोलोकंसमास्थाय वर्त्तते तिष्ठत्तपोध
नः॥अन्येषु सर्वलोकेषु यथायोग्यमवस्थितिः।४।ततश्चमानसाःपु
त्रानिर्मितब्रह्मणापुरा।तेचोर्द्धरेतसःसर्वे पश्चात्तेरूपीरेनुः।तेवि दया
रक्ताश्चसंजाताः पश्चात्क्रोधमेधधापसः।तेनैवरोद्रतंचक्रेततश्चैवाप्नव
द्रः।६।रोदनाद्रुद्रनाम्नेतिप्रसिद्धोभगवान्भवः।ब्रह्मन्दुःखंकिमुत्प
न्नं स्फेटयामिनमस्राय ः।७।इत्येतद्वचनंश्रुत्वाब्रह्मावचनमब्रवीत्॥
साधुकृतंचत्वयादेवसृष्टौविघ्नोदयोनवेत।८।तपोर्वित्वयानिसंसृष्टि को ६
स्यात्तेनपायिनी॥इत्येवंवचनंश्रुत्वालोकानांदुःखदाहरः।९।वचमंग्र १८
कवांस्तत्रस्रष्टुःप्रियविकीर्षया॥अहंचैवकरिष्यामिसृष्टिरेषासना

स्त

तनी॥१०॥इत्युक्त्वाब्रह्मणोरुद्रःगुणरूपाहरंस्वयंकैलासमचलंयाव
त्निर्मितंरूपिसत्तम॥११॥ततोब्रह्मारूपीनुसभन्नगवाद्दान्निर्मिमे
तदाउत्संगान्नारदश्चैवछायायांकर्दमंपुनः।१२।अंगुष्ठाच्चतथादक्षं
ग्रं४ एवंद्रव्याक्रमेणातु।न्तश्चैवतयाजातोमरीचिर्नामवैऋषिः।१३।ततश्च
कश्यपोजज्ञेतेनैवपूरितंजगत्।षष्टीकन्यातयाजाताःदक्षस्यैवम
हात्मनः।१४।त्रयोदशानयकन्याकश्यपायमहात्मने।दत्ताक्षेदणना:
कन्याःविधिवद्दर्षिसत्तमा।१५।ततःप्रसूतिर्निर्मितासांचकश्यप
स्यच।देवाश्चदनुजाश्चैवदैत्याश्चविविधास्तदा।१६।वृक्षाश्चपक्षिणा
श्चैवसर्पपर्वतवीरुधः।प्रसूतादक्षकन्याभिर्व्याप्तमेतच्चराचरं॥१७॥

शिव. १९ पातालं च तथा रम्यं सत्यलोकावधि ध्रुवं । ब्रह्मांडं सकलं व्याप्य संस्थितं नै
व कदाचन ॥ १८ ॥ सतीनाम तया कन्या रुद्राय च महात्मने । दत्ता दक्षेण सा
देवी भवानीति प्रकीर्त्तिता ॥ १९ ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च गुणास्त्रय उदाहृताः
विष्णुः सत्त्वं रजो ब्रह्मा तमो रुद्र उदाहृतः ॥ २० ॥ तया गुणमयी देवी लक्ष्मी
सत्त्वमुपाश्रिता । रजसा च तथा ब्राह्मी तमोरूपा तु सा सती ॥ २१ ॥ गुणारू
पा महाकाली या वै रुद्रमुपाश्रिता । पुनश्च पार्वती जाता सा शैवं समुपा
श्रिता ॥ २२ ॥ ततो नामान्यनेकानि जातानि ऋषिसत्तमाः । कालिका चंडि
का भद्रा चामुंडा विजया जया ॥ २३ ॥ नामधेयान्यनेकानि प्राप सा पर्व १९
तात्मजा ॥ गुणमय्यस्त्रयो देव्यः देवाः गुणमयास्त्रयः ॥ २४ ॥ मिलिता

विविधास्सृष्टिं च कुर्वन्ति कार्यमुत्तमं ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा ऋषयस्ते मलाश
याः ॥ २५ ॥ नारदश्चैव योगेन्द्रो हर्षनिर्भरमानसः । अपृच्छत्परमां दिव्यां क
थां चैव पुरातनीं ॥ २६ ॥ अप्राप्य तृप्तिं ते सर्वे प्रपच्छुः पुनरेव ते ॥ ऋषय ऊचुः
॥ सूत सर्वं हि जानासि प्रसादाच्च गुरोरिह ॥ २७ ॥ त्वन्मुखांभोजसंभूतां पीत्वा
हरकथामृतं ॥ न तृप्यामः पुनः स्तां च पातुमिच्छामहे वयं ॥ २८ ॥ प्रथमं दक्ष
पुत्री च पश्चात्त्वं पर्वतात्मजा । कथमेकशरीरेण द्वयोः पुत्री प्रजायत ॥ २९ ॥
कथं वै पार्वती पुण्या पुनः शिवमुपागता ॥ एतत्सर्वं तथान्यच्च सत्त्वं कथयितु
मर्हसि ॥ ३० ॥ तदुक्तं तु तदा श्रुत्वा सूतो वचनमब्रवीत् ॥ ३१ ॥ ॥ इति श्री
शिवपुराणे रहस्ये सृष्टिनिरूपणं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ॥ सूत उवाच ॥

वि

शिवपु० २० श्रूयतां ऋषयः श्रेष्ठाः कथयामि शुभां कथां । यच्छ्रुत्वा सफलं जन्म मनुष्या-
२० णां न संशयः ॥१॥ पूर्वं दक्षस्य रुद्रस्य स्पर्धा जाता महात्मनोः । ततो दक्षः स्वयं
यज्ञं कृतवान् देवसंनिधौ ॥२॥ अनाहूय तया रुद्रं पूर्वं ऋषिसत्त्विनः ततो
देवी सती नाम्नी पित्रा नाकारिता यदा ॥३॥ तया गत्वा पुनस्तत्र नाहूता पि पि-
तुर्गृहे ॥ साप्यावज्ञां तु सा तत्र देहत्यागमथाकरोत् ॥४॥ यज्ञध्वंसे तदा जाते
देवलोके यजिविते ॥ रुद्रस्यानुचरैस्तत्र वीरभद्रादिकैः कृते ॥५॥ रुद्रे क्रुद्धे
कथं लोके सुखं भवति सत्तमाः । पश्चात्तुद्भ्रसन्तोषात् तद्देवानां स्तवनाद-
पि वा ॥६॥ सर्वं वस्तु कृतं तेन कृपालुत्वान्महात्मना । रुद्रश्च पूजितस्तत्र देवैर्वेद- २०
वचरस्तदा ॥७॥ सतीदेहसमुत्पन्ना ज्वाला लोकभयावहा । पतिता पर्व-

तेयत्र पूजिता सुखदायिनी ॥८॥ ज्वालामुखीति सा प्रोक्ता सर्वकामफल-
प्रदा । इदानीं पूज्यते लोके सर्वकामफलाप्तये ॥९॥ सा देवी शैलराजस्य
पत्नी मेनेति विश्रुता पितॄणां मानसी कन्या तस्यां जन्म सदा बुधे ॥१०॥
ततश्च पार्वती नाम प्रसिद्धमभवत्तदा । सा पुनः शिवमाराध्य भर्तारं स-
मुपाश्रिता ॥११॥ भजतां सर्वलोकानां फलं यच्छत्यनेकशः ॥ एतत्सर्वं स-
माख्यातं यत्पृष्टोऽहं पुरातनाः ॥१२॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र सं-
शयः । इति श्रुत्वा वचस्तस्य नैमिषारण्यवासिनः ॥१३॥ पप्रच्छुः ऋषयः
श्रेष्ठाः कथां पापप्रणाशिनीं । ऋषय ऊचुः ॥ सूत सूत महाभाग कथा
पापप्रणाशिनी ॥१४॥ श्रुत्वा तु त्वन्मुखाद्देवं तृप्ताः स्म वयं प्रभो ॥ पुनः

न

कथयतत्सर्वं शिवस्याराधनक्रमं ॥१५॥ यस्य यस्य विधिः प्रोक्तो येनैवारा
धितः शिवः ॥ प्रसन्नेन शिवेनैव कस्मै दत्तं फलं तु यत् ॥१६॥ पार्वत्याश्च त
पश्चैव विवाहश्च तथानघ ॥ त्रिपुरस्य वधश्चैव ज्योतिर्लिंगसमुद्भवः ॥
१७॥ ज्योतिर्लिंगानि कतिधा किं तेषां दर्शने फलं ॥ ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वै
श्यैः शूद्रैर्वा शिवपूजनं ॥१८॥ कथं कार्यं तथा ब्रूहि यथा व्यासमुखा
च्छ्रुतं ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां वचनं प्रकृतिसंमतं ॥१९॥ उवाच सकलं तत्र
प्रश्नस्यानुक्रमेण तु ॥ सूत उवाच ॥ सम्यक् पृष्टं भवद्भिश्च यदहं स्वमु
नीश्वराः ॥२०॥ तदहं कथयाम्यद्य यथा बुद्धि यथा श्रुतं ॥ भवद्भिः पृष्ट
तेयद्वत्तथा व्यासेन वै पुरा ॥२१॥ पृष्टं सनत्कुमाराय तच्छ्रुतं ह्युपमन्यु

ना ॥ ततो व्यासेन वै श्रुत्वा शिवपूजादिकं च यत् ॥२२॥ मह्यं च पाठितं ते
न लोकानां हितकाम्यया ॥ यच्छ्रुतं चैव कृष्णे[illegible]न ह्युपमन्योर्महात्मनः ॥
२३ तदहं कथयिष्यामि शृण्वंतामृषिसत्तमाः ॥ वक्ष्यामि शृणु संक्षेपाल्लिं
गार्चनविधिक्रमं ॥२४॥ वक्तुं वर्षशतेनापि न शक्यो विस्तरेण तु ॥ एवं च
शंकरं रूपं सुखमिष्टं सनातनं ॥२५॥ पूजयेत्परया भक्त्या सर्वकामव
राप्तये ॥ दरिद्ररोगदुःखं च संकटं शत्रुसंभवं ॥२६॥ पापं चतुर्विधं तावद्या
वन्नार्चयते शिवं ॥ संपूजिते शिवे देवे सर्वं दुःखं प्रलीयते ॥२७॥ यो वै मा
नुषमाश्रित्य सुखसंतानकामुकः ॥ तेन पूज्यो महादेवः सर्वकामार्थ
साधकः ॥२८॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्च विधिवत्क्रमात् ॥ प्रातः का

भा

शिव· लेसमुत्थाय मुहूर्ते ब्रह्मसंज्ञिके ॥ २९ ॥ विष्णोश्च स्मरणं कृत्वा गुरोश्चै
२२ व यथा पुनः ॥ तीर्थानां स्मरणं कृत्वा ध्यानं चैव हरेरिति ॥ ३० ॥ मेघश्याम
चतुर्बाहो नक्षत्रानामन्यय । प्रदत्तं रूपं सुंदरं सर्वं ह्लादिवसत्तु निसज्ञाः ३
१ ॥ ततस्तत्र शुभे नाम गृहीत्वा विधिपूर्वकं । ततो त्थाय मलोत्सर्गं द
क्षिणस्यां दिशि क्रमात् ॥ ३२ ॥ एकांते तु तदा कृत्वा मलोत्सर्गविधिं पुनः
क्षालयेत् हस्तपादौ च मृदानि विधिवत्क्रमात् ॥ ३३ ॥ शुद्धां मृदं समानी
य पंचवारं विशुद्धयेत् ॥ क्षत्रीयस्य चतुर्वारं वैश्यो वारत्रयं तथा ॥ ३४ ॥
शूद्रस्यैव द्विवारं च मृदानुग्रहणं क्रमात् ॥ हस्तौ पादौ च प्रक्षाल्य पूर्वव २२
न्मृदमाहरेत् ॥ ३५ ॥ स्त्रीणां तु शुद्धवत्कार्यं मृदादिग्रहणं शुभं ॥ दंतका

ष्ठं ततः कुर्यात् द्वादशांगुलमानतः ॥ ३६ ॥ एकादशांगुलं राजा वैश्यो द
शांगुलं तथा ॥ शूद्रो नवांगुलं कुर्यात् स्मर्तेर्मानमिदं तत ॥ ३७ ॥ कालदो
ष विचार्यैवमनुचिष्ठं विवर्जयेत् ॥ स्नानं तु विधिवत्कार्यं तीर्थादिषु क्र
मेण च ॥ ३८ ॥ देशकालाविरोधेन स्नानं कार्यं समंत्रकं ॥ आचमनं प्रथमं
नत्र धौतं वस्त्रं च धारयेत् ॥ ३९ ॥ एकांते सुस्थले स्थित्वा संध्याविधिं स
माचरेत् ॥ यथायोग्यं विधिं कृत्वा पूजाविधिं समाचरेत् ॥ ४० ॥ मनस्तु सु
स्थिरं कृत्वा पूजागारं प्रविश्य च ॥ पूजाद्रव्यं समादाय क्रमेण पूजयेद्द
रं ॥ ४१ ॥ प्रथमं च गणाधीपं क्षारपालं ततः परं ॥ दिक्पालस्तु ततः पूज्याः
पश्चात् पीठं प्रकल्पयेत् ॥ ४२ ॥ अथवा पट्टलं कृत्वा पूजाद्रव्यं समीपतः

उपविश्य ततस्तत्र उपलक्ष्य शिवं स्मरेत् ॥४३॥ आचमनं च त्रयं कृत्वा प्र
क्षाल्य च पुनः पुनः प्राणायामत्रयं कृत्वा ध्यायेद्देवं च त्र्यंबकं ॥४४॥ पंच
वक्त्रं दशभुजं शुद्धस्फटिकसंनिभं ॥ सर्वाभरणसंयुक्तं व्याघ्रचर्मोत्त
रीयकं ॥४५॥ तस्य मानस्यमाश्रित्य देहेत्वापं नरस्तदा ॥ शैवं तत्त्वं समा
स्थाय पूजयेत्परमेश्वरं ॥४६॥ देहशुद्धिं ततः कृत्वा मूलमंत्रं न्यसेत्क्र
मात् ॥ सर्वत्र प्रणवेनैव षडंगन्यासमाचरेत् ॥४७॥ कृत्वाद्यादित्रयेणं
च पूजां समारभेत्ततः ॥ तथाद्याचमनीयार्घ्यकल्पितं पात्रमेव च ॥४८॥
स्थापयेद्विधिनाधीमान् वकुं यथाविधि दर्भेराच्छाद्य तेनैव संस्था
प्यास्फाल्य वारिणा ॥४९॥ तेषु तेषु च सर्वेषु क्षिपेत्तोयं सुशीतलं ॥ प्रण

वेन क्षिपेत्तेषु दृष्ट्वा एवालोक्य बुद्धिमान् ॥५०॥ उशीरं चंदनं चैव पाद्ये तु
परिकल्पयेत् जातिकंकोलकर्पूरबकुलमालतमालकं ॥५१॥ चूर्णयित्वा
यथान्यायं क्षिपेदाचमनीयके ॥ एलां सर्वेषु पात्रेषु स्थापयेच्चंदनं तथा
॥५२॥ पार्श्वतो देवदेवस्य नंदीशं तु समर्चयेत् ॥ गंधैः पुष्पैस्तथा धूपै
र्विविधैः पूजयेच्छिवं ॥५३॥ लिंगशुद्धिं ततः कृत्वा मुद्रायुक्तो नरस्तदा
जप्त्वा सर्वाणि मंत्राणि प्रणवादिनमोंतकं ॥५४॥ कल्पयेदासनं पश्चा
त्पद्माख्यं प्रणवेन तु ॥ तस्य पूर्वदिशं साक्षादणिमामयक्षरं ॥५५॥ ल
घिमा दक्षिणं चैव महिमा पश्चिमं तथा ॥ प्राप्तिं चैवोत्तरं पत्रं प्राकाम्यं
पावकस्य च ॥५६॥ ईशात्वं नैरृतं पत्रं वशित्वं वायुगोचरे ॥ सर्वज्ञत्वं तथै

शान्यां कार्णिका सोम उच्यते ॥ ५७ ॥ सोमस्याधस्तथा सूर्यस्तस्याधः पावकः
स्वयं ॥ धर्मादयोपि दृक्ष्यंते अनंतं कल्पयेत्क्रमात् ॥ ५८ ॥ अव्यक्तादिच
तुर्दिक्षु सोमस्यांते गुणत्रयं ॥ सद्योजातं प्रपद्यामि त्यावाह्य परमेश्वरं
५९ ॥ वामदेवेण मंत्रेण तिष्ठेद्वासनोपरि ॥ सान्निध्यं रुद्रगायत्र्या अ
घोरेण निरुध्य वै ॥ ६० ॥ ईशानः सर्वविद्यानामिति मंत्रेण पूजयेत्
पाद्यमाचमनीयं च विनोश्चार्घ्यं प्रदापयेत् ॥ ६१ ॥ स्नापयेद्विधिना रु
द्रं गंधचंदनवारिणा ॥ पंचगव्यविधानेन गृह्य पात्रे निमंत्र्य च ॥ ६२ ॥ प्र
णवेनैव गव्यैस्तु स्नापयेत्पयसा च तं ॥ दध्ना च मधुना चैव तथ चेक्षु २४
रसेन च ॥ ६३ ॥ घृतेन च तथा पूज्यं सर्वकामहितावहं ॥ पुण्यैः द्रव्यैर्म

हादेवं प्रणवेनाभिषेचयेत् ॥ ६४ ॥ जलभांडैः पवित्रैस्तु मंत्रैस्तोयं क्षि
पेत्ततः ॥ शुचिं कृत्वा यथान्यायं सितवस्त्रेण साधकः ॥ ६५ ॥ तावद्दूरं न
कर्तव्यं यावच्चंदनं क्षिपेत् ॥ तंडुलैः सुंदरैस्तत्र पूजयेच्छंकरं मुदा ॥
६६ ॥ अपामार्गकर्पूरजातिचंपकपाटलैः ॥ कणवीरैः सितैश्चैव
मल्लिकाकमलोत्पलैः ॥ ६७ ॥ आपूर्य पुष्पैर्विविधैश्चंदनाद्यैश्च तन्म
लं ॥ जलेन जलधारां च कल्पयेत्सरमेश्वरे ॥ ६८ ॥ पात्रैश्च विविधै
र्देवं स्नापयेच्च महेश्वरं ॥ मंत्रपूर्वं प्रकर्तव्या पूजा सर्वफलप्रदा ॥ ६९ ॥
मंत्राणि ते प्रवक्ष्यामि शृणुष्व सर्वार्थसिद्धये ॥ ये लिंगं सकृदभ्यर्च्य वै स्ना
प्यवार्च्य तिमानवाः ॥ ७० ॥ ॥ इति श्री शिवपुराणे सं० ज्ञा० शिवस्न

नविधौमंत्रमोध्यायः॥ ॥पवमानेनमंत्रेणतथावाऽग्नीयकेनच
रुद्रेणनीलरुद्रेणश्रीसूक्तेणशुभेनच॥१॥रजनीसूक्तकेनैवचमकेन
नमस्तेनच॥अथज्येष्टेनसाम्नावातथादेवव्रतेनच॥२॥रथंतरेण
पुष्पेण।सूक्तेनपुरुषेणतु॥मृत्युंजयेनमंत्रेणपंचाक्षरेणवापुनः
३॥जलधारासहस्रेणशतेनैकोत्तरेणवा।कर्तव्यावेदमार्गेणनाम
निर्वापिवापुनः॥४॥ततश्चंदनपुष्पादिरोपणंचशिवोपरि।दापये
त्वणवेनैवमुखवासादिकानिवै।५।ततःस्फटिकसंकाशंदेवंनिष्क
टमक्षरं॥कारणंसर्वलोकानांसर्वलोकमयंपरं॥६॥ब्रह्मेंद्रविष्णु २५
रुद्राद्यैरपिदेवैरगोचरं॥वेदविद्भिर्हिवेदांतेवागोचरमितिस्मृतं

त्व
७॥आदिमध्यांतरहितंभेषजंसर्वरोगिणां॥शिवत[illegible]मितिख्यातं
शिवलिंगव्यवस्थितं॥८॥प्रणवेनैवमंत्रेणपूजयेल्लिंगमूर्द्धनि॥धू
पैर्दीपैश्चतांबूलैरारात्रिकविधानतः॥९॥नमस्कारस्तवैश्चान्यैर्मं
त्रैर्नानाविधैरपि॥स्तोत्रंजपंचविधिनानमस्कारप्रदक्षिणां॥१०॥
५ पु अर्घंदत्वातुपुष्पाणिपादयोस्तुविकीर्यचप्रणिपत्यचदेवेशमात्मना
राधयेच्छिवं॥११॥हस्तपुष्पंगृहीत्वातुसमुत्थायकृतांजलिः॥प्रार्थये
त्पुनरीशानंमंत्रेणानेनवैशिवं॥१२॥अज्ञानाद्यदिवाज्ञानाज्जपपू
जादिकंमया॥कृतंतदस्तुसफलंकृपयातवशंकर॥१३॥पठित्वै
वंतुतस्तुंशिवोपरिन्यसेत्तदा॥स्वस्त्यय[illegible]ततःकृत्वार्घंशिवो

शिव विधिर्यस्तथा ॥ १४ ॥ मार्जनं तु ततः कार्यं शिवस्योपरि वै पुनः । नम
२६ स्कारं ततः कृत्वा तिपुनरागमनाय च ॥ १५ ॥ अघोरं च रणमुच्चार्य नमस्का
रं प्रकल्पयेत् ॥ प्रार्थयेच्च पुनस्तत्र सर्व[illegible]भावसमन्वितः ॥ १६ ॥
शिवे भक्तिः शिवे भक्तिः शिवभक्तिर्भवे भवे । अन्यथा शरणं नास्ति
त्वमेव शरणं मम ॥ १७ ॥ इति संप्रार्थ्य देवेशं सर्वसिद्धिप्रदायकं
पूजयेत्परमानन्दयागदानादिविशेषतः ॥ १८ ॥ नमस्कारं ततः कु
र्यात्परिवारगणैः सह । प्रहर्षमतुलं लब्ध्वा कार्यं कुर्याद्यथासुखं
१९ । एवं यः पूजयेन्नित्यं शिवं भक्तिपरायणः । तस्य वै सकला २६
सिद्धिः जायते तु पदे पदे ॥ २० ॥ षण्मासाज्जायते तस्य मनोनि

छफलं ध्रुवं ॥ रोगे दुःखं च शोकं च उद्वेगं तस्य मं तथा ॥ २१ ॥ कोटिस्त्वं च
गरं चैव यद्दुःखमुपस्थितं । तद्दुःखं नाशयत्येवं शिवः शिवकरः पा
रः ॥ २२ ॥ कल्याणं जायते तस्य शुक्लपक्षे यथा शशी वर्धते तद्गुणास्त
त्र शिवस्य पूजना ध्रुवं ॥ २३ ॥ एवं ते तु मया प्रोक्तं श्रुतं व्यासमुखाद्धि
ह ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि कथां पापप्रणाशिनीं ॥ २४ ॥ या पृष्टा ते त्वया द्वि
ष्वतामहं विधिपूर्वकं ॥ इति श्रीमच्छिवपुराणे शिवपूजनं नामा
ष्टमोऽध्यायः ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ व्यासशिष्य महाभाग सम्यगु
क्तं त्वयानघ ॥ त्रिपुरस्य जयं ब्रूहि कथं वै त्रिपुरं हतं ॥ १ ॥ किं रूपं त्रिपु
रस्य ह कुत्र वा विकृतिं गतः ॥ किं सैन्यं तस्य दुष्टस्य शिवस्य च महद्बलं

२। एतत्सर्वं प्रयत्नेन अन्यत्त्वाविविधं मुने ॥ कथनीयं त्वया सम्यक् धन्य
त्वं बुद्धिमानसि ॥ ३॥ एवं वचस्तदाकर्ण्य सूतस्तेवाब्रवी मुनः ॥ सूतोवाच ॥
साधु पृष्टं महाभागाः लोकानां हितकाम्यया ॥ ४॥ यथैतासर्वलोकानां
दुःखहानिर्भविष्यति ॥ तारापुत्रो महामायी मायीनामपि मोहकृत ॥ ५
॥ सर्वदेवजयं कार्यं तपस्तेपे सुदारुणं ॥ मधोर्वनमुपाश्रित्य गुर्वाज्ञापरि
पालकः ॥ ६॥ ऊर्ध्वबाहुश्चैकपादः रविं पश्यन् स चक्षुषा ॥ शतवर्षं तथा
तस्थावातमंगुष्टकेन च ॥ ७॥ शतमेकं जलेनैव शतमेकं तु वायुनुक् ॥
शतमेकं तु हस्तस्य तलेन च नुवं स्पृशन् ॥ ८॥ शतमेकं तु वृक्षाणां शाखा
मालंव्य वै मुने ॥ अधोमुखं तु वृक्षाणां शतमेकं गतं तदा ॥ ९॥ एवं कष्टत

रं तप्तं श्रावनामपि दुःसहं ॥ तस्यैव शिरसस्तत्र तेजश्च निःसृतं महत् ॥ १०
तेनैव देवलोकस्ति दग्धप्रायाबभूविरे ॥ इंद्रं भयमापदे स्वपदं कर्षयिष्य
तेनेव देवलोकस्ति दग्धप्रायावभूविरे ॥ अकांडे चैव ब्रह्मांडे सं
ति ॥ ११॥ अत्यंतं दुःखमापन्नाः सर्वदेवास्तदा विनो ॥ अकांडे चैव ब्रह्मांडे सं
हरिष्यति वै प्रभुः ॥ १२॥ इति संत्रासमापन्ना निश्चयं नोपलेभिरे ॥ एतस्मिन्न
मये ते वै ज्ञातं वंतो न कारणं ॥ १३॥ ब्रह्माणं च समुद्दिश्य तपस्तस्यातिदारु
णं ॥ इति निश्चयमापन्नादेवाश्चैव परस्परं ॥ १४॥ यदि ब्रह्मा वरं तस्य न ददा
स्यति सदुष्करं ॥ तथापि सर्वलोकानां नाशश्चैव न विष्यति ॥ १५॥ सर्वथा दुः
खमुत्पन्नं यदि ॥ नैव प्रदास्यति ॥ दास्यति वा वरं तस्मै दुःखं वै सर्वथाधि
वं ॥ १६॥ यदि न दीयते तस्मै वरं दुःखहरं नृणां ॥ तयदीनां च लोकानां नाशो

शिवपु० २८ नवितुमर्हति ॥१७॥ यदिदैत्योवस्तस्मैकालेनाशोनविष्यति ॥ एतस्माच्चव
रंयच्चदीयतेनात्रसंशयः ॥१८॥ इतिकृत्वामतिंदेवाःब्रह्माणंसमुपस्थिताः
नमस्कृत्यस्थिताः ॥ तास्तत्रतस्मैसर्वंनिवेदयत ॥१९॥ ब्रह्मासर्वंसुनिश्चित्यदे
वाज्ञापरिसाधकः ॥ वरंदातुंतदातत्रजगामहंसवाहनः ॥२०॥ यत्रवैतारको
नामतपस्तप्यतिदारुणं ॥ उवाचवचनंतस्मैवरंब्रूहिमनोप्सितं ॥२१॥ तप
स्तप्तंत्वयाघोरंनादेयंविद्यतेतव ॥ इत्येवंतुतदाश्रुत्वातारकाख्योम
हासुरः ॥२२॥ ब्रह्माणंप्रणिपत्यैवंवरंवव्रेसुदारुणं ॥ दैत्योवाचत्वयिप्र
सन्नेवरदेकिमसाध्यंभवेन्मम ॥२३॥ यदिप्रसन्नोदेवेशत्वयादेयोव २८
रोमम ॥ वरंद्वयंतदादेयंश्रूयतांचपितामह ॥२४॥ त्वयाचनिर्मितेलो

केमत्तुल्योबलवान्नहि ॥ शिववीर्यसमुत्पन्नःपुत्रोसेनापतिर्यदा ॥२५॥
भूत्वाशस्त्रंक्षिपेन्मह्यंतदामेमरणंभवेत् ॥ इत्युक्तेचतदातेनब्रह्मालोक
पितामहः ॥२६॥ वरंचतारकायादाद्दत्वादेवान्नापरायणाः ॥ जगामभवनंस्वी
यंतदाहःश्रांतिमुपागतः ॥२७॥ दैत्योपितपसस्तस्माद्विरराममहामु
ने ॥ वरंलब्ध्वाश्रुतेतत्रशोणिताख्यंपुरंगतः ॥२८॥ इतस्ततश्चयेदैत्याः
मिलितास्तेतथाब्रुवन् ॥ प्रजानवतामस्माकंत्रिलोक्यांतारकासुरः ॥
२९ ॥ अनिमिषिकोसवैराजादैत्याधीशोभवत्सुराः ॥ आज्ञांप्रवर्त्तया
मासपृथिव्यांनान्यशासनं ॥३०॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्राश्चा
न्यविजातयः ॥ सर्वेवापीडितास्तेनतारकेणदुरात्मना ॥३१॥ देवावाद

शिव० नवाश्चान्येयक्षाः किंपुनर्यास्तदा। पीडिताः सर्व एवैते तेनेव्यो रत्नानु
२९ पादद। ३२। इंद्रादिभिश्चादिक्पालैः स्वीयं रत्नं समर्पितं। इंद्रेणोच्चैःश्रवा
स्तस्मै धर्मेणादंडरत्नकं। ३३। कुबेरेण गदा तस्मै निधयो नव एव च॥
वरुणेन हयाः शुभ्राः कूपिभिः कामधुक् तथा॥ ३४॥ यत्र यत्रास्तु नेदृष्टं
तत्तदानीनवान्तदा। समुद्रश्च तथा रत्नान्यदात्तस्मै पुरा मुने॥ ३५॥ सू
र्यश्चातपनेतावत्तथावद्दुःखं न जायते। चंद्रस्तत्र सदा हृद्येपावासु सर्वा
नुकूलवान्॥ ३६॥ देवानां चैव तद्दव्यं पितॄणां कव्यमेव च॥ तत्सर्वं समु
पादत्तमसुरेणाबलीयसा॥ ३७॥ त्रैलोक्यं चैव तत्सर्वं तारकाज्ञापराय २९
णं॥ ते देवाश्च सदा तत्र सेवामार्गपरायणा॥ ३८॥ कश्यपश्च तदा सर्वे

तस्याज्ञापरिपालकाः॥ यक्षाः किंदूषाश्चान्ये किंपुनर्मानुषा इमे। ३९
॥देवोद्यानानि सर्वाणि तीर्थान्यपि महामुने॥ आनीतानि गृहे तेन नाकै
विद्वक्षोपितं॥ ४०॥ एवं वर्षाण्यनेकानि गतानि पीडितास्तदा॥ सर्वे देवा
मिलित्वा च ब्रह्माणं शरणं गता॥ ४१॥ ॥इति श्री शिवपुराणे तारकमये
देवागमनो नाम नवमोध्यायः॥ ॥ते सर्वे च तदागत्य ब्रह्माणं जगतः
प्रभुं॥ नमस्कृत्य स्थितास्तत्र नम्रीभूताः कृपीश्वराः॥ १॥ तान्विषण्णान्त
दा तत्र दृष्ट्वा वाच पितामहः॥ यूयमत्र कथं प्राप्ताः किं दुःखं भवतां पुनः॥
२॥ तद्बृहस्फेरयामप्ययघसाध्यं न वेदिह॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा वचने
परमर्षयः॥ ३॥ देवाः सानुचराः सर्वे वचनं चेदमब्रुवन् देवा ऊचुः॥

शिव॰ पु॰ ८

न्नवतोकिमविज्ञातंकुरुध्वंचयदुपस्थितं।४।तारकाद्वैवयंदुःखंसंप्रतं
परमेश्वरः।तदुःखेनाद्यायत्वंचवयंसर्वेसमागताः।५।इत्येतद्वचनंश्रु
त्वाब्रह्मावचनमाददे।मत्तोनैववधोयोग्योमत्तोवृद्धिमुपागतः।६।उ
पायंवदिष्याम शृणुतोऋषिसत्तमाः॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥शिववी
र्यसमुत्पन्नःपुत्रश्चैनंहनिष्यति।७।तच्चैवदुर्लभंदेवाःविचारंयेहंनि
रंतरं।बुद्धिरेकासमुत्पन्नातथाचक्रीयतेयदि।८॥हिमवच्छिखरेरम्ये
शंभुस्तप्यतिनिस्तन्द्रः।सखिभ्यांसहितातत्रपरिचर्यांशिवस्यह।९॥
वचनान्नारदस्यैवमुमापित्रानुमानिता।करोतीहऋषिश्रेष्ठाःतस्या ३०
संयोगतांव्रजेत॥१०।यदिशिवस्तदातत्रतस्यांवीर्यसमा — तत्र
दधे

श्चैवात्रवःकार्यंनविघ्नंतिनचान्यथा।११।शिववीर्यंसमाधातुंक्षमाना
न्यापराशिवा।यथावीर्यंमहीयतेनलरूपधरःशिवः॥१२ समाधातुंसम
र्थास्तितस्मादन्यानवैपुनः॥तथापापंकरिष्यध्वंतदासिद्धिर्नविष्यति।
१३॥इत्येवंवचनंतस्यश्रुत्वातेसर्वएवहि।नमस्कृत्यपरंतत्रविचार्यतः
परस्परं॥१४॥तेसर्वेतुमरुत्वंतंब्रह्मणोक्तंन्यवेदयत॥यथातथाशिवायां
वैरूचिरुत्पद्यतेतथा।१५।मघवन्त्वयाचकर्त्तव्यंब्रह्मोक्तंसर्वमेवतत
इत्येवंसकलंदेवाःनिवेद्यविधिवत्ततुनः।१६।जग्मुस्तेस्तुनयोदेवाःस्वं
स्थानेमुदान्विताः॥गतेषुतेषुदेवेंद्रःसस्मारमकरध्वजं॥१७॥आगत
स्तत्क्षणाद्देवारत्यायुक्तःस्वयंप्रभुः।प्रणामंचततःकृत्वास्थितःसां

शिव० ३१ जलिरब्रवीत॥१८॥ किंकार्यंतेसमुत्पन्नंस्मृतोहंकेनहेतुना। तत्वंकथ
यदेवेशातत्कर्तुंसमुपागतः॥१९॥ इत्युक्त्वातुमहेशायस्थितस्तस्थौश्रीयास
र। इंद्रोपिवचनंश्रुत्वाकंदर्पस्यमहात्मनः॥२०॥ उवाचवचनंतंवैसुप्रसन्नंसुयुक्त
मितिस्तुवन॥ इंद्रोवाच॥ त्वयासाधुसमारंभियन्मेकार्यमुपस्थितं॥
२१॥ तत्कर्तुमुद्यतोसित्वंधन्यस्त्वंमकरध्वज। प्रस्तुतंशृणुमद्वाक्यंक
थयामितवानघ॥२२॥ मदीयंचैवयत्कार्यंतत्त्वदीयंनचान्यथा। मित्राणि
ममसंत्येवत्वत्तुल्यंनकदाचन॥२३॥ जयार्थंममदेवानांनिर्मितंवज्रमु
त्तमं। अन्यदस्त्रंनवान्येनेवदेवेननिर्मितःपुरा॥२४॥ वज्रंहिसात्मकं ३१
सिद्धि। नवानसुखकरमतं। द्वयोरपिनवानघश्रेष्ठः सर्वपुत्तम॥२५

ॐ

वज्रंचनिष्फलंस्याद्वैत्वंतुनैवकदापिहि। यतोहित्वंप्रजायेततनःको
नुप्रियःकरः॥२६॥ तस्मान्मित्रवरस्त्वंचकार्यंकर्तुमिहार्हसि। ममदुः
खंसमुत्पन्नमसाध्यंबहुकालजं॥२७॥ केनापिनैवतच्छक्यं। हरीकर्तुं
त्वयाविना। संतुष्टश्चैवपरीक्षावैदुर्भिक्षेज्ञायतेनरः॥२८॥ शूरं[illegible]वतु स्ये४
संग्रामेमित्रस्यचतथापदि। अशक्तौचतथास्त्रीणांविनयेसुकुलस्य
च॥२९॥ स्नेहस्यपरोक्षेणसत्यस्यसंकटेगते। परीक्षातुत्वदीयाद्या
मित्रवर्यनविद्यति॥३०॥ नकेवलंमदीयंचकार्यंदेवसुरावहं। व
यंचयाचितारस्मकार्यंत्वाश्रुतयाश्रुतं॥३१॥ इत्येवंमघवद्वाक्यंश्रु
त्वातुमकरध्वजः। उवाचप्रेमगंभीरंगजदंस्मितसूर्वकं॥३२॥ कामा

शिव० ३२

वाच ॥ किमर्थं मापसे देव नंतरंस्थावयोरिह । उपचारः कृतिमं लोके
दृश्यते कथनेन च ॥ ३३ ॥ कष्टेनैव वचयोर्ब्रूते स किं कार्यं करिष्यति । तथा
पि च महाराज कथयामि शृणुव्रतेत ॥ ३४ ॥ मुक्तिमार्गसमापन्ने ते शत्रु
पातयाम्यहं । नेपदंकर्षितुं यावै तपस्तप्यतिहृद्रुपं ॥ ३५ ॥ क्षणेन पात
याम्यद्य कटाक्षेण स्त्रियस्तथा देवा दानवं वापि ऋषिं वा देवसत्त
मा न ॥ ३६ ॥ मनुष्याणां न वै मेघगणानापातनेमता । वज्रे तिष्ठतु दूरे
वै शास्त्राण्यपन्यान्यनेकशः ॥ ३७ ॥ किं ते कार्यं करिष्यंति मयि मित्रे स्थि
ते सनो ॥ अन्येषां गणनानास्ति पातयामि हरं यदि ॥ ३८ ॥ एवं तु वचनं
तस्य श्रुत्वा हर्षमुपागतः ॥ उवाच प्रणयन्वाचं कामं कांनासुरनायकं ॥ ३२

३९ ॥ इंद्रोवाच ॥ यत्कार्यं मनसो दिष्टं तत्कार्यं कथितं त्वया । शृणु का
मं प्रवक्ष्यामि यदर्थं स्मरणं तव ॥ ४० ॥ तारकाख्यो महादैत्यः । ब्रह्मणो
वरमुत्तमं ॥ संप्राप्य पीडिते लोकान् नष्टाधर्मस्त्वनेकशः ॥ ४१ ॥ दुःखि
ताः देवताः सर्वाः ऋषयश्च तथामलाः । देवानां वासुधान्यत्र विकला
न्यनवन्सनो ॥ ४२ ॥ मरणं नैव तस्यैकं न विद्यति कदाचन । एतस्य मर
णं प्रोक्तं शंभुना वा यदि कुरात्मनः ॥ ४३ ॥ एतत्कार्यं त्वया साध्यं देवानां पर
मं सुखं । ममापि हिततरं लोके कर्तुमर्हसि सांप्रतं ॥ ४४ ॥ शंभुना स्वगि
रिराजे वै तपः परमगास्थितः । तत्समीपे वसेत्वार्यं पार्वती सखि
संयुता ॥ ४५ ॥ तिष्ठति च महाराज पित्राज्ञया मया श्रुतं । यथा तस्यां

कृचित्तस्यशिवस्यपरमात्मनः।४६।नायतेनितरांकाम।तथाकार्यं
त्वयाध्रुवं।इतिकृत्वाकृतीस्यात्त्वंदुःखंचैवगमिष्यति॥४७॥लोकेस्वा
स्थ्यंप्रतापात्रेनविष्यतिनचान्यथा।इत्युक्तःसतुकामोवैप्रफुल्लमुख
पंकजः॥४८॥अब्रवीत्तंतदातत्र।हितमुत्पादयन्प्रभुं।प्रेमणास्निग्धंच
देवेशाकरिष्यामिनसंशयः।४९।इत्युक्त्वावचनंतस्मै।तथेत्योमितित
द्वचः॥गृहीत्वाशिरसाकामःसदारःसवसंतवः॥५०॥यत्रैवहरःसा
क्षात्तत्पतेपरमंतपः।तत्रगत्वामधुश्चादौ॥धर्मंविस्तारयन्स्थितः
५१।वसंतस्यचयेधर्मा।सहसास्तद्वनेगताः॥वनानिचप्रफुल्लानिमा
ल्लाशानोमहद्वने॥५२॥पुष्पाणिसहकारेषु।अशोकवनिकासुच॥

वकुलेषुचपुष्पाणि।भ्रमराकुलितानिच।५३।तिलकेषुतथैतेषुको
किलाकलकूजितं।भ्रमराणांतथाशब्दःस्वनेकोन्नमहामुने।५४।चं
द्रस्यविशदाध्यामनकिरणाहृतिकाइव।मानिनःप्रेषयामासुर्हृदको
लेकामदर्पितान्।५५।मारुतस्यांश्चसुखास्त्रवाताविराहृणांश्रि
याः।वनौकमांतदातत्रमुनीनांदुःसहोह्यभूत्।५६।प्रचेतनानांत
त्रैवकामासक्तिःसचेतसां॥अकालिनीप्रवृत्तिंच।सधोवीक्ष्यहरस्त
दा।५७।आश्चर्यंपरमंगत्वातपःपरमदुःष्करं।तापयामासतत्रैव
हरोदुःखहरःपरः॥५८॥वसंतेप्रस्तुतेतत्र।कामोरतिसमन्वितः
चूतपुष्पंसमाकृष्यस्थितःपार्श्वेतुवामतः॥५९॥रत्यायुक्तंतदा

शिव०
३४

कामं॥ दृष्टा कोवा न मोहितः॥ एतास्मिन्नंतरे देवी पुष्पाणां नरनृपित
६०॥ सखिभ्यां संयुता तत्र यत्रातिष्ठद्धरः स्वयं। जगाम शिवपूजार्थं ना
त्वा पुष्पाण्यनेकशः ६१॥ दृष्ट्वा यां यादृशीं लोके सौंदर्यं विविधं महत्॥
तत्सर्वं चैकतस्तस्यां पार्वत्यां तु मुनिश्चितं ६२॥ आनीतानि च पुष्पाणि
धृतानि च तथा यदा। तत्सौंदर्यं कथं वर्ण्यं मया वर्षशतैरपि ६३॥ यदा
शिवसमीपे तु गता सा पर्वतात्मजा॥ तां दृष्ट्वा कर्षयच्चापं रुच्यर्थं शूल
पाणिनः ६४॥ तत्रापि पतितं हस्तात् पार्श्वे च तस्यैव तदा। महत्सुख
कथं क्षुद्रो। विस्मितं न कदाचनः ६५। यया निरंतरं सावैशागछतत
या तदा॥ तया गत्वोत्पलाक्ष्या वै दृष्टः शंभुः स्वयं यदा॥ ६६॥ नमस्कृत्य ३४

तदा पूजां॥ कृत्वासीत्सुरतः स्थिता। सा दृष्टाश्च तु या तत्र। सुंदरांगं विर
हवति ६७। शिवोपि वर्णयामास तदंगं सुंदरं तदा। किमुखं किशशांक
श्च किं नेत्रं चोत्पलेनते ६८॥ नक्रदौ धनुषी चैते कंदर्पस्य महात्मनः
अधरः किं च विंबं व। किं नासा शुकचंचुका। ६९। किं स्वरः कोकिलावा
पः किं मध्यं किं च वेदिका। किं गतिं वर्ण्यते ह्यस्याः किं रूपं वर्ण्यते मु
हुः ७०। पुष्पाणि वर्ण्यते किं च वस्त्राणि च तथा पुनः॥ जालिसं चैव वस्त्र
श्चायत्तदेकत्र विनिर्मितं॥ ७१॥ इत्येवं वर्णयित्वा तु तपसो विरराम ह
हस्तं वस्त्रां चलेयाव। तावत् हरतो गत॥ ७२॥ वीक्ष्य नावात्तदा तावा॥
लज्जिता सुंदरी स्वयं॥ विरहवती तत्यागनीं॥ पश्यंति च मुहुर्मुहुः। ७३

शिव० एवं चेष्टां तदा दृष्ट्वा ॥ शंभुर्मोहमुपागमत् । यद्यालिंगनमेतस्याः करो
३५ मि किं पुनः सुखं ॥ ७४ ॥ क्षणमात्रं विचार्यैवं । किमहं मोहमागतः । ईश्वरो
ऽहं यदीच्छेहं परांगस्पर्शने तु दा ॥ ७५ ॥ तर्हि कोऽन्यतमः क्षुद्रः किं किं नै
व करिष्यति । एवं विवेकमासाद्य । पर्यंकबंधनं दृढं ॥ ७६ ॥ रचयामास
सर्वात्मा ईश्वरः किं पतेदिह ॥ ॥ इति श्री शिवपुराणे शिवतपश्चर्या
नोनाम द्वितीयोध्यायः ॥ ऋषय ऊचुः ॥ सूत सूत महाभाग किं
जातं च ततः परं । कथय त्वं प्रसादेन कथां पापप्रणाशिनीं ॥ १ ॥ सूतो
वाच ॥ श्रूयतां ऋषयः श्रेष्ठाः यज्ज्ञातं तदनंतरं । धैर्यस्य च्यवनं दृ ३५
ष्ट्वा विचारे तत्परः शिवः ॥ २ ॥ कारणं किंचिदुत्तत्वे नान्यथैर्यं दृनवेदिति

वामभागे स्थितं कामं द
दिशो विलोकयामास परितः शंकरस्तदा ॥ ३ ॥ वामभागे स्थितं कामं द
दर्श बाणकर्षिणं । तं दृष्ट्वा क्रोधसंयुक्तः संजातस्तत्क्षणादपि ॥ ४ ॥ अहो
दुष्टेन कामेन न मुक्तोहं कुमासह । इत्येवं मनसा क्रुद्धः शिवः परमकोप
नः ॥ ५ ॥ तृतीयानस्य नेत्राद्वै निःससाराग्निरुच्छिखः भस्मसात्कृतवा
न्तेन मदनं तावद्देवहि ॥ ६ ॥ यावच्च मरुतो वाचः क्षम्यतां वै प्रभो त्वया ॥
नवति वत न पूर्वं हतो सोमकरध्वजः ॥ ७ ॥ हते तस्मिन्महावीर्ये देवा दुः
खमुपगताः । शिवोपि तत्क्षणादेव विहायाश्रममन्यतः ॥ ८ ॥ वेददि
धीकृतात्मा च गिरिराजसुतां तदा समादाय सखीयुक्तां जगाम मंदि
रं स्वयं ॥ ९ ॥ क्षणमात्रं रतिस्तत्र विसंज्ञा घनवत्तदा । नर्तजन्यंचयद्दुः

शिव॰ रवंनज्ञातंरूपिसत्नमा॥११॥जातायांचैवसंज्ञायांरतिर्दुःखसमन्विता।
३६ विललापतदातत्रवनमामीत्सुदुःखिता॥१२॥~~दैवमंत्रायांरतिर्दुःखसमन्वि~~
~~ता।विललापतदातत्रवनमामीत्सुदुःखिता~~।मयूरानेवनृत्यंतिवृक्षाश्च
त्वनेजडाः।मृगाश्चरमणीयस्तनृत्यंगागुंजारवैपुनः॥१४॥पक्षिणश्च
नदाविप्राःमूकाश्चमुनयोयथा।वायवश्चवनंहित्वावांतिनैवदिशो
दश॥१५॥किंकरोमिक्वगच्छामिकिंकृतंदैवतैरिहस्वामिनंतुममाद्दृय
देहाप्रियाद्वियेतिच॥१६॥हस्तौपादौनयास्फाल्यकेशानुन्मोट्यनदाव
स्रणामदृग्योयोगेनसोत्रंममकर्मणा॥१७॥सुखदातानकोप्यस्तिदुः ३६
खदातानकश्चन।सर्वेपिस्वकृतंतुलोकैर्वाःभोच्याःमयाद्या॥१८॥

तद्विलापंतदाश्रुत्वादेवाश्चसमुपायसुःस्तुत्वादेवंप्रपद्येवचननेनैव
मक्रवत॥१७॥देवा उवाच॥भगवन्श्रूयतामेतत्वचनंचशुभंप्रभो।का
मेनैवंकृतंयच्चनस्वार्थेलोकशंकरः॥१८॥दुष्टेनपीडितैर्देवैः॥कारितंनदि
नान्यथा॥रतिस्त्वेकाकिनीदेवविलापंदुःखितासती॥१९॥करोतिशोक
रत्नंचप्रभन्नोनवसर्वथासंहारंकर्तुकामोसिदैवतैःसहसंहर॥२०॥दुःखं
तस्मात्तदाहन्नानायाप्रायाश्चदैवता॥तस्मात्त्वयाविकर्तव्यं।रत्याशोका
पनोदनं॥२१॥नमस्कृत्यतदादेवाःस्तुतिंकृत्वाविधानतः।प्रसन्नंकृत
वंतस्तेशिवंलोकसुखावहं॥२२॥प्रसन्नोभगवांस्तत्रवचनंचेदमब्र
वीत्।शिव उ०।देवाश्चऋषयःसर्वेयज्ज्ञातंतेनान्यथाभवेत्॥२३॥अनंग

शिव० ३७

स्नाव देवस्याघाव च्च रुक्मिणी पतिः। द्वारकायांस्वयं स्थित्वा पुत्रानु
त्पादयिष्यति॥२४॥ तदा कृष्णस्तु रुक्मिण्यां काममुत्पादयिष्यति। प्रद्यु
म्ननामतस्यैव भविष्यति न संशयः॥२५॥ जातमात्रं तु तं देवं शंबरः
संहरिष्यति॥ हृत्वा प्राप्य समुद्रे वै नगरे स्वं गमिष्यति॥२६॥ तावत्त्वं न
गरे तस्य रत्वा स्थेयं यथा सुखं। तत्र कामं मिलित्वा तु हत्वा शंबरमा
हवे॥२७॥ तदीयं चैव तद्द्रव्यं नीत्वा स्वं नगरं पुनः गमिष्यति स्वयं सार्व
देवाः स सैव चो मम॥२८॥ इत्युक्तानूं दधरु देवानांस्तु तां नदा॥ दे
वास्तां च समाश्वास्य रुद्रस्य वचनाऽऽदिति॥२९॥ उक्ता वच स्तदीयं च वस्त्व ३७
सं तु वनमाययुः। कामपत्नी यथादिष्टं नगरे सा गता तदा॥३०॥

अतीक्षतीव तं कालं रुद्रादिष्टं मुनीश्वराः। देवाश्च दुःखिनाः सर्वे हाहा कि
च भविष्यति॥३१॥ तारकस्य कथं नाशो भविष्यति परस्परं। पितुर्गृहं तदाग
त्वा मिलित्वा मातरं मुदा॥३२॥ पुनर्ज्वलितं तदात्मानं मेने श्रापर्वतात्मजा
ति निंद्य च स्वकं रूपं हा हतास्मि तमब्रवीत्॥३३॥ स्वपंतिवचपिवीतै च
ह्यनति गच्छती तदाति ह्रतीव सखीमध्ये धिक् रूपं च मदीयकं॥३४॥
इति सा दुःखिता तत्र स्मरंति हर चेष्टितं सुखं न लेभे किंचि दै शिवाश्री
वेति वाब्रवीत्॥३५॥ एतस्मिन्समये तत्र नारदो [illegible] गमत्तदा॥ हनि स्था
नः सुखमासीनः हृष्टः प्राप्तो शिवस्य च॥३६॥ उक्तवान् वचनं ह्येतत्व
तपः साध्यो हरस्त्वयं नान्यथा जननते देवी देवैर्ब्रह्मादिकैरपि॥३७॥

शिव० ३९ इत्येवं वचनं तस्य नारदो भगवानृषिः॥ जगाम स हरेर्नाम गृणन्नाराय
णेति च॥ ३८॥ ॥ इति श्रीशिवपुराणे पार्वतीपरिसांत्वनं नामैकादशोध्या
यः॥ ब्रह्मोवाच॥ ॥ पार्वती च तदा श्रुत्वा वचनं नारदस्य च तपः साध्यं हरं
मेने तपोर्थमनु आरेभे॥ १॥ मातरं पितरं चैव सखीभ्यां पर्यपृच्छत॥ स
ख्यो तूवाच॥ हिमवञ्छ्रूयतां पत्न्याः वचनं कथ्यतेधुना॥ साफल्यं चैव देह
स्य रूपस्य च तथा पुनः। नवतस्य कुलस्यास्य साफल्यं कर्तुमिच्छति॥ २
तपसाराधनं योसौ नान्यथा वस्य तां व्रजेत॥ तस्माच्च पर्वतश्रेष्ठ देया तप
ज्ञानवताधुना॥ ४॥ इत्येवं च तदा पृष्ट गिरिराजेन्नब्रवीदिदं॥ हिमा उवा ३९
च॥ मत्स्यं वरोचते सख्यो मेनायै रुच्यतां पुनः॥ ५॥ यद्येवं च वितर्कं च

४० किमतः परमुत्तमं॥ साफल्यं च महाद्यस्य गृहस्य च न संशयः॥ ६॥ मात्रे च
रुच्यतां वे ततः श्रुत्वा नंतरं तु किं इत्येवं वचनं पित्रा पृष्टं श्रुत्वानुवदत दा
७॥ जगमतु मतिं सख्यो तदा राते मुनीश्वराः। गत्वा च मातरं तस्याः वच
नं प्रोचतुस्तदा॥ ८॥ तत्त्ववचनं पुत्र्याः श्रुत्वा कर्तुमिदं हितिः॥ तनु
कामास्ति ते पुत्री शिवार्थं परमं तपः॥ ९॥ सा मातानुज्ञा पितुश्चैव तु त्वं च प
रिपृच्छति॥ इयं च रूपं साफल्यं कर्तुकामा पतिव्रते॥ १०॥ त्वदाज्ञाय हिमा
ये तं तयाधुना समाकर्ण्य वचस्त्वेतन्न मेनादुःखमुपागता॥ ११॥ समा
हूय तदा पुत्रीं उवाच विकलासती दुःखितासि कथं पुत्री तपस्त्वं पु
रासदि॥ १२॥ प्राप्तं जन्म हे ह्यत्र किं न्यूनं तेन च वेदिदं॥ कुत्र यासि तप
× तप्यते च॥ ३ ग्र

स्कन्तुं देवाः संतिगृहेमम ॥ १३ ॥ तीर्थानिच विचित्राणि वसंतिने पितुर्गृहे
॥ त्वयात्रैव तपः कार्यं सिद्धिस्याद्वन पायिनी ॥ १४ ॥ साधितं किं त्वयागत्वा
पुनः किं साधयिष्यसि ॥ शरीरं कोमलं वत्से तपस्तु कठिनं महत् ॥ १५ ॥
एतस्माच्च त्वया कार्यं स्थित्वैतत्सुलभं नवैतत् । इत्येवं बहुधा पुत्री मात्रा
पित्रा निवारिता सती ॥ १६ ॥ सुखं नैवात्र संपेदे ह्युमाराध्य शिवं तदा ॥ दुःखं ज्ञा
त्वा नदीयं सा मात्राज्ञप्ता जगाम सा ॥ १७ ॥ मातरं पितरं चैव प्रणिपत्य पुन
स्तदा । सखिभ्यां संयुता तत्र तपस्तप्तुमुपाययौ ॥ १८ ॥ हित्वा नरणान्यने
कानि वस्त्राणि विविधानि च । वल्कलं च तदा धृत्वा मौंजीं बध्वा सुशो
भन ॥ १९ ॥ हित्वाहारं तदा चर्म मृगस्य परमं शुभं । जगाम तपसे तत्र गं

गस्पातीर्थमुत्तमं । २० । गौरीशिखरनामासीत्तत्तपसो कारणादिह । सु
दराश्च द्रुमास्तत्र पवित्राफललाजिन ॥ २१ ॥ भूमिशुद्धिं ततः कृत्वा विधा
यवेदिकां शुभां तया तपः समारब्धं मुनीनामपिदुष्करं ॥ २२ ॥ चांचल्यं व
तदास्याप्य शरीरस्य विशेषतः । उपमास्थानके ह्यत्र चकार परमं तपः
स्रा २३ ॥ ह्रीं [illegible] नां च तया प्रिनामध्येस्थित्वा तु घर्मके ॥ वर्षासु स्थंडिले स्थि
त्वा शीतेजलसमीपगा ॥ २४ ॥ एवं तपः प्रकुर्वाणा वृक्षान्नारोपयत्तद
तिं विप्रिप्रसहं तत्र ह्यातिथ्यं वाप्यकल्पयत् ॥ २५ ॥ वातश्चैव तथा शी
तं वृष्टिश्च विविधा तदा ॥ दुःखं च विविधं तत्र गणितं न तया तदा ॥ २६
तथा तपस्तया नं संमुनि निश्च सुदुःकरं श्रुता च कुमपयस्तत्र विस्मि

यं परमं गताः ॥२७॥ दृशीनार्यः समाजग्मुः कीदृक्तत्तपसोऽनया महत्तां
धर्मवर्द्धिषु गमनं श्रेयउच्यते ॥२८॥ प्रमाणं वयसो नास्ति मान्यो धर्मः स
दा बुधैः ॥ श्रुत्वा दृष्ट्वा तपस्तस्याः किमन्यैः क्रियते तपः ॥२९॥ जल्पंतस्ते
सदा तत्र कटिनांगाश्च ये पुनः । तदाश्रमगता ये च विरोधरहितास्त
दा ॥३०॥ सिंहा गावस्तथान्ये च रागादिदोषसंयुताः ॥ तन्माहिम्ना च ते त
च्चनाबाधं तु परस्परं ॥३१॥ वृक्षाश्च सफलास्तत्र तृणानि विविधानि च
पुष्पाणि च विचित्राणि तत्रासन् ऋषिसत्तमा ॥३२॥ तद्वनं च तदा सर्वं
कैलाशेन समन्वितं ॥ जातं च तपसस्तस्याः सिद्धिरूपमनूनतदा ॥३३॥
॥ ॥ इति श्रीशिवपुराणे तपोवर्णनो नाम षादशोऽध्यायः ॥ ॥ एतस्मि

न्समये देवा ऋषयो नारदादयः । पार्वत्यास्तत्तपो दृष्ट्वा तेजसा व्यापिता
स्तदा ॥१॥ जग्मुस्ते च तदा तत्र यत्रास्ते वृषभध्वजः ॥ तत्र गत्वा च ते देवा ना
रदेश्च स्वयंस्तदा ॥२॥ नारदोपि तदा गत्वा देवानां पुरतस्तदा प्रणम्य
शंकरं देवं स्तुतिं चक्रुः परस्परं ॥३॥ ऋषयोवाच ॥ ॥ शंभूस्त्वं शंकरोसि
त्वं दयालुस्त्वं विशेषतः । पारवस्यास्तपसा तप्तं दारुणं लोकशोषणं ॥
४॥ कुरु कार्यं तथा शीघ्रं शिव त्वं परिपालकः । इत्युक्त्वा च तदा देवा
न् विसृज्य शंकरस्तदा ॥५॥ जटिलं रूपमास्थाय जगाम पार्वतीवनं ॥
अंगे पुलोमशं चैव वै दंड चर्मसमन्वितं ॥६॥ दृष्ट्वा चैव विस्मितं देवी पूजां
चैव तदाकरोत ॥ फलपुष्पादिभिस्तत्र पूजितं परया मुदा ॥७॥ पार्व

शिव०
४१

तीकृशालंतंच पप्रच्छत्वंकुतोगतः। इतिपृष्टेतयातत्र सुक्तास्वीयंव
तांपुनः॥८॥ दृष्टवान्कपटेनैवगोपयन्रूपमुत्तमं॥ अपिदेवीजले
ह्येतत्फलादिवनिरंतरं॥९॥ अन्वच्छिन्नमेवद्यत्रयथाशक्तितपस्यसि
नवेवयसितेदेविकृतंवैतपमुत्तमं॥१०॥ अतःकिंचित्प्रष्टेयंकथनी
यंत्वयाधुना॥ मुनाविविस्त्वयादेवीकृतावैसर्वयात्मना॥११॥ तस्मा
न्मैत्रीचसंजातारहस्यंगोप्यंत्वयानहि किंवांछसिवरंदेवीदृष्टुमि
च्छाम्यतःपरं॥१२॥ त्वयेवतपसोदेवीफलंसर्वप्रदृश्यते। वरार्थंचेत
पश्चेदेतिदृष्टुतपएवतत्॥१३॥ रत्नंतुगृहहतारंवैनपृच्छासिग्रहिष्य
सिदृष्टंचैवसौंदर्यंसर्वंव्यर्थीकृतंत्वया॥१४॥ हित्वानर्णान्यनेका ४१

निवमादिवधनंत्वयात्तत्सर्वंकारणंब्रूहिदृष्ट्वाहर्षमुपागमे॥१५॥ इतिपृ
ष्टातदातेनसखींप्रेरयतितदा॥ तन्मुखेनैवतत्सर्वंकथयामासमुं व
ता॥१६॥ ॥ इति श्री शिवपुराणे पार्वतीतपवर्णनोनामत्रयोदशोध्या
यः॥१३॥ ॥ सूतोवाच॥ श्रूयतांऋषयःश्रेष्ठाःकथांपापप्रणाशिनी॥ य
ज्जातंचततःपश्चात्पार्वतीशिवयोस्तदा॥१॥ तयाचप्रेरितातत्रसखि
जटिलमाहतत्॥ सख्योवाच॥ शृणुसाधोप्रवक्ष्यामियदित्वंश्रोतु
मिच्छसि॥२॥ यदर्थमेतयासख्याह्यारब्धंतपउत्तमं हित्वेद्रमुखा
न्देवानैश्वर्यसंयुतानपि॥३॥ पतिंपिनाकपाणिंवैप्राप्तुमिच्छति
सांप्रतं॥ इयंसखीमदीयावैवृक्षानारोपयंत्सुरा॥४॥ तेषुवृक्षेषुसंजातं

शि॰दं॰ फलं(प)रूपपुरःसरो मनोरथांकुरस्तस्याः प[...]त्स्यामि न कर्हिचित ॥५॥
४२ रूपहार्यं शिवं देवं मदनस्यानुहारिणं ॥ तस्माद्विनारदादेशात्ततपस्तस्य
तिदारुणं ॥६॥ यत्नेष्टं मया ख्यातं सखाश्च समनीक्षितं ॥ इत्येवं वचनं
श्रुत्वा जटिलो वाक्यमब्रवीत ॥७॥ जटिलोवाच ॥ सख्येदं कथितं सत्यं
परिहास उत्ता पिवा ॥ यथार्थेन कथं देवी मुखेन परिनापसे ॥८॥ इत्युक्ते
च तदा तेन श्रूयमाने सखीतदा ॥ उवाच पार्वती देवी नत्तथैव न चान्यथा
॥९॥ मनसा वचसा साक्षात् कृतो वेशं करो मया ॥ जानामि दुर्लभं वस्तु कथं
प्राप्यं मया न वेत ॥१०॥ तथापि मनसोत्सुकात् तन्प्यते च मयाधुना ॥ इ ४२
त्युक्तावचनं तस्मै स्थितासा गिरिजा तदा ॥११॥ उवाच ब्राह्मणात्स्तनम

पावगम्यते धुना ॥ एतावत्कालपर्यंतं ममेच्छा महती घृतूत ॥१२॥ किं
वस्तुकाम्यति देवीह ह्याद्यामि स्तुवन्प्रते ॥ अवगंतेतु मया सम्यकत्व
त्मुखात सुंदरी श्रुतं ॥१३॥ इतोगच्छाम्यहं देवी यथेच्छसि तया कुरु ॥ न
कथ्यते मया तुभ्यं मित्रत्वं निःफलं नवेत ॥१४॥ यथा कार्यं यथा नावि
कथनीयं कुते न च इत्युक्ता वचनं तस्मै यावत्[...]तुमीपसा ॥१५॥ ता
वद्धपार्वती देवी सुवाच किं गमिष्यसि ॥ इत्युक्ते च तया तत्र स्थितो वा
च सदं द्वधक ॥१६॥ टेड्धकूउवाच ॥ शृणु देवी प्रवक्ष्यामि मित्रत्वाद्
[...]तेमया ॥ इतश्च प्रथमं त्वं मे मान्या पूज्या सदा शुना ॥१७॥ इदानीं
तद्विपरीतं हि जातं मे नात्र संशयः ॥ इति कृतं त्वाद्येव तद्वैवंरूप

शिव॰ ४३ तामिति ॥१८॥ दत्वा सुवर्णमुद्रां च काचां ग्रहितुमिछसि । हित्वातु चंदनं
सुक्लं कर्दमं लेप्तुमीहसे ॥१९॥ नागं च वाहनं त्यक्त्वा बलिवर्द्दं च मिछसि
गांगं जलं परित्यज्य कूपोदकं समीहसे ॥२०॥ सूर्यतेजः परित्यज्य खद्यो
तं धर्तुमिछसि । चीनांशुकं विहायैव चर्मांबरमुपास्यते ॥२१॥ गृहेवा
सं च त्वं देवीत्यक्त्वा वनसमीहया करोति त्वं च देवेशेन युक्तं कर्तुमुद्य
तौ ॥२२॥ तथा त्वं सर्वदेवानां हित्वा च सन्निधं पुनः । इछसि त्वं सुराणां च
न युक्तं क्रीयते त्वया ॥२३॥ इन्द्रादिदिक्पालानां हित्वा शिवमनुव्रता नै
तद्युक्तं हि लोकेषु विरुद्धं दृश्यते धुना ॥२४॥ क्व त्वं कमलपत्राक्षि क्व ४३
चासौ वत्रिलोचनः । शशांकवदना त्वं च पंचवक्त्रः शिवः स्मृतः ॥२५॥

क्व वर्णश्चैव ते रूपं वर्णितं नैव शक्यते । जटाजूट शिवस्यैव प्रसिद्धः
परिचक्ष्यते ॥२६॥ वंदनं चलदीयांगे चिताभस्म शिवस्य च । क्व दुकूलं त्व
दीयं चैव गजाजिनमथांशुकं । क्वांगदानि च दिव्यानि क्व सर्पाश्चांकर
स्य च । क्व च रादेवताः सर्वे क्व च भूतावलिप्रिये ॥२८॥ क्व च मृदंगनादं च
क्वापि डमरुस्तथा । क्व च भेरिप्रलापश्च क्व च शृंगीरवः श्रुतः ॥२९॥
क्वचाढक्कमयः शब्दो गस्वनादः क्व चापि हि । न च साम्यं शिवस्यैव न मु दि
कं रूपमुत्तमं ॥३०॥ वपुश्चैव विरूपाक्षं जन्म नाज्ञायते कदा । यं धनं
नवेत्तस्य कथं दिगंबरो भवेत् ॥३१॥ वरेशुयेगुणाः प्रोक्ता एकोपि च शि
वे स्मृतः ॥ वाहनं बलिवरदश्च नसंतु नृपणां स्मृतं ॥३२॥ यद्दियाहि

शिव०
४४

मवेक्षो वै कथं च मदनं दहेत ॥ सहायास्तु विशाखाद्या विषकंठे गवि
राजते ॥ ३३ ॥ अनादरस्तदा दृष्टं हित्वा वनमुपागतः ॥ नातिर्नद्रूपतेत
स्य विद्याज्ञानं न लभ्यते ॥ ३४ ॥ एकाकी च सदा निसं विरागी च विशेष
तः ॥ तस्मात्वं तु शिवेनैव मनोयोक्तुं न चार्हसि ॥ ३५ ॥ क्व च हारस्तदीयो
वैक्क च वै मुंडमालिका ॥ सर्वविरोधरूपं च तवैव च शिवस्य च ॥ ३६ ॥ मद्यं
न रोचते दिवि यदीच्छसि ॥ तथा कुरु ॥ मम या विदितो देवः श्मशाने वा
समीहते ॥ ३७ ॥ असद्वस्तु च यत्किंचित्तत्सर्वं सेवते स्वयं ॥ निवर्तेयम
नस्तस्मात्त्वं नाचेच्छेः समीपतः ॥ ३८ ॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा पार्वती क्रोध ४४
संयुता ॥ उवाच क्रुध्यमाना सा शिवनिंदापरं वचः ॥ ३९ ॥ पार्वत्युवाच ॥

एतावद्धि मया ज्ञातं कश्चिदन्यो नविप्यासि ॥ परंतु सकलं ज्ञातमवधे
हृद्रूपमधुना ॥ ४० ॥ श्रूयतां वचनं ह्येतत्कथयामि क्रमेण च ॥ त्वयोक्तं
विदितो देवस्त्वलीकं न चान्यथा ॥ ४१ ॥ यदि च विदितः स्यात्तैर्विरक्तं नो
च्यते त्वया ॥ कश्चित्तु वः प्रच्छन्नवेषधारी न संशयः ॥ ४२ ॥ ब्रह्मचारी
स्वरूपेण कश्चिद्धूर्तः समागतः ॥ शंकरस्य स्वरूपं तु प्रवक्ष्यामि शृणु
घतत ॥ ४३ ॥ वस्तुतो निर्गुणः साक्षात्सगुणो कारणेन च ॥ कुतो जाति
र्भवेत्तस्य निर्गुणस्य गुणात्मनः ॥ ४४ ॥ सर्वासामपि विद्यानामधिष्ठा
नं सदा शिवः ॥ उक्त्वा सरूपिणो वेदाः दत्तास्तु विष्णवे पुरा ॥ ४५ ॥ किं
तस्य विद्यया कार्यं पूर्णस्य परमात्मनः ॥ सर्वेषां चादिभूतस्य वयोमा

नेकृतः स्मृतं ॥४६॥ प्रकृतिस्तु ततो जाता किं शक्तेस्तस्य कारणं ॥ यो
वै भजति नित्यं तं तस्य शक्तित्रयं सदा ॥४७॥ यस्यैव भजनाद्यो को मृत्युं
जयति निश्चितं ॥ तस्मान्मृत्युंजयं नाम प्रसिद्धं जगतीतले ॥४८॥ यस्य
पूजाप्रभावेन आरोग्यं जायते नृणां ॥ तस्यारोग्यं कुतो पीह न विष्णु
ति सुदुर्मते ॥४९॥ यस्यैव पक्षपातेन देवा देवत्वमागताः ॥ दृष्टौ नार्थौ शि
वस्य हृयदा गच्छति देवराट् ॥५०॥ तदान्नृतपिसाज्ञात्राश्च द्वारपालाः
शिवस्य च ॥ दंडैश्च मुकुटे विद्धं खंडखंडं व्रजेद्भुवि ॥५१॥ किं तस्य वक
पक्षेण स्वयमेव प्रभुः सदा ॥ कल्याणरूपिणस्तस्य सेवया किं न वे
दिह ॥५२॥ किं नूनं देवदेवस्य मामिच्छति सदा शिवः ॥ सप्तजन्मद

रिद्रास्य सेवते यदि शंकरं ॥५३॥ तस्यैव दुर्लभा लोके लक्ष्मिः स्याद्दन
पायिनी ॥ यद्दृश्ये सिद्धयो ह्यष्टौ वन्नसंति प्रतिवासरं ॥५४॥ अर्वाङ्मुखः
सदा तन्न कुतो विघ्नं सुदुर्लभं ॥ यद्यप्यमंगला नीह सेवते शंकरः स
दा ॥५५॥ तथापि मंगलं तस्य स्मरणादेव जायते ॥ शिवेति मंगलं नाम
मुखे यस्य निरंतरं ॥५६॥ तस्यैव स्पर्शनादन्ये पवित्राः संति निस्वशः
यद्यप्युतं न वेदस्य चितायाश्च तपोदितं ॥५७॥ मृत्युस्यापगमे देवैः शि
रो निधार्यते कथं ॥ यस्यैव जगतश्चादि जगतश्चेश्वरो मतः ॥५८॥ ज
गत्संहारकर्त्ता च सज्ञेयो वै कथं भवेत् ॥ अगम्यं ब्रह्मणो रूपं शिवस्य
परमात्मनः ॥५९॥ कथं च तं विजानंति तादृशाय बहिर्मुखाः ॥ दुराचा

शिव· ४६ राश्चपापाश्चवेदेत्यस्तेविनिर्गताः॥६०॥ तत्वंतेचैवजानंतिशिवस्यागुण
रूपिणः॥ शिवनिंदांकरोतीह ततमज्ञाययः पुमान॥६१॥ आजन्मसंचि
तंपुण्यंतस्यनश्यतीनैविद्यति॥ त्वयानिंदाकृतात्यत्रहरस्यामिततेजसः
६२॥ तत्सृजाचकृतायस्मात्तस्मात्तापंनजाम्यहे॥ शिवविद्विषिणंदृ
ष्ट्वासचैलंस्नानमाचरेत॥६३॥ रेरेदुष्टत्वयाप्रोक्तंजानामिचमहेश्वरं
निश्चयेनैवनज्ञातः शिवएवसनातनः॥६४ यथातथात्वंवेत्सोवैम
मात्रीष्टतमोमतः॥ पुनर्वचनमाधातुमक्षमेतावदेवहि॥६५॥ त्वा
चगिरिजादेवीसखीदुष्टमनाः खसौ॥ वारणीयः प्रयत्नेनशिवनिं ४६
दांकरिष्यति॥६६॥ नकेवलंनजेत्यायंनिंदाकर्ताशिवस्यच॥ योवेश्न

णोतितांनिंदांपापमनाकुसनवेदिस॥६७॥ अयंदुष्टःपुनर्निंदांकरिष्य
तिशिवस्य॥ स्थलमेतत्तथाहित्वायास्यामोन्यत्रमाचिरं॥६८॥ इत्युक्त्वा
चलनायासोपक्रमुक्रिष्यतेयदा॥ तदासौचशिवःसाक्षात्आललं
वेप्रियांस्वयं॥६९॥ कृत्वासौयंस्वरूपंचयथाध्यातंतथातया॥ दर्शि
यित्वापुनस्तांचस्तुवाचावाक्तुरंबीशिवां॥ कुत्रयास्यसिमांहित्वानलं
त्वाज्यामयापुनः॥ प्रसन्नोस्मिवरंब्रूहिनादेयंविद्यतेतव॥ अद्यप्रभृ
तिनेदासस्तपोभिः प्रेमनिर्भरैः॥ क्रीतोस्मितवसौंदर्यात्क्षणमेकं
युगायते॥७०॥ त्यज्यतावत्त्वयालज्जाएहियामोगृहंमम॥ इत्युक्तोदेव
देवेनजहौदुःखंपुरातनं॥ तपसश्चैवयज्जातंमहादुःखंगतंतदा॥

शिव०
४७

फलेजातेश्रमःपूर्वंजातोनात्राप्नुयात ॥ ७८ ॥ इतिश्रीशिवपुरा-
णेपार्वतीवरप्रदानानामचतुर्दशोध्यायः ॥ ॥ ऋषयऊचुः ॥ व्यासशिष्यो
महामहानागनतोजातेचयत्सुनः ॥ तत्सर्वंकथयत्वंहिकथांलोकमंगला
पहां ॥ १ ॥ सूतोवाच ॥ ॥ मुनयःश्रूयतांसम्यक्कथयामिकथांमुदापा
र्वतीवचनंश्रुत्वाहरस्यपरमात्मनः ॥ २ ॥ उवाचप्रीतितादेवीवचःस्मृता
पुरातनं ॥ सखीमुखेनमातत्रशिवंसामान्यवस्थिते ॥ ३ ॥ एहियामोगृ
हेदेवकथंचैवंविलंबसे ॥ एवंब्रुवतिदेवेपार्वतीवचनात्सखी ॥ ४ ॥ स-
ख्युवाच ॥ यदिप्रसन्नोदेवेशकरोषिकरुणांयदि ॥ तदेवंचत्वयाकार्यंकृ
पांकृत्वाममोपरि ॥ ५ ॥ पितुर्गेहेमयासम्यक्गम्यतेतत्रतुत्वया ॥ यति ४७

देःक्रीयतेयत्रविवाहःपरमःशुभः ॥ ६ ॥ तथाचैवत्वयाकार्यंलोकेपुरखा
पयन्प्रयत्नः पितुर्मेसफलंसर्वंकुरुष्वैवगृहाश्रमं ॥ ७ ॥ विवाहस्ययथा
रीतिःकर्तव्यंतत्तथाध्रुवं ॥ जानामिहिमवान्सम्यक्कृतंपुत्र्याःश्रुतंम
म ॥ ८ ॥ इत्येवंवचनंश्रुत्वाशिवोपिचशिवांतदा ॥ उवाचवचनंतंचयदी
त्वमितयेतितत्त ॥ ९ ॥ इत्युक्त्वांतर्दधेशंभुर्गतायांशिवाविचारयत ॥ सस्मा
रत्वरूपेणसमविरहाविष्टमानसः ॥ १० ॥ पार्वत्यपिसखीयुक्तारूपं
कृत्वातुसार्थकं ॥ जगामचस्वकंधामपितुर्विरहकातरा ॥ ११ ॥ पिता
चैवतयामातासरम्यश्चैवाप्यतेकराः ॥ संबोधिनस्तयाश्चान्येसन्मुखा
संययुस्तदा ॥ १२ ॥ जयेतिचब्रुवंतस्तेदृष्टालिंगनमादधुः ॥ साधितेतु

शिवपु
५८

त्वयासम्यक्कृतावितास्मवयंत्वया॥१३॥ वेदतैःपूज्यवर्यैश्चपूजयित्वा
शिवांतदागृहंप्रवेशयामासवहुमानपुरःसरं॥१४॥ आश्रमंसफलं
मेनेकृपुत्रात्पुत्रिकावराहिमवान्।नारदंतत्रप्रस्तुवन्साधुसाध्वि
ति॥१५॥ ऋषयश्चैवतेसर्वेऽनुनाचास्मतायदांजग्मुःस्वयंसर्वक न८१४
ल्पवृक्षाऽद्रवापरः॥१६॥ परंब्रह्मगुणंतस्येहमवकलधारिणः॥मुक्ता
फलैर्विचित्रैश्चभूषिताःनृपणेःपरैः॥१७॥ अहंधन्यातयायुक्तासाक्षा
त्शिवप्रियापरार्थादृष्टासर्वसंकाशानजहौलक्ष्मीहरःस्वयं॥१८॥ स्थि
ताग्रेऋषयःश्रेष्ठाःनमस्कृत्यशिवंतदा।मेनिरेचतदात्मानंकृतार्थं ५८
तेतपस्विनः॥१९॥ सतंवास्वप्रभाभावानेत्रास्यांदृश्यतेतया।वयं

कार्यदर्शनंचाद्यशिवस्यदुर्लभंजनैः॥२०॥ इतिविस्मयमापन्नाःनमस्कृ
त्यस्थितापुरः॥प्रोचुःप्रांजलयस्तेवैशिवंलोकमलापहं॥२१॥ ऋषयऊ
चुः॥नमस्तुभ्यंभगवतेशिवायामिततेजसे॥कपर्दिनेनमस्तुभ्यंपं
चवक्त्रायतेनमः॥२२॥ हिरण्यबाहवेतुभ्यंशितिकंठायतेनमः।व्या
पकायनमस्तुभ्यंव्याप्यरूपायतेनमः॥२३॥ परायपररूपायसर्वेच्
छायतेनमः।शिवायशिवरूपायप्रणवायनमोस्तुते॥२४॥ इत्येवंच
स्तुवंतस्तेपुनस्तुःपरात्मनेसर्वोत्कृष्टमहाराजत्वाग्र्यंकिंवर्ण्यतेस्मा
नि॥२५॥ [illegible] :तपस्तत्रविधापूर्वंवेदाध्ययनमुत्तमं
अग्नयश्चहुताःपूर्वंयज्ञाश्चविविधाःकृताः॥ तपांसिचविचित्राणि

पर्वाण्यपि विशेषतः ॥ दानानि च तथा दृष्टं तीर्थानि विविधानि ॥ २८ ॥ वा
ञ्छनः कायजं किंचित्पुण्यं वा स्मरणात्मजं नवंतं सर्वं संगतं चाघस्मरणा
नुग्रहस्तव ॥ २९ ॥ यो वै न जानाति नित्यं त्वां कृतकृत्यो न वै न्नरः । किंनाग्यं व
र्ण्यते तेषां येषां च स्मरणं त्वया सर्वकृष्टा त्वया जाता स्मरणान्नेस
दाशिवमनोरथपर्यं नैव गच्छति त्वं वयं कृतः ॥ ३० ॥ वामनस्य फलं य
क्षु दज्ञन्माधस्य च [illegible] तावाचालत्वं च मूकस्य दरिद्रे निधिदर्शनं ॥ ३१
पंगोर्गिरिपरारूर्ति विंध्यस्य पुत्रका त्वया दर्शनेन वतो ह्येव जाते
तद्दुर्लभं प्रनो ॥ ३२ ॥ अद्य धन्यतिलोके पुमान्या पूज्या मुनीश्वराः ॥ ४९
जाता स्तेतु महादेव उच्चैः पदमुपाश्रिता ॥ ३३ ॥ अत्र किंव ऊनो केन

मान्यपात्रं वयं गताः ॥ रुणानां किं च कर्तव्यमस्ति चेत्त परमात्मपा
३४ ॥ सदृशं सेवकानां तु देयं कामं मुनं त्वया इत्येवं वचनं तेषां श्रुत्वा
वाक्यमुपाददे ॥ ३५ ॥ शिवोवाच ॥ ॥ दृषयश्च सदा पूज्याः कारणात्म
रणं कृतं मम वस्या न वद्दिश्च जायते स्युपकारका देवानां दुःखमुत्प
न्नं तारकासुरदुरात्मनः ॥ ब्रह्मणा च वरो दत्तः किं करोमि दुरासदः ॥ ३६
मूर्त्त्यो ह्येव च याचे कामदीयाः परमर्षयः ताः सर्वा उपकारार्थं नतु
स्वार्थ इति स्फुटं ॥ ३७ ॥ तथा च कर्तुं कामो हं विवाहं शिवया सह तथापि
च तपस्तप्तं मुदुष्करं परमर्षिभिः ॥ ३८ ॥ तस्याः फलं वरं देयमानिष्टं तदि
नावहं तस्मात न वर्ततो गच्छेतु हिमाचलगृहं ध्रुवं ॥ ४० ॥ तत्र गत्वा गि

रितं वै तस्य तं तु पुनस्तया कथनीयं प्रयत्नेन यया स्यात्तत्कार्यमुत्तमं
४१ ॥ उद्वाहं कर्तुमिच्छामि तस्याः सह सत्तमाः हिमाचलगृहे पुत्री
पार्वती च गुणान्विता ॥ ४२ ॥ अस्मदर्थे च तां तत्र प्रार्थनीयो हिमालयः
तं तथा च पञ्चवक्त्रं देवानां च हितं यथा ॥ ४३ ॥ नवद्भिः कल्पितो यो वै
विधिः स्यादविकल्पकः ॥ नवतां नेव कथ्येत नवंतः कार्यनाशिनः ॥ ४४
इत्येवं वचनं श्रुत्वा मुनयस्ते मलाशयाः ॥ आनंदं लेभिरे सर्वे प्रभुणानु
ग्रहीताः ॥ ४५ ॥ वयं धन्या महांतश्च कृतकृत्यास्तथा पुनः ॥ ब्रह्मणापि
शंभुना यो वै बंधः सर्वार्थसाधकः ॥ ४६ ॥ सोस्माभिरयमेषः कार्यो लो
कसुखावहे अयं वै जगतः ॥ स्वामी सोमापि जननी मता ॥ ४७ ॥ अयं

पुत्रश्च संबंधो वर्धतां च दिवस्पदा ॥ इत्युक्त्वा ऋषयो दिव्या नमस्कृत्य
शिवं तदा ॥ ४८ ॥ गता आकाशमार्गेण यत्र स्याद्धिमवत्पुरं चिंतयंतश्च ते
वै· व किं पुण्यं वै न विद्यति ॥ ४९ ॥ यस्मादेवं विधे कार्ये शिवेनाविनियो
जिताः ॥ दृष्ट्वा च तत्पुरं दिव्यं ऋषयस्ते तिविस्मिताः ॥ ५० ॥ ऊचुः परस्परं
सर्वे किमेतदिति सत्कुरं ॥ अलकायाश्चैव स्वर्गाच्च नोगवत्याः तथा
पुनः ॥ ५१ ॥ अमरावत्याः विशेषोत्र दृश्यते ऋषिसत्तमाः ॥ किं गृहाणि सु
रम्याणि स्फाटिकैर्विविधैरिह ॥ ५२ ॥ मणिभिर्विविचित्राणि रचितां
न्यंगणानि च ॥ सूर्यकांताश्च मणयश्चंद्रकांतास्तथैव च ॥ ५३ ॥ गृहे गृ
हे विचित्राश्च वृक्षाः स्वर्गसमुद्भवाः ॥ तोरणानां तथा लक्ष्मिर्दृश्यते च गृ

शिव०
५२

हेगृहे ॥५४॥ चित्राणि च विचित्राणि स्थूलैर्हंसैर्विमानकैः ॥ वितानानि वि
चित्राणि चैलपल्लवतोरणैः ॥५५॥ जलाशयाप्यनेके वै दीर्घिका विविधा
स्तथा उद्यानानि विचित्राणि पुष्पैश्च रचितान्यथ ॥५६॥ पक्षिणश्चाप्यने
केऽत्र कलकंठरवास्तथा नराश्च देवताः सर्वे स्त्रियश्चाप्सरसस्तथा ॥५७
परस्परविरुद्धास्ते तेषां रूपं तु किं पुनः ॥ काममार्गपरा नित्यं मदाये
वनत्राखिन्नः ॥५८॥ किं वर्ण्यते नगर्यश्च महिमा च ऋषिश्वराः ॥ अन्ये
च याज्ञिकाश्चैव पुण्यानि स्वर्गकाम्यया ॥ कुर्वते ते हृया सर्वे विहाय हि
मवत्पुरं ॥ यावन्न दृष्टमेतच्च तावत्स्वर्गपरा नराः ॥६०॥ इत्येवं ऋषिवर्यास्ति ५२
वर्णयंतस्तथा पुरं ॥ गता हिमालयस्याथ गृहे सर्वसमृद्धिमत् ॥६१॥ ता

न्दृष्ट्वा सूर्यसंकाशान् हिमवान् विस्मितस्तथा ॥ स्वर्याः सप्त कथं चा
त्र आयांति च प्रियां प्रति ॥६२॥ कार्या पूजा प्रयत्नेन गृहस्थत्वात् सदा प्रि
येव यं धन्याः गृहस्थाश्च सर्वेषां सुखदायिनः ॥६३॥ एतस्मिन्नंतरे ते
वै ह्याकाशादवतरंस्तथा सन्मुखो हिमवान् दृष्ट्वा ययौ मानपुरःसरं
६४॥ पूजां विधाय तेषां च दंडवत्प्रपपात ह ॥ हस्तैश्च हिमवंतं ते गृहि
त्वोचुः शुभं वचः ॥ अर्घाद्यतश्च तान् कृत्वा धन्यो मे च गृहाश्रमः ॥ इ
त्युक्त्वासनमानीय ददौ नत्किं पुरःसरः ॥६६॥ आसनेषूपविष्टेषु त
दाज्ञया स्वयं स्थितः ॥ उवाच हिमवान् तत्र ऋषीन् ज्योतिर्मयांस्त
दा ॥६७॥ हिमालय उवाच ॥ धन्योऽहं कृतकृत्योऽहं सफलं जीवितं मम

शिव०
५२

लोकेषु दर्शनीयोहं च कृतार्थस्समो मतः ॥६८॥ यस्माद्भवंतो मद्गेहे प्राग
ता विष्णुरूपिणः । पूर्णानां चैव किं कार्यं रूपया नो गृहेषु च ॥६९॥ तेषां
च दुःखनाशार्थं गृहेषु गमनं सतां मद्गेहे पावनार्थं च भवंतः सुसमा
गताः ॥७०॥ तथापि किंचित्कार्यं हि मत्तो सेवकस्य च । कथनीयं भवद्भि
श्च सफलस्तु ममाश्रमः ॥७१॥ महतामाज्ञया लोकः मान्यतां गच्छति
ध्रुवं ॥ तस्मात्त्वकुत्रचित्कार्यं योग्योहं ऋषिसत्तमाः ॥७२॥ एवं वचनमा स्मिता
कर्ण्य ऋषयस्ते सप्त हर्षिताः । ऊचुस्ते गिरिराजे च स्मृत्वा तु तद्वचः ॥७३॥
धन्योसि कृतकृत्योसि भाग्यवानसि भां प्रतं शिवः परोपकाराय कर्तु ५२
कामः प्रजासुखं ॥७४॥ अस्मन्मुखेन ते पुत्रीं याचति शंकरः स्वयं । ज

हा
गद्गुरोः गुरुं कृत्स्नं न विद्यति न संशयः ॥७५॥ जगन्माता तु ते पुत्री तस्मै
वानुगृह्णेवत ॥ जगत्पिता शिवः प्रोक्तः जगन्माता शिवा स्मृता ॥७६॥ तस्माद्दे
या त्वया कन्या प्रार्थिता तेन विद्यति ॥ एवं वचनमाकर्ण्य गिरिराजो ब्रवी
दिदं ॥७७॥ मदीयं च शरीरं वै पत्नी मेना तथा मता रिद्धिसिद्धिश्च धान्यं श्री
वै
महीयां न चान्यथा ॥७८॥ एवं ज्ञात्वा तदा पुत्रीं विलोक्य मातरं च तां ॥ न
मयित्वा तदंगं च ऋष्युत्संगे निवेशयत् ॥७९॥ इदं नैत्यमुमानाम दात
व्यं ऋषिसत्तमाः ॥ ऋषय उवाच ॥ ईदृशी भिक्षुका नेव दाता चैव न वान्
स्त्वयं ॥८०॥ नैत्यं च पार्वती प्रोक्तं किमतः परमुत्तमं ॥ हिमवान् शिव
राणां नेमन न सः सदृशो गतिः ॥८१॥ एवमुक्त्वा तु तां कन्यां ऋषयो वि

५३
शिव०
५४

मलाख्यायाः । आशिषः दत्तवंतस्ते शिवाय सुखदा नव ॥ ८२ ॥ स एवाक
रेणतां तत्र कल्याणे ते न विष्यति । शुक्लपक्षे यथा चंद्रो वर्द्धते तव गुणास्त
था ॥ ८३ ॥ मिलित्वा च शिवं ते च वर्द्धयिष्यति नित्यशः । इत्युक्त्वा ऋषयः
सर्वे गिरिराजे परस्परं ॥ ८४ ॥ पुष्पाणि फलयुक्तानि व्यक्तस्वयं च किरेत
दा ॥ अरुंधती तदा तत्र मेनां मातृमुखी तदा ॥ ८५ ॥ गुणैश्च लोभयामा
स शिवस्य परमासती । हरिद्राकुंकुमैस्तत्र स्वपाणिपरिमार्जयेत् ॥
८६ ॥ ततश्च ते चतुर्थे क्ति निधाय लग्नमुत्तमं । परस्परं च संदृश्य जग्मु ५३
स्ते शिवसंनिधिं ॥ ८७ ॥ महाकाश्यपाद्या ता स्ते यत्रास्ते शंकरः । स्वयं ५४
विवाहस्य विधिं सम्यक् चक्रुस्ते ऋषिसत्तमाः ॥ ८८ ॥ तदा ज्ञप्ताश्च ते त

त्र गतास्वगमनाय वै ॥ स्वयमथर्वबः प्रोक्ताः विवाहे च मया पुनः । ८९
अतः शीघ्रं न वक्तिस्तु ऋषयो ब्रह्मविनमाः ॥ आगंतव्यं स शिष्यैस्तु न
वेतः कार्यकारकाः ॥ ९० ॥ इत्युक्तास्ते गता यत्र तथेति परमं वचः । शिवो
पि सगणास्तत्र प्रसन्नमुखपंकजः ॥ ९१ ॥ कैलासमगमद्देवो विवाह
रचनाय वै ॥ सस्मार नारदं देवं स्मरणादागतः क्षणात् ॥ ९२ ॥ निवेदि
ते च तत्सर्वं श्रुत्वा हृष्टोथ नारदः ॥ शिवोपि कथयामास पार्वतीवचनं
तदा ॥ ९३ ॥ नयातमपस्तयातमेव च श्रीहृतो ह्यहं तदा ॥ एवं श्रुत्वा वचस्त
स्य नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥ ९४ ॥ न वर्तते तु व्रतमिदं न क्रमवद्योन वाम्य
हं ॥ सम्यक् कृतं त्वया देव पार्वतीमनसेप्सितं ॥ ९५ ॥ कार्यमत्र त्वयां

शिव० ५५ किंचित्कथनीयं त्वया प्रभो ॥ इत्युक्तस्तु शिवस्तस्मै कथयामास वै
तदा ॥ १६ ॥ भवता च वचनं ब्रह्मन्कृतमेतान्न संशयः ॥ इदं त्वया तु कर्तव्यं
देवानां च निमंत्रणं ॥ १७ ॥ ब्रह्माणं च तथा विष्णुमन्यान्देववरांस्तथा
कथनीयं प्रयत्नेन ऋषिवर्यांस्तथापि च ॥ १८ ॥ सर्वान्नानागणांश्चै
व यक्षगंधर्वकान्नय ॥ नागमिष्यंति येऽत्र मदीया न कदाचन ॥ १९
इत्युक्तो नारदो ब्रह्मन्प्रणिपत्य सदाशिवं ॥ जगाम सर्वतो देवः यदु
क्तं शंभुना पुरा ॥ कथयित्वा पुनस्तत्र मनोवेगसमागतः ॥ २० ॥ इ
ति श्रीशिवपुराणे शिवनिमंत्रणो नाम पंचदशोध्यायः ॥ सूतोवाच ५५
॥ सर्वे देवास्तदा तत्र शिवसेवासमीहया ॥ स्वीयान्येवोपकरणानि

सेवार्थं तु शिवस्य च ॥ १ ॥ सर्वे ते प्रेक्षयामासुर्देवारिगारयस्तदा ॥
गंधर्वाप्सरसस्तत्र वाद्यं नृत्यं च चक्रिरे ॥ २ ॥ मातरः सप्त तास्तत्र शिव
न्हेषाविधिं परं ॥ चक्रिरे च मुदा युक्ता यथायोग्यं तथा पुनः ॥ ३ ॥ कर्तव्यं
किं बहूक्तस्य सर्वे प्रीतिविकिर्षया ॥ तस्य स्थाविनो कोवेषान्नृपावि
धिरन्हृत्तदा ॥ ४ ॥ तदेव कथयाम्यद्य श्रूयतां ऋषिसत्तमाः ॥ चंद्रस्तु मुकु
टस्थाने सान्निध्यमकरोत्तदा ॥ ५ ॥ तिलकं सुंदरं ह्यासीत्त्रिलकं तलीयं
चयत ॥ करणानरणानियान्यासन्तान्येवानरणानि च विन्हृति
स्वंदनं चासीत्तदुकूलं चर्म उच्यते ॥ नपाद्यानरणान्यासन्नगणायो
विविधान्यपि ॥ ७ ॥ नत्वा नावाल्लतदा सर्वप्राकृताविहृतिं गताः ॥ इ

शिव·
५६

दृष्ट्वा सुंदरं रूपं जातं वर्णनदुष्करं ॥ ९ ॥ ईश्वरोपि स्वयं साक्षात्तदैश्वर्यं
लघ्ववानहि ॥ गणास्तत्र च वाद्यानि चक्रिरे विविधान्यपि ॥ १० ॥ एतस्मिन्
समये देवाः आजग्मुः प्रभुसेवया ॥ ब्रह्मा तु हंसमारुह्य ऋषिभिः स
हितस्तदा ॥ स्वीयाटोपेन तेनत्र वृतानां पतिमीश्वरं ॥ नमस्कृत्य स्थि
तास्तत्र तावद्विष्णुः समागतः ॥ ११ ॥ वाहनं पक्षिराजस्थ निजसेवकसं
युतः ॥ स्वचिह्नैर्भूषितश्चासौ नमस्कृत्वास्थितः पुरः ॥ १२ ॥ तावद्दिक्प
तयो देवाः स्वीयाटोपसमन्विताः ॥ इंद्राग्नी च यमश्चैव कुबेरवरुणौ
तथा ॥ १३ ॥ अन्ये ते सर्वदिक्पालाः स्वीयचिह्नसमन्विताः ॥ वसवश्चात ५६
प्यास्सर्पा ऋषयश्च तथाश्विनाः ॥ १४ ॥ नद्यो गंगादयः सर्वाः समुद्राः स

र्व एव हि ॥ गंधर्वाप्सरसस्तत्र नागा सर्वे तथा विधा ॥ १५ ॥ सेवावसरमा
ज्ञाय समाजग्मुर्मुदान्विताः ॥ यदीयं चैव यत्कार्यं तत्तत्कार्यं च चक्रिरे
॥ १६ ॥ शिवाज्ञमास्तदा सर्वे मदीयमिति ॥ यंत्रिताः तस्मिन्दिने तदा त
त्रैव नानावसमन्विता ॥ १७ ॥ देवा मुहूर्तं तदाचक्रुः स्वीयं तु च विनागमः
निः समारं ततस्तस्मात्कैलासपर्वतोत्तमात् ॥ १८ ॥ शिवः परमसंतु
ष्टः देवान् कृत्वा पुरस्तदा ॥ ते देवाश्च तदाज्ञया यायोग्यं पुरःसराः ॥
१९ ॥ अनवं लस्त्ववादित्रैर्मुक्तानादं परस्परं ॥ न देवकथयामासुर्येन तु
ष्टश्च शंकरः ॥ २० ॥ हिमवानपि तत्रैव स्वानारूपसमुद्भवः ॥ विधिवत्
कारयामास मंडपादिविधिं क्रमात् ॥ २१ ॥ विविधानि विचित्राणि तोर

शिव·

णानि तथा पुनः ध्वजांश्चैव विचित्रांश्च चकार परया मुदा ।२२। पर्वताश्च
तथा रम्याः जंगमं रूपमास्थिताः तत्तन्यश्चैव तत्सुताः पुत्र्यश्चैव तथा
विधाः ।२३। वस्त्राद्यैकारसंयुक्ताः सर्वे हर्षसमाकुलाः । कार्यं चक्रुश्च तत्र
तु हिमवद्गृहसंनवं ।२४। तच्छोभां वर्णितुं नैव शक्याकामिकरूषिसत्तमाः
कन्या चैव तु दानार्थं सुसाध्या ले चकार सः ।२५। विवाहविधियोग्यं च वे
धं संपाद्य संस्थितः । देवतापूजनं कुलानानोपकरणानि च ।२६। संविधा
य तदा सर्वं प्रेषयन्गंधमादनं मेवकं च तत्पैवान्यं शीघ्रमायातु वै शि
वः ।२७। प्रतीक्षां च करोस्य कृत्वा च हिमवान्स्थितः । एतस्मिन्समये ५७
रुद्रः समीपस्य बलैर्हृतः ।२८। आजगाम महावीर्यः सर्वसिद्धिसम

न्वितः । समागतं तदा श्रुत्वा हिमवान्बलसंयुतः ।२९। जगाम सन्मुख
स्तत्र धन्योहमिति चिंतयन् । देवसेनां तथा दृष्ट्वा हिमवान्विस्मयं गतः
३०। देवाश्चैव बलं दृष्ट्वा विस्मयं परमं गताः पर्वतानां तथा सेनां देवानां
च तथा पुनः ।३१। मिलिता च तथा रेजे मन्यते सागराबुभौ । परस्परं मि
लितास्तु देवाश्च पर्वतास्तथा । कृतकृत्यं तथात्मानं मेनिरे परया मुदार
चित्ताशिबिरं सम्यकुसंस्थाप्य देवताबले ।३३। जगाम पर्वतस्तत्र यत्र
स्याद्विधिवेदिका । कारयिता विश्वकर्मेण चतुष्कं तोरणैर्युतं ।३४। स्नानदा
नादिकं कृत्वा प्रतीक्षामकरोत्तदा । मेनापि च तथा तत्र चेद्रशालानुपा
श्रिता ।३५। हष्यनारसमायुक्ता शिवं नक्तं सुरवावहे । हरं कामानव

तत्र नारदेन समन्विता ॥३६॥ प्रथमं च निरीक्ष्यामि हर्षनिर्भरमानसाः
कीदृशं शिवरूपं च यदर्थे तप उत्तमं ॥३७॥ इति ज्ञानपरा सा च दर्शनार्थं
शिवस्य च स्थिता शिरोगृहे देवी मेना मुनिवरस्तदा ॥३८॥ शिवोपि च तत
दात्तस्या ज्ञात्वाहंकारमात्मनः ॥ तथैव दर्शयामास बुद्धित्वंशोन वेघया
३९॥ एतस्मिन्न समये मेना देवानां परमात्मनां निरीक्षती तदा मेना
दृष्ट्वा हर्षसमाकुला ॥४०॥ एतत्पतिः शिवः साक्षात्कादृशो वैन विष्य
ति ॥ म्रनोवाच ॥ अक्षयतां द्रष्टव्यः श्रेष्ठाः कथा कौतुकावहा ॥४१॥ अथ
मे चैव गंधर्वाः सुंदराः सुनगास्तथा वस्त्रैश्च विविधैर्युक्ता नानालंका
रभूषिताः ॥ नानावाहनसंयुक्ताश्च नानावाद्यपरायणाः ॥ पताकाभिर्विचि

त्रामिरप्सरोगुणसंयुता ॥४३॥ दृष्ट्वा विश्वावसुं तत्र तत्पतिं परमं शुभं ॥
दृष्ट्वा तु हर्षिता मासीत् शिवो यमिति चाब्रवीत् ॥४४॥ देवानां गायकश्चा
यं कृतो देवः सनातनः ॥ इत्येव नारदस्तस्यै उवाच ऋषिसत्तमः ॥४५॥
एवं श्रुत्वा तदा मेना विचारे तत्परा भवेत् ॥ इतश्चाप्यधिको यो वै स च
कीदृक् न विष्यति ॥४६॥ एतस्मिन्नंतरे यक्षाः मणिग्रीवादयश्च ये ॥
तेषां सेना तया दृष्टा ज्ञानादि द्विगुणीकृता ॥४७॥ तत्पतिं च कुबेरं च
दृष्ट्वा सेनासमन्वितं ॥ अयं रुद्रस्तया नेति वरुणश्च समागतः ॥ ततो
पि द्विगुणां शोभां दृष्ट्वा रुद्रस्तथा न हि ॥ जगाम धर्मराजश्च सर्वशोभा
समन्वितः ॥४८॥ शोभा च द्विगुणा तस्याः दृष्ट्वा सोयं तथा न हि ॥ तावदिंद्रः

शिव०
५९

समायातः सर्वदेववरः प्रभुः ॥४२॥ किंवर्णयेत तदीयांच शोभां वै विष्णु
णीकृतां ॥ यां यां च ये समायाति शोभां नाथ विष्णुणीकृता ॥४३॥ तं दृष्ट्वा
करः सोयं नायं रुद्रस्य किंकरः ॥ तावत्तु सूर्यः समायातः सर्वदेवमयः
प्रभुः ॥४४॥ तेजसा दीप्तिमान् लोके दृष्ट्वा रुद्रस्तया नहि तावच्चंद्रः समा
यातो ग्रहैः सर्वैः समन्वितः ॥४५॥ ततश्च विष्णुणा शोभां रुद्रोयं नोन वेदि
ति । मेनामेने च तां पुत्रीं धन्यां कुलसुखावहां ॥४६॥५४॥ एतेषां यः प
तिः सा वै यस्याः पतिर्न विश्यति । तस्याः किं वर्णयेत भाग्यमपि वर्षशता
तैरपि ॥५५॥ तावद्ब्रह्मा समायातः तेजसां राशिरुत्तमः । ऋषिवर्यसुतः ५९
साक्षात्तु धर्मपुंज इवस्थितः ॥५६॥ अयं वै न वितानेतितावद्विष्णुः स

मागतः । मेघश्यामश्चतुर्बाहुः पीतांबरधरः प्रभुः ॥५७॥ श्रीवत्सव
क्षाः लक्ष्मी शंखचक्रादिलक्षणैर्युतः ॥ मुकुटादिभूषणैर्युक्तः सिध्व
ह्कसमन्वितः ॥५८॥ कोटिकंदर्पलावण्यप्रसन्नमुखपंकजः ॥ राजी
वलोचनः शांतः निजजनैः समन्वितः ॥५९॥ पक्षींद्रवाहनं श्रीमानप्रमे
यपराक्रमः । तं दृष्ट्वा चकिता ह्यासीत् धन्याहं यस्य संगतः ॥६०॥ सोयमि
तीनवै साक्षात्तु नेति तां नारदोब्रवीत् ॥ अतोधिकोन वैसो वै वर्णितुं
नैव शक्यते ॥६१॥ तावच्च ऋषयो याताः नृगवाद्याश्च मुनीश्वराः ॥ गंगादि
सर्वतीर्थैश्च शिष्यवर्गैश्च समन्विताः ॥६२॥ ज्ञायते कल्पवृक्षाश्च गं
छंतः कामपूरकाः । सुरम्यादिपरैर्युक्ताः स्तेजसां राशयः परे ॥६३॥ ग

शिव० णं तस्मै परं ब्रह्म सह्यनूतनाः सुखावहाः ।। तन्मध्ये वै ववागीशं दृष्टा सोयं
६० नविष्यति ।। ६४ ।। नायमन्यसमो याति निर्गुणो गुणवान् हरः ।। इत्येवं ना
रदाच्छ्रुत्वा मेनामानवती मुदा ।। ६५ ।। त्रैलोक्यसारं यश्चासीत् तत्रस्थं हिमया
पुनः ।। अतो रुद्रश्च यो वै स्यात् कीदृक् सोयं भविष्यति ।। ६६ ।। तावद्रुद्रः स
मायातो नारदस्तामुवाच ह ।। अयं वै शंकरः साक्षात् पश्यपतो सुंदरि त्वया
६७ ।। हर्षिता सा तदा तत्र ददर्श शंकरं मुदा ।। वात्यारूपधरां किंचित् आ
याताः मर्मरस्वराः ।। ६८ ।। अंगुल्या दर्शयामास नारदस्तां शुभाननां ह
रस्य सेवकान् पश्य पुनरन्यान् विलोकय ।। ६९ ।। तावदन्ये समायाताः ६०
भूतप्रेतपिशाचकाः ।। वक्रतुंडास्तथा केचित् विरूपाश्च परे तथा ७०

करालाः श्यामलाः केचित् खंडाश्च लोमशाः परे ।। दंडपाशधराः केचित्
केचित् मुद्गरधारकाः ।। ७१ ।। विरुद्धवाहना केचित् दुःशीलापकारकाः
रास्तथा ।। डमरुनवाद्यं तोपि गद्यनादं तथा परे ।। ७२ ।। तालकानाद
नं केचित् शृंगीनादं तथा पुनः ।। शृंगनादं तथा चान्ये शंखनादं तथा पु
नः ।। ७३ ।। गोमुखानां तथा नादं कुर्वंतस्तथा परे ।। असंख्यातास्तथा
याताः नानादृष्ट्वात्रास संयुता ।। ह्ह ७४ ।। नवंती तत्क्षणादेव तया दृष्टा
तया तदा तान् दृष्ट्वा हृदयं तस्याः श्रीणीमासीत् समाकुले ।। ७५ ।। तन्म
ध्ये शंकरं देवं निर्गुणं गुणवत्तरं वृष ।। नस्थं पंचवक्त्रं त्रिनेत्रं भूतिरूपितं
७६ ।। कपर्दिनं चंद्रमौलिं दशहस्तं कपालिनं ।। व्याघ्रचर्मोत्तरीयं च पि

शि॰ ६२ नाकयाणिनं शिवं ॥७७॥ खर्परेण तथा युक्तं शंखादिभूषणोर्युतं गजच
र्मवृषयस्पतीव्रमक्षिसमन्वितं ॥७८॥ निंदितं कंपयुक्तं च शिवो यं मुनिर
ब्रवीत् ॥ तदीयं च वचः श्रुत्वा वाताहतलतेव ॥७९॥ सा पपात तदा भू
मौ मेना दुःखनरा सती ॥ किमिदं च कृतं दुष्टे धिकृतां च मां च दुराग्रहे
८०॥ इत्युक्त्वा मूर्छिता तत्र विसंज्ञा ह्यभवत्क्षणात् ॥ प्रयत्नैर्विविधैः सा
वै संज्ञां लेभे मेनिका ॥८१॥ ॥ इति श्री शिवपुराणे ध॰ शिवविवाहदेवा
दिसेनावर्णनं नाम षोडशोध्यायः ॥१६॥ ॥ संज्ञां लब्ध्वा पुनः सा च ति
रस्कारमथाकरोत् ॥ नारदं चाद्य पुत्राश्चानिनंद च रितं तथा ॥१॥ प्रथमं ६२
नारदस्यैव कथया मा मम दुर्वचः ॥ मनोवाच ॥ प्रथमं तु लया ह्युक्तं शिव

श्चेमां वरिष्यति ॥२॥ पश्चाद्धिमवतः कृत्यं पूजार्थं विनिवेशिता ॥ ततो
दृष्टं ... फलं सम्यक्त्वयापि वेविता लया ॥३॥ पुनस्तपः स्ततस्तप्तं दुःख
रं मुनिनिश्चयत ॥ पुनर्लब्धं फलं ह्येतत्पश्यतां दुःखदायकं ॥४॥ किं
करोमि क्व गच्छामि हतं तु जीवितं मम ॥ कस्यापि किं गतं नैव ममापि
च हतं गृहं ॥५॥ हस्तेत्दीपं तथा गृह्य पतितं कूपके स्वयं ॥ किं वः छिन्न
मिदानीं च सर्वं व्यर्थी कृतं मम ॥६॥ क्व गता ह्यृषयो दिव्यास्तेषां श्मश्रु एका
त्रोटयाम्यहं ॥ तस्मात्र्वैव पापत्नी साधूर्नास्तिय मागता ॥७॥ केषां चै
वापराधेन सर्वं पुत्र्या कृतं स्वयं हेमदत्ता तया नीतं काचं च दुष्टया लं
या ॥८॥ हीला तु चंद्रनं त्यक्त्वा लेपितं कर्दमं तया ॥ हंसमुत्सृज्य काकोवेगृ

शिव०
६२

हीतोहस्तपंजरे॥९॥हित्वाब्रह्मजलंदूरेपीतंकूपोदकंतथा॥सर्पस्त्या
क्तातुखद्योतंगृहीतामुख्यमीदृतो॥१०॥तंदुग्धं[illegible]स्तुतयाहित्वाकृतंचउ
पनक्षणं॥घृतंत्यक्त्वातथातैलंएरंडंजाजितंत्वया॥११॥सिंहसेवांतथामु
त्वाशृंगालःसेवितस्त्वया॥यज्ञगृहविभूतिंचत्यक्त्वाभूतिमिहेप्सिता
१२॥दूरीकृतातयानम्रमर्चितासनवमिस्तुत॥सर्वान्देववरांस्त्यक्त्वा
शिवार्थेतपसंदृतं॥१३॥धिक्त्वांचतवबुद्धिंधिक्धिक्वयोन्नऋषिस
त्तमान्॥धिक्कुलंधिक्कराज्यंचसर्वंतुच्छीकृतंत्वया॥१४॥गरलंनक्ष्य
तुत्वेतन्मरणंतुममैवहि॥पर्वतानांतथाराजानेत्राद्दूरंकथंनहि॥१५॥ ६२
ऋषयश्चकिमर्थमिदर्शयंतिस्वकंमुखं॥साधितंकिंतुसर्वैस्तुमिलि

त्वाघातितंकुलं॥१६॥वंध्याहंनकदा[illegible]जातागर्भोनगलितःकथं॥अ
थवानमृतावाहंपुत्रिकानमृताकथं॥१७॥राक्षसैर्वाकथंनैवनक्षि
तागहनेवने॥हतावानकथंकेशिन्मतान्याघ्रवरान्तुकिं॥१८॥छेद्या
मिशिरस्त्वद्यकिंकरोमिकलेवरं॥सक्ष्यामिवाकुतोयामिहाहाचजीवि
तंहतं॥१९॥इत्युक्त्वापतितासावनायातिनतंसन्निधौएतस्मिन्नुसम
येब्रह्मा॥स्वाजगामस्वयंतदा॥२०॥नारदोपिवचस्तस्यैउवाचऋषिस
त्तमाः॥यथार्थंसुंदरिरूपंनज्ञातंशंकरस्यचतिष्ठदूरेतथातंचमेना
वचनमब्रवीत्॥ब्रह्मापुनस्तथागत्यकथयामासतांप्रति॥२१॥श्रोत
व्यंचत्वयामेनेमदीयंवचनंशुभं॥शंकरोलोककर्ताचहर्तापालयिता

शिव० ६३

स्वयं ॥ २३ ॥ न त्वं जानासि तद्रूपं कथं दुःखं ममीहसे ॥ इत्युक्त्वा तु तदा सा च
ब्रह्माणं वाक्यमब्रवीत् ॥ २४ ॥ किमर्थं तु न वै तत्र व्यथी कर्तुं समुद्यताः ॥
रूपेण त्वया परं नाम तदन्यत्तां वा स्वयं पुनः ॥ २५ ॥ न वक्तव्यो नवद्विस्तु शि
वाय दीयतामिति ॥ इत्युक्ते तु तदा देवा रिज्ञाद्यादिगधीश्वराः ॥ २६ ॥ स
मागत्य तथा सर्वे वचनं चेदमब्रुवन् अयं वै परमः साक्षात् शिवः परमसुखा
वहः ॥ २७ ॥ रूपया च त्वया सम्यग्दर्शनं शंकरस्य च जानता न चायरूपाद्दुर्नाम्य
या दर्शने कृतः ॥ २८ ॥ अथावाच पुनर्मेना हन्यतां पुत्रिका भुता नद्या च
मया सम्यक् शंकराय समर्पिता ॥ २९ ॥ इत्युक्ते च तदा तत्र ऋषयः सम्रा
वनेऽब्रुवंस्ते वचनं मुनयो मध्यवयसमुपागताः ॥ ३० ॥ विरुद्धं चैव यत्कार्यं ६३

वयं मन्यामहे कथं ॥ अयं वै परमो लाभो दर्शनं शंकरस्य यत् ॥ ३१ ॥ दान
पात्रं तथा प्राप्तस्त्वागतस्य मंदिरे तव ॥ अतः श्रुतं तरां किं तु शिवोऽकरमुपा
गतः ॥ ३३ ॥ इत्युक्ते च पुनर्मेना ऋषिवाक्यानि राकरोत् ॥ शास्त्रैर्वा घातयाम्य
घ न दास्ये शंकराय वै ॥ ३४ ॥ हिमालयः समागत्य दिकलासि कथं त्रि
ये ॥ के के समागता गेहं कथं चैतान् विकत्थसे ॥ ३५ ॥ शंकरस्तु मया ज्ञातः
सर्वेषां प्रतिपालकः ॥ निग्रहानुग्रहे कर्ता सृष्टिश्चो जगतामिह ॥ ३६ ॥ मुं
चस्व दुःखं त्वं तथा कार्यं कर्तुं महसि साम्प्रतं ॥ तेनोक्तेन तथा तस्मै मेनावा
क्यमुवाच ह ॥ ३७ ॥ हिमवन् श्रूयतां मे तत्स्मृता कर्तुं मिहार्हसि ॥ ग
हीत्वा तनुजां त्वं हित्वा बध्वा कंठे तु पर्वतान् ॥ ३८ ॥ गत्वा च सागरे स्वामि

शि॰व॰
६९

नक्षिप्ताऽत्वं च मुखी न च ॥ न देया च शिवे पुत्री निश्चितं मे वचः पुनः ॥३९॥
यदि दास्यसि पुत्रीं तत्त्यक्ष्याम्यहं तत्कलेवरं इत्युक्ते च तया तत्र पार्वती स्वय
मागता ॥४०॥ मातस्त्वं विपरीता वै बुद्धिस्त्वां समुपागता ॥ धर्मावलंबे त्वं ना
तु कथं कथं धर्मं प्रहास्यसि ॥४१॥ अयं वै परमः साक्षात्सर्वेषां योनि
रुच्यते ॥ शंभुश्च शंकरश्चैव देवानां प्रभुरीश्वरः ॥४२॥ अधिष्ठानं तया
कर्तापालकश्च सनातनः ॥ यदद्ये देवताः सर्वा आयाताः किंकरीकृताः
४३ ॥ नतः श्रुनतरः को नु वदत्वं हितकारिणी ॥ उत्तिष्ठ त्वं प्रयत्नेन जी
वितं सफलं कुरु ॥४४॥ देहि दानं शिवायैव ह्यात्मनं सार्थकं कुरु ॥ त्य ६९
ज दुःखं परं तापं हित्वा सुखमवाप्नुहि ॥४५॥ यदि न दास्यसि त्वं च न ह्

योन्यं तयोत्तमं सिंह नगिं कथं ते नेष्टे गालः परमः श्रुते ॥४६॥ मनसा व
चसा देविकर्मणा वा हरः स्वयं ॥ वृतो हृतो वृतश्चैव यदीच्छसि तथा कुरु
४७ ॥ उमा च वचनमाकर्ण्य गृहीत्वा तत्कलेवरं ॥ मुष्टिभिः कूर्परैश्चैव दंतान्
व घर्षति तया ॥४८॥ नाडयामास सा पुत्रीं विकलाऽवसा तदा ॥ येवान्येऽक्रू
व यश्चैव नारदाद्याश्च ये पुनः ॥४९॥ तद्धस्तात्तां परिच्छिद्य नीत्वा हरांतरं मेना॰
स्थिताः ॥ तां च तथाविधां दृष्ट्वा नर्त्तयामास वै तदा ॥५०॥ किं मनो करिष्या
मि दुहायस्त्ववती पुनः ॥ गरं ददामि वा पुत्रीं क्षिपामि वा य कूपके ॥५१॥ शस्त्रै
र्वा छिद्य याम्यत्तां सागरे वा क्षिपाम्यहं ॥ स्वीयं वाय शरीरं वै त्यक्ष्यामि वाऽप्य
किं पुनः ॥५२॥ व एक्षकी दृशो लोके न ध्व श्वदुष्टया पुनः ॥ न माता न पि

तावं धुर्नवाता नच गोग्रजः ।५३। न रूपं नच चातुर्यं न गृहं च शुभं पुनः । न
व संज्ञताप्यलंकारो न सहायाश्च धा शुभाः ।५४। वाहनं न शुभं चास्य न वयो
न धनं तथा । नचा वित्तं न वा विद्या किं दृष्ट्वा मेकमेव यत्त ।५५। किंचिल्लोके
मया पुत्री दीयते किं करोम्यहं । एतस्मिन्न् समये विष्णुः समागत्याब्रवी
दिदं ।५६। पितॄणां लेशु ना पुत्री मानसी गुणसंयुता । पत्नी हिमवतः सा
क्षात् ब्रह्मणः कुलमुत्तमं ।५७। महायाश्च दृश्यालोके धन्यासि किं ह्राम्य
हं । धर्मस्य सारं तु नासि कायं धर्मं महाद्युति ।५८। देवेश्वरस्यापि निश्चैव
ब्रह्मणा वामयान्तया विरुद्धं कथ्यते किं च त्वया शुभतरं तु किं ।५९। शि
वं त्वं च न जानासि निर्गुणः सगुणो ह्य नूतनेनैव निर्मिता देवी प्रकृति

तिर्मूलकारणं ।६०। न सा गर्भेव च तया तेन निर्मितः पुरुषोत्तमः ॥ ताभ्यां चा
हं तया ब्रह्मा तत्त्वगुण रूपतः ।६१। अवतीर्णः स्वयं शंभुर्लोकानां हित
कार । ततो वेदाश्च ताद्देवाः यत् किंचित्तु दृश्यते जगत् ।६२। स्थावरं जंग
मं यस्य तत्सर्वं शंकरादभूत । तद्रूपं वर्ण्यते केन ज्ञायते केन वा पुनः ।६३
मयान ब्रह्मणा यो वै वर्षाणां सहस्रं पुरा । भ्रांत्वा पारो न वै लब्धो ह्यनेन व
र्ण्यते कथं ।६४। सत्यज्ञानमयश्चैव व्याप्यव्यापक एव च ॥ अजरश्चाम
रश्चैव सर्वाध्यक्षः समीगत ॥६५॥ अहं ब्रह्मा हरिश्चैव ये देवाश्च पुरा
तनाः । सूर्यश्च चंद्रमाश्चैव ग्रहाः सर्वे शुभावहाः ।६६। पर्वताश्चैव वनघ
श्च वृक्षाश्च धनदास्तथा ॥ आब्रह्मस्तंब पर्यंतं यत् किंचित् दृश्यते

शिव०
६६

जगत् ॥६६॥ तत्सर्वमीश्वरो देव नात्र कार्या विचारणा ॥ अरूपश्च सरू
पश्च जायते शंकरः स्वयं ॥६७॥ बीजात्तु वृक्षप्ररोहश्च नानात्वमुपजायते
अंते च फलमेवस्यात् तस्मात् फलमुदाहृतं ॥६८॥ आदौ शिवः शिवो म
ध्यश्चांते शिव उदाहृतः ॥ सर्वं शिवमयं चैतत् शिवः सर्वमयस्तथा ॥७०
सूत्रे चैव तु पुष्पाणि पुष्पेषु सूत्रमुच्यते ॥ एवं शिवश्च सर्वेषु शिवे स
र्वं तथा स्मृतं ॥ अहं शिवः शिवश्चाहं त्वं चापि शिव एव च ॥ सर्वं शिवमयं
ब्रह्म शिवात्परं न किंचन ॥७२॥ अज्ञानादन्यथाभावः ज्ञानेभ्यः समुदा
हृतः ॥ कार्यकारणवस्तु ते एक एव न चापरः ॥७३॥ कारणं च शिवः सा ६६
क्षात् ॥ कार्यरूपमिमं बुधैः ॥ अज्ञानां चैव कार्यं च कारणं नेद दृश्यते

ज्ञानिनां नैव वै नेदास्ति सर्वं शिवमयं जगत् ॥ ॥ इति श्री शिवपुराणे मना
संबोधनो नाम सप्तदशोध्यायः ॥ ॥ इत्यस्माच्च शिवादन्यत् तद्रूपं नैववत
वेदिति वस्तु तस्तु शिव ईति प्रसिद्धं वेदसंमतं ॥१॥ अज्ञानादन्यथा भावो
ज्ञानेवस्तु प्रदृश्यते ॥ स्थाणौ तु पुरुषभ्रांति रज्ञानाद्युपजायते ज्ञानेजा
ततथा स्तंभो वस्तु ज्ञान प्रदर्शिनी ॥२॥ रज्जौ तु सर्पविज्ञानमज्ञानसंभवं
नृणां ॥३॥ [illegible] संपन्ने चैव विज्ञाने रज्जुरेव न चान्यथा
शुक्तौ तु रजतज्ञानं ध्यायन् पश्यति कश्चन ॥४॥ विवेके च समुत्पन्ने शु
क्तिरेव न संशयः तथैवाज्ञानजा बुधिः शिवादन्यत्र यान वेत् ॥५॥ ए
वं च ज्ञानदृष्टीनां शिवः शिवः शिवस्तथा ॥ अन्यन्निदर्शने देवि शून्यं ता

च वदाम्यहं ॥६॥ यथा च नरकः कश्चित्तद्वेषांतरसमीहया ॥ गृह्णाति विवि
धान् वेषान्वस्तुतो नट एव सः ॥७॥ अज्ञानीनां मनो हृत्वा प्रतार्य धन
मा हरेत् नाना विहस्यते न तत्र न टैनैव हृतं धनं ॥८॥ तथैव ज्ञानवान्दे
वि शिवादन्यं न पश्यति ॥ अज्ञाने विविधं रूपं पश्यतीति सुनिश्चितं
९ ॥ देही वस्त्राण्यनेकानि दधाति विविधेहया ॥ वस्त्राणि विविधानि ह
धारकस्त्वेक एव सः ॥१०॥ तथैव शिवरूपं तु संयोगान्न विविधं न वेत्
वस्तुतो बंधनं नास्ति यंकारस्य हनेशिवे ॥११॥ यावद्देहं प्रजायेत तावद्दे
बंधनं दृढं ॥ निवृत्ते चाप्यहंकारे कर्त्ता शिव उदाहृतः ॥१२॥ यथा च स्फ
टिकस्यैव संयोगाद्विविधो न वेत् तथा प्रकृतिसंयोगात् शिवस्यानं

कता मता ॥१३॥ तथा विवेकता तस्याग्रहणे मोचने शिवे प्रकीर्तितं परं
ब्रह्म यत्र शिवमुदाहृतं ॥१४॥ स एव गुणसंवतीर्णो हरः स्वयं तस्य त
त्वं न जानीमो न जानीमो वयं प्रभो ॥ तस्मात्त्वं हिमवत्सत्त्वीदुःखं मुंच
शिवं न जतस्याल्पकोमलं किंचित् मनो विस्तु प्रबोधितं ॥१६॥ एतस्मि
न्नंतरे रुद्रेण नारदेन प्रबोधितः ॥ तावन्मासो गतो यावद्रुद्रेण रूपमुत्त
मं ॥१७॥ यत्नं तु न कृतवान्सत्याक्रपालुत्वं प्रदर्शितं ॥ सुदर्शनं गंदहा
मोहं शाभायया पुरा शिवं पुनस्तत्र पश्यन्नारदो वाक्यमब्रवीत् साद
दर्शी शिवं तत्र स्मृयतां कीदृशः ॥ मनुः सूर्यकोटिसमं रूपं त्रिनेत्रं नृपणे
पुतं मुकुटेन विराजितं विचित्रवसनं शुभ्रं ॥१९॥ वाहनस्य तथा त्रो

रूपेण

शिव० नावर्णितुं केन शक्यते सुप्रसन्नं सुहासं च सर्वैर्देवगणैर्युतं ॥२१॥ स्व
६८ र्येण छत्रितं सोऽचंद्रेण विवीजितस्तथा गंगा च यमुना चैव चामरे दधतुः
शुभे ॥२२॥ सिद्धयोष्टौ प्रनृत्यं तु कुर्वंति स्म तदग्रतः ॥ ब्रह्मा चैव तथा वि
ष्णुरिंद्राद्या देवतास्तथा ॥२३॥ स्वीयं स्वीयं यथा वेषं संनह्य परतोऽचर
न् जयजयेति नाम्नां नो नानारूपिगणास्तथा ॥२४॥ परे ब्रह्मगणं तस्तेप
ताकाभिरलंकृताः ॥ विश्वावसुमुखास्तत्र अप्सरोगणसंयुताः ॥२५॥ गा
यंतोऽप्ययुस्तस्य ज्ञोणायुक्तापरस्परं गणास्तत्र तु वाद्यानि मृदंगादि
क्रमेण च ॥२६॥ अकुर्वंत परं तत्र तत्त्वानि पुरतोऽयमुः ॥ समुद्राश्च तथा न ६८
द्यो नानारूपा विभूषिताः ॥२७॥ तस्मिंश्च समये तत्र शोभा तस्य महात्म

नः ॥ जाता तां वर्णितुं को वा शक्नोति मुनिसत्तम ॥२८॥ तं दृष्ट्वा च तथा मेना
क्षणं चित्रगता इव पश्चाच्च वर्णितं देवैर्यद्रूपं तत्र यैर्वहि ॥२९॥ धन्या पुत्री
मदीया च पया सो परवान्कृतः ॥ वरणं च तदा तस्य कृत्वा लज्जापरा न
वत ॥३०॥ शिवोऽपि च तदा द्वारे गतो देवगणैः सह ॥ मेना तं पूजयामास स
ब्रह्मविष्णुसमन्वितं ॥३१॥ तावत्स्त्रियः समाजग्मुः हित्वा कामाननेकशः
मज्जनं कुर्वती काचिच्चूर्णेन संयुता ययौ ॥३२॥ काचित्तु स्वामिनः सेवां
विहाय सखिसंयुता ॥ चामरेण तथा युक्ता द्रष्टुं नाथं शिवस्य च ॥३३॥
काचित्तु बालकं हित्वा ह्यतृप्तं द्रष्टुमाययौ ॥ रशनां बध्नती काचित्तयैव
संयुता ययौ ॥३४॥ वस्त्रं च विपरीतं च धृत्वा काचिद्रुपाययौ ॥ काचिद्वस्त्र

मालाकांचध्वलांजनसमन्विता ॥३५॥ आदर्शं च तथान्यस्मिन्नोल्कानेत्रसु-
पाययौ ॥ काचित्तु नीजनार्थं च स्थितं च स्वामिनं तदा ॥३६॥ हित्वान्येन समा-
युक्ता दर्शनार्थं प्रनोरिति । दोहनार्थं स्थिता काचित्त्र हित्वा घय पराययौ
३७ ॥ काचित्तु कामिनी पादं रंगयंती यदा तदा । स्तुलोद्योयं च तद्धित्वा दर्श-
नार्थमुपागता ॥३८॥ इत्यादिविविधं कार्यं हित्वान्याः समुपाययुः । दृष्टू
तुश्चांकरं रूपं मोहं प्रापाश्च पुत्रिका ॥३९॥ यया चेतनास्ति हंते तथा ना-
स्थ्रं स्थितास्तथा क्षणमात्रं तयास्थिता वचनं चेदमब्रुवन् ॥४०॥ सम्य-
क्कृतं तु पार्वत्या नान्यथा तद्भवेदिह । अहो पश्यत किं रूपं वर्णनीयं क- ६८
थं भवेत् ॥४१॥ यथार्थं नाम सख्यस्तु दृश्यते नान्यथा क्वचित् । शिवई-

तिच विख्यातं दर्शनाद्धननेत फलं ॥४२॥ नेत्राणि सकलान्यासन् हिमवत्तु स्वा-
सिनां यो वै पश्यत्स्य तदा रूपं तस्यैव च सार्थकं भवेत् ॥४३॥ तस्यैव सफलं जन्म
तस्यैव सकलाः क्रियाः । येन दृष्टः शिवः साक्षात्सर्वपापप्रणाशकः ॥४४॥ पा-
र्वत्या साधितं सर्वं शिवार्थं यत्तयः कृतं । धन्येयं कृतकृत्येयं शिवं या प्राप्य पतिं स-
दा ॥४५॥ कौतुविष्वाति सा नित्यमचिंत्य सुखदे तवे । यदीदं युगलं ब्रह्मा संग-
मायाक्षमो भवेत् ॥४६॥ तदा च सकलो व्यस्य श्रमोनिः फलतामियात् सम्य-
त क्कृतं न स्वात्र मिलितं युग्ममुत्तमं ॥४७॥ अनयायत्तपस्तप्तं सार्थकं सकलं-
कृतं ॥ विनानु तपसा ह्येतत् प्राप्यं चैव सुदुर्लभं ॥४८॥ लक्ष्मि नारायणं ले-
ने स्वामिनं तथा शिवं सुवर्णमणियुक्तं च राजते तितरो यथा ॥४९॥ तथा

शिव० ७० सोपार्वती देवी हरं प्राप्य सुभूषिता । इत्येवं वचनं श्रुत्वा ताश्चंद्रेनेश्चाक्षतैरपि
५० । शिवं वर्द्धापयामासुर्धन्योयमिति चाब्रुवन् कन्यास्तथाविधाः शरवेनु शि
वोद्वारि समागतः ॥ ५१ ॥ सर्वे देववरास्तत्र श्रुत्वा ताश्चा शिवं प्रतिस्थितास्तत्र शि
वस्यार्थे कश्चित्कौतुकं पुनः ॥ ५२ ॥ करिष्यतीति तन्मत्वा सावधानतयातत
स्थाएतस्मिन्नंतरे देवी मेनाहर्षसमन्विता ॥ ५३ ॥ परिधाय शुभं वेषं लज्जि
ता देवसंनिधौ ॥ आगत्य शिवपत्नीं च कृत्वा शीघ्रमुपागता ॥ ५४ ॥ वस्त्रं
शिवस्य कंठे तु कृत्वा देवनियाः शुभाः । कर्षयंती क्षणं तत्र कृत्वा ह्यस्य संग
हं ययौ ॥ ५५ ॥ चतुष्के च तथा ब्रह्मा ऋषिनिर्दिष्टितः स्वयं ॥ ताभ्यां देवशिवस्त ७०
त्रह्याजगाम प्रहर्षितः । ५६ । तावद्धिमवान्स्नातास पत्नीकः स्वयं गतः

ब्रह्मा सर्वं च तत्रत्यं कारयामास वै तदा । ५७ । प्रयोगादि विधायेवं वेदोच्चारणा
त्तत्पराः ऋषयः पाठयामासु ॥ होत्राणि विविधान्यपि ॥ ५८ । हिमवानपि तत्रैव
वरायार्चितमाचरन् । पाद्यमाचमनीयं सर्वं च विधिपूर्वकं ॥ ५९ ॥ दुकूलं सुंदरं
तेन दत्तं तस्मै महात्मने । तिलकं पुष्पहारं च कांचनस्य यथाविधि । ६० । पुन
श्चतुर्घमासाद्य दंपती तौ मुदान्वितौ ॥ संस्थाप्याग्निं पुनस्तत्र वैवाहमक
रोद्विधि । ६१ । अक्षतारोपणं तत्र स्त्रियश्चक्रुस्तदाज्ञया । प्रदक्षिणं तथा
चाग्नेश्च तुर्धा च कृतं तदा । ६२ । ब्रह्मणः स्खलनं जातं शिवांगुष्ठदर्शना
त् ॥ तज्जोपि तं तदा तेन स्पृष्ट्वं अंगपातितं च तत्र ॥ ६३ ॥ ततो जाता ह्यसंख्याता
बटुका ब्रह्मसूत्रकाः । जटादंडधरास्ते च बद्धकच्छाः सहस्रशः । ६४ ॥ नम

स्कृत्यचब्रह्माणंस्थितास्तेतुनदीअग्रतः।शिवोपिवटुकान्दृष्ट्वाब्रह्मणोऽ
पितस्तदा।६५।संप्रार्थितस्तदादेवींगंगांदत्वातुपाविनः।अनुग्रहस्यपुनस्त
त्रस्यापितश्चपितामहः।६६।वटुकान्सर्यशिष्यांश्चकृत्वाकार्यमथा
करोत्।तेवटुकावर्द्धितास्तत्रसर्वसेवापरायणाः।६७।रथप्रष्ठेरथाग्र
वध्यायंतितेतपस्विनः।ब्रह्मचारिस्वरूपेणास्थितास्तेवेदपारगाः।६८।
अवशेषितंचयत्कृत्यंकारयामासवैतदा।अनुज्ञांचैवदत्वातुकन्यायै
सपितामहः।६९।ध्रुवस्यदर्शनंतत्रकारयामासवैतदा।पुनःस्थाप्यासने
देवंचकुस्वस्त्ययनंशुभं।७०।वेदोक्ताशाशिषोदत्वावर्धापयच्चपुनःपुनः।
तदेवाश्चतदादेवीजगतांमातरंशिवां।७१।नमस्कृत्यपुनस्तेवैस्थिता

स्तेशंकरंपुनः।नमस्कृत्याब्रुवंस्तत्रशिवत्वंजगतःपिता।७२।इयंचजगतो
माताधारन्यादिनमघतः।जयंतिचपुनर्देवागंधर्वाप्सरसस्तदा।७३।नृत्यं
गानंवाद्यंचवकुस्तेपरयामुदा।गिरिराजोपितत्रैवसंपाद्यविधिमुत्तमं।७
४।मेनेकृतार्थमात्मानंसफलंचगृहाश्रमं।तौदंपतीतदातत्रसंपूज्यकुल
देवतां।७५।कर्णिष्यमंडपंतत्रद्यकृष्णकौतकोषधीं।ऋषीन्प्रणम्यसर्वांस्ता
न्चकारानुग्रहंशिवः।७६।हिमवानपितत्रैवयथायोग्यमपूजयत्।सर्वा
न्देवगणांस्तत्रशिवार्थंयेसमागताः।७७।यथाचमेनिरेदेवावयंकेपर्वता
ग्रतः।तथापूजाचसेवाचकृतातेनमहात्मना।७८।यथाचमनसिस्लानिं
गतास्तेदेवसत्तमाः।समागतेषुतेष्वेवनकश्चिद्दुःखमागतः।७९।अहं

शिव०
७२

धन्यः शिवेनैव गिरिणा चानुमानितः। तथा न कोपि तत्रैव मानितश्च यदस्य
र॥८०॥ ते देवाश्च तथा सर्वे वदंतश्च तपोधनाः॥ गिरिराजस्तदा तत्र प्रार्थयां
मास तांस्तथा॥८१॥ ममाद्य सफलं जातं जीवितं धनमेव च॥ मेना चापि पुनस्त
त्र स्तुतिं चक्रे शुनातना॥८२॥ निंदां निवर्त्तयामास सर्वेषां प्रांजलिस्तदा ध
न्याहं नूतरू तारं यस्माच्च पुत्रिकाशुना॥८३॥ जातं मम कुलं धन्यं पावितं
त्वनया ध्रुवं॥ यदान पुत्रिका चेयं पूयं वा शिव एव वा॥८४॥ हूनस्ते रूषयोदि
व्या विष्णुश्चैव सनातनः॥ इयं वै पुत्रिका धन्या सर्वपापापनुत्तये॥८५॥ मदी
यं दुष्कृतं चक्षंतव्यं जगदीश्वराः॥ एवं संप्रार्थ्य तान्सर्वान्नमस्कृत्य
क्षमापयत॥८६॥ गिरिराजोपि तान्सर्वान्नमस्कृत्य तथावदत॥ ते ७२

देवाः पूजितास्तेन प्रसन्नाश्चेदमब्रुवन्॥८७॥ धन्योसि कृतकृत्योसि जीवितं
सफलीकृतं॥ येनैवं कन्यकादानं शिवायैव समर्पितं॥८८॥ इत्युक्त्वा च पुन
र्मेनामूचुस्ते विनयान्विताः॥ धन्यासि त्वं गिरिराजस्य पत्नी मेनेति विश्रुता
८९॥ यदुदरान्तसमुत्पन्नं शिवारत्नं शुभाननं॥ त्वदीयश्च तिरस्कारः सुख
रूपोनुमानितः॥९०॥ सौभाग्यं वर्द्धतां ते द्य गच्छामः सुखमस्तु ते॥ गिरिरा
जं तथैवात्र संप्राप्य देवतागणाः॥९१॥ दत्त्वा द्याशिषा तस्मै वंदितास्ते यथामु
दा॥ हिमवत्पुत्रिकां सर्वे वाद्यगानपरायणाः॥९२॥ अन्वगच्छंत ते तत्र गिरि
राजादयश्च ये॥ मेनाद्याश्चैव तत्सत्योगच्छंतिस्म शिवामनु॥९३॥ गंधमा
दनपर्यंतं गत्वानुज्ञामवाप्य च॥ सानुकाश्च परा जग्मुः स्वस्थानं ते गिरीश्च

शिव० र: ॥ ९४ ॥ तद्दिनं हि समारभ्य कृतार्था पर्वताईमे ॥ सुखं च परिवृद्धं च वशि
७३ तुं नैव शक्यते ॥ ९५ ॥ अच्युताद्याश्च ये देवा ऋषयो निर्मलाशयाः ॥ समाग
ताश्च ते तत्र वाद्यन्तस्य परायणाः ॥ ९६ ॥ समागत्य तु कैलाशं संस्थाप्य मंदि
रे शिवं ॥ पत्न्या युक्तं च संप्रार्थ्य दत्त्वानुज्ञाय सुश्चते ॥ ९७ ॥ मत्र्शं संतो विवाहं च
रूपं चैव शिवस्य च ॥ स्वपदं च तदा सर्वे य एते त्र समागताः ॥ दृष्ट्वा च शि
वयोर्योगं देवानां प्रीतिरुत्तमा वर्णितुं नैव शक्यं ते वर्षाणां च शतेन च ॥ ९९
एतच्चैव समाख्यातं यत्पृष्टोहं मुनीश्वराः ॥ विवाहस्य विधिः सम्यक् दे
वस्य परमात्मनः ॥ १०० ॥ यः एनं शृणुयान्नित्यं श्लोकं श्लोकार्द्धमेव वा ॥ त ७३
स्य वै विपुला लक्ष्मिर्जायते नात्र संशयः ॥ १०१ ॥ अज्ञानं नाशमायाति

वर्द्धते सुखसंपदः ॥ आरोग्यं जायते तस्य कन्यालाभो न वेदिहा ॥ १०२ ॥ इ
ति श्री शिवपुराणे सूतशौनकसंवादे पार्वतीविवाहवर्णनं नाम अ
ष्टादशोध्यायः ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ सूत सूत महाभाग किं जातं तु ततः प
रं ॥ तारकस्य वधश्चैव कथ्यतां तु त्वया नघ ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ श्रूयतां क
थयाम्यद्य कथां पापप्रणाशिनीं ॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते मानवा ध्रु
वं ॥ २ ॥ कैलाशमागत्य शिवां समेत्य शोणां प्रपेदे ति तरां शिवापि ॥ विचार
यामास च देवकृत्यं पीडां जनस्यापि स देवदेवः ॥ ३ ॥ विचार्य च कृतं तेन श्रू
यतां ऋषिसत्तमाः ॥ शिवोपि भगवान् साक्षात् कैलाशमगमद्यदा ॥
४ ॥ गणाश्च सर्वे तत्रासन् प्रमथा घोर महाबलाः ॥ वाद्यं च विविधं चक्रुर्हर्ष

निर्भरमानसाः॥ देवा अपि च ये तत्र गतास्ते हर्षमागताः॥ अतः परं शिवो
स्माकं कृपां चैव करिष्यति॥६॥ शिवश्च शिवया सार्द्धं नानारंगमथाकरोत्॥
देवाश्चापीडितास्तेन शिवः किं तु करिष्यति॥७॥ विलंबं क्रीयते तेन कथंचा
ग्निं समैरयन्। अग्निर्धृत्वा कपोतस्य रूपं तत्र जगाम ह॥८॥ गत्वा शिवसमी
पं च यदाग्निस्तं निरीक्ष्य तत्तावदग्निं शिवो दृष्ट्वा नोगादुपरतः स्वयं॥९॥
कस्त्वं कपटरूपोसि गृह्यतां शुक्रमेव मा॥ इत्युक्त्वाप्यग्नये तत्र वीर्यं दत्तं म
हात्मना॥१०॥ कपोतो वीर्यमादाय चंचुपुटगतं यदा॥ बहिर्गतो महावीर्यं
धर्त्तुमक्षम एव सः॥११॥ तद्वीर्यं चैव गंगायां प्रक्षिपद्दुःखपीडितः॥ गंग
यापि च तद्वीर्यं दुःसहं परमात्मनः॥१२॥ निःक्षिप्तं च शरस्तंबे तत्र स्तंबोवि

जायत॥ सुंदरं सुभगः श्रीमान् दर्शनात्सुखदायकः॥१३॥ एतस्मिन्नंत
रे तत्र राजकन्याः समागताः षट्संख्याकास्तु स्नानार्थं॥ ता निर्दृष्ट्वा च बाल
कः मदीयोयं मदीयोयं वदंत्यश्च परस्परं॥ स पाप षण्मुखानीह पीतस्तन्यं
स्वयं तदा॥१५॥ षाण्मातुर्त्तदा नाम प्रसिद्धं तु महात्मनः॥ पार्वतीनंदनो ना
म प्रथमं वान वत्तदा॥१६॥ अग्निभूश्च ततः पश्चात् ततः स्कंदो नवत्पुनः
गंगापुत्रस्ततो नाम शरजन्मा ततः परं॥१७॥ षाण्मातुरस्ततश्चैव नामानि
व कृधानवन्। ताः कन्यास्तु ततो गृह्य पुत्रं मलातु हर्षिताः॥१८॥ सर्वं चैवा
रहात्तज्ञात्वा शिवानुज्ञाम वाप्य च॥ ते देवाश्च ततो नीत्वा सेनां देवमयीं
तदा॥१९॥ स्कंदं च तत्सतिं कृत्वा ययुर्दैत्यास्ततश्च तैः॥ शोणितारख्यपुरं ग

शिव०
७५

त्वायुद्धं चक्रुः सुदारुणं ॥२०॥ दृष्ट्वा हे तु तदा जातं संमर्दं कष्टमुल्कटं ॥ ततो दै
त्याधिपश्चैव हतस्तेन महात्मना ॥२१॥ कियतश्च हतास्तत्र कियंतो वै पला
यिताः पातालं च गताः केचित्तु सर्वे ते च क्षयं गताः ॥२२॥ शोणिताख्ये पु
रे तत्र हत्वा दुष्टं सैन्यं चाननं तदा ॥ सर्वं निःकंटकं ह्यासीत् हते तस्मिन् दुरात्म
नि ॥२३॥ ते देवाः सुखमापन्नास्त्वं स्वं राज्यमकुर्वत आनंदं परमंगलानि
त्वा स्कंदं शिवायतनं ॥२४॥ आराध्य प्रणिपातं च स्तुतिं कृत्वा पुरःस्थिताः
अब्रुवन् पुनरेवात्र प्रफुल्लमुखपंकजाः ॥२५॥ देवा ऊचुः ॥ देवदेव
महादेव नक्वा नाम नयप्रद ॥ आवाहनं जानीमो गतिं नैव त्वनैव च ७५
अनंतक ॥२६॥ विश्वेश्वर परो देवयोसि सो सि नमोस्तु ते ॥ महादेवं
न

इति त्वां देवदेवं महेश्वरं ॥२७॥ नमो भवाय भव्याय भवनायोद्भवाय च ॥
अनंतबलवीर्याय भूतानां पतये नमः ॥२८॥ संहर्त्रे च पिशंगाय अव्ययाय
व्ययाय च ॥ गंगासलिलधाराय आधाराय गुणात्मने ॥२९॥ त्र्यंबकाय
त्रिनेत्राय त्रिशूलवरधारिणे ॥ कंदर्पाय हुताशाय नमोस्तु परमात्मने
॥३०॥ शंकराय वृषांकाय गणानां पतये नमः ॥ दंडहस्ताय कालाय पाश
हस्ताय वै नमः ॥३१॥ वेदमंत्रप्रधानाय शतजिह्वाय ते नमः ॥ भूतं भव्यं भ
विष्यं च स्थावरं जंगमं च यत् ॥३२॥ तव देहात् समुत्पन्नं देव सर्वमिदं
जगत् पासि हंसि च भद्रं ते प्रसीद भगवंस्ततः ॥३३॥ ऋषय ऊचुः ॥
नमो दिग्वाससे तुभ्यं विकृताय त्रिशूलिने ॥ विकटाय करालाय करा

शि०व०
७६

त्ववक्त्रायच ॥ ३६ ॥ निस्त्रंनीलशिखंडायश्रीकंठायनमोनमः । नीलकंठ
यदेवायचितामस्मांगधारिणे ॥ ३७ ॥ त्वंब्रह्मासर्वदेवानांरुद्राणांनीललोहि
तः । आत्माचसर्वभूतानांसांख्येपुरुषउच्यते । पर्वतानांमहामेरुर्नक्षत्राणां
चचंद्रमाः ॥ ३८ ॥ ऋषीणांचवसिष्ठस्त्वंदेवानांवासवस्तथा ॥ ॐकारःसर्ववे
दानांज्येष्ठंसामचसामसु ॥ ३९ ॥ आरण्यानांपशूनांचसिंहस्त्वंपरमेश्वर ॥
आपस्त्वंदुःखदग्धानांत्राताभवसुरेश्वर ॥ ४० ॥ त्वंचलोकहितार्थायभूता
निपरिषिंचसि । महेश्वरमहाभागशुभाशुभनिरीक्षक ॥ ४१ ॥ आज्ञापय
वयंनाथकर्त्तारोवचनंतव । सूर्यकोटिसहस्रेषुरूपकोटिशतेषु ॥ ४२ ॥ ७६
अंतंगंतुनशक्ताः । महादेवदेवनमोस्तुते ॥ इतिस्तुत्वातदादेवाःस्कंद

दत्तापुरःस्थिताः ॥ ४३ ॥ प्रसन्नोभगवान्रुद्रउवाचदेवसत्तमान् । यदाय
दास्त्वेदुःखंतदामांतुमुनीश्वराः ॥ ४४ ॥ देवाश्चसर्वएवैतेनजेतुंचममाज्ञ
या । इत्याज्ञप्तास्तदासर्वेशिवेनपरमात्मना ॥ ४५ ॥ कथयामिशृणुत्वंसम्यक्
त्वामात्विश्वासस्त्वकात् ॥ निहतेतारकेदैत्येतारपुत्रेसबांधवे ॥ ४६ ॥ स्कं
देनचाप्रयत्नेदेवाहर्षमुपागताः ॥ तस्यपुत्रास्तदासर्वेमहाबलपराक्र
माः ॥ ४७ ॥ तपउग्रंसमास्थायनियमेपरमेस्थिताः ॥ तपसाकर्षयामासु
र्देहान्स्वान्दानवोत्तमाः ॥ ४८ ॥ वर्षाणांशतकंचैवपदमेकंनिधायच
भूमौस्थितापरंतत्रतेपुस्तेबलवत्तराः ॥ ४९ ॥ तेसहस्रंतुवृक्षाणांवात
भक्षाःसुदारुणाः ॥ तपस्तेपुर्दुरात्मानःपरंतापमुपागताः ॥ ५० ॥ वर्षाणां

शिव०
७७

तु सहस्रं वै मस्तकेनास्थितास्तदा । वर्षाणां तु शतं नैव ऊर्ध्वबाहव आस्थि
ताः ॥५१॥ नैतदुःखं परं प्राप्ता दुराग्रहपरा इमे । तेषां पितामहः प्रीतो वर
दः प्रददौ वरं ॥५२॥ प्रसन्नोस्मि वरं ब्रूत दानवा बलदर्पिताः ॥ दानवा ऊचु
ः ॥ यदि प्रसन्नो देवेश यदि देयो वरस्त्वया ॥५३॥ अवध्यत्वं च सर्वेषां स
र्वभूतेषु सर्वदा ॥ ते सर्वे वरयामासुः सर्वलोकपितामहं ॥५४॥ तान
ब्रवीत्तदा देवो लोकानां प्रभुरव्ययः ॥ नास्ति सर्वामरत्वं हि निवर्तध्व
मतो सुराः ॥५५॥ अन्यं वरं वृणीध्वं वै यादृशं संप्ररोचते ॥ ततस्ते संहि
ता दैत्याः ॥ संप्रधार्य परस्परं ॥५६॥ ब्रह्माणमब्रुवन् दैत्याः प्रणिपत्य ७७
जगद्गुरुं ॥ वरं पुराणि त्रीण्येव समास्थाय महीमिमां ॥५७॥ वरिष्या

मो हि लोकेश त्वत्प्रसादाज्जगद्गुरो ॥ तथा वर्षसहस्रांते समेष्यामः प
रस्परं ॥५८॥ एकीभावं गमिष्यंति पुराण्येतानि चानघ यदा समानि चै
तानि यो हन्याद्भगवंस्तदा ॥५९॥ एकेनैवेषुणा देवः स नो मृत्युर्भविष्यति
एवमस्त्विति तान् देवः प्रत्यक्षं प्राविशद्दिवं ॥६०॥ आज्ञां दत्त्वा मयस्यापि कु
रु त्वं नगरत्रयं ॥ कांचनं राजतं चैव आयसं च त्रिधा कुरु ॥६१॥ इत्युक्त्वाव
तनो ब्रह्मा जगाम स्वयमेव च ॥ ततो मयश्च तपसा चक्रे धीरः पुराण्यथ ॥
६२॥ कांचनं दिवि तत्रासीदंतरिक्षे च राजतं ॥ आयसं चाभवद्भूमौ पुरं
तेषां महात्मनां ॥६३॥ एकैकं योजनायामं सुदृढं सुनगं पुनः ॥ कांचनं ता
रकाक्षस्य कमलाक्षस्य च राजतं ॥६४॥ विद्युन्मालेस्यायसं च त्रिविधं

दुर्गमुत्तमं ॥ मयश्चात्र बलवान् दैत्यदानवपूजितः ॥ ६५ ॥ दत्वा तेभ्यस्त्वयं
तत्र हितकामपरायणः ॥ पुरत्रयं प्रविश्यैव बभूवुस्ते बलाधिकाः ॥ ६६ ॥
कल्पकद्रुमसंकीर्णं गजवाजिसमाकुलं नानाप्रासादसंकीर्णं मणि
जालसमावृतं ॥ ६७ ॥ सूर्यमंडलसंकाशैर्विमानैर्विश्वतोमुखैः ॥ पद्मरा
गमयैश्चैव शशांकनिभैर्द्युमन्निभैः ॥ ६८ ॥ प्रासादैर्गोपुरैर्दिव्यैः कैलासशि
खरोपमैः ॥ दिव्यस्त्रीभिश्च संकीर्णं गंधर्वैः सिद्धचारणैः ॥ ६९ ॥ रुद्रालयै
र्प्रतिगृहं ह्यग्निहोत्रैर्द्विजोत्तमैः ॥ वापीकूपतडागैश्च दीर्घिकाभिः सुशो
भितं ॥ ७० ॥ मत्तमातंगयूथैश्च तुरंगैश्च सुशोभनैः ॥ रथैश्च विविधाकारैः
शिबिकाभिरलंकृतं ॥ ७१ ॥ सभाप्रपादिभिश्चैव क्रीडास्थानैः पृथक्पृथक्

वेदाध्ययनशालाभिर्विविधाभिः पृथक्पृथक् ॥ ७२ ॥ अदृष्टं मनसाप्यन्यैः
पुण्यवद्भिः प्रविश्यते ॥ पतिव्रताभिः सर्वत्र पावितं मुनिपुंगवाः ॥ ७३ ॥ दैत्ये
श्वरैर्महाभागैः सदारैः ससुतैर्द्विजैः श्रौतस्मार्तार्थधर्मज्ञैः स्वधर्मनि
रतैः सदा ॥ ७४ ॥ व्यूढोरस्कैर्वृषस्कंधैः सामयुद्धधरैः सदा प्रशांतैः कुपि
तैश्चैव कुब्जैर्वामनकैस्तदा ॥ ७५ ॥ नीलोत्पलदलप्रख्यैर्नीलकुंचितमूर्द्ध
जैः ॥ मयेन रक्षितैः सर्वैः शिक्षितैर्युद्धलालसैः ॥ ७६ ॥ अथ सस्मरर
तैश्चैतैः समंताद्धृजशिवपूजनया सुलब्धवीर्यैः ॥ रविमरुन्महेंद्र
संनिकाशैः सुरमथनैः सुदृढैः सुसेवितं तत् ॥ ७७ ॥ शास्त्रवेदपुरा
णानि ये च धर्माः सनातनाः ॥ तैस्तैरविरहितैश्च सेवितं तु सदाश्रितैः

शिव०
७९

७८॥ पृथिव्यां चैव ये धर्मास्ते धर्मास्तत्र नेत्ररः॥ तेषां च प्रनयाद्दृष्ट्वा देवासं
प्राद्स्तदा॥ ७९॥ दुःखितास्ते तदा सर्वे ब्रह्माणं शरणं ययुः॥ न तु ब्रह्माण
मागत्य सर्वे स्वं दुःखं न्यवेदयन्॥ ८०॥ ॥ इति श्रीशिवपुराणे त्रिपुरजयो
नामैकोनविंशोध्यायः॥ ॥ सूत उवाच॥ ॥ त्रिपुरस्य च तद्दुःखं श्रुत्वोवाच
पितामहः॥ मत्तो हि वर्द्धिता दैत्या वधं मत्तो न चार्हति॥ १॥ तथापि पुन्यं वर्त्ते
त नगरे त्रैपुरे पुनः॥ शिवं च प्रार्थयध्वं वै स वः कार्यं करिष्यति॥ २॥ तद्दु
कास्ते ययुस्तत्र यत्रासौ वृषभध्वजः॥ तत्र गत्वा च तद्दुःखं निवेद्यामं स्थि
ताः पुरः॥ ३॥ शिवोपि तद्वचः श्रुत्वा वचनं चेदमब्रवीत्॥ अयं देवत्रिपुराध्य ७९
क्षः पुन्यवान्वर्त्ततेधुना॥ ४॥ यत्र पुन्यं प्रवर्त्तेत न न हन्तव्यं बुधैः पुनः

तावत्स वै न हंस्यातव्यो यावत्पुन्यं विवर्द्धते॥ ५॥ तथापि विघ्नं वै देवा नि
वघकारणं॥ तिदं तदीयं तद्वचः श्रुत्वा देवा विष्णुं न्यवेदयन्॥ ६॥ ज्ञात्वा
वृत्तं च तेषां वै विष्णुर्वचनमब्रवीत्॥ इदं सत्यं वचश्चैव यत्र धर्मः सना
तनः॥ ७॥ तत्र दुःखं न जायेत सूर्ये दृष्टे यथा तमः॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा दे
वा दुःखमुपागताः॥ ८॥ पुनरूचुस्तदा विष्णुं परिम्लानमुखांबुजाः॥ क
थं चैव प्रकर्त्तव्यं कथं स्यास्यामहे वयं॥ कथं धर्मा न विष्यंति त्रिपुरे जावि
तसंति॥ नो चेदकालिकी देवसंहृतिः क्रियतां ध्रुवं॥ १०॥ अथवा त्रिपुर
स्येह वधश्चैव विधीयतां॥ इत्युक्त्वा ते तदा देवा दुःखं कृत्वा पुनः पुनः॥
११॥ स्थिता नैव गतिं ते च चक्रुर्देववरा दिह तांश्च तथा विधान दृष्ट्वा वि

ष्णुर्विनयसंयुतः सोपि नारायणः श्रीमान् चिंतयामास चेतसा किंकार्यं
देवकार्यं पुनर्भगवानिति सुव्रतः। ततो यज्ञाः स्मृतास्तेन देवकार्यार्थमक्ष
याः ॥ यज्ञास्तं पुरुषं दिव्यं प्रणम्य तुष्टुवुस्तदा ॥ भगवानपि तान् दृष्ट्वा य
ज्ञान् प्राह सनातनान् ॥ सनातनस्तदा सेज्ञान् देवानां लोकपाच्युतः। अ
नेनोपसदा देवा यजध्वं परमेश्वरं ॥ पुरत्रयविनाशाय जगत्त्रयविभू
तये ॥ अच्युतस्य वचः श्रुत्वा देवदेवस्य धीमतः। सिंहनादं महत् कृत्वा य
ज्ञेशं संस्तुवन् सुराः। ततः संचिंत्य भगवान् स्वयमेव जनार्दनः ॥ पुनः
प्राहेति सर्वांस्तान् त्रिदशान् त्रिदशेश्वरः ॥ अपापा नैव हंतव्या पापा
यवन संशयः हंतव्याः सर्वयत्नेन कथं वध्याः सुरोत्तमाः ॥ उअमरा

दुर्महाः पापा अपि देवैर्महाबलैः। तस्मात्ते वध्या रुद्रस्य प्रभावात् परमेष्ठि
नः ॥ को वा ब्रह्माथवा दैत्या देवा वा रिपुसूदनाः। मुनयश्च महात्मानः प्र
सादेन विना प्रभोः। स एव सर्वदः शर्वः सर्वेषामपि शंकरः ॥ लीलया देव
देवश्च स वः कार्यं करिष्यति। तस्मांशंभुमेकं संपूज्य देवी देवत्वमागताः। ब्रह्मा
ब्रह्मत्वमापन्नो ह्यहं विष्णुत्वमेव च। तमपूज्य जगत्यस्मिन् कः पुमान्सि
द्धिमागतः ॥ तस्मात्तेनैव हंतव्या लिंगार्चनविधेर्बलात् ॥ रुद्रमिष्ट्वा यथा
न्यायं जेष्यामो देवसत्तमाः। एवमुक्त्वा हरं चेष्ट्वा यज्ञेनोपसदा प्रभुं ॥
मृन्मयं पार्थिवं कृत्वा लक्षसंख्याविधानकं गंधपुष्पाक्षतैश्चैव वि
ष्णुर्देवांस्तथापतत् ॥ उपातिष्ठन् ददृशुश्च भूतसंघाश्च सहस्रशः ॥

शिव· ८२ शूलशक्तिगदाहस्तान् ॥ दंष्ट्राचापशिलायुधान् नानाभरणोपेतान्
नानाविषधरांस्तथा ॥ कालाग्निरुद्रसंकाशान् कालसूर्योपमांस्तदा
प्राह देवो हरिं साक्षात् प्रणिपत्य स्थितान् सुरान् ॥ गच्छध्वा जित्वा च युक्ता
च गत्वा दैत्यपुरत्रयं पुनर्यथागतं तूर्णं तु मह्यं नृतये ॥ ततः प्रणम्य
देवेशं परमात्मानमीश्वरं ॥ तान् दृष्ट्वा चिंतयामास भगवान् पुरुषोत्त
मः ॥ किं कार्यमिति संतप्तः संतप्तान् सेंद्रकान् क्षणात् ॥ कथंच तेषां दै
त्यानां बलं हत्वा प्रयत्नतः ॥ देवकार्यं करिष्यामि प्रमादात् परमेष्ठिनः ॥
नाशो निवारितो नास्ति धर्मिष्ठानां न संशयः ॥ दैत्याश्चैते हि धर्मिष्ठाः ८२
सर्वे त्रिपुरवासिनः ॥ तस्माद्देवधर्मं नाशानान्यथा सुरपुंगवाः कृत्वा

समो

पि सुमहत्पापं रुद्रमभ्यर्चयंति ये ॥ मुच्यंते पातकैः सर्वैः पद्मपत्रमि
वांभसा ॥ पूजया भोगसंपन्नि रवद्यं जायते भुवि ॥ तस्मात्ते योगिनो दै
त्या लिंगार्चनपरायणाः ॥ ततः कृत्वा धर्मविघ्नं क्षणाद्देवात्ममायया
दैत्यान् देवकार्यार्थं हनिष्ये त्रिपुरं क्षणात् ॥ विचार्यैवं ततस्तेषां भ
गवान् पुरुषोत्तमः ॥ कर्तुं व्यवसितः पश्चात् धर्मविघ्नं सुरारिणां ॥
यावत्त्रवेदधर्मास्तु यावच्छंकरार्चनं ॥ यावच्च शुचिकृत्यादि स्ताव
न्नाशो न विद्यते ॥ तस्माद्देवप्रकर्तव्यं वेदधर्मास्थितो व्रजेत् ॥ इति निश्चि
त्य तेत विष्णुर्विघ्नार्थमकरोत्तदा ॥ दत्वा देवान् स्वयं तत्र आज्ञांमताग
ताहरे ॥ ततश्चैवाकरोत् विष्णुर्देवार्थे हितमुत्तमं ॥ तद्देवश्चयतामस

शिव.
८२

म्यकृसर्वपापप्रणाशनं॥ ॥इतिश्रीशिवपुराणेत्रिपुरवर्णनोना
मविंशोध्यायः॥ ॥सूतउवाच॥ ॥असृजच्चमहातेजाःपुरुषंस्वात्म
संभवं॥मायीमायामयंतेषांधर्मविघ्नार्थमच्युतः॥१॥मुंडंमलिनवस्त्र
चगुंफिमात्रसमन्वितं।दधानंपुंजिकांहस्तेचालयंतंपदेपदे॥२॥वस्त्र
युक्तंतथाहस्तंक्षिप्यमाणंमुखेसदाधर्मेतिव्याहरंतंतंनमस्कृत्य
स्थितंहरेः॥३॥उवाचवचनंतत्रहरयेप्रांजलिस्तदा॥अरिहन्नमच्युता
पूज्यकिंकरोमितदादिशं॥४॥इत्येवंभगवान्श्रुत्वावचनंचेदमब्रवी
त्॥यदर्थंनिर्मितोसित्वंनिबोधकथयामितत्॥५॥ममांगात्वंसमुत्प ८२
न्नोमत्कार्यंकर्तुमर्हसिमदीयस्त्वंसदापूज्योभविष्यतिनसंश

यः॥६॥मायिनंमायामयंशास्त्रंग्रंथंषोडशसहस्रकं।श्रौतस्मार्त्त
विरुद्धंचवर्णाश्रमविवर्जितं॥७॥एतत्वाशास्त्रंतयाग्राह्यंविस्तारंतजमिष्य
ति॥८॥ददामितवसामर्थ्यंनिर्माणेचभविष्यति॥९॥मायाचविविधास्ततो
वश्यावश्यपकरीध्रुवा॥रोधनारोधनंचैवभवतसंभविष्यति॥१०॥इ
ष्टानिष्टप्रदश्चंपंचनाने----कल्पना॥विचित्रंचेवयकृत्संततेस
र्वंभविष्यति॥११॥तच्छ्रुत्वावचनंतस्यहरेश्चपरमात्मनः॥नमस्कृत्यसखि
तंसूत्रकर्त्तव्यमादिशाधुना॥१२॥इत्युक्तोपाठयामासशास्त्रंमाया
मयंतदा॥तच्छास्त्रमुपदिश्यथवैपुरुषायाच्युतःस्वयं॥१३॥तमुवाच
पुनस्तत्रमोहनीयाश्रमेत्वया॥एतेदैत्यास्त्वयासर्वेपावनीयामहा

शिव०
८३

त्वया॥१४॥धर्मास्तत्र प्रकाश्यं तेजो तस्मान्नान संशयः॥ अनयाविद्यया स
र्वस्फेटनीयं न संशयः पुरत्रयविनाशाय मग्राह तं पुरुषं हरिः॥१५॥ गंतुमर्ह
सि नाश्चार्य मो तूर्णंपुरवासिनो॥ ततो धर्मप्रकाशेपवनाशायितापुरत्रयं
१६ ततश्चैवपुनर्गत्वाप्ररुरुक्षांत्वया पुनः॥ स्यात वंचस्व धर्मलोक
लिर्यावश्यमाहरेजेत॥१७॥ यत्रत्रैव पुगे तस्मिन्स्त्रीयो धर्मः प्रकाशपतां
शिष्यश्च प्रतिशिष्यश्च वर्द्धनीयस्त्वया पुनः॥१८॥ मदाज्ञया न वक्तर्मोवि
स्ताराख्यास्यति ध्रुवं॥ मत्पुत्रापराणि नित्यं गतिं प्राप्स्यथ मामकीं॥१९॥
एवमाज्ञातदाद्रष्ट्वा विष्णुनाम्न विष्णुना॥ ततः समुंडीपरिपालयन् ८३
हरवातां तदानिर्मितवांश्च शिष्यान्॥ यथास्वरूपं चतुरश्च तांस्तदा

मायामयं ज्ञानसूत्रमपावयत्स्वयं॥२१॥ यथास्वरूपं तथा ते च चत्वारो मुंडि
नः स्फुनाः॥ नमस्कृत्य स्थितास्तत्र हरये परमात्मने॥२२॥ हरिश्चापि पु
नस्तत्र चतुर स्तांस्तदा स्वयं॥ उवाच परमप्रीतो धन्यास्थ इति संस्तुव
न्॥२३॥ यथा गुरुस्तथा रूपं न विष्णय मदाज्ञया चत्वारो मुंडिनस्तेच
धर्मपारंखंड माश्रिता॥२४॥ हस्ते पात्रं दधानाश्च तुंडे वस्त्रस्य धारकाः॥
मलिनान्येव वासांसि धारयंतोल्पनाषिणः॥२५॥ धर्मोलाभः परं त
त्वं वदंतस्ते तथा स्वयं॥ मार्जनी धार्यमाणास्ते वस्त्रखंड विनिर्मितां॥
२६ ते सर्वे च तदा देवं भगवंतं मुदान्विताः॥ नमस्कृत्य पुनस्तत्र [illegible]नि ८
र्नरमानसाः॥२७॥ हरिणा वत तदा हस्ते धृत्वा च गुरवेर्पिताः॥ य[illegible]
था त्वं च

शिव० तथैवैतेमहीपानेवसंज्ञयः॥२८॥ आदिरूपंचतन्नामपूज्यत्वात्पूज्य
८४ उच्यते॥ ऋषिर्यतिस्तथाचार्यउपाध्यायइतिस्वयं॥२९॥ ईमान्यपितुना
मानिप्रसिद्धानिनवंतिति। ममापिचतवद्भिश्चनामश्राद्धंशृणुतंपुनः॥३०
अरिहन्नितितन्नामध्येयंपापप्रणाशनं॥ नवद्भिश्चैवकर्त्तव्यंकार्यंलो
कसुखावहं॥३१॥ ततःप्रणम्यतंमायीशिष्ययुक्तःस्वयंतदा॥ प्रविश्य
तत्पुरंतूर्णमृषिर्मायांतदाकरोत्॥३२॥ नगरस्यवनेगत्वाशिष्यैर्युक्तः
स्थितस्तदा॥ मायांप्रवर्त्तयामासममायिनामपिमोहिनी॥३३॥ येयेगता
स्तदातत्रतेतद्दीक्षामुपागता। येपश्यंतितम्मतांस्तत्रमोहमायापरा ८४
यणाः॥३४॥ अन्नवैस्तत्क्षणादेवदृष्ट्वातंमायिनामपि॥ नारदोपित

द्रमायांनियोगात्मायिनःप्रभोः॥३५॥ प्रविश्यतत्पुरंतेनमायिनासदी
क्षितः॥ ततश्चनारदोगत्वाराज्ञेसर्वंनिवेदयत्॥३६॥ कश्चित्तुसमागत
श्चात्रपतिर्धर्मपरायणः॥ दृष्टाश्चबहवोधर्मानैतेनसदृशाःपुनः॥३७॥
वयंचदीक्षितास्तत्रदृष्ट्वाधर्मंसनातनं॥ तवेच्छायदिवर्त्तेतग्राह्यादीक्षा
त्वयापुनः॥३८॥ तदीयंतद्वचःश्रुत्वाराजातत्रजगामह॥ नारदोदीक्षितो
ययस्मात्स्वयंदीक्षामवाप्नुमः॥३९॥ इत्येवंचविदित्वावैजगामस्वयमेवह
तत्तोपंतदादृष्ट्वामोहितोमाययातदा॥४०॥ उवाचवचनंतस्मैनमस्तु
त्यमहात्मने॥ दीक्षांदेयात्त्वयामह्यंऋषभोनिर्मलाशयः॥४१॥ इत्येवंतु
वचःश्रुत्वाराजामायामयोनवतं॥ यथावद्दास्यसितंचतत्तथैवनच्चा

न्यथा॥४२॥ दृष्ट्वा तत्समुखाद्ब्रह्ममुवाच ऋषिसत्तमः॥ हीस्यतां वचनं
श्रुत्वा दीक्षितस्तत्क्षणादपि॥४३॥ सर्वे च दीक्षितास्तत्र ये वै त्रिपुरवासिनः
मुनेः शिष्यप्रशिष्यैश्च व्यापितं त्रिपुरं महत्॥४४॥ ॥इति श्री शिवपुराणे
त्रिपुरदीक्षाविधानो नाम एकविंशोध्यायः॥ ॥सूत उवाच॥ ॥स्त्रीधर्मा
न् खंडयामास श्राद्धधर्मांस्तथैव च। शिवपूजां तथा विष्णोर्यज्ञयागानने
कशः॥१॥ स्नानदानादिकं तीर्थपर्वकालं सुशोभनं। वेदधर्माश्रयं केचि
त सर्वं दूरतः कृताः॥२॥ मायायाद्देवदेवस्य विष्णोस्तस्याज्ञया प्रभोः॥ अ
लक्ष्मीश्च स्वयं तस्य नियोगात् त्रिपुरं गता॥३॥ बुद्धिमोहं तथाभूतं विष्णो
यालक्ष्मीस्तपसा तेषां वध्वा देवेश्वरार्जिता। बहिर्गता परित्यज्य नियो

गात् ब्रह्मणः प्रभोः॥४॥ बुद्धिमोहं तथाभूतं विष्णोर्माया विनिर्मितं। ते
षां दत्वा स्वयं देव तेषां माया च नारद॥५॥ नारदो तया रूपो यया माया त
थैवस॥ एवं नष्टे तथा धर्मे श्रौते स्मार्ते सुशोभने। धपाखंडः स्थापितस्ते
न विष्णुना विश्वयोनिना। त्यक्ते महेश्वरे दैत्यैस्त्यक्ते लिंगार्चने तथा
७॥ स्त्रीधर्मे निखिले नष्टे दुष्टाचारे व्यवस्थिते। कृतार्थ इव देवेशो देवैः
सार्द्धमुमापतिः॥८॥ तपसा प्राप्य सर्वज्ञं तुष्टाव पुरुषोत्तमं॥ महेश्वरो देवा
यनमस्ते परमात्मने॥९॥ नारायणाय रुद्राय ब्रह्मरूपिणे। एवं स्तुत्वा म
हादेवं दंडवत्प्रणिपत्य ह॥१०॥ जजाप रुद्रमंत्रं च दक्षिणामूर्तिसंज्ञकं
जले स्थितास्तदा कोटित्रयं चार्द्धं तथैव च॥११॥ तावद्देवास्तदा सर्वे तुष्ट

वुः परमेश्वरं ॥ नमः सर्वात्मने तुभ्यं शंकरायार्त्तिहारिणे ॥ रुद्रायनील
रुद्राय चिद्रूपाय प्रचेतसे गतिर्नः ॥ सर्वदास्माकं त्वं घोरदेवारिसूदनः त्वम
नादिस्त्वमादिश्च आनंदस्याक्षयः प्रभुः ॥ प्रकृतेः पुरुषस्यापि साक्षात्स्र
ष्टा जगद्गुरुः ॥ कर्त्ता हर्त्ता जगत्यस्मिन् सर्वपापरिपालकः ॥ वरदो वाङ्मयो
वाच्यो वाच्यवाचकवर्जितः ॥ १५ ॥ याच्यो मुक्त्यर्थमीशानो योगिभिर्योगवि
त्तमैः ॥ हृत्पुंडरीककुहरे योगिनां संस्थितः सदा ॥ १६ ॥ वदंति वेदास्त्वां
संतं परं ब्रह्मस्वरूपिणं ॥ त्वं तत्त्वमित्यादि तेजोराशिं परात्परं ॥ १७ ॥
परमात्मानमित्याहुरस्मिन् जगति यद्विभो ॥ दृष्टं श्रुतं स्तुतं सर्वं ज्ञायमा
नं जगद्गुरोः ॥ १८ ॥ अणोरल्पतरं प्राहुर्महतोपि महत्तरं सर्वतःपाणि

पादं तं सर्वतोक्षिशिरोमुखं ॥ १९ ॥ महादेवमनिर्देश्यं सर्वज्ञं त्वामनामयं
विश्वरूपं विरूपाक्षं सदाशिवमनुत्तमं ॥ २० ॥ कोटिभास्करसंकाशं षड्विंश
कमतीश्वरं ॥ प्रवर्त्तकं जगत्यस्मिन् प्रकृतेः प्रपितामहं ॥ २१ ॥ वदंति वरदं
देवं सर्वावासं स्वयंभुवं ॥ श्रुतयः श्रुतिसारं त्वां श्रुतिसारविदश्च ये ॥ २२
अदृष्टमस्माभिरनेकमूर्त्ते त्वया कृतं यद्भवता च लोके ॥ त्वामेव देवा
सुरनृधरश्च दैत्यासुरास्स्थावरं जंगमाश्च ॥ २३ ॥ पाहि नान्या गतिः शं
भो विनिहत्यासुरान् क्षणात् मायया मोहितान् सर्वे भवतः परमेश्व
रात् ॥ २४ ॥ स्तुतश्चैवं सुरेंद्राद्यैर्विष्णोर्जिष्णोर्न चेश्वरः विद्युन्मालिग्य
तत्रैव नंदी प्रतकरः स्वयं ॥ २५ ॥ प्राह गंभीरया वाचा वादरस्यवधा

शिव ७७ देवानां लोकशंकरः। ज्ञातं मयेदमधुना देवकार्यं सुरेश्वराः॥२६॥ वि
ष्णोर्माया बलं चैव नारदस्य च धीमतः। तेषामधर्मनिष्ठानां दैत्यानां दे
वसत्तमाः॥२७॥ पुरत्रयविनाशं च करिष्येहं सुरोत्तमाः॥ अथ सब्रह्मका
देवाः सेंद्राश्च समागताः॥२८॥ श्रुत्वा तं नोत्तदा वाक्यं प्रणेमुस्तुष्टुवुश्च
ते॥ य इदं कीर्तयेत्स्तोत्रं शुचिर्भूत्वा सदा नरः॥ शृणुयाद्वा महापुण्यं
सर्वान्कामानवाप्नुयात्॥ ॥ इति श्रीशिवपुराणे त्रिपुरविजये रुद्र
स्तवो नाम षड्विंशोध्यायः॥ ॥ सूत उवाच॥ ॥ अथैतदंतरे देवी पु
त्रैः सह समन्विता। आजगाम प्रियं वाक्यं जयेति भुवनलक्षणा॥१॥ ७७
ततः स नंदी सहषण्मुखेन तया च सार्धं गिरिराजपुत्र्या। विवेशानव्यं

नवनेन वापि सुरैः समस्तैरनिर्विद्यमानः॥२॥ द्वारस्य पार्श्वे तु तस्थु
र्देवदेवस्य धीमतः। किं कर्तव्यं क्व गंतव्यं हा हताः स्मेति वादिनः॥३॥
किं तु किं त्विति चान्योन्यं प्रेक्ष्य चान्यं तु व्याकुलाः॥ पापा वयमिति ह्यन्ये
अभाग्याश्चेति चापरे॥४॥ ते भाग्यवंतो दैत्येंद्रा इति चान्ये सुरेश्वराः।
इत्युक्त्वा तु पुनर्यावज्जग्मुर्भीषु शिवालयं॥५॥ एतस्मिन्नंतरे तेषां श्रु
त्वा शब्दाननेकशः। कुंभोदरो महातेजा दंडेनाताडयत्सुरान्॥६॥ दुद्रु
वुस्ते भयाविष्टा देवा हाहेति वादिनः॥ अपतंस्त मुनयश्चान्ये इंद्रश्च धर
णीतले॥७॥ अहो विधिबलं चैतन्मुनयः कश्यपादयः। वदंति स्म त
दा सर्वे हरिलोकं नयापहं॥८॥ अनाम्यांत्रसमाप्तं तु कार्यमित्यपरे

शिव०
८८

द्विजाः ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा हरिर्वाक्यमुपाददे ॥ ९ ॥ किमर्थं दुःखमा
पन्ना दुःखं तु त्यज्यतां पुनः ॥ महदाराधनं देवा ह्यसाध्यं नवते नृणां
१० ॥ शिवः सर्वगुणाध्यक्षो कथं वश्यो भवेदिति ॥ प्रणवं च पूर्वमुच्चार्य नि
मः पश्चादुदाहरेत् ॥ ११ ॥ शिवायेति ततश्चैव श्रुतेन्द्वयमतः परं ऊरुद्वयं
ततः ओं कं शिवायेति ततः पुनः नमश्च प्रणवश्चैव मंत्रमेनं सदा बु
धाः ॥ आवर्त्तध्वं पुनर्यूयं यदा शिवरूपा तदा ॥ १२ ॥ कोटिमेकं तथा
जप्त्वा शिवः कार्यं करिष्यति ॥ इत्युक्ते च तदा तेन हरिणा प्रनविष्णु
ना ॥ १३ ॥ कोटिमेकं तथा देवाः पुनश्च कुर्वहरस्याराधनं हरिः ॥ शिवशि ८८
वेति नामयंतो देवा धैर्यसमन्विताः ॥ १४ ॥ कोटिसंख्या तदा कर्त्तास्थि

तास्ते देवत्तमे समाः ॥ एतस्मिन्नंतरे साक्षात् शिवः प्रादुरभूत्स्वयं ॥ १
५ ॥ यथोक्तेन स्वरूपेण वचने चाब्रवीदिदं प्रसन्नोस्मि वरं ब्रूत मनसे
प्सितमतः परं ॥ १६ ॥ प्रसन्ने वरदे देवे शिवे माहेश्वरे हरे सर्वे देवास्तदा
तस्य स्तुतिं चक्रुः श्रुतावहां ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ शंकराय नमस्तुभ्यं नम
स्ते परमात्मने ॥ परावरस्वरूपाय नमस्ते शूलपाणये ॥ १८ ॥ नमोस्तु
गणाध्यक्षाय कपर्दिने नमोस्तु ते ॥ नमोस्तु ते त्रितत्त्वाय वेदानां प
तये नमः ॥ १९ ॥ कार्यकारणरूपाय मूलप्रकृतिहेतवे ॥ व्याप्याय च
नमस्तुभ्यं व्यापकाय नमोस्तु ते ॥ २० ॥ एवं स्तुतस्तदा देवैः प्रसन्नो
जगदीश्वरः ॥ यदि प्रसन्नो देवेश ह्यन्यतां त्रिपुराणि च ॥ २१ ॥ इत्युक्तं

वचनं तेषां श्रुत्वा तु पुनर ब्रवीत् ॥ रथं च सारथिं शंभोः कार्मुकं शरमु
त्तमं ॥२२॥ कर्त्तुमर्हसि यत्नेन नष्टं मत्वा पुरत्रयं ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य
कल्पनं तु रथस्य च ॥२३॥ सर्वदेवमयं दिव्यं रथं परमशोभनं ॥ रचयामास
विश्वार्थं विश्वकर्मा स्वयं तदा ॥२४॥ ॥ इति श्रीशिवपुराणे देवताप्रा
र्थनं नाम त्रयोविंशोध्यायः ॥ ॥ सूतोवाच ॥ ॥ अथ तस्य देवस्य नि
र्मितो विश्वकर्मणा ॥ सर्वदेवमयो दिव्यो रथो यत्नेन सादरं ॥१॥ सर्व
भूतमयश्चैव सौवर्णः सर्वसंमतः ॥ रथांगे दक्षिणे सूर्यो वामांगे सो
म एव च ॥२॥ दक्षिणं द्वादशारं हि षोडशारं तथोत्तरं ॥ अरिषु तेषु विप्रें
द्रा आदित्या द्वादशैव तु ॥३॥ शशिनः षोडशारास्तु कला वामस्य सुव्रता

ऋक्षाणां तु तथा तस्य वामस्यैव तु भूषणं ॥४॥ तेम्यः षट् ऋतवश्चैव त
स्या वै विप्रपुंगवाः ॥ पुष्करं चांतरिक्षं च रथनीडं तु मंदरः ॥५॥ अस्ताद्रि
रुदयाद्रिश्च उभौ तु कूबरौ स्मृतौ ॥ वेगः संवत्सरस्तस्य अयने लोहधा
रके ॥६॥ समुद्रास्तस्य त्वारोरथकं तुलिका स्मृता ॥ गंगाद्याः सरितः
श्रेष्ठाः सर्वाभरणभूषिताः ॥७॥ चामरासक्तहस्ताश्च दिव्यस्त्री रूपधा
रिकाः ॥ सारथिर्भगवान् ब्रह्मा देवा रश्मीधराः स्मृताः ॥८॥ प्रतोदो
ब्रह्मणस्तस्य प्रणवो ब्रह्मदैवतं ॥ मेरुं कैरोन्महत्वत्रं मंदरं पार्श्वदंड
मं ॥९॥ शैलेंद्रः कार्मुकं तस्य ज्या भुजंगाधिपः स्वयं ॥ घंटा सरस्वती दे
वी धनुषः श्रुतिरूपिणी ॥१०॥ इषुर्विष्णुर्महातेजा अग्निः शल्यं प्रकी

शिव. र्मितं ॥ हयास्तस्य तथा प्रोक्ताश्चत्वारो वेदकास्तथा ॥ ११ ॥ ज्योतींषि तुरगा-
१० णां तेषां मनस्विनां तत्परं ॥ ब्रह्मांडं चैव यत्किंचिद्वस्तु सर्वं रथस्य
तं ॥ १२ ॥ एवं कृतं रथं दिव्यं कार्मुकं च शरास्तथा ॥ सारथीडागतो वैव ब्र
ह्माणं प्रभुरीश्वरः ॥ १३ ॥ आरुरोह रथं युक्तं रणमंडनमद्भुतः ॥ सर्वदेव
मयो नत्वा कंपयन्निव रोदसी ॥ १४ ॥ ऋषिभिस्तूयमानस्तु वृतश्चाप्स
रसां गणैः ॥ अथाध्यः सरथस्यास्य भगवान् धरणीधरः ॥ १५ ॥ हृदि रु
द्रोस्य चाज्ञापयामास वै रथं ॥ ततश्चोदयामास रथं मारुतरंह
सः ॥ १६ ॥ पुराणि दिव्यसस्यानि दानवानां तरस्विनां ॥ अथालोक्य १०
तथा रुद्रं देवा लोकस्य शंकरं ॥ १७ ॥ तथा च ऋषयः सर्वे तुष्टुवुश्च स

दाशिवं ॥ जय जय पशुपते नाम प्रसिद्धमनवत्तदा ॥ १८ ॥ जय जये
ति नादयंतः सर्वे ऋषिगणास्तदा ॥ तस्मिंश्च समये यच्च रूपं तस्य महात्म
नः ॥ १९ ॥ जातं तद्दर्पणे किंच अपि वर्षशतैरपि ॥ शिवापि च तदा तत्र शि
वेन सह संगता ॥ २० ॥ जगाम त्रिपुरं हंतुं सर्वेषां सर्वदायिनी ॥ तं देवदे
वं त्रिपुरं निहंतुं तदा तु देवेंद्ररविप्रकाशाः ॥ गजैर्हयैः सिंहवरै रथैश्च
वृषैर्युतास्ते मरराजमुख्याः ॥ २१ ॥ हलैश्च शालैर्मुशलैर्गिरींद्रकूटैर्गि
रिपर्वतसन्निभैश्च ॥ ययुः पुरस्ताद्धि महेश्वरस्य तदेंद्रपद्मोद्भववि
ष्णुमुख्याः ॥ २२ ॥ ननर्तु मुनयः सर्वे दंडहस्ता जटाधराः ॥ प्रकंदुः कं
ददंतश्च कंपनश्च प्रकंपनः ॥ २३ ॥ इंद्रश्चैंद्रयवाश्चैव यंता हिमक

शिव० ९१

रक्तदा॥ शतानाक्षश्चैव पंचाक्षः सहस्राक्षो महोदरः ॥२४॥ व[वृषु]ः पुष्पवर्षाणि
खेचराः सिद्धचारणाः पुरत्रये च विध्वंस्य व्रजन्न सर्वगणेश्वराः ॥२५॥ शत
जिह्वः शतास्यश्च कंटकः करपूतनः ॥ द्विशिखः त्रिशिखश्चैव तथैवकार
काशनः ॥२६॥ अजवक्त्रो हयवक्त्रो गजवक्त्रोर्ध्ववक्त्रकः ॥ इत्याद्याः परिवा
रेशांलक्षालक्षाणि वर्जिताः ॥२७॥ समाहृत्य महादेवं तदा युल्लमहेश्वरा
दग्धुं समर्थो मनसा क्षणेन चराचरं सर्वमिदं त्रिशूली ॥ किं त्वत्र दग्धं त्रि
पुरं पिनाकी स्वयं गतश्चात्र गणेश्वसार्धं ॥२८॥ रथेन किं चात्र शरेण तस्य
गणेश्च किं देवगणेश्वरे नो ॥२९॥ किं त्वत्र कारणं येन तत्र दुष्टानां अत्य
यायवे ॥ लोके पुख्यापनार्थं वै यशः परमलापहं ॥३०॥ अन्यच्च कारणं ९१

तुभ्यं वदामि शृणु यत्नांमुने ॥ सर्वेष्वपि च देवेषु मन्त्रो नान्यो विशिष्यते ॥३
१॥ तस्मिन्नस्थिते महादेवे रुद्रे विततकार्मुके ॥ पुराणि तेन कार्येण जग्मु
रेकत्वमाशु वै ॥३२॥ एकीभावं गते चैव त्रिपुरत्वमुपागते ॥ बभूव तुमुलो
हर्षो देवानां सुमहात्मनां ॥३३॥ ततो देवगणाः सर्वे सिद्धाश्च परमर्षयः
जयेति वाचो मुमुचुः स्तुवंतश्चाष्टमूर्तिनं ॥३४॥ अथाह भगवान्ब्रह्मा
विष्णुश्च जगतां पतिः ॥ समयोपि तदा जातं एकत्वमपि चागतं ॥३५॥ अ
धाधिज्यं धनुः कृत्वा शर्वः संधाय तं शरं ॥ युज्य पाशुपतास्त्रेण त्रिपुरं सम
चिंतयत् ॥३६॥ यावन्न याति देवेशा विप्रयोगं पुराणि वै ॥ अथ देवो महादे
वेसायत्नं तद्देवक्षतः ॥३७॥ पुरत्रयं विरूपाक्षस्तत्कूणात्तस्मसाकृतं

दग्धमस्माद्देवेशवीक्षणेन जगत्त्रयं ॥३८॥ अस्माद्यशोविवृध्यर्थं शरं
मा कुर्मि हार्हसि तत्कृणात्त्रिपुरं दग्ध्वा त्रिपुरं तच्छरः क्षणात् ॥३९॥ देव
देवं नमस्कृत्य समासाद्य व्यवस्थितः । रेजे पुरत्रयं दग्धं दैत्यकोटिश
तैर्वृतं ॥४०॥ इषुणा तेन कल्पांते रुद्रेणेव जगत्त्रयं । ये पूजयंति तत्रापि दे
त्याकृद्दं सबांधवाः ॥४१॥ गाणपत्यं ययुः सर्वे न वपूजाविधेर्बलात् ॥ नकि
चिद्भुवनं देवाः संज्ञायं ज्ञाद्ययस्तदा ॥४२॥ नयाद्देवं निराद्ध्यैव देवीं च हि
मवत्सुतां ॥ दृष्ट्वा गीतं तदानीं कं देवानामृषिपुंगवाः ॥४३॥ किं चेत्याद्युक्त
दा दक्षाः प्रणमुस्तं समंततः । तुष्टाव तुष्टहृदयो ब्रह्मा देवैः समाहितः ९२
४४॥ विष्णुना च समं देवं त्रिपुरारिम ईश्वरं ॥ पितामह उवाच ॥ प्रसीद दे

व देवेश प्रसीद परमेश्वर ॥४५॥ प्रसीद जगतां नाथ प्रसीदानंददायक ॥
ॐकाराय नमस्तुभ्यं सगुणाय नमोस्तु ते ॥४६॥ अगुणाय नमस्तुभ्यं स्व
र्गेशाय नमोस्तु ते । सदाशिवाय शांताय महेशाय पिनाकिने ॥४७॥ सर्व
ज्ञाय शरण्याय सद्योजाताय ते नमः । स्तुत्वैवं देवताः सर्वा नमस्कारं प्रच
क्रुस्तदा ॥४८॥ चक्रुस्ते परमप्रीताः प्रार्थयंतः सदाशिवं ॥ ब्रह्मोवाच ॥ भग
वन्देवदेवेश त्रिपुरांतक शंकर ॥४९॥ त्वयि नाक्षि परामेद्य प्रसीद परमेश्व
र । प्रसीद देवदेवेश सारथ्यं चास्तु सर्वदा ॥५०॥ न नार्दनोपि भगवान्नम
स्कृत्य महेश्वरं ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा प्राह देवं च शंकरं ॥५१॥ निर्गुणाय
नमस्तुभ्यं पुनश्च सगुणाय च ॥ पुनः प्रकृतिरूपाय पुनश्च पुरुषाय च

शि०पु०
९३
शि०राय

५२॥ पश्चाद्गुणस्वस्वरूपाय ततो विश्वात्मने नमः॥ भक्तिप्रियाय युक्ताय
परमात्मने॥५३॥ सदाशिवाय रुद्राय जगतांपतये नमः॥ त्वयि भक्ति
र्दृढा मेद्य वर्द्धमाना न वर्त्तिति॥५४॥ सर्वे देवाः प्रणम्योचुस्ततस्तं परमे
श्वरं॥ प्रसीद जगतां नाथ प्रसीद परमेश्वर॥५५॥ प्रसीद सर्वकर्त्ता त्वं न
मामः शंकरं मुदा॥ त्वयि भक्तिर्दृढास्माकं निःसंस्पादनपायिनी॥५६॥
इति स्तुतस्तु देवेशः शोकरो लोकशंकरः॥ प्रसन्नोस्मि च वरं ब्रूत वक्त्रं
शुकवां स्तदा॥५७॥ देवा ऊचुः॥ यदि प्रसन्नो भगवन्यदि देयो वर
स्त्वया॥ यदा दुःखं तु देवानां जायते देव सत्तम॥५८॥ तदा त्वं प्रकटीभू ९३
त्वा दुःखं नाशय सर्वदा॥ इत्युक्तो भगवान् रुद्रस्तथावास्तुनितेरं॥५९॥

ना
स्तवैनेन तुष्टोस्मि दास्यामि सर्वदा वरं॥ यदनीष्टं नमं लोके तत्सर्वं दल
वानहं॥६१॥ एतस्मिन्नंतरे ते वै मुनयश्च समागताः॥ प्रणम्योचुः स्तु
तान् सर्वान् वयं किं करवामहे॥६२॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा विष्णुप्रसादया
ब्रुवन्॥ तावन्मरुस्थलीसेव्या यावत्कलिः समाव्रजेत्॥६३॥ नमस्कृत्य
गतास्ते यथायोदिष्टं स्वमाश्रमं ते सर्वे च तदा तस्मा देवाधाम स्वकं ययुः
६४॥ शृण्वातीह सदा यो वै सर्वान् कामानवाप्नुयात्॥ ॥इति श्री शिव
पुराणे त्रिपुरवधो नाम चतुर्विंशोऽध्यायः॥ ॥सूतोवाच॥ ॥ गत्वा ब्रह्मा
स्वकं धाम रूपिणा हत्य सर्वशः॥ महस्माह सुरेशाणां भगवान् प्रसन्नं
वः॥१॥ ब्रह्मोवाच॥ यदा नित्यं सुखं त्वाचैव यदि सिद्धिश्च कामुकाः॥ आ

त्रिप. ९४

गतं मयासार्द्धं तीरं क्षीरपयोनिधेः ॥ २ ॥ आगतस्मद्विश्रेष्टा मया साधु
विचारितं । इत्येतद्वचनं श्रुत्वागतास्ते ब्रह्मणा सह ॥ ३ ॥ यत्रास्ते भगवान्
विष्णुः सर्वेषां हितकारकः ॥ तत्र गत्वा जगन्नाथं देवदेवं जनार्द्दनं ॥ ४ ॥
उपतस्थुस्तदा देवाः स्तोत्रैर्नानाविधैरपि ॥ ब्रह्मोवाच ॥ देवदेव जग
गन्नाथ तत्त्वं नाम नयप्रद ॥ ५ ॥ लक्ष्मीकांत नमस्तुभ्यं सदाश्रुतविधाय
क ॥ मेघश्याम चतुर्बाहो पीतांबरधराव्यय ॥ ६ ॥ शंखचक्रगदापद्मयुक्त
श्च पुरुषोत्तम ॥ मुकुटादिभूषणैर्युक्तः पुंडरीकाक्ष सत्तम ॥ ७ ॥ श्रीवत्स
लक्षणः श्रीमन् कंबुकौस्तुभभूषण ॥ कोटिकंदर्पलावण्य कोटिसू ९४
र्यस्फुरानन ॥ ८ ॥ शरण्यः सर्वजंतूनां भुक्तिमुक्तिफलप्रद ॥ मायाचद्

रतो यस्य नृत्यती किंकरी यथा ॥ ९ ॥ सिद्धयोष्टौ च यस्यैव दास्यत्वे समु
पागताः ॥ निजभक्तैः सदा सेव्यो नानालंकारभूषितः ॥ १० ॥ यस्यैव रूप
या सर्वमुक्तिं प्राप्ताः सुदुर्लभां ॥ यस्य दुःखस्य नाशो वैकुंठेपि न प्रजायते ॥
११ ॥ तस्य दुःखस्य हर्तासि कृपां कुरु सदा हरे ॥ इत्युक्ता तेन ते देवाउच्चैर्जय
जयेति च ॥ प्रसीद देवदेवत्वं प्रसीद पुरुषोत्तम ॥ प्रसीद जगतां नाथ प्रसी
द करुणाकर ॥ १३ ॥ इति स्तुतस्तदा देवैः प्रसन्नो जगदीश्वरः ॥ दर्शयामा
स रूपं स्वं दर्शयन् भक्तवश्यतां ॥ १४ ॥ ऊचुस्ते च तदा देवा जयेति च स्तु
ते वचः ॥ तान् दृष्ट्वा च तदा विष्णुरब्रवीत्परमं वचः ॥ १५ ॥ कथं समागता
यूयं किं कार्यं विद्यते धुना ॥ इति पृष्टास्तदा तेन ह्यवदन् वचनं श्रुतं ॥

॥१८॥ ब्रह्माद्या ऊचुः ॥ कृपया तव देवेश सर्वं दुःखं विलीयते तथापि ह
हूते त्वां च सर्वदेवहिताय च ॥१९॥ नित्यं सेव्यस्तु कस्यैव कार्या दुःखापहा ध्रु
वं ॥ मया च देवतैः सर्वैर्यत्सम्यक् चोपदिश्यतां ॥२०॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा भगवा
न्वाक्यमब्रवीत् ॥ श्रीभगवानोवाच ॥ अस्मिन्न श्रूयतां सम्यक् श्रुतं च नव
तां पुरा ॥ तथापि कथ्यते तुभ्यं देवेभ्यश्च तथा पुनः ॥ दृष्टं च सुरश्रेष्ठ तदैव किं
पुनः इह च ते धुना यद्धि सेव्यः सदा देवाः शंकरः सर्वदुःखहा ॥ ममापि क
थितं तेन ब्रह्मणापि विशेषतः ॥२१॥ मन्नुतं चैव दृष्टं वः सर्वदृष्टांतमन्नु
तं । से त्यज्य देवदेवेशं लिंगमूर्त्तिं महेश्वरं ॥ तारपुत्रास्तथैवैते नष्टास्ते च
सबांधवाः ॥ मया च मोहितास्ते वै मायया दूरतो कृताः ॥२३॥ सर्वे विनष्टाः

प्रध्वस्ताः शिवेन रहिता यदा । तस्मात्सदा पूजनीयो लिंगमूर्त्तिधरो हरः
२४ ॥ यदि सुखं सुरश्रेष्ठा नैरंतर्यं न वेदिह ॥ पूजनीयः शिवो नित्यं श्रद्धया
देवपुंगवैः ॥२५॥ सर्वलिंगमयो देवः सर्वलिंगे प्रतिष्ठितं ॥ तस्मात्संपूजये
न्नित्यं यदीच्छेत्सिद्धिमात्मनः ॥२६॥ सर्वलिंगार्चनाद्देवदेवादेस्ताश्च दान
वाः ॥ वयं चैव तथा ब्रह्मन् किमर्थं विस्मृतं त्वया ॥२७॥ अर्चयित्वा लिंग
मूर्त्तिं सा सिद्धानात्र संशयः । तस्मात् लिंगेर्चयेन्नित्यं येनकेनापि वासु
राः ॥२८॥ सा हानिस्तन्महच्छिद्रं साधता सा च मूढता ॥ यन्मुहूर्त्तं क्षणं वापि
शिवं नैव विचिंतयेत् ॥२९॥ भवभक्तिपरा ये च भवशरणतां च ते सदा ॥ न
व संस्मरणाय च तन्नैव दुःखभाजनं ॥३०॥ भवनामानि मनोज्ञानि विवि

शिव. ९६

धान्तरणास्त्रियः ॥ धनं चतुष्टिपर्यंतं पुत्रपौत्रादिसंततिः ॥ ३१ ॥ आरोग्यं
च शरीरस्य च वस्त्राणि विविधान्यपि ॥ वाहनानि च दिव्यानि प्रतिष्ठा चाप्य
लौकिकी ॥ ये वांछंति महानागा वस्तुं वा त्रिदिवालये ॥ आयुर्वा च यथा
मानं मित्राणि च सुतानि च ॥ ३३ ॥ अंते मुक्तिफलं चैव ते च यांति सदाशि
वं ॥ लिंगं पूजयते यो वै नित्यं भक्तिपरायणः ॥ ३४ ॥ तस्य वै सफला सिद्धिः
स च पापैः प्रमुच्यते ॥ इत्युक्त्वा च तदा देवाः प्रणिपत्य हरिं स्वयं ॥ ३५ ॥ लिं
गानि प्रार्थयामासुः सर्वकामाप्तये नृणां ॥ हरिश्च पितया ब्रह्मा विश्वक
र्माणमब्रवीत् ॥ ३६ ॥ लिंगानि च तथा देव कल्पयित्वा सुतानि च ॥ देवा ९६
नि सर्वदेवेभ्यो वचनान्मम सत्तम ॥ ३७ ॥ लिंगानि कल्पयित्वो वै चा

धिकारानुरूपतः ॥ विश्वकर्मा ददौ तेभ्यो नियोगात् ब्रह्मणः प्रभोः ॥ ३८
तदेव कथयाम्यद्य श्रूयतामृषिसत्तमाः ॥ पद्मरागमयं शक्रो हैमं वि
श्रवसः सुतः ॥ ३९ ॥ पीतं मणिमयं धर्मो वरुणः श्यामलं शिवं ॥ इंद्रनील
मयं विष्णुर्ब्रह्मा हेममयं तथा ॥ ४० ॥ विश्वेदेवास्तथा रौप्यं वसवश्च तथैव
च ॥ आरकूटमयं वायुरश्विनौ पार्थिवं तदा ॥ ४१ ॥ लक्ष्मिश्च स्फाटिकं देवी
आदित्यास्ताम्रनिर्मितं ॥ मौक्तिकं सोमराजो वै वज्रं लिंगं विभावसुः
४२ ॥ मृन्मयं चैव विप्रेंद्राः विप्रपत्न्यस्तथैव च ॥ दैत्याश्च गोमयं लिंगं रा
क्षसाश्च महाबलाः ॥ ४३ ॥ लोहमयं तथा लिंगं पिशाचाः पूजयंति हि ॥
त्रिया देवी सदा पूज्यं नवनीतविनिर्मितं ॥ ४४ ॥ दारुजं निऋतिर्निर्मला

शिव
९७

योगी नस्म मयं तथा ॥ छायापिष्टमयं चैव ब्रह्माणी रत्नसंभवं ॥ ४६ ॥ द
धिमयं तथा यक्षाः पूजयंति निरंतरं ॥ एवं विधानि लिंगानि दत्तानि विश्वक
र्मणा ॥ ४६ ॥ ते पूजयंते सर्वे वै देवा ऋषिगणास्तथा ॥ ब्रह्मा चैव तथा विष्णु
रन्ये देवाश्च ये पुनः ॥ ४७ ॥ पूजयंति सदा देवं नित्यं सिद्धिमभीहया तथा द
त्ता च लिंगानि देवानां हितकाम्यया ॥ ४८ ॥ पूजाविविधिं समाचख्यौ ब्रह्म
णो नंतरं क्षय ॥ तछ्रुत्वा वचनं तस्य ब्रह्मा देवगणैः सह ॥ ४९ ॥ आजगाम
स्वकं धाम महर्षनि र्नरमानस ॥ विष्णुश्चांतर्हितस्तत्र स्तु पविश्य तथा वि
धि ॥ ५० ॥ तत्र गीस्यरूपीनु सर्वान् दूवांश्चैव तथा पुनः ॥ शिवपूजाविधिं ९७
सम्यक् कथयामास निश्चलं ॥ ५१ ॥ यं विधिं च तथा कृत्वा लोकानां फल

मुत्तमं ॥ लवतीति सुनिश्चिंस्य तस्मात् सूत्योहरः स्वयं ॥ ५२ ॥ ॥ इति श्री शि
वपुराणे पूजाविधानो नाम पंचविंशोध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥
सूत सूत महाभाग किं जातं तदनंतरं ॥ ब्रह्मणा च कथं प्रोक्तः पूजाविधिः
शिवस्य च ॥ १ ॥ यथा च कथितं स्तेनं तथा लं कथयाधुना ॥ इत्येतद्वचनं श्रु
त्वा सूतवाक्यमथाब्रवीत् ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ यथा च पृष्टं तेन महानवद्वि
लोककाम्यया तथा व्यासेन संपृष्टः कुमारः सनत्पूर्वकः ॥ ३ ॥ तेनैव क
थितं तस्मै तेन महंतं तथा पुनः ॥ तदहं कथयाम्यद्य शृण्वद्भ्यश्च मुनीश्वराः
॥ ४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ श्रूयतामृषयः सर्वे शिवपूजाविधिं क्रमात् ॥ मानु
ष्यं जन्म संप्राप्य दुर्लभं सर्वजंतुषु ॥ ५ ॥ तत्रापि सत्कुले देवाः दुःप्राप्यं वसु

नीश्वराः ॥ अवंगं चैव संगाप्य कर्म प्रोक्तं समाचरेत् ॥ ६ ॥ यद्यज्जातिस
मुद्दिष्टं तत्तत्कर्म न लंघयेत् ॥ तत्तस्मान्यत्समुत्पन्नं फलं भवति निश्चितं
७ ॥ यावज्ज्ञानस्य संपत्तिस्तावत्कर्म समावहेत् ॥ कर्मयज्ञसहस्रेभ्यस्तपो
यज्ञो विशिष्यते ॥ ८ ॥ तपोयज्ञसहस्रेभ्यो जपयज्ञो विशिष्यते ॥ जपयज्ञ
सहस्रेभ्यो ध्यानयज्ञो विशिष्यते ॥ ९ ॥ ध्यानयज्ञात्परं नास्ति ध्यानं यस्य
साधनं ॥ यदा संस्मरते नीलो योगी ध्यानेन पश्यति ॥ १० ॥ ध्यानयज्ञर
तस्यास्य तदा संनिहितः शिवः ॥ नास्ति विज्ञातिनां चेति धायश्चि ता द्विशो
धनं ॥ ११ ॥ विशुद्धा विद्यया सर्वं ब्रह्मविद्याविदो जनाः ॥ नास्ति क्रिया व
लोके च सुखं दुःखं विचारतः ॥ १२ ॥ धर्माधर्मौ जपो होमो ध्यानिनां सं

निधिमतः ॥ यदानंदकरं लिंगं विशुद्धं शिवमक्षरं ॥ १३ ॥ निष्कलं सर्वयत्ते
यं योगीनां हृदि संस्थितं ॥ लिंगं तु द्विविधं प्रोक्तं बाह्यमाभ्यंतरं द्विजाः ॥ १४
बाह्यं स्थूलं मुनिश्रेष्ठाः सूक्ष्ममाभ्यंतरं द्विजाः कर्मयज्ञरताये च स्थूल
लिंगार्चने रताः ॥ १५ ॥ असतां भावनार्थाय सूक्ष्मे न स्थूलविग्रहः आ
ध्यात्मिकं तु यल्लिंगं प्रत्यक्षं यस्य नो भवेत् ॥ १६ ॥ तस्य लिंगे तथा स्थूले
कल्पयेच्च न चान्यथा ॥ ज्ञानीनां सूक्ष्मममलं भावात्प्रत्यक्षमव्ययं ॥
१७ ॥ यथा स्थूलमयुक्तानां मृत्काष्ठादौ प्रकल्पितं ॥ अहो विचारतो
नास्त्यात्मन्यत्तत्त्वार्थवादिनः ॥ १८ ॥ निष्कलं सकलं चित्तं सर्वं शिवमयं ज
गत् ॥ एवं ज्ञानविमुक्तानां नास्ति दोषविकल्पना ॥ १९ ॥ विधिश्चैवत

श्रीव॰ यानास्ति विहिता विहिते तथा ॥ यथा जले च कमलं जलेन न विलिप्य
९९ ते ॥ २० ॥ तथा ज्ञानी गृहे तिष्ठन् कर्मणा न स बध्यते ॥ इति ज्ञानं समुत्प
न्नं यावन्नैव नरस्य च ॥ २१ ॥ तावत्कर्मणा देवं शिवमाराधयेन्नरः ॥ प्र
त्यक्षं हि जगतामेकस्यापि दिवाकरः ॥ २२ ॥ एकोपि बहुधा दृष्टो ज
लाधारेषु सुव्रता ॥ तद्रूपतेश्रूयते यद्यत्तत्तद्विविधिशिवात्मकं ॥ २३ ॥
न्नेदो जनानां लोकेस्मिन् प्रतिनासो विचारतः ॥ एवमाकृतयश्चान्ये
सर्ववेदार्थतत्त्वगा ॥ २४ ॥ हरिः संसारिणां साक्षात् सकलः परमेश्व
रः ॥ इति विज्ञानयुक्तस्य किं तस्य प्रतिमादिभिः ॥ २५ ॥ इति विज्ञान ९९
हीनस्य प्रतिमाकल्पना शुभा ॥ पदमुच्चैः समारोढुं पुंसो नालंबनं स्मृ

तं ॥ २६ ॥ आलंबनं विना तस्य पदमुच्चैः सुदुष्करं ॥ निर्गुणप्राप्तये नृणां प्र
तिमालंबनं स्मृतं ॥ २७ ॥ सगुणान्निर्गुणप्राप्तिर्भवतीति सुनिश्चितं ॥ एवं च
सर्वदेवानां प्रतिमा प्रस्तयावहा ॥ २८ ॥ देवश्चापि महीयो वै तस्यार्थे पूजनं
त्विदं गंधपुष्पादिकिमर्थं प्रतिमां विना ॥ २९ ॥ तावत्प्रतिमा पूज्या या
वद्विज्ञानसंभवः ॥ ज्ञानाभावेन पूज्येत पूजनं तस्य निश्चितं ॥ ३० ॥ एतस्मा
त्कारणाद्विप्रा आश्रयतां कथयामि वः ॥ स्वजात्युक्तं तु यत्कर्म कर्तव्यं तत्तस्य
तः ॥ ३१ ॥ यत्र यत्र यथा भक्तिः कर्तव्यं पूजनादिकं ॥ विना पूजनमाना
दिपातकं नातिदूरतः ॥ ३२ ॥ यावत्पापातकं देहे तावत्सिद्धिर्न जायते ॥ गते
च पातके तस्य सर्वं च सफलं भवेत् ॥ ३३ ॥ यथा च मलिने वस्त्रे रंगः शु

शिव० १००

मलरोन हि ॥ क्षारादिना कृते शुद्धे सर्वे रोगो विपद्यते ॥ ३४ ॥ तथा च नि
र्मले दृढे देवानां पूजया तथा ॥ ज्ञानरंगः प्रजायेत विज्ञानं संभवत्तदा
॥ ३५ ॥ विज्ञानस्य च यन्मूलं ज्ञानं सम्यग्गुरोर्द्रुतं ज्ञानस्यैव तु यन्मूलं भक्ति
रव्यभिचारिणी ॥ ३६ ॥ भक्तेर्मूलं तु यत्कर्म देवादिपूजनं शुभं ॥ तन्मूलं
सद्गुरुः प्रोक्तस्तन्मूला संगतिः सतां ॥ ३७ ॥ संगत्या गुरुलाभेन गुरुर्मंत्रा
दिपूजनं ॥ पूजनाज्जायते भक्तिर्भक्त्या ज्ञानं प्रजायते ॥ ३८ ॥ एवं क्रमा
न्मुनिश्रेष्ठ ज्ञानाद्विज्ञानसंभवः ॥ विज्ञाने च यदा जाते तदा ज्ञाने द्वैतनिव
र्तते ॥ ३९ ॥ अहं वायं पुनः पुत्रो मित्रं भ्रातृधनं जयः ॥ माने चैवापमाने च १००
लाभे चैवाप्यलाभके ॥ ४० ॥ तथा जया जयानन्तः समो भ्यातांनिरंतरं ॥

म

द्वंद्वरूपविहीनस्तु शिवरूपो भवत्यसौ ॥ ४१ ॥ द्वंद्वप्राप्तेन जायेतां सुखं
दुःखे विजानता ॥ विहिताविहितेनस्य न स्यातां ऋषिसत्तम ॥ ४२ ॥ इद
ज्ञो विरलो लोके [illegible] हाश्रमविवर्जितः ॥ यदा भवति लोकेस्मिन् दर्शना
त्पापहारकः ॥ ४३ ॥ तीर्थानि श्लाघयंतीह तद्दर्शं ऋषिसत्तम ॥ नादृशो
नैव तीर्थानि न देवा मृच्छिलामयाः ॥ ४४ ॥ ते पुनंत्युरुकालेन विज्ञानी द
र्शनादपि ॥ यावज्जहाश्रमे तिष्ठेत्तावदाकारपूजनं ॥ ४५ ॥ शिवस्य प्रति
मा वापि शिवायाः प्रतिमाथवा विष्णोश्चैवाथ यत्नेन सूर्यस्यैवाथ
वा पुनः ॥ ४६ ॥ गणपतेर्वा पुनस्तत्र [illegible] पंचायतनमुत्तमं ॥ अथवा चैक
वः पूज्यो मूलमेकं विशिष्यते ॥ ४७ ॥ मूले शिक्ते यथा शाखाः सिक्ताः

श्री २

शिव·
१०२

संतिमुनीश्वराः॥शारदायांवैवस्वतायांमूलंनमंनकहिंचित्॥४७॥शि
वेचपूजितेदेवाःपूजितासर्वएवहि॥तस्माद्वपूजयेद्देवंस्मवकंलोकशं
करं॥४८॥सर्वकाममफलावाप्त्यैसर्वंकृतहितंपरं॥ ॥इतिश्रीशिवपुराणे
पुजाविधौषट्विंशोध्यायः॥२६॥ ॥सूतोवाच॥ ॥अतःपरंप्रवक्ष्या
मिपूजाविधिंसुखावहं॥श्रूयतांमुनयश्रेष्ठांकुर्यांपापप्रणाशिनी॥१
ब्राह्मेमूहूर्त्तेचोत्थायस्मरत्वादेवंगदाधरं॥उत्तिष्ठउत्तिष्ठदेवेशउत्तिष्ठ
हृदयेशय॥२॥उत्तिष्ठकमलास्वामिन्त्रलोकेमंगलंकुरु॥इत्येवंवचनंह्यु
क्त्वास्मृत्वाचगुरुपादुके॥३॥देहशुद्धिंततःकृत्वाप्रक्षाल्यचरणौमुदाह १०२
स्तौचविधिवत्पश्चात्दंतधावनमाचरेत्॥४॥अनुदितेदिवानाथेकृ

त्वातुदंतधावनं॥मुखंषोडशवारंतुप्रक्षाल्यांजलिभिस्तदा॥५॥यथा
वकाशंसुस्नायात्नद्यादिष्वथवागृहे॥देशकालाविरुद्धंचस्नानंकार्यं
नरेणच॥६॥रविवारदिनेतथाश्राद्धसंक्रांतौग्रहणेतथा॥महादानेतथाती
र्थेषुपर्वसुदिनेतथा॥७॥आशौचेवाथवाशौचेनस्नायादुष्णवारिणा
तैलाभ्यंगंतुकुर्वीतवारान्ज्ञात्वाक्रमेणच॥८॥रवौतापंतथाकुर्या
त्सोमेकांतिंलभेन्नरः॥भौमेमृत्युंलभेच्चाथबुधेलक्ष्मींलभेन्नरः॥९॥
गुरौदारिद्र्यतांचैवशुक्रेचाप्यसुखंलभेत्॥सु[illegible]एवं
ज्ञानिश्वरेशोर्कवारादिफलमुत्तमं॥१०॥अशक्तोवतथाकार्यंश्रूयतामृ
षिसत्तमाः॥अर्कंपुष्पं[illegible]कृत्वा[illegible]गुरौडुर्वंतिथैवच॥११॥भूमिपुत्रे

शोर्कं

रजश्चैवशुक्रंचजविंदुकं॥नित्यमभ्यंगकेचैववासितंनैवदूषणं॥१२॥के
नापिनप्रकर्तव्यंश्राद्धेचग्रहणेतथाउपवासेथवाप्रेतप्रतिपद्दिवसे
तथा॥१३॥अथवामार्पयंतेलेनदुष्टेकृहणंविनादेशंकालंविचार्यैव
वस्नानंकुर्याद्यथाविधि॥१४॥उत्तरानिमुखश्चैवप्राङ्मुखोप्यथवा
पुनः॥उच्छिष्टेनैववस्त्रेणनस्नायान्मुनिसत्तमा॥१५॥परधार्यंतथोच्छि
ष्टंरात्रौचविधृतंचयत्तेनस्नानंतदाकार्यंक्षालितंचयदानवेत्॥१६
प्रक्षाल्यचरणौप्राग्वैपश्चादाचमनंचरेत्॥पश्चादावाहनंकुर्यात्तीर्था
नांस्मरणंतथा॥१७॥अघप्रयोगमुच्चार्यस्नानकालेसदानरैः॥प्रक्षि १०२
पेज्जलपूर्वंमस्तकेकुपिसत्तमाः॥१८॥तीर्थयात्रावलिंतत्रपठेद्व

विधिपूर्वकंपश्चादंगेषुवस्त्रेपंजलंचमार्जनंपुनः॥१९॥कृत्वामृदा
शुचिंतत्रप्रक्षालयेन्मतिमान्नरः पश्चादाचमनंकृत्वागंगाविष्णुस्म
रेत्पुनः॥२०॥धौतंवस्त्रंततोधार्यंपुनराचमनंचरेत्॥शुचौदेशेततोवि
गत्वागोमयाद्युपमार्जिते॥२१॥आसनंचशुभंतत्ररचनीयंद्विजोत्तमाः
शुद्धकाष्ठसमुत्पन्नमूर्णांतरितमेववा॥२२॥चित्रासनंतथाकुर्यात्सर्व
कामफलप्रदंयथायोग्यंपुनश्चाहिंमृगचर्मादिकंचयत्॥२३॥तत्रोप
विश्यकुर्वीततिलकंमतिमान्नरः॥तिलकंपंचधाप्रोक्तंतेषेकंपरिक
ल्पयेत्॥२४॥त्रिपुंड्रंचोर्ध्वपुंड्रंचचंद्रमथापिवासदृशंवंशपत्रेणपंचमंचति
वोधमा॥२५॥पुष्पंचपारिजातस्यतेनैवसदृशंपुनः॥त्रिपुंड्रंचोर्ध्वपुंड्रंच

त्रिप॰ शिवमंत्रैर्विशेष्यते ॥ २६ ॥ ब्रह्मक्षत्रविशां तेत्र चत्वारि तिलकानि च अर्द्ध ॥
१०३ चंद्रं तथाश्वत्थं ऊर्द्धपुंड्रं मयापि वा ॥ २७ ॥ विप्रस्तु कैर्विज्ञेयं एणानि तिलकस्तु स
तिष्टितं ॥ ऊर्द्धपुंड्रं तथा चाग्रवंशपत्राकृति तथा ॥ २८ ॥ अनावे तिलकस्याज
लस्यापि त्रिवलितं कृत्वा तस्माद्धि तिलके कार्यसिद्धिरवाप्नुयात् ॥ २९ ॥
जपस्तपस्तथा दानं तिलकास्य फलं भवेत् ॥ तिलकं चैव वर्णोक्तं विधि सं
श्री पादयेन्नरः ॥ ३० ॥ संपा सकलं कर्म पुनराराधयेच्छिवं पुनराचमनं कृ
त्वा त्रिवारं मंत्रपूर्वकं ॥ ३१ ॥ एकं वाप्यथ कुर्वीत गंगा विष्णुः स्मृतस्त्विति ॥
आत्मतत्वं शिवतत्वं विधानं तं तथैव च ॥ ३२ ॥ चतुर्थ्यंतपदं स्वाहा माचम १०३
नेविधिवन्नरः ॥ अघोरादकं तथा न तत्र पूजार्थं च समाहरेत् ॥ ३३ ॥ अन्य

धैर्य

दस्तु च यत्किंचित् यथाशक्ति समीपगं कृत्वा स्थैर्यं च तत्रैव मास्थाय
वै नरः ॥ ३४ ॥ अर्घपात्रं तथा चैव जलगंधाक्षतैर्युतं दक्षिणांशे तथा स्था
प्यमुपचारकल्पनाय वै ॥ ३५ ॥ गुरोश्च स्मरणं कृत्वा तस्मै नत्वा विशेषतः ॥
ध्यानपूजां ततः कृत्वा तदनुज्ञामवाप्य च ॥ ३६ ॥ अर्घादि पुनरुच्चार्य काम
नां च नियुज्य च ॥ पूजयेत् सरयानंतस्याद्धिवं सपरिवारकं ॥ ३७ ॥ मुद्रामेकांश
दक्षैपवपूजयद्विघ्नहारकं ॥ सिंदूरैः कुंकुमैर्दैवं सिद्धिबुद्धिसमन्वितं ॥ ३८ ॥
स्थापनं दिनं देवं स्वाहा सहसमन्वितं ॥ पूजयं सरयानंतस्यानमस्कृ
त्वा ततः पुनः ॥ ३९ ॥ द्वारपालं सदा शरितं स्तं तं च महोदरं ॥ पूजयित्वा ततः
पश्चात् पूजयेद्गिरिजां सतीं ॥ ४० ॥ चंदनैः कुंकुमैश्चैव धूपैर्दीपैरनेकशः

शिव· १०४ नमस्कृत्वा पुनस्तत्र गच्छेच्छिवसंनिधौ ॥ ४१ ॥ यदा गृहे पार्थिवीं वा हैमीं वारा
जतीं तथा । धातुजन्यां तथान्यां वा पारदीं धातुसंभवां ॥ ४२ ॥ तस्यां तु पूजितायां
वै सर्वस्युः पूजितास्तदा । स्थापितं च यदा लिंगं विधानेविधिपूर्वकं ॥ ४३ ॥ कर्त्त
व्यं सर्वथा तत्र गृहे नियमो न विद्यते प्राणानां सप्रतिष्ठां च मंत्रतस्तु विविधाय
च ॥ ४४ ॥ त्रिकालान्पूजयेत्तत्र स्थापिते च शिवालये । गृहे शिवे सदा पूज्यो मूल
मंत्रान्नियोगतः ॥ ४५ ॥ गृहे लिंगं च यस्य स्यात्तस्मिन्सर्वं प्रतिष्ठितं ॥ कृत्वा का
ले स्नानं गं वै परिवारयुतं तदा ॥ ४६ ॥ आवाह्य पूजयेद्देवं नियमस्तु न विद्यते
शिवस्य संनिधिं गत्वा ह्यासनं परिकल्पयेत् ॥ ४७ ॥ उदङ्मुखस्तदा स्थित्वा १०४
आचमनं पुनरेव च प्रक्षाल्य हस्तौ पश्चात्प्राणायामं प्रकल्पयेच ॥ ४८ ॥ मूल

मंत्रेण तत्रैव दशावर्त्तं जपेन्नरः पंचमुद्राप्रकर्त्तव्या पूजनादौ तु नमीश्च ता ॥
४९ ॥ एवं मुद्राप्रदर्श्यैव पूजाविधिं समाचरेत् । दीपं कृत्वा तदा तत्र नमस्कारं गु
रोरथ ॥ ५० ॥ बध्वा पद्मासनं तत्र वज्रासनमथापि वा उत्तानासनकं कृत्वा प
र्यंकासनकेन च ॥ ५१ ॥ यथा सुखं तथास्थित्वा प्रयोगं पुनरेव च कृत्वा पूजां पु
रातनां वटुकेनैव तारयेत् ॥ ५२ ॥ यदि वा विधमेव गृहे नेमो न विद्यते पश्चा
दावाहयेद्देवं मंत्रेणानेन वै नरः ॥ ५३ ॥ कैलासशिखरस्थं च पार्वतीपतिमु
त्तमं यथोक्तरूपिणं देवं निर्गुणं गुणरूपिणं ॥ ५४ ॥ पंचवक्त्रं दशभुजं त्रि
नेत्रं वृषभध्वजं कर्पूरगौरकं दिव्यं चंद्रमौलिं कपर्दिनं ॥ ५५ ॥ व्याघ्रचर्मो
त्तरीयं च गजचर्मांबरं शुभं । वासुक्यादिपरीतांगं पिनाकादिविभूषितं ॥ ५६

शिव॰ १०५ कपालडमरुयुक्तं कंवेगरलद्योतितं सिद्धयोगीश्वयस्यार्पेन त्वंतीह
निरंतरं ॥४७॥ जयजयेतिशब्देश्च सेवितं निजनकैः । नेजमर्डुःसरनैव
सावध्यंदेवसेवितं ॥४८॥ शरणं सर्वसत्वानां प्रसन्नमुखपंकजं वेदशा
स्त्रार्थयोगीनं शिवमावाहयाम्यहं ॥४९॥ ॥इति श्रीशिवपुराणे पूजाविधौ
सप्तविंशोध्यायः ॥ ॥ अर्घपात्रजलेनैव सेवयेल्लिंगमुत्तमं ॥ अथवा
चतत्पार्श्वे [illegible] जलेनैव क्षिपेदिति ॥१॥ एवंध्यानेप्यशक्तो हि सूक्ष्ममंत्रमु
च्चारयेत् यथोक्तरूपिणं शिवं ॥ आवाहयामि इत्युक्त्वा उपचारादीन् कल्प
येत् ॥ पूर्वोक्तेनैव ध्यानेन ह्यासनं परिकल्पयेत् ॥२॥ चतुर्थ्यंतपदेनैव १०५
सर्वं क्रियाद्यथाक्रमं ॥ यथोक्तरूपिणे श्रीशिवाय आसनं प्रत्युपचारं अ

र्घपात्रेणाप्रक्षेपः । प्रत्युपचारं चाप मंत्रश्च तुर्थ्यंतपदो ग्राह्यः पश्चात्पा
द्यं अर्घ्यं दद्यात् शिवाय परमात्मने ॥३॥ ततश्चाचमनं दत्वा त्रैगुण्यरूपिणे
पश्चाच्च पंचामृतैश्चैव स्नापयेच्च ततो विमुदा ॥४॥ वेदमंत्रैर्यथायोग्यं नाममं
त्रैस्तु संत्रकैः ॥ चतुर्थ्यंतपदेनैव द्रव्याण्य[illegible]र्पयेत्तदा ॥५॥ दुग्धं दधि तथाचा
ज्यं घृतं मधु च शर्करा ॥ तस्य तस्य च मंत्रेण अर्पयेत् शंकराय वै ॥६॥ यथानिला
यं तद्द्रव्यम् अर्पयेल्लिंगकरोपरि ॥ अथवा मंत्रमुच्चार्य दद्यात्पंचपमुत्तमं ॥७॥ पश्चा
च्च वारुणं स्नानं कारणीयं शिवाय वै पश्चाच्च चंदनं दत्वा स्वपुष्पहस्तां विहर
मः ॥८॥ शुद्धेनैव जलेनैव जलधारां प्रसिंचयेत् ॥ वेदमंत्रैः षडंगैर्वा नाममं
त्रैस्तंरक्षया ॥९॥ यथावकाशं तां दत्वा वस्त्रेण मार्जयेत्तदा ॥ तस्मै च मा

जलं दत्वा शिवाय परमात्मने ॥ १० ॥ पश्चादाचमनीयं च ततो वस्त्रं परात्मने
पश्चाच्चंदनं देयं सुंदरं सुमनोगाय वै ॥ ११ ॥ पश्चाच्च तंडुलाश्चैव यवा गोधूम
माषकाः ॥ अर्पणीया शिवायैव मंत्रैर्नानाविधैरपि ॥ १२ ॥ ततः पुष्पाणि
देयानि पंचवक्त्राय महात्मने । ऋतिवक्ष्ये यथाध्यानं कृत्वा पुष्पं समर्पये
त् ॥ १३ ॥ पश्चान्मंत्रैरनेकैश्च पुष्पाणि विविधानि च । देयानि शंभवे तत्र य
थायोग्यानि लाघवतः ॥ १४ ॥ कमलैः शतपत्रैश्च कह्लारैः रवीपुष्पैस्तथैव च । क
णवीरसंभवैश्चैव बिल्वीदलपुरःसरैः ॥ १५ ॥ कुशादूर्वादलैश्चैव धत्तूर
कुसुमैस्तथा ॥ तुलसीदलैस्तथा देवं पूजयेत्परया मुदा ॥ १६ ॥ गृहे वा
स्थापिते लिंगे पूजा वा पार्थिवे पुनः । पूर्णा वा विविधं तत्र वासितं तैलमु

त्तमं ॥ १७ ॥ पश्चाद्धूपः प्रकर्तव्यः गुग्गुल्वागरुभिस्तथा । दीपो देयस्ततस्तस्मै
शिवाय परमात्मने ॥ १८ ॥ अर्घं दद्यात्पुनस्तस्मै मंत्रेणानेन वै तदा । रूपं दे
हि जयं देहि भाग्यं भगवंश्च देहि मे ॥ १९ ॥ भुक्तिमुक्तिफलं देहि गृहीत्वार्घं त्व
याधुना । पश्चाद्देयं शिवायैव नैवेद्यं विविधं तदा ॥ २० ॥ ततश्चारात्रिकां कुर्या
न्मंत्रेण परमात्मने । पंचावर्ति तु मंत्रस्य कृत्वा निराजनं विधिं ॥ २१ ॥ कुर्या
च्चपनिमांस्तत्र संकल्पं पुनरेव च । कर्तव्यश्च विधिस्तत्र नैरागतइति क
मात् ॥ २२ ॥ पुनश्चैव तु तांबूलं दद्यात्तस्मै महात्मने ॥ पुनः प्रदक्षिणां तत्र
शिवाय शिवरूपिणे ॥ २३ ॥ नमस्कारं ततः कुर्यात्त शंभवे त्र्यंबकाय च ॥
ततो ध्यानं यथोक्तं वै कृत्वा मंत्रमुदीरयेत् ॥ २४ ॥ [illegible] यथासंख्यया ।

शिव॰ १०७

थाज्ञानं कृपान्मंत्रविधिं नरः। गुरूपदिष्टमार्गेण कृत्वा जपमनुत्तमं
२५॥ स्तोत्रैर्नानाविधैस्तत्र स्तुवीत वृषभध्वजं। नत्वा चैव तु यत्कार्यं क्षम
तां ऋषिसत्तम॥२६॥ पुष्पांजलिः प्रदातव्यो मंत्रेणानेन वै तदा॥ अज्ञाना
द्यदि वा ज्ञानात् जपपूजादिकं मया॥२७॥ कृतं तदस्तु सफलं कृपया तव
शंकर॥ तावकस्त्वद्गतः प्राणस्त्वच्चित्तोहं सदा मृड॥२८॥ कृपानिधइति ज्ञा
त्वा भूतनाथ प्रसीद मे॥ पुष्पांजलिं समर्प्यैवं क्षमाप्य विधिपूर्वकं॥२९॥
पूजाकाले पुनर्देवं त्वयागंतव्यमेव हि॥ विसर्ज्जयेत्ततस्तं वै यथोक्तस्थापि
तं शिवं॥३०॥ ॥इति शिवपुराणे पूजाविधौ अष्टाविंशतितमोध्या
यः॥२८॥ ॥ऋषय ऊचुः॥ ॥व्यासशिष्य महाभाग कथयत्वं प्रमाणतः १०७

कैः पुष्पैः पूजितः शंभुः किं किं यच्छति वै फलं॥१॥ ॥सूत उवाच॥ सर्वं वैक
थयाम्यद्य शृणुतां ऋषिसत्तमाः। कमलैर्बिल्वपत्रैश्च शतपत्रैस्तथा पु
नः॥२॥ शंखीपुष्पैस्तदा देवं लक्ष्मीकामो नवेघदि। एतैश्च लक्षसंख्याकैः
लक्ष्मीः स्यात् नात्र संशयः॥३॥ विंशतिकमलानां तु प्रस्थमेकमुदाहृ
तं॥ बिल्वदलसहस्रेण प्रस्थमेकं पुरातनैः॥४॥ शतपत्रसहस्रेण प्रस्था
र्द्धं परिभाषितं पलैः षोडशभिः प्रस्थं पलं टंकदशास्मृतं॥५॥ अनेनैव तु
मानेन तुलामारोपयेद्यदा राजास्पकामुको यो वै पार्थिवानां च पूजया
द्य॥ तोषयेच्छंकरं देवं दशकोट्या मुनीश्वराः॥ प्रतिष्ठितं तथा पुष्पं मरुवं
डंडुलं तथा॥७॥ चर्चितं चंदनेनैव जलधारां तथा पुनः॥ प्रतिरूपं तथा
ते

शि०व०
१०८

मंत्रं बिल्वीदलमनुत्तमं ॥८॥ अथवा शतपत्रं च कमलं च तथा पुनः ॥ श्वे
रवीपुष्पं तथा शोकं विज्ञापयन्पुरातनैः ॥९॥ धूपं दीपं नैवेद्यं मर्घं चारात्रि
कं तदा प्रदक्षिणां नमस्कारं क्षमापन विसर्जनं ॥१०॥ कुवासांगं तथा भो
ज्यं कृतं येन नवेद्दिह ॥ तस्यैव सर्वथा राज्यं शंकरो लोकशंकरः ॥११॥ धा
धान्यकामुको यो वै तद्दर्शनार्चयेत्सुमान ॥ कारागृहगतो यो वै लक्ष्मे
क्षेवार्चयेन्नरः ॥१२॥ रोगग्रस्तो यदा स्याद्वै तद्दर्शनार्चयेच्छिवं ॥ कन्याका
मो नवेद्यो वै तद्दर्शनशिवं पुनः ॥१३॥ विद्याकामो तथा यस्य तद्दर्शन
स्तु शिवं तथा ॥ गर्भो ॥ संकटे जाते लघु तेन शिवं तथा ॥१४॥ उच्चाटनार्थं शा १०८
त्रूणां तथैव पूजने हरे मारणे चैव लक्षेण मोहने तु तद्दर्शकं ॥१५॥ मा

रा
तानां जये चैव कोटिपूजा प्रशस्यते ॥ वशीकरणे तथा रा[illegible] मयुतं च प्र
शस्यते ॥१६॥ यज्ञासे च तथा तत्र पूजयेच्छंकरं मुदा ॥ वाहनास्यै तथा पूजा
महस्रेण शिवं तथा ॥१७॥ मुक्तिकामो नवेद्यो वै पंचकोट्या शिवं नरः ॥ या
नार्थी च तदा देवं कोट्या वै पूजयेच्छिवं ॥१८॥ शिवदर्शनकामो वै तद्दर्शन
प्रपूजयेत ॥ तया मत्तु जयो जाप्यः कामना फलरूपतः ॥१९॥ पंचलक्ष
यदा जातः प्रत्यक्षं तु तदा शिवः ॥ ब्रक्षेण न जतेकश्चित् द्वितीये जाति
स्मेनवः ॥२०॥ तृतिये कामना शानं च तुर्थे तं प्रपश्यति ॥ पंचमं च यदा
लक्षं फलं पश्यसंज्ञायं ॥२१॥ अन्येनैव तु मंत्रेण दशलक्षे फलं न
वेत ॥ मुक्तिः कामो नवेद्यो वै दर्शनं च पूजनं चरेत ॥२२॥ लक्ष्यसंख्यातु

शिव॰
१०९

सर्वमे(ते)ज्ञातव्या ऋषिसत्तमाः ॥ आयुष्कामो न वेद्यो वै दूर्वाभिः पूजनं
चरेत् ॥ २३ ॥ पुत्रकामो न वेद्यो वै धत्तूरकुसुमैर्नरः ॥ रक्तद्वैश्च धत्तूरैः पू
जनेस्तु नरः स्मृतः ॥ २४ ॥ अगस्त्यकुसुमैर्यश्च तस्यैव विपुलं यशः ॥ मुक्ति
मुक्तिफलं तस्य तुलसीपूजनं चरेत् ॥ २५ ॥ अर्कपुष्पैः प्रतापश्च कुन्दे
कह्लारकैस्तथा जपाकुसुमपूजा तु शत्रूणां मृत्युदा स्मृता ॥ २६ ॥ रोगो
च्चाटनकानीदकरवीराणि वैक्रमात्तु वंधूकेन पूषणावाभिज्ञासावाह
नसंभव ॥ २७ ॥ अतसीपुष्पकैर्देवो विष्णुर्वै लभतामियात् ॥ शमीपत्रै
स्तथा मुक्तिः प्राप्यते पुरुषेण च ॥ २८ ॥ मल्लिकाकुसुमैर्देवः स्त्रियंस्तु
नतरां शिवः ॥ यूथिकाकुसुमैः सस्यं गृहं नैव विमुंचति ॥ २९ ॥ कर्णिका १०९

रैस्तथा वस्त्रसंपत्तिर्जायते नृणां ॥ निर्गुंडीकुसुमैर्लोके मनो निर्मल
तां व्रजेत् ॥ ३० ॥ न कुसुमं न विद्येत यद्वै व शिव वद्धनं चंपकं केतकं हि
त्वा अन्यत्सर्वं शिवे पर्यात ॥ ३१ ॥ एतत्ते कथयिष्यामि कारणं ऽघकरं नृणां
यदा लक्ष्यं शिवे दद्यात्तदा न विपुलं फलं ॥ ३२ ॥ पुष्पाणि तिलजातानि
मुक्तिदानि न संशयः ॥ राजिकाकुसुमानीह शत्रूणां मृत्युदानि च ॥ ३३ ॥
अतः परं धान्यानां फलं शृणुत सत्तमाः ॥ तंडुलारोपणे नृणां लक्ष्मी
वृद्धिः प्रजायते ॥ ३४ ॥ प्रस्थार्धमाषकैर्मेव तद्दधेन तदा पुनः ॥ पलद्वयं त
यानेन लक्ष्मात्तमुदाहृतं ॥ ३५ ॥ पूजारुद्रविधानेन कृत्वा वस्त्रं सुसुंद
रं शिवोपरिन्यसेत्तत्र तंडुलार्पणमुत्तमं ॥ ३६ ॥ उपरि श्रीफलं त्वेकं गंध

पुष्पादिभिस्तथारोपयित्वाथ धूपादिकं तथा पूजाफलं लभेत् ।३७। प्राजा
पत्यद्वयं तत्र ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः । लक्षपूजा तथा ज्ञात्वा सांगा च मंत्रपू
र्वकं ।३८। ज्ञातमष्टोत्तरं मंत्रैर्विधिरेष प्रकीर्तितः । तिलानां च तथा लक्ष्यं म
हापातकनाशनं ।३९। एकादशाले स्वेवलक्ष्यमानमुदाहृतं पूर्ववत्तत्र
जनं तत्र कर्त्तव्यं हितकाम्यया ।४०। ब्राह्मणापूर्ववत्तस्माद्दन्नं कार्यं तिरे
पाहमहापातकजं दुःखं नश्यति तत्क्षणाद्ध्रुवं ।४१। यवपूजा तथा प्रोक्ता
लक्ष्येणापरमा शिवे प्रस्थानामष्टकं चैव प्रस्थार्धसंयुतं पुनः ।४२। पल
द्वययुतं तद्वमानमेतत्पुरातनं । यवपूजा तथा प्रोक्ता स्वर्गे सुखविवर्द्ध

नी ।४३। प्राजापत्यं ब्राह्मणानां कर्तव्यं फलमिच्छुना । गोधूमानां त

था पूजाः प्रशस्ताः ऋषिसत्तमाः ।४४। संततिवर्द्धये त्वापि यदि लक्ष्याव
धिः कृता शोणार्दनं नवैश्च लक्ष्यं विधानं विधिपूर्वकं ।४५। पुनश्च ब्राह्मणा
नां हि प्राजापत्यं निवेदिलमुज्ञानां पूजनादेवं शिवो यच्छति वै सुखं ।४६।
प्रस्थानां सप्तकेनैव प्रस्थार्द्धेनाथवा पुनः । पलद्वययुतेनैव लक्ष्यमेकं
विदुर्बुधाः ।४७। माषाणां च तथा पूजा रोगनाशकरी तथा प्रस्थानामष्ट
केनैव लक्ष्यमुक्तं पुरातनैः ।४८। ब्राह्मणानां तथा भोज्यं रूपसंख्यावि
धिस्मृतं । प्रियंगुपूजनं देवे सर्वाध्यक्षे परात्मनि ।४९। धर्मार्थवर्द्धना
य वै पूजा सर्वसुखावहा । प्रस्थानामेकतत्त्वोक्तं लक्ष्यमेकं पुरातनैः ।
५०। ब्राह्मणभोजनं तथा प्रोक्तं प्रकीर्णासंख्ययामुनैः राजिकापूजनं तस्मात्रा

स्यो

त्रा॰व॰ ज्ञोर्म्मीनिकरं स्मृतं ॥ ५१ ॥ प्रस्तेन पलयुक्तेन लक्ष्यमेकं तया स्मृतं सार्षपाणां

११२ तथा लक्ष्यं पलैर्विंशति संख्यया ॥ ५२ ॥ तेषां च पूजनाद्देव ज्ञोर्म्मीनिरुदाहृ

तानि प्राणां नोजनं तत्र ज्ञातमेकोत्तरं स्मृतं ॥ ५३ ॥ एकांगोष्व प्रदानक्या अर्च

नं च्चोकरस्य च ॥ आटकीनां दलेष्वेवं महिमा वर्ण्णितेन्नृणां ॥ ५४ ॥ केसरै रंजितं

ध्यानं विविधं चार्पयन्ति वै रंगनां नाविधैश्चैव रंजयितास्त्रयन्ति वै ॥ ५५ ॥ ना

नासुखकरी पूजा द्योषा चक्रुषिमप्रमाः ॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा पुनरूचुः श्रु

तिश्वराः ॥ ५६ ॥ लक्षमानं तु पुष्पाणां वदत्वं हि हितावहे ॥ इति श्रुत्वा वचस्ते

षां पुनरवचनमाद्दे ॥ ५७ ॥ सूत उवाच ॥ श्रूयतां ऋषयः श्रेष्ठाः कथयामि ११२

यथामति प्रस्थानां कतिसंख्यानां ज्ञेयं वीपुष्पसमुद्भवं ॥ ५८ ॥ लक्ष्यं प्रो

क्तं तु व्यासेन सूक्ष्ममानदिदृक्षुणा एकदृष्ट्यां निस्तयाप्रस्थे जातिमानंप्र

कीर्त्तितं ॥ ५९ ॥ यूथिकाश्च तयामानं राजिकायां तदूर्ध्वकं ॥ प्रस्थे विंशतिकै

चैव मल्लिकामानमुत्तमं ॥ ६० ॥ तिलपुष्पे तयामानं प्रस्थं न्यूनं तथैव च ॥

तत्र श्वर्दिगुणंमानं कणवीरं नवेस्मृतं ॥ ६१ ॥ निर्गुंडीकुसुमे मानं तथै

व कथितं बुधैः ॥ कर्णिकारे तयामानं त्रिपरिमेके कुसुमे पुनः ॥ ६२ ॥ वंधुजी

वे तयामानं प्रस्थानां द्वादशकेन च ॥ इत्यादि विविधैर्मानैर्दृष्टा च पूजनं च

रेत् ॥ ६३ ॥ सर्वकामसमृध्यर्थं पूजयेत्परमेश्वरं ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि धा

रा पूजा फलं द्विजाः ॥ ६४ ॥ यस्य श्रवणमात्रेण कल्याणं जायते नृणां ॥ विधा

नं पूर्वकं पूजां कृत्वा चैव शिवस्य च ॥ ६५ ॥ पश्चाद्वै जलधारा हि कर्त्तव्या

शिव० च मुनीश्वराः ॥ अरप्रलापयत्रांस्यर्थं जलधाराम्बुनावहा ॥ ६६ ॥ ज्ञानरूपी
११२ यमंत्रेणारुद्रमेकादशेन तु ॥ रुद्रजाप्येन वा तत्र पुरुषसूक्तेन वा पुनः ॥ ६
षडुगेनाथवा तत्र सहस्रतुंजयेन च ॥ गायत्र्याप्यथवा चिप्रार्नामभिर्वावि
शेषकैः ॥ ६८ ॥ अथवाप्यागमोक्तैर्वा जलधारादिकं ॥ तथा सुखसंतान
वृध्यर्थं धारापूजनमुत्तमं ॥ ६९ ॥ घृतधारा शिवे कार्या यावन्मंत्र सहस्रकं
तदा वंशस्य विस्तारो जायते नात्र संशयः ॥ ७० ॥ एवमंत्रमयुतेन कार्यं वैशि
व पूजनं ॥ प्रमेहरोगशीत्यर्थं प्रभुयाद्वमनेप्सितं ॥ ७१ ॥ रवंडुतं च यदा जातो
तदा घृतसुपूजनं ॥ ब्रह्मनोऽज्यं तदा प्रोक्तं प्राजापत्यं मुनीश्वराः ॥ ७२ ॥ के ११२
वलं दुग्धधारा च तदा कार्या विशेषतः ॥ शार्करामिश्रितातत्र यदा बुद्धिज

डुग्ध

डो न वेत्तु ॥ ७३ ॥ केनापि कृत्तिमं वैद्यै शरीरे परिकीलितं ॥ यावन्मंत्रायुतं
स्यात्तावद्धारा प्रपूजनं ॥ ७४ ॥ यदा चोच्चाटनं देहे जायते कारणं विना य
त्र कुत्रापि वा प्रेमदुःखं च परिवर्द्धितं ॥ ७५ ॥ स्वगृहे कलहो नित्यं यदा चै
व प्रजायते ॥ तस्यां चैव कृतायां वै सर्वदुःखं विलीयते ॥ ७६ ॥ शत्रूणां ताप
नार्थं वै तैलधारा शिवाय वै वासितेनैव तैलेन नोगवृद्धिः प्रजायते ॥ ७७ ॥
शार्षपेनेन चैतैलेन शात्रुनाशेनवेदिह ॥ मधुना यक्ष्मराजो वै गच्छेदै शिव
पूजनात ॥ ७८ ॥ इक्षुरसस्य वै धारा सर्वसुखकरी मता गंगाजलसमु
द्भूता धारा मोक्षफलप्रदा ॥ ७९ ॥ एताः सर्वाश्च ये प्रोक्ताः मृत्युंजयश्रुता
वहाः ॥ अयुतेन कृता स्मात्तु कुर्त्तं चैव विधानकं ॥ ८० ॥ कर्त्तव्यं ब्राह्मणा

शिव नांतुमेजंचरुद्रसंख्ययातदावैसफलंसर्वंनवेद्यैवनचान्यथा॥८१॥
११३ एतत्तेसर्वमाख्यातंयस्पृष्टोहंमुनीश्वरा॥एवंपूजाविधिंज्ञात्वासर्वपा
पैःप्रमुच्यते॥८२॥एतद्दैमकलंलोकेसर्वकामहितायवै॥स्कंदेनमहि
तंलोकेसंपूज्यविधिनासकृत॥८३॥यत्फलंलभतेमर्त्यस्तद्वदामिय
याश्रुतं॥अत्रस्वर्भोगसारांश्चभुक्त्वापुत्रादिसंयुतं॥८४॥अंतेचजायते
यक्षश्चायतनांरूपिसत्तमः॥सूर्यकोटिप्रतीकाशेविमानेसर्वकामकैः
८५॥रुद्रकन्यासमाकीर्णेगेयवाद्यसमन्विते॥शिववत्क्रीडतेनो
गीयावदाहूतसंप्लवं॥८६॥ ॥इतिश्रीशिवपुराणेपूजानामोध्याय ११३
॥२७॥ ॥ऋषयऊचुः॥ ॥धन्योसिकृतकृत्योसिमहापुण्योसिवैपु

नः॥त्वयाचकथितंसर्वंमाहात्म्यंशंकरस्यच॥१॥तत्रैवंकथितंयच्चचं
पकंकैतकंतथा॥नयोग्यंचशिवायैवकिंतत्रकारणंतदा॥२॥श्रूयतां
ऋषयःश्रेष्ठाःकारणंकथयामिवः॥सूतउवाच॥ ॥कदाचिद्राघवोयातः
फलाहृतोसलक्ष्मणः॥३॥सीतयासहितस्तत्रतस्थौपित्राज्ञयाध्रुवं॥स्वा
द्वकालंकदाचिद्वैज्ञात्वाराघवःकरवाणिकिं॥४॥यामेवप्रेषयामासलक्ष्मणंर
सकाम्ययाकिंचिद्दूरवादिकंगत्वालज्जितोगतवांस्तदा॥५॥ततश्चैवाज्ञ
यातत्रविलंबंकृतवांस्तदा॥अतिकालंतदाज्ञात्वारामोपिगतवांस्तदा
॥६॥जानकैकाकिनीतत्रदिवारूढंकथंपुनः॥विचारतस्यराघासीत
नायातिदेवरःकथं॥७॥आगमायोपितत्रैवगतोनायातिवैकथं॥श्रा

शिव.
११५

दकालोगतश्चात्रआसुरंसंप्रविष्यति॥८॥इतिविचार्यसातत्रस्नानं
कृत्वाविधानतः॥इंगुदीदीपनंकृत्वापुलिनेसंस्थितातदा॥९॥नायाति
लक्ष्मणश्चैवराघवश्चतथैवच॥ममपितानहं[illegible]स्मिपिंडानादस्वयंतदा
॥१०॥किंचिद्वस्तुगृहीत्वातुतेनैवपिंडिकास्तदाप्रदत्तायानततेहस्ताश्च
निसृतस्तिलदा॥११॥वदंतस्तस्यपितामाश्चधन्यात्वंजनकात्मजे॥वीक्ष्यसु
दृशीहस्तान्नानालंकारभूषितान्॥१२॥उवाचजानकीतत्रकेयूयंमुनि
सत्तमाः॥केनोपायेनचैतद्व्याकुलासाब्रवीदिदं॥१३॥श्रुत्वातुवचनंतस्याः
उवाचश्वसुरस्तदा॥अहंदशरथोनामश्वसुरस्तेचसुव्रते॥१४॥त्वर्न्नस्मि ११५
नवपिंडेनश्राद्धंतेसफलंकृतं॥इत्युक्तासातदातत्रजानकीवाक्यमब्र

वीत॥१५॥मत्रामिनैवमन्येतहस्तस्पर्शनादिकं॥इत्युक्तेचतयातत्र
स्थाप्यासाक्ष्येत्वयानघ॥१६॥इतिवाणीसमुत्पन्नाश्रुत्वासाजनका
त्मजाफल्गूनदींतथागांचब्राह्मंचकेतकींतदा॥१७॥उवाचश्रूयतांस
म्यक्तेसर्वेसाक्षित्वंगताः॥ततश्चीतत्रहितास्तेवैस्नात्वारामःसमाग
तः॥१८॥शीघ्रंश्राद्धंत्वयासाध्वीनिर्वर्तितव्यंत्वयाधुनाश्राद्धकालागत
श्चायंह्यासुरंसमुपस्थितः॥१९॥इत्युक्तेचतदातेनजानकीविस्मिता
सतीनोवाचवचनंकिंचित्तदादृष्ट्वातथाविधा॥२०॥विलंबंक्षिपमाणा
यामुवाचराघवस्तदावैदेहिविस्मितात्वंचदृश्यसेनामिनीकथं॥२१
इतिपृष्टातदातेनसर्वंचकथितंतयातच्छ्रुत्वाराघवस्तत्रभ्रातरंवा

शिव॰ ११५

क्यमब्रवीत् ॥२२॥ भ्रातस्त्वयाश्रुतं सम्यक् ज्ञानक्याकथितं च यत् ॥ अ
स्मान्निर्विधिनानेव दृष्टश्चैवाधुनानया ॥२३॥ कार्यार्थं व्याकुलत्वं
चैवालिकं स्तूयते नया ॥ एवमुक्ते तदा तेन व्रिडीनासाब्रवीदिदं ॥२४॥
मयाचस्थापितं द्दीतौ साक्षितेरघुनंदन ॥ एवमस्त्विति सत्यं वैयद्येत
वचनं मम ॥२५॥ कथयिष्यंति ते सुनूनमन्ये सत्यं वचस्तव ॥ इत्युक्ते च
तया दृष्टाश्चत्वारो साक्षिणस्तदा ॥२६॥ ते सर्वे मोहमापन्नं न जानी
मो वयं त्विदं ॥ इति श्रुत्वा वचस्तेषां रामश्च लक्ष्मणस्तदा ॥२७॥ उच
तुर्व्वांतिरौतत्र हास्यं कृत्वा परस्परं कार्यं च करणीयं वै दिवारूढं वु ११५
भुक्षिता ॥२८॥ जानकी दुःखमापन्ना किं जातं किं कृतं त्विह ॥ पाकं कृत

वती तत्र रामः श्राद्धं तदाकरोत् ॥२९॥ आवाहने कृते तेन वाणी सूर्य
समीपतः ॥ किमर्थं ह्रूयते पुत्र हानयानपितावयं ॥३०॥ तत्र संच वचः
श्रुत्वा नमन्ये हं हयो विनो ॥ कृतं श्राद्धं पुनर्नैव कर्त्तव्यं हि त्वयानघ ॥३१॥
तथापि राघवस्तत्र नमेनोयरमं वचः ॥ सूर्यश्च साक्षितां यातः किमर्थं
क्रीयते त्वया ॥३२॥ जयेति वत तदासा वै रामश्च लक्ष्मणस्तदा ॥ धन्यावयं
यथास्माकं साध्वी कुलवधूरिति ॥३३॥ पाकं कृत्वा तदा नु का रामो ल
क्ष्मणामब्रवीत् ॥ एते सुसाक्षितां प्राप्ताः किं कृत्वं [illegible] त्विया ॥३४॥ ए ५९
तस्मिन्नंतरे देवी ज्ञापं ते स्यो ह्यदासु नः ॥ न दृष्टं त्वया श्रुतं यच्च दृष्टं य
त्त्वनयापुनः ॥३५॥ सत्यं निवेदितं नैव पाताले त्वं वहाधुना ॥ केन किं त

शिव॰ शिवायेह नयोर्ग्यं नव सर्वदा ॥३६॥ न सत्यं कथितं चाघ तया त्वं फलमा
११६ स्नुहि संन्निकृष्टे तया गां च तुवा च ज नकात्मजा ॥३७॥ यदि सत्यं त्वयानो
क्तं इदं स्त्री त्वं न वाधुना ॥ पुष्कैश्च पुष्पा मु रवः योग्यान त्वं सर्वदानघे ॥३८
देवानां मुखमग्ने त्वं यदि सत्यं न भाषितं ॥ सर्वनक्षी नवत्वं च वचना
न्मम सत्तम ॥३९॥ केतकि त्वया तथा नैव यथा दृष्टं श्रुतं तया ॥ शिवा
य वध्य नामान्तः सर्वकाममुदाहृते ॥४०॥ इति श्रमस्तं नदाशाप्माःय
थायोग्यं गतास्तदा ॥ तद्दिनं हि समारभ्य तदाद्यं तरवाहिनी ॥४१॥ अ
पिश्च सर्वनुक्तश्च केतकी गां न दुश्चेना ॥ गोश्चापि हयथाचात्र यद ११६
क्तं हितयानघा ॥४२॥ एतत्सर्वं समाख्यातं केतकीग्रापकारणं ॥ अ

तः परं चंपकस्य कारणं कथयामि वः ॥४३॥ ॥ इति श्री शिवपुराणे के
तकीत्र्यापकारणं नाम त्रिंशोध्यायः ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ गोकर्णेश्वर
इति ख्यातं ज्ञं नुलोक सुखावहः ॥ दक्षिणस्यां दिशि श्रेव निकटे वर्त्तते
धुना ॥१॥ तस्य दर्शनमात्रेण पातकं भस्मसात् व्रजेत् ॥ तन्निकटे नार
दो देवदर्शनार्थं सदा ययौ ॥२॥ कदाचिद्गम्यमानेन नारदेन महर्षिणा
पुष्पितः सुरनिश्च वपथि दृष्टश्च चंपकः ॥३॥ तत्र कश्चिद्द्विजः श्रेष्ठः पु
ष्पार्थं च समागतः ॥ स दृष्ट्वा नारदं तत्र वीणां च महतीं तथा ॥४॥ नारदं
तं तया लोकयन्क्षण मात्रं तया स्थितः ॥ मपुष्पावचयार्थं च शाजगाम
स्वयं तदा ॥५॥ यदर्थमागतं तेन न कृतं तेन न तथा करिष्यामि यदा को

यैरहं श्रयं करिष्यति ॥६॥ इति ज्ञात्वा तदा तेन कृतं कार्यमुत्तमं ॥ हस्ते च
वै शुभपात्रे दृष्ट्वा वाच द्विजं तदा ॥७॥ किमर्थमागतं ब्रह्मन् । किं पात्रं हस्तके
तव ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा द्विजो वाक्यमुपाददे ॥८॥ भिक्षार्थं च गमिष्यामि
यथार्थं नैव जानितं ॥ तच्छ्रुत्वा नारदस्तत्र अगामि । द्विवसे दरे ॥९॥ गत्वा
त्रिवर्षं तोऽप्य परिवर्तितवांस्तदा ॥ स द्विजोऽपि तदा कार्यं कृत्वा च्छागचपा
त्रकं ॥१०॥ मिलितश्च तदा मार्गे पुनः पृष्टः कुतो गतः । एवं श्रुत्वा पुन
स्तत्र व्यलीकं परिभाषितं ॥११॥ न लब्धा च मया भिक्षा गच्छामि च यथा
गतं तत्कृत्वा नारदं सर्वं रहस्यं च न गामह ॥१२॥ आगत्य च तदा पृष्टः ११७
ब्राह्मणश्च कुतो गतः । गृहीतानि च पुष्पाणि किं पेत्ता वृक्षसत्तम ॥१३॥

तच्छ्रुत्वा च तदा वृक्षैर्निषिद्धश्च द्विजन्मना । को वा त्विजश्च किं पुष्पं को
वा त्वं परिपृच्छसि ॥१४॥ तं श्च नारदो ज्ञात्वा परात्स्य त्रिविं गतः ॥ सर्वाणि पमि
च पुष्पाणि ज्ञातमे को न राणि च ॥१५॥ गणितानि तदा तेन नारदेन महा
त्मना ॥ अन्येन केन चित्तत्र कृता पूजा महात्मना ॥१६॥ तं पृष्ट्वा पुन
स्तत्र को वा त्वं किं समीहसे । केनानीतानि पुष्पाणि कथमुत्तारितानि
पुं च ॥१७॥ इति श्रुत्वा वचस्तत्र ब्राह्मणोऽसह्यं हंसि वं । पूजयित्वा
यथेमुक्तं सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥१८॥ अयं वै ब्राह्मणं कश्चित्से हं पुर
मेश्वरं च पकैः पूजयित्वा तु राज्ञो मोहं दृष्टा त्वसौ ॥१९॥ ततो धनं गतो हि
नु बहुलं पीडयते द्विजान् ॥ राजा धिश्रवणं गत्वा पूजाविधिवलेन च ॥२०॥

अंधो भूत्वा द्विजश्चायं गणयेन्न परान् स्वकान्। पुण्यापुतारितानीह
सूजार्यं व मया प्रभो॥ २१॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य मुक्तिस्तत्र न पापिनां। न
विध्यंति न संदेहो इति सत्यं वचो मम॥ २२॥ चंपकैस्तोषितः श्रीमुस्तस्य
राज्ञो वश्यं नयेत्। राजानं च वशीनीत्वा द्विजानन्यानपीडयेत्॥ २३॥ दाना
ध्यक्षे तया लब्ध्वा ब्राह्मणान्पीडयत्यसौ॥ एतत्सर्वं चंपकेभ्यः फलं
लब्धं द्विजन्मना॥ २४॥ चंपकैस्तोषितस्ततः श्रीमुः वश्यत्वं च प्रयच्छसि॥
नारदः कथयामास शिवाय परमात्मने॥ २५॥ इदृशं त्वं फलं स्वामिन्
किं द्विजाय प्रयच्छसि। तमुवाच ततो देवः किं करोमि ह नारद॥ २६॥ इद ११८
दृशं चंपकाल्लब्ध्वं फलं चैव द्विजन्मना। चंपकैः पूजितो श्चाहं वशीकृ

तो जगत्त्रयं॥ २७॥ एतस्मिन्समये काचिद्ब्राह्मणी दुःखिता शिवं तह
तास्मि महाराज कार्यं तां दृष्टकल्पया॥ २८॥ मम दत्तं धनं सर्वं हृतं चैव द्वि
जन्मना॥ एतस्मिन्समये तेन दृष्टा सा ब्राह्मणी स्वयं॥ २९॥ [illegible]
[illegible] किं दुःखं ते समुत्पन्नं कुतस्त्वं विलिप्यसे वदाय
तद्वचः श्रुत्वा ब्राह्मणी वाक्यमब्रवीत्॥ ३०॥ श्रूयतां त्वं द्विजश्रेष्ठ मद्दी
य दुःखकारणं मत्स्वामि कर्मयोगाद्यं गुरुश्च वर्त्तते धुना॥ ३१॥ कंन्या चै
का हानयोग्या वर्त्तते मम हे द्विज प्रतिग्रहलद्रव्यैर्वै कृतो नन्तोमि माधु
ना॥ ३२॥ तदर्थं च द्विजश्चान्योह गच्छतीति किं पुनः। राजा त्वं धीकृतस्त
न न ब्रीतोऽद्य किंचन॥ ३३॥ किं करोमि क्व गच्छामि त्राता काश्चिन्न विद्यते
धं

त्रि॰व॰ नित्यमत्रसमायाति शिवस्य पूजनाय च ॥ ३४ ॥ नारद उवाच ॥ किं दृष्टं त
११९ वनेऽत्र चरता त्वाद्य नैव रामने ॥ इत्युक्ता च पुनस्तत्र द्विजपत्नी वचोऽब्रवीत्
३५ ॥ प्रसूयमानी सौरदत्ता राज्ञा बहुधनान्विता ॥ तेनैव दापिता नैव क
श्च ते च मया पुनः ॥ ३६ ॥ न दृष्टं गृह्यते तेन किं करोमि कृतो व्रजे ॥ मज्जत्री
न गृहीतं च दुष्टं दानं कदापि हि ॥ ३७ ॥ बलाद्गृहीतमस्माभिः कन्याकालो
व्रजे द्विज इत्युक्ता गृहीतं तेन न तद्दृष्टं गृह्यते कथं ॥ ३८ ॥ अस्माभिरुच्यते वा
तं ॥ धनं सर्वं विनज्यतां तेनोक्तं ते धनं चैव गोश्चापि विनज्यतां ॥ ३९ ॥
गोश्चापि नजने पापं कृतो वै क्षालयामहे ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा ना ११९
रदो वाक्यमब्रवीत् ॥ ४० ॥ शंकरं तु नमस्कृत्य सश्रूयतां हि तत्र यात्र नो

श्री

इदं तीर्थं यो न वेत्स्यादेतद्वस्त्रपूजनं कथं ॥ ४१ ॥ गृहीते च त्वया देव दुष्टः को
वा द्युतः [illegible] गजं प्रतिग्रह [illegible] वदुःकरः प्रथमं न वेत्त ॥ ४२ ॥
वतश्चैव विभागश्च किं पुनर्गौर्विनागनुकूएतस्माच्च परो दुष्टः केन्यो न
वित्तुमर्हति ॥ ४३ ॥ य[illegible]श्च दक्षिणे शृंगे गंगा च परिति वामे च यमुना दे
स्वा वी मध्ये चैव सरस्वती ॥ ४४ ॥ स्कंधे ब्रह्मा तथा मध्ये रुद्रः सपरिवारकः क
घो विष्णुः सदा तिष्टेत् सप्ततीर्थान्यनेकशः ॥ ४५ ॥ कुक्षयो दक्षिणे कुक्षौ
वामे सर्वाश्च देवताः ॥ नद्यः सर्वाह्यधो नागे वेदाः खुरनिवासिनः ॥ ४६ ॥
त्र्यध्वं मीदृसमुद्राश्च जगत्तस्यां प्रतिष्टितं ॥ इदृशी वै च गां यो वै पूजयि
ता च प्रक्रमेत ॥ ४७ ॥ पृथिवीप्रक्रमणाज्जातं फलं तस्य सुनिश्चितं ॥ आ

समुद्रांतां क्ष्मां चैव सस्त्र वर्णभूरितां यदा ॥४८॥ ददाति पुरुषाय श्च गां चैवा
त्र ददातिय ॥ तयोः समं फलं प्रोक्तं नात्र कार्या विचारणा ॥४९॥ यस्यां दुग्धं
नरः पीत्वा गंगोदकफलं लभेत ॥ आकल्पं त्रं च यस्यास्तु पीतं पुनाति पा
तकात ॥५०॥ किं मपूज्यं हि तस्या गोः स्पर्शनात पापहारका ॥ इत्यि व्यां
त्रिणि दानानि गावः पृथ्वी सरस्वती ॥५१॥ नरकादुध रत्ये तेजपवापन
दोहनात ॥ यस्पया यस्य प्राश्चितं निःमाति न कुत्र चित ॥५२॥ तस्य पा
यस्य शुद्धि स्याद्दानाद्यस्याः सुरेश्वर किं पुनर्व र्पिते भस्याः दानं स्पर्शी
श्च दर्शनं ॥५३॥ सुवर्णं शृंगयोश्चैव खुरे पुरु प्यमेव च ॥ इष्टं ताम्रमयं १२
कुलाघवाले नेत्रयोस्तथा ॥५४॥ कंठे च भूषणं यस्या वस्त्रं सर्वांगके तथा

कांस्य दोहनपात्रेण सुशीलां वस्त्र संयुतां ॥५५॥ तरुणीं रूपसंपन्नां वत्स
दुग्धवतीं यदा अर्पये देशकाले वै किं तस्य दुर्लभं भवेत ॥५६॥ एतादृ
शीं चैव गां वध्वा दत्वा चाष्टगुणं फलं मातुर्विक्रयणे पापं कन्या विक्र
यणे तथा ॥५७॥ वेद विक्रयणे चैव गां विक्रयणे तथा ॥ प्रायश्चितं न लभ
न्येत किं पुनर्व र्पिते मया ॥५८॥ अयं वै ब्राह्मणो दुष्टः गां च संविक्ति
ष्यति ॥ किं नु कर्म मया देव तव न्नको न वेद्मिह ॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा शि
वो वाक्यमब्रवीत ॥ तत्वेन सियथा स्या द्वै तया कुरु प्रियोसि मे ॥५९॥
ना तु का पापं पुनश्चैव सकृतिं प्राप्य ते यथा तथा त्वया च कर्तव्यं मद्भक्त
श्च न वेद्मिह ॥६०॥ इत्युक्तो नारदस्तत्र ब्रवीति इति चंप कं पुनं इष्टं तदा

शि०व० तस्मै निसंपुष्पान्यनेकशः ॥ ६२ ॥ नीयते केन वृक्षेभ्यः सर्वं वद ममाग्र
१२२ तः ॥ एवमुक्तस्तदा सो वै नो वाच परमं वचः ॥ ६३ ॥ तदा च नारदस्तस्मै ददौ
श्यापं शिवाज्ञया शृणु चंपक वक्ष्यामि सत्यं साधुनमुत्तमं ॥ ६४ ॥ इदत्रागु
णवान् लोके यदि सत्यं वदेदिह ॥ किं पुनर्दुर्लभं तस्य इह वापि परत्र च:
द्धिः ॥ तवापकलंकमयाद्य महत्सत्यमनाघणादिह ॥ अद्यप्रभृति लोकेषु शि
वमन्या नवेन्नहि ॥ ६६ ॥ तव पुष्पं शिवस्यार्थे नयोग्यं नवतुष्कचित ॥ एत
स्मिन्नंतरे विप्रः समागच्छतवै तदा ॥ ६७ ॥ तं दृष्ट्वा नारदो वाक्यमब्रवीच्च
मुनीश्वरा: ॥ राजपत्नि ग्रहान्नं विभाग्ये गृही तस्त्वया ॥ ६८ ॥ चंपापुष्प १२१
बलेनैव वशीकृत्य महेश्वरं ॥ विप्राश्च पिडिता तेद्य राक्षसत्वं न वाधु
रा

ना ॥ ६९ ॥ विरोधो नाम तस्यासीत् राक्षसत्वं गतक्षणात् ॥ अनुग्रहस्तदा
तस्य दत्तस्तेन महात्मना ॥ ७० ॥ रामस्य दर्शनं प्राप्य तदस्तान्मरणं ध्रुवं
लब्ध्वा यास्यसि स्वं रूपं प्रतापाच्छंकरस्य च ॥ ७१ ॥ इत्युक्त्वा नारदः प्राह शंकरं
दुःखहारकं नमस्कृत्य पुनस्तत्र गोकर्णे शिवसदाशुतं ॥ ७२ ॥ चंपकस्य
महिमानं वर्णयित्वा पुनः पुनः ॥ इदत्रोभवति लोके सर्वं निश्चयेन यः यदि
७३ ॥ इत्युक्त्वा नारदो विप्राः ययौ पादृच्छको मुनिः ॥ एतत्सर्वं मया ख्यातं
यत्पृष्टोऽहं मुनीश्वरा: ॥ ७४ ॥ पठनात्सर्वपापेभ्यो मुच्यते मानवः क्षणा
त् ॥ ७५ ॥ ॥ इति श्री शिवपुराणे पूजाविधिनिरूपणे चंपकायोगाना
कारणं नाम एकत्रिंशोध्यायः ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ सूत सूत महाभा

शिव० १२२ गत्वयानागवृतोत्तमवद्यस्वहंचनत्सर्वंनिवेदितमतंद्रितं ॥ १ ॥ अस्मा
कसममखंसर्वंकृतवान्हरतोभवान् । धन्यस्त्वंकृतकृत्यस्त्वंकिंपुनर्व
र्णयामहे ॥ २ ॥ व्यासोवैराजतेयस्ययःशिरसिराजतेकिंतस्यदुर्लभंलो
केस्मिन्मायात्मकरूपिणी ॥ ३ ॥ त्वयाचकथितंयच्चपंचायतनमुत्तमं ॥ पू
जनंसुखदंलोकेसर्वकामफलप्रदं ॥ ४ ॥ विष्णुर्देवश्चतथाशंभुःप्रकृतिःप
स्त्व रमाशुभा । शंकरः परोदेवःसूर्यस्तुत्रिगुणात्मकः ॥ ५ ॥ गणेशःस्त
त्रयंस्तौहिश्रेष्ठोजातःकथंप्रभो ॥ कोवागणपतिश्चायंकस्यपुत्रःकुतो
बलं ॥ ६ ॥ महत्त्वंकिंकथंप्राप्तःसर्वंकथयशौनकं । एवमेषांवचःश्रुत्वा १२२
सूतोवाक्यमथाब्रवीत् ॥ ७ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ साधुपृष्टंमहाभागाःलो

कानांहितकाम्यया त्वत्स्नेहेनगणेशस्यकथयामियथाश्रुतं ॥ ८ ॥ उ
द्वाहितेशिवेचात्रकैलासंचगतेसति । कियताचैवकालेनजयाचविज
यासखी ॥ ९ ॥ पार्वत्यांसंमिलित्वाचविचारंतत्रराज्ञवत् ॥ रुद्रस्यचगणाः
सर्वेनंदीभृंगीपुरस्सराः ॥ १० ॥ प्रमथाश्चाप्यसंख्याताःस्वस्मदीयोन
कश्चनद्वारितिष्ठंतितेसर्वेशिवस्याज्ञापरायणाः ॥ ११ ॥ तेसर्वेप्यस्मदी
याश्चनयापिनमिलेन्मनः ॥ एकश्चैवास्मदीयोवैरक्षणीयस्त्वमान
घे ॥ १२ ॥ इत्युक्तापार्वतीदेवीसखीभ्यांशुद्धंवचः ॥ हितंमेनेतदातत्र
पार्वत्यावैसदाशिवः ॥ १३ ॥ नंदिनंपरिभर्त्स्यैवआजगामस्वयंतदा ॥
उतस्थौमज्जमानासालज्जितासुंदरीतदा ॥ १४ ॥ तदोपंतवचःश्चैव

शिव० वहितं मेने सुखावहं ॥ एवं याते तदा काले कदाचित्पार्वती तथा ॥ १५
११२४ महीयोसवर्कं कश्चित नंतशुन तरस्तदा मदाज्ञायाः परंनान्यद्रक्षा
मात्रं चलेदिह ॥ १६ ॥ इति विचार्य सा देवी क[illegible]र्जलसंभवं । पंकमुत्राय
तेनैव निर्ममे पुत्रकं शुभं ॥ १७ ॥ सर्वावयवनिर्दोषं सर्वावयवसुंदरं प्रतिष्ठाप्य
तदा द्वारि निवार्यायि ह्यागमे नत ॥ १८ ॥ वस्त्राणि च तदा तस्मै दत्वा च विविधानि
च नानालंकारणं तस्मै दत्वाशिषमनुत्तमं ॥ १९ ॥ मत्सुतस्त्वं मदीयोसि ना
न्यथा कश्चिदस्ति मे । तथा ह्येवं कृते मातृदेवनमस्कृत्य शिवास्थित ॥ २० ॥ किं
कार्यं विद्यते ते घ करवामि तवादितं । इत्युक्ता माता तदा तेन तन्नारपालयन्वाघ २३ १२४
म ॥ २१ ॥ उक्त[illegible]पयामास यष्टिपाणिं गणाधिपं तद्रूपं सुंदरं तस्यवि

नै३ स्या।

लोक्य हर्षमागता ॥ २२ ॥ मुखमास्युंव्य सा तत्र ह्यालिंग्य स्नापयत्तदा स्थितो
द्वारि सदा तत्र पार्वती हितकाम्यया ॥ २३ ॥ स्वयं च मज्जनार्थं सा स्थिता न्वस
खी संयुता एतस्मिन्नेव काले तु शिवो द्वारि समागत ॥ २४ ॥ गणैः सार्द्ध समा
यातो द्वारि व प्रविशन्यदा । तदा निषिध्यस्तेनैव गम्यते च तया धुना ॥ २
५ ॥ मज्जनार्थं स्थिता माता क्व यासि माव्रजाधुना ॥ इत्युक्ता यष्टिकां तत्र
रोधनाय परामृात ॥ २६ ॥ तं दृष्ट्वा च शिवं प्राह शिवोहमिति नान्यथा ॥ इत्यु
क्ता गम्यमानं तं यष्ट्या वैवाप्य ताडयत ॥ २७ ॥ ते[illegible]कः शिवः कुत्रवासि त्वं
म किमर्थं गम्यते त्वया शिवोवाच । मूर्खोसि त्वं न जानासि शिवोहं गिरिजा
पतिः ॥ स्व ॥ इत्युक्त्वा प्रविशंतं तं नंदं डेना ताडयत्सुनः ततः शिवश्च संक्रोधाग

शिव
१२५

णानाज्ञापयन्नदा ॥२९॥ कोवायंवर्त्ततेकिंविक्रियतेपक्षतां पुनः ॥ इत्यु
क्त्वा तु शिवस्तत्रस्थितंक्रोधसमन्वित ॥३०॥ गणास्तेक्रोधमापन्नाः पप्र
च्छुर्द्वारपालकं ॥ कोसित्वंकुतआयातः किंवात्वंतु चिकिर्षसि ॥३१॥ तदीयं
तद्वचः श्रुत्वाद्वारपालोब्रवीदिदं ॥ यूयंकेकुतआयाताः नवंतः सुदृशाद्
मे ॥३२॥ यातदूरंकिमर्थंविस्थिताघत्रविरोधिनः ॥ एवंश्रुत्वावचस्तस्य
हास्यंकृत्वापरस्परं ॥३३॥ कथ्यायंवर्त्ततेकिंचब्रवीतिशत्रुवत्पुनः ॥
तमुत्सृज्यसदासर्वेश्रूयतांद्वारपालक ॥३४॥ वयंशिवगणाःसर्वेशिवा
ज्ञापालकाःसदा त्वांचैवतुगणंमत्वानहन्मोन्यथाहनः ॥३५॥ तिष्ठ १२५
दूरेघतस्त्वंचकिमर्थंमृत्युमीहसे ॥ इत्युक्तोपिगणेशश्च द्वारंनमुक्त

वान्तदा ॥३६॥ तेसर्वेपिगणास्तत्रशिवंगत्वातयाकथन् ॥ ततश्चैववचः
श्रुत्वागणानुचेयशंकरः ॥३७॥ दूरनःक्रीयतांद्येयः षंढाइवास्थितौक
थं ॥ स्वामिनोक्तागणास्तेवपुनरागत्यतत्रह ॥३८॥ रेरेद्वारेकथंकोयंस्थित
स्त्वस्थापितःकुतः ॥ अस्मानवगणान्यैवंकथंजिवितुमिच्छसि ॥३९॥ द्वार
पालवयंसर्वेस्थिताःकिंपरिनाशसे ॥ सिंहासनंगृहीत्वातुश्रृंगालःशिव
मीहते ॥४०॥ तावदुर्जीस्मिसृर्वतत्यावद्गणापराक्रमः ॥ नानुनूतस्त्वयाद्य
त्वद्यनम्भूत्वामरिष्यसि ॥४१॥ इत्युक्तः क्रोधमापन्नोहस्तामस्यांयष्टिकांत
दा ॥ गृहीत्वाताडयामासगणांस्तानुपरिचारिणः ॥४२॥ यातयातद्यतो
दूरेनोचेद्धदर्शयामिहः ॥ गणऊचुः ॥ किंकर्त्तव्यंक्रं…गंतेत्वंक्रीयतेनेन

किंपुनः॥४३॥मयीद्वारक्ष्यतेस्माभिरन्यथाकिंब्रवीतिच॥ततस्तेचगणाः
सर्वेशिवंहरेव्यवस्थितं॥४४॥कोत्रामात्रंतुकैलाशातगतातेचतथाब्रुवन्
गत्वातेचु शिवोविहस्यतान्सर्वान्गणाः किंनुनश्शूकरा॥४५॥एको
पिबहून्सर्वान्निःसर्सतिकिंपुनर्वदत॥गम्यतांताड्यतांवैघःयःकश्च
ननवेद्मिस॥४६॥नर्स्मितास्तेनदेवेनगतास्तेगणासत्रमाः॥गणाऊचुः॥रे
त्वंकस्यतांबालबालवत्परिभाषसि॥४७॥इतस्त्वंहरतोयाहिनोचेत्तं
पश्यसेधुनाइतिश्रुत्वावचस्तेषां॥किंकरोमितिदुःखितः॥४८॥एत
स्मिन्नंतरेदेवी॥तेषांतस्यचवैपुनः॥श्रुत्वातुकलकलंतत्रसखीपश्यप्रब्रवीत
दा॥४९॥समागत्यसखीतत्र॥वृत्तांतंपश्यतिसदाक्षणमात्रेणदारुह्णाः

र्पितासागतातदा॥५०॥तत्रगत्वातुतत्सर्वंकथितंगिरिजाग्रतः॥अस्मदी
यात्रवेत्रैवसर्वेद्यायांतिवैध्रुवं॥५१॥शिवश्चैवगणाःसर्वेविनावाचास्म:
कथंप्रविशंतिहहादेवनैतच्छुभतरंतव॥५२॥सम्यक्कृतंद्यनेनैवकेपि
प्रविशंतानहि॥दुःखंचैवानुरूपात्रतिरस्कारादिकंतथा॥५३॥अतःप
रंतुवाग्वादःक्रियतेचपरस्परंवाग्वादश्चकृतोनैवतद्यायातुसुखेननै
५४॥कृतेनैवात्रवाग्वादंजितावितयेनच॥प्रविशंतुतदासर्वेनान्यथाक
र्हिचित्सीये॥५५॥अयंचैवास्मदीयैर्विनर्स्मितेनर्स्मितावयं॥तस्माद्देवीत
यानदेनमाज्योमानउत्तम॥५६॥शिवोमर्कटवत्तेषुवर्ततेकिंकरिष्यति
तदीयंतरुद्वःश्रुत्वाःपार्वतीमानिनीतदा॥५७॥अहोक्षणंस्थितंनैवह

कात्कारः कथंकृतः कथं चैवात्र कर्त्तव्यो विनेयनायवा पुनः॥५८॥नवि
ष्यति नवते कृतं नैवोन्यथया पुनः॥इत्युक्त्वा तु सखीतत्र शोषितप्रिययातत
दा॥५९॥समागत्याब्रवीत्तावप्रिययाकथितं शृणु सम्यकृतं त्वयान दबला
त्प्रार्थितान हि॥६०॥नव दृष्ठेगणा एते जयंतिकिं नवान् पुनः॥कृतं चैवो
कृतं चैव कर्त्तव्यं क्रीयतां त्वया॥६१॥जिलायां तु पुनर्वा पिविनयैरथ
वाधवं॥इतिश्रुत्वा व वस्तस्य मातुश्चैव गणास्तया॥६२॥वद कतुस्तयोर्ली
धं वध्वाजे घोरूनादयन्॥उवाचगणान् सर्वानुक्ष्यतां गणा सतमाः॥६
३॥अहं च गिरिजा सत्तुः स्वयं शिवगणास्तथा॥उत्तये समतां प्रताः कर्त्त
व्यो क्रियतां पुनः॥६४॥नवं तेद्वारद्वारपालाश्च अहं चैव कथं न हि नवन्नि

श्चास्थितं ह्यत्र यदाम्नवतिनिश्चितं॥६५॥तदा न वह्निः कर्त्तव्यं शिवाज्ञापरि
पालनं॥इदानीं तु मया चाद्य शिवाज्ञापरिपालनं॥६६॥हगवाविनयेना
पि गेतव्यं मंदिरे पुनः॥इत्युक्त्वाश्च गणाः सर्वे ययुस्तत्र शिवसन्निधौ॥६
७॥जितं तत्र जितं ते तु नमस्कृत्य पुरः स्थिताः॥स्थित्वा निवेदितं सर्वं शिवा
ग्रे गणसत्तमैः॥६८॥तत्सर्वं तु तदा श्रुत्वा शंकरो वाक्यमब्रवीत् श्रूयतां च
गणाः सर्वे युधं योग्यं न वेन्न हि॥६९॥अहं चैवात्र स्वयं वै तत्र गौरीगण
स्तथा॥विनयः श्रियते चैवं वशो वै शंकस्त्रियाः॥७०॥कृतं चैवात्र कर्त्तव्य
मेकाकी किं करिष्यति नवंतश्च गणालोके युद्धे चैव विशारदाः॥७१॥म
दीयाश्च कथं युद्धं हित्वा यास्यथ लाघवं स्त्रियाग्रह कथं कार्यः कृताफ

शिव०
१२८
लमवाप्स्यति ॥ ४२ ॥ कर्तव्यं सर्वथा युद्धं यद्भावि तद्भवतीति ॥ ॥ इति श्री
शिवपुराणे गणपयुद्धो नाम द्वात्रिंशोध्यायः ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्यु
क्तास्ते गणास्तेन निश्चयं परमं गताः ॥ सन्नद्धास्ते तदा तत्र जग्मुश्च शिवमं
शो दिरं ॥ १ ॥ गणोपि च तथा दृष्ट्वा ह्यायातान् गणदेवताः ॥ युद्धाटोपं विधायेव
स्थितश्चैवाब्रवीदिदं ॥ २ ॥ आयांतु गणपाः सर्वे शिवाज्ञापरिपालकाः ॥
अहमेकश्च बालश्च शिवाज्ञापरिपालकः ॥ ३ ॥ तथापि पश्यतां देवाः पार्व
तीसूनुजं बलं शिवस्यैव गणानां तु बलं पश्यंतु वै पुनः ॥ ४ ॥ बलवद्बालयु
द्धं च मानिनी शिवपक्षयोः भवद्भिश्च कृतं पूर्वं युद्धं विशारदैः ॥ ५ ॥ मया पूर्वं क्व १२८
तं नैव बालोस्मि क्रियतेद्युना नयापि भवतां लज्जा भविष्यति जयाज्ञये
चैव

ध ॥ मम मैवं तु भवेन्नैव वैपरीत्यं भविष्यति । ममैवं भवतां नैवं गिरिजाशि
वयोरिह ॥ ७ ॥ एवं ज्ञात्वा च कर्तव्यं युद्धं चैव गणेश्वराः ॥ भवद्भिः स्वामिनं दृ
ष्ट्वा मया च मातरं पुनः ॥ ८ ॥ क्रियते कीदृशं युद्धं भवितव्यं भवत्विति ॥ इत्ये
वं भर्त्सितास्तेन दंडघं दृढवाहय ॥ ९ ॥ विविधान्यायुधान्येवं धृत्वा वै ते
समन्वयुः ॥ घर्षयंतस्तथा दंतान् हुंकृत्य च पुनः पुनः ॥ १० ॥ पश्य पश्ये
त्युवंतश्च गणास्ते समुपागताः ॥ नंदी प्रथममागत्य धृत्वा पादं व्यकर्षय
त् ॥ ११ ॥ धावन् भृंगी द्वितीयं च पादं धृत्वा तथैव च ॥ यावत्पादं व्यकर्षतां ता
वद्धस्तेन वै गणः ॥ १२ ॥ आहत्य हस्तयोस्ताभ्यां मुक्त्वा च पादकौ स्वयं द्वार
स्थं परिघं गृह्य सर्वानापोथयन्नदा ॥ १३ ॥ केषांचित्तु करयोः भिन्नाः के

शिव· १२९

षांचित्स्पृष्टकानि वा केषांचिच्च शिरांस्येव केषांचित् मस्तकानि वा १४
केषांचित्तत्र जानुनि केषांचित्स्कंधकास्तथा सन्मुखं स्वगता ये ते सर्वे ते
हृदये हता: १५ केचिच्च पतिता भूमौ केचिच्च विदिशो गता: केचिच्च चरणा
न्त्वा केचिच्छिवांतिकं गता: १६ तेषां मध्ये तु कश्चिद्वै संग्रामे सन्मुखो
न हि । सिंहं दृष्ट्वा यथा यांति मृगाश्चैव दिशो दश ॥ १७ ॥ तथा ते च गणा:
सर्वे गताश्चैव सहस्रश: ॥ पराङ्मुखस्तथा सोपि वैरिवत्समुपस्थित: ॥ १८
कल्पांतकरणे कालो दृश्यते च तथाहि स: । एतस्मिन्नंतरे तत्र ब्रह्माद्यै
श्च देवता: ॥ १९ ॥ प्रेरिता नारदेनेह देवा: सर्वे समागमन् ॥ विष्णुश्चापि
समायात: शिवस्य हितकाम्यया ॥ २० ॥ समागतास्तदा सर्वे समाश्वास्य १२९

पुर: स्थिता ॥ ऋषयश्च तदा सर्वे अप्सरःसां गणास्तथा । २१ । शिवं वै
व नमस्कृत्य आज्ञां देहि प्रभो इति गणान्जितान् तदा दृष्ट्वा तेभ्य: सर्वं
निवेदितं ॥ २२ ॥ तेभ्य: सर्वं निवेद्यैव ब्रह्माणं समुवाच ह ॥ ब्रह्मंस्त्वयैव गं
तव्यं प्रसादोयं महाबल: ॥ २३ ॥ यथा न प्रलय: स्याद्वै तथा कार्यं त्वया
प्रभो इत्युक्त: स ययौ ब्रह्मा नंदिन: ग्रामसंकुलश्चैव सर्वै: ऋषिगणै: स
ह ॥ २४ ॥ समायांतं च तं दृष्ट्वा गणा रुद्रमस्कारपवाकिरत् ब्रह्मंतां क्षम्यतां
द्वंद्वयुद्धार्थं समागता: ॥ २५ ॥ इत्येवं ब्रुवति तस्मिन् तावत्परिघमाद
द्वे गृहीत्वे परिघं दृष्ट्वा पलायनपरास्तदा ॥ २६ ॥ यावत्यातक्रुवंतस्तेप
रिघेणाहतास्तदा स्वयं च पतिता: केचित्केचित्तेन निपातिता: ॥ २७ ॥

शिव० १३० केचिच्छिवसामीप्यं ॥ गतास्तत्क्षणमात्रतः ॥ तथाविधाश्च तां दृष्ट्वा शि-
वं कोपसमन्वितः ॥ २८ ॥ इंद्रादिकान् देवगणान् षण्मुखप्रवरान् गणा-
न् ॥ नूतने तपिद्राचांश्च सर्वाना देव्यायत्तदा ॥ २९ ॥ ते सर्वे च यथा ते पंग
नास्ते सर्वतो दिक्षु यस्य यस्यायुधं यच्च तत्तत्सर्वं विमोचितं ॥ ३० ॥ हयि
वा आकुला जाता संशयं परमं गता ॥ न जाते ब्राह्मणो ह्यायुर्ब्रह्मांडं स
हरन्ति च ॥ ३१ ॥ अकाले च तया नूनं शिवश्चेच्छावशः स्वयं ॥ ते सर्वे च गता
स्तत्र षण्मुखाद्याश्च ये पुनः ॥ ३२ ॥ सर्वे व्यर्थायुधा जाता आश्चर्यं पर
मं गता ॥ शक्तिद्वयं तया तत्र निर्मितं गणहेतवे ॥ ३३ ॥ एका प्रचंडरूपं च राम०
धृत्वातिष्ठन्महामुखी ॥ श्यामपर्वतसंकाशं विस्तार्य मुखगह्वरं ॥ ३४ १३०

एका विद्युल्लरूपा च वज्रहस्ता पुता सती ॥ आयुधानि च सर्वाणि सर्वे-
ष्वमोचितानि वै ॥ ३५ ॥ गृहीत्वा तन्मुखे सा च निक्षिप्य सकलानि वै ॥ दिवा
युद्धं न दृश्येत परिघः परिघः पुनः ॥ ३६ ॥ एकापि सकलं सैन्यं लोडयामा
स दुस्तरं ॥ यथा गिरिवरेणैव लोडितः सागरः पुरा ॥ ३७ ॥ एकेन निहिताः
सर्वे व्याकुला ह्यभवंस्तदा ॥ किं कर्त्तव्यं क्व गंतव्यं न ज्ञायंते हि ज्ञो दृशा ॥ ३८
परिघं भ्रामयामास सव्यापसव्यमेव च ॥ रंभा च मेनका चैव उर्वशी च ति-
लोत्तमा ॥ ३९ ॥ इत्याद्यप्सरसां श्रेष्ठाः पुष्पचंदनपाणयः ॥ ऋषयो नारदा-
द्याश्च ये च युद्धेतिलालसाः ॥ ४० ॥ सर्वे ते च समाजग्मुर्युद्धस्य दर्शनाय
वै ॥ तेपि विस्मयमापन्ना ह्यदृष्टं न कदापि हि ॥ ४१ ॥ गणरूपं तदा दृ-

कालो यमपरः कृतस्तु पृथिवी कंपिता देवी समुद्रसहि तावदा ॥४२॥ पर्व
ताः प्रतिमा देवबकुः संग्रामसंभवं ॥ घोषश्च समयदाश्शीर्णाः सर्वे व्याकुलतां
गता ॥४३॥ देवाः पलायिताः सर्वे गणाश्चैव पलायिताः षण्मुखश्च तदा
सर्वनाशाय पुरतः स्थितः ॥४४॥ शक्तिं दधेत मध्युद्धं सर्वं च निष्फलीकृ
तं ॥ येव स्थितास्त्वत्र ते सर्वे शिवस्यांतिकमागता ॥४५॥ ते समवेमिलिताश्चैव
नमस्कृत्य शिवं तदा ॥ अब्रुवन्नु वचनं सर्वे कोयं गणेश्वरः प्रभुः ॥४६॥ पु
रा चैव शक्रतं युद्धमिदानीं विरुद्धधावन ॥ रूपतेनेश्क्रतं दृष्टमीदृशं न
कदाचन ॥ किं विविधिं वार्यतां देवयघन्यथा प्रलयो भवेत् ॥ स्कंदैर्ववचनं श्रु
त्वा शिवं प्रमकोपनः ॥४७॥ कोपं जगाम तत्रैव गम्य तो चमयाग्नसह

देवसैन्यं च तत्सर्वं शिवस्यानुजगाम ह ॥४८॥ एतस्मिन्नंतरे देवं नमस्कृत्य सं
च घनारदः ॥ अयं जीवितश्चेत्स्मात् प्रलयं च करिष्यति ॥४९॥ यथा तथाप्ययं
देव हंतव्यः सर्वथा त्वया ॥ इत्युक्त्वा नारदस्तत्र ह्यंतर्धानं गतस्तदा ॥५०॥
शिवोपि सह सैन्येन युद्धं चक्रे यदा रुणां महादेवोपि तं दृष्ट्वा विस्मयं प
रं गतः ॥५१॥ छलेनैव वध्यं तद्योनान्यथा हन्यते पुनः ॥ इति बुद्धिं समास्था
य सैन्यमध्ये व्यवस्थितः ॥५२॥ शिवे दृष्टे तदा देवे निर्गुणो गुणरूपिणं
विष्णौ चैवायसंग्रामे आगते सर्वदेवता ॥५३॥ गणाश्चैव तथा तथाहं
जग्मुश्चैव परस्परं ॥ व्यमंत्रयामास विष्णुं सर्वं सुरात्रवहं ॥५४॥ अहं च
मोहयिष्यामि हन्यतां वत्सयाग्रतो ॥ छलं विना न हन्यादेत्ता मम सौयं ध्रुवं
सदः ॥५५॥ इति श्रुत्वा मनं तत्र विष्णुर्मोहपरायणं ॥ शक्तिं दधे यं तदा लीनं

हरिं दृष्ट्वा तथाविधं ॥५७॥ एकतश्च मुखं दृष्ट्वा शिवोपि चजगाम ह। त्रिशू
लं च समादाय गतः कोपसमन्वितः ५८ त्रिशूलं पतितं हस्तात्पिनाकेपु
नरादृढं। अहो दुःखतरं नूनं गणानां किंपुनर्नवेत ५९ परिघादिताश्च
ते देवाः गताश्चैव दिशोदश। विष्णुस्तं च गणं दृष्ट्वा धन्योयामिति चाब्रवीत्
६० बहवो देवताश्चैव मया दृष्टास्तथा पुनः दैत्याश्च बहवश्चैव यक्ष्यगं
धर्वराक्षसाः ६१ नैतेन सम तां यांति रूपशौर्यगुणादिभिः। एवं विष्णु
श्चुवंतं सः परिघं भ्रामयंस्तदा ६२ चिक्षेप विष्णवे तत्र चक्रे चूर्णं तरस्त
दा। यहीतुमुद्यतश्चक्रं युयुधाते परस्परं ६३ खंडं तु परिघस्यापि हर १३२
ये प्राक्षिपद्यदा। गरुडेनापि पक्षिणा विफलीकृतः ६४ य

त्र यत्र क्षिपेत्तं वै परिघं तत्र तत्र। शून्यं च कृतवान् सोवै विजयं चापसत्त
मः ६५ विष्णुश्चैव गणाश्चैव युयुधाते परस्परं। एतदंतरमासाद्य शूलपा
णिस्तथोत्तरे ६६ आगत्य च त्रिशूलेन तच्छिरो निरकृंतत। छिन्नेशिरसि
तस्यैवं देवसैन्यं सुनिश्चलं ६७ नारदोपि तदागत्य देव्यै सर्वं निवेदितं
मातर्निष्कृयतां मानः स्वास्योनैव त्वयाधुना ६८ इत्युत्क्रांतं दधे तत्र ना
रदः कलहप्रियः। जयजयेति नापं तां देवाः सुखमुपस्थिताः ६९ यत्रा धे
कारतदा देवी स्वकृयतामृषिसत्तमाः। इति श्रीशिवश्रीशिवपुराणे गणापु
त्रं गोनामाध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ श्रूयतां कथयामद्य यज्ञा
नंतदनंतरं कोपयुक्तायथा देवी चकार स्म यतां तथा ॥ १ ॥ मदंगपदृशाश्च

शिव· १३३

श्चैव गणांनं चाप्सरसः । स्तदा शिवो पि नाद्रिरक्षितायावदुःखमुपाददे ॥२॥ ताव
द्वागिरिजादेवी क्रोध्यमानाच हाथ कं किं करोमि क्व गच्छामि प्रलयं वा करो
म्यहं ॥३॥ इत्येवं दुःखिता सा वै ग्राकाः सहस्त्र ग्रस्तदा । निर्मिमे निर्मितास्ता
श्च नमस्कृत्य शिवां तदा ॥४॥ नाज्वल्यमाना स्तास्सर्वा मातरा दिव्यता इति
प्रलयश्चात्र कर्त्तव्यो नात्र कार्या विचारणा ॥५॥ देवांश्चैव गणांश्चैव यक्षरा
क्षसकान्यपि । नास्मदीयः परश्चैव विद्यते नम मापि हि ॥६॥ तदाज्ञसाश्च ताः
सर्वाः संहारं कर्तुमुद्यताः । कल्पांतकाले संप्राप्ते संहारणार्थमुद्यताः ॥७॥
यथा चात्र गणानां हृद्यपि संहरते तदा । एवं ताः शक्तयः सर्वाः संहारं क १३३
र्तुमुद्यताः ॥८॥ नगणायंति देववाक्यं प्राणवाध्यं शंकरं । इंद्रं वायद्यपराजं

वस्कंदं वा सूर्यमेव च ॥९॥ सर्वास्ताश्चैव संहारं कुर्वंति स्म निरंतरं । यत्र य
त्र च पतेत्तत्र तत्रापि शक्तयः ॥१०॥ करालाः कुब्जकाः खंजा लंबशीर्षा
घनेऽकृशाः । हस्तेधृत्वा च देवांश्च मुखे चैवाक्षिपंस्तदा ॥११॥ तं संहारं तदा दृ
ष्ट्वा हरो हरिस्तथैव च ॥ ब्रह्मा च ऋषयश्चान्ये देवाइंद्रादयस्तथा ॥१२॥ किं करि
ष्यति सा देवी संहारं वाप्य कालतः सर्वे संशयमापन्ना जीवनाशादृताइन
१३॥ सर्वे च मिलिता देवे किं कर्त्तव्यं विचिंत्य तां इति विचार्य ते सर्वे ऊचुस्ते
च परस्परं ॥१४॥ यदि वा गिरिजा देवी प्रसन्ना च न वेदिद्य । तदा चैव न न वक्ता
स्वं नान्यथा न भवति ध्रुवं ॥१५॥ शिवो पि दुःखमन्नः कठिनेग्रायदा तदा
शिवा क्रोधमयी साक्षात्तं गंतुं न पुरउत्कंठहेतु ॥१६॥ स्त्रीयो वा परकीया

म।

शिव०
१३४

वा॥यक्षोवाकिंनस्त्वया।देवोवाचतयाविष्णुर्ब्रह्मावारुद्रस्त्वया॥१७
नकश्चितगिरिजायेतु॥स्यात्तुंशक्ताश्चकेचनः जाज्वल्यमानंतत्तेजोदृष्ट्वा
दूरतरंस्थिता॥१८॥एतस्मिन्समयेतत्रनारदोदेवदर्शनेः॥आजगामतदा
तत्रदेवानांसुखदेहतवे॥१९॥ब्रह्माणंचतयाविष्णुंशंकरमन्तेतीन्गणान्
समागत्यमिलित्वातुविचार्यकार्यमेवचा॥२०॥यावच्चगिरिजालोकेरूपां
नैवकरिष्यतितावन्नैवसुखंस्यादेनात्रकार्याविचारणा॥२१॥ऋषयो
नारदाद्याश्चगतास्तेशिवमंदिरं॥तदाप्रसादयामासुर्मातरंजगतः
प्रभुं॥२२॥नमस्कृत्यतयाकृत्वास्तोत्रैर्नानाविधैरपि॥जगदेवनमस्तु १३४
भ्यंप्रकृत्यैतेनमोस्तुवै॥२३॥अपर्णायैनमस्तुभ्यंगिरिजायैनमोस्तुते

भवान्यैतेनमश्चैवदुर्गायैतेनमोस्तुच॥२४॥भद्रायैतेनमस्तुभ्यंशिवा
यैतेनमोस्तुवैचंडिकायैनमस्तुभ्यंकल्याण्यैतेनमोस्तुते।२५।एवंस्तुता
तदादेवीऋषिभिर्नारदादिभिः॥उवाचदूतदातांचनोवाचकिंचदेविका
२६॥तदाचऋषयःसर्वेनत्वातच्चरणांबुजं॥क्षम्यतांक्षम्यतांदेविसंहा
रोजायतेधुना॥२७॥तवस्वामीवयंकेचइमेदेवास्तवैवहि।प्रजाश्चभवदीया
श्चक्षन्तव्यंपरमेश्वरि॥२८॥एवंकृतावचस्तेषांप्रसन्नाचंडिकातदा।मस्तु
श्चायदिजीवेततदामंहरणंनहि॥२९॥यथाचभवतांमध्येकृत्योयंसेतवि
ष्यति॥सर्वाध्यक्षोत्रवेदेयनान्यथासुखमाप्स्यथ॥३०॥इत्युक्तास्तेतदा
तेभ्योगत्वासर्वंनिवेदयन॥तेसर्वेचतयाश्रुत्वाशिवश्चायंतयापुनः॥३१

कर्त्तव्यंचतथासर्वलोकस्यास्यनवेदिह ॥ एतच्छिरःकृतोयालममस्मरोसि
श्चतद्धृतं ॥३२॥ एतत्कलेवरंचात्रप्रक्षाल्यसंपुमेन्यच ॥ उत्तरस्यांपुनर्यातिप्र
थमंयोमिलेदिह ॥३३॥ तच्छिरश्चसमाहृत्ययोजनीयंकलेवरे ॥ ततस्तैस्त
त्कृतंसर्वंशिवाज्ञापरिपालकैः ॥३४॥ कलेवरंसमानीयप्रक्षाल्यविधिवच्च
तत् ॥ पूजयित्वापुनस्तेवैगताश्चोदङ्मुखास्तदा ॥३५॥ प्रथमंमिलितस्त
त्रहस्तीचाप्येकदंतकः ॥ तच्छिरश्चतथाछित्वानीत्वातेनाप्ययोजयत ॥३६
॥ संयोज्यदेवताःसर्वाशिवंविष्णुंविधिंतथाऊचुरनंतरंकार्यंनवमांसा
वशेषितं ॥३७॥ ततस्तेतुवचःश्रुत्वाशिवोकंपर्यपालयत ॥ ऊचुस्तेचतदा
तत्रब्रह्माविष्णुहरस्तदा ॥३८॥ यस्माच्चतेजसःसर्वेवयंजातामहात्मनः

तत्तेजश्चसमायातुवेदमंत्राभियोगतः ॥३९॥ इत्येवमभिमंत्रेणामंत्रितं
चयदापुनः ॥ तदोत्तस्थौपुनश्चायंसुंदरःसुजगस्तदा ॥४०॥ अभिषिक्त
स्तदादेवैर्गणाध्यक्षैर्गजाननः ॥ तस्यैवदर्शयामासद्दूरूपसमन्वि
तं ॥४१॥ वस्त्राणिविविधानिह ॥ नानालंकारणंतथापूजयित्वातदादेवा
स्तिष्ठाप्यनेकशः ॥४२॥ करेणास्पर्शितःसोवैदुःखितोसीहपुत्रकधन्यो
सिकृतकृत्योसिसर्वपूज्योनवाधुना ॥४३॥ आननेनतवासिंदूरंदृश्यते
सांप्रतंयदि ॥ तस्मात्त्वंपूजनीयोसिसिंदूरेणसदानरैः ॥४४॥ पुष्पैर्वाचंद
नैर्वापिगंधेनैवशुभेनच ॥ नैवेद्येनपुनस्त्वांचकृतानीराजनाविधिं ॥४
५॥ तांबूलैरर्घदानैश्चकृत्वाप्रक्रमणंतथा ॥ नमस्कारविधानेनपूजां

चैवविधास्यति॥४६॥तस्यवैसकलासिद्धिर्नविघ्नंतिनसंशयः॥इत्युक्त्वा
चतदादेवीशक्तिशिवार्ययत्नदा॥४७॥ततःस्वास्थ्यंचदेवानांजातंकृत्स्नमा
त्रतः॥एतस्मिंश्चक्षणेदेवावासवाद्याःशिवांतदा॥४८॥स्तुत्वाप्रसाद्यतंदे
वींत्वाश्चैवंशिवांतिके॥प्रसाद्यगिरिजांपश्चात्तदुत्संगेसंन्यवेशयत्॥४९॥
शिवोपितस्यशिरसिकृत्वाचकरपंकजं॥उवाचवचनंदेवापुत्रोयमिति
चापरः॥५०॥गणेशोपितदुष्टायनमस्तुभ्यंशिवायवै॥पार्वत्यैचनमस्कृ
त्वाब्रह्माणंविष्णुमेवच॥५१॥नारदाद्यानृषीन्सर्वान्नमस्कृत्यपुर
स्थितः॥क्षंतव्यश्चापराधोमेमानश्चैवदृशोन्नृणां॥५२॥ब्रह्माचक्रीकर
श्चैवविष्णुश्चैवतदास्वयंत्रयोवयंयथाचात्रतथायंप्रतिपूज्यतां॥५३॥

वयंचप्राकृतासर्वेश्चायंप्राकृतःपूज्यएवचं॥एतत्सृजंपुराकृत्वापश्चात्पू
ज्यावयंनरैः॥५४॥वयंचपूजिताःपूर्वंनायंचपूजितोयदा॥तदाचफलहा
निःस्यात्तनात्रकार्याविचारणा॥५५॥शिवेनपूजितःपूर्वंब्रह्मणाचतथैवच
विष्णुनापूजितश्चैवपार्वत्याचप्रपूजितः॥५६॥सर्वैर्देववरैश्चैवपूजितःपर
यामुदा॥सर्वैर्मिलित्वातत्रैवसर्वाध्यक्षेनिवेदितः॥५७॥पुनश्चैवशिवेनैव
वरान्दत्वात्यनेकशः॥तन्नामविघ्नहर्तेतिश्रेष्ठंचैवभवतिति॥५८॥मम
सर्वगुणाध्यक्षोपूज्योवैत्वंभवाधुना॥एवमुक्त्वावरान्यानिपूजाविधिर
नेकशः॥५९॥आशिषश्चाप्यनेकाश्चकृताश्चतत्कृत्स्नधुवं॥ततश्चैवत
दादेवागीतंवार्चयन्नृत्यकं॥६०॥कारयामासतत्रैवप्रहर्षरसांगलोक्त

त्रिक०
६७

दा॥पुनश्चैवं वरो दत्तः शिवेनैव महात्मना॥६१॥ चतुर्थ्यां त्वं समुत्पन्नो
ऊर्जे मासि गणेश्वर॥ अस्मिंश्च तथा पक्षे चंद्रस्योदयने शुभे॥६२॥ प्रथमे
च तथा यामे जातां त्वं गिरिजा सति निर्मयामास ते रूपं॥ तस्माच्च व्रतमुत्त
मं॥६३॥ तस्मात्तद्दिनमारभ्य व्रतं कार्यं सुशोभनं॥ यावत्तु नः समायाति
वर्षांते च चतुर्थिका॥६४॥ तावद्व्रते च कर्त्तव्यं तवचैव मदाज्ञया॥ संसारे
सुखमिच्छंति यतुलं चाप्यनेकशः॥६५॥ ते पूजयंतु त्वां नत्वा चतुर्थ्यां
विधिपूर्वकं॥ मार्गशीर्षे तथा मासे रमायां वै चतुर्थिका॥६६॥ प्रातः स्ना
नं तदा कृत्वा विप्रं निमंत्रयेत्ततः॥ दूर्वाभिः पूजनं कार्यमुपवासस्तथा ६७
विधः॥६७॥ रात्रौ च प्रहरे जाते सुस्नात्वा पूजनं ततः॥ मूर्त्तिं धातुमयीं कृ

त्वा सवालसंभवां तथा॥६८॥ श्वेतार्कसंभवां वापि निर्मितां मार्दवीं पुनः॥
प्रतिष्ठाप्य तदा तत्र पूजयेत्सयतः पुमान्॥६९॥ गंधैर्नानाविधैर्दिव्यैश्च
दनैः पुष्पकैरपि व्यक्तिमात्रां च दूर्वां चिच्छाग्रां च मूलवर्जितां॥७०॥ दूर्वाङ्कु
रांदलानां तु शतमेकोत्तरं तथा। एकविंशतिर्वा दूर्वं पूजयेत्परमार्थतः
७२॥ धूपैर्दीपैश्च नैवेद्यैः पूजयेत्परमेश्वरं॥ तांबूलार्घ्यकैश्चैव वस्त्राणि
पात्रस्तवैस्तथा॥७३॥ पूजयित्वा च तं तत्र बालचंद्रं च पूजयेत्॥ पश्चाच्च
ब्राह्मणो पूज्य भोजयेत् मधुरं मुदा॥७४॥ स्वयं चैव तदा भोज्यं मधुरं च
वर्णां विना॥ विसर्जयेत्ततः पश्चात् नियमास्थाय तत्र हि॥७५॥ एवं कृते च
संपूर्णे वर्षे जाते नरस्तदा॥ उद्यापनविधिं कुर्यात् व्रतसंपूर्णहेतवे॥७६

द्वादश ब्राह्मणास्तत्र भोजनीया मदाज्ञया कुंभे चैके च संस्थाप्य मू
र्त्तिं तद्दीयकां ॥७७॥ अष्टदलं ततः कृत्वा दीपं कृत्वा विधानतः । होमश्चैवात्र
कर्त्तव्यो विनशाठ्येन कारयेत् ॥७८॥ स्त्रीद्वयं च तथाचार्यो वटुद्वयमथापि
वा । भोजयित्वा पूजयित्वा मूर्त्तिमग्रे विधिपूर्वकं ॥७९॥ ततो जागरणं कार्यं पुनः
प्रातः प्रपूजयेत् । विसर्जयेत्ततश्चैव पुनरागमनाय च ॥८०॥ तिलकं
चाशिषो ग्राह्याः स्वस्तिवाचनमेव च । पुष्पांजलिं प्रदद्याच्च व्रतसंपूर्णहेत
वे ॥८१॥ नमस्कारं ततः कृत्वा नानाकार्यं प्रकल्पयेत् ॥ एवं व्रतं कृतं येन ल
ब्धं मनसेप्सितं ॥८२॥ यो वै नित्यं तदीयां च पूजां चैव स्वशक्तितः । सिं
दूरचंदनैश्चैव तंदुलैश्चैव केतकैस्तथा ॥८३॥ उपचारैरनेकैश्च पूजेत्तांश्च ये

नराः । तेषां सिद्धिर्भवेन्नित्यं विघ्ननाशो न वै दिह ॥८४॥ सर्ववर्णैः प्रकर्त्त
व्यं विविधेच्छापरायणैः । उदयाभिमुखैश्चैव राजभिश्च तथैव च ॥८५॥
यं यं कामयते यो वै तं तं न सव्यः सदा भवान् । शिवेनैवं सदा प्रोक्तं गणेशाय
महात्मने ॥८६॥ तदानीं देवताश्चैव सर्वैश्च ऋषिसत्तमैः । तथेत्युक्ता तु तैः
सर्वैर्गणाय स्वप्रकल्पितं ॥८७॥ ततश्चैव गणाः सर्वे प्रणेमुस्तं गणेश्वरं
गिरिजायाः समुत्पन्नो यो हर्षः कथं ब्रुवे ॥८८॥ देवदुंदुभयो नेदुः पुष्पव
र्षं पपात ह । जगत्स्वास्थ्यं तदा प्राप देवा घोरे प्रतिष्ठिते ॥८९॥ तच्छ्रुत्वा सर्वपा
पेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥९०॥ ॥इति श्रीशिवपुराणे गणेशमहिमाव
र्णनं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ॥सूत उवाच॥ ॥श्रूयतामृषयः श्रेष्ठाः

ये

शिव० १३९ किं जातं तु ततः परं ॥ येन श्रवणमात्रेण सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ १ ॥ ततो देव
गणाः सर्वे [illegible]षीणां च गणास्तथा ॥ समागताश्च तत्र जन्मसुखे तु शिवाज्ञया ॥
२ ॥ अंशांसं तत्र शिवां तत्र गणेशं च ततः परं ॥ शिवं चैव तथा स्तुत्वा कीदृशं युद्धमे
व च ॥ ३ ॥ जगत्स्वास्थ्यं तथा लेभे शिवोपि च गणास्तदा ॥ यदा च गिरिजा देवी
कोपहीना बभूव ह ॥ ४ ॥ शिवोपि गिरिजां तत्र प्रसाद्य पूर्ववत्तदा ॥ चकार वि
विधं सौख्यं लोकानां हितकाम्यया ॥ ५ ॥ विष्णुश्च शिवमाश्वास्य ब्रह्मापि च त
थैव च ॥ जगाम भवनं स्वं च कृत्वा कार्यं सुदुष्करं ॥ ६ ॥ नारदोपि गतवांस्तत्र
यत्रास्ते गिरिजा तदा जगाम गतवांस्तत्र गायन्नृत्यञ्शिवानुत्तमं ॥ ७ ॥ एतत्ते १३९
सर्वमाख्यातं यत्पृष्टोहं मुनीश्वर ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र षण्मुखपयस्त

श्री दा ॥ गणेशस्य श्रुतं वृत्तं पुनः किंचिन्निवेद्यतां ॥ सूत उवाच ॥ साधु पृष्टं
भवद्भिश्च श्रूयतां ऋषिसत्तमाः ॥ ९ ॥ शिवा चैव शिवश्चैव परं प्रेमसमावृ
तः पित्रो [illegible] लयतोस्तत्र सुखं वै विवर्धितं ॥ १० ॥ तावपि च तयोस्तत्र परि
चर्यापरायणौ ॥ षण्मुखश्च गणेशश्च पित्रोरधिकतरं तदा ॥ ११ ॥ स्नेहं
चैव व्यवर्धतां शुक्लपक्षे यथा शशी ॥ कदाचित्तौ स्थितौ तत्र विचारश्च परा
यणौ ॥ १२ ॥ विवाहश्च कथं कार्यस्तनयोः पुत्रयोः पुनः षण्मुखश्च प्रियतमा
गणेशश्च तथैव च ॥ १३ ॥ अहं च परिणेष्यामि अहं चैव पुनः पुनः ॥ पर
स्परं च नित्यं वै वादं च तसरावुभौ ॥ १४ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तौ च विस्मयं पर
मं गतौ ॥ किं कर्तव्यं कथं कार्यो विवाहविधिरेतयोः ॥ १५ ॥ निश्चित्येति

शिव०
१४०

यतोतत्रयुक्तिश्चरचितातदा॥कस्मिंश्चित्तुसमयेस्थित्वासमाहूयस्वपु
त्रकौ॥१६॥कथयामासतुस्तत्रपुत्रयोपितरौतदा॥अस्माभिर्नियमःपू
र्वंकृतस्तच्छ्रूयतांपुनः॥१७॥द्वावपिचसमौपुत्रौविशेषोनात्रलभ्यते॥
तस्माच्चैवंकृतंयेनपुत्रयोरुभयोरपि॥१८॥तस्यवैप्रथमंकार्योविवा
होश्शुभलक्षणः।यश्चैवपृथिवींसर्वांक्रांत्वापूर्वमुपाव्रजेत्॥१९॥त
योरेवंवचःश्रुत्वाशरजन्मास्वयंतदा॥जगाममंदिरात्तूर्णंपृथिवींक्रम
णायवै॥२०॥गणपतिश्चतत्रैवविचार्यचपुनःपुनः।किंकर्तव्यंक्वगंत
व्यंलंघितुंनैवशक्यते॥२१॥क्रोशमात्रंगतंस्यादेनगम्यंतमयापुनः १४०
किंपुनःपृथिवीमेतांक्रांत्वासुखमचिंतकं॥२२॥इतिविचार्यविघ्नेशः

श्रूयतांतदनंतरं॥विचार्यैवंगणेशश्चयच्चकारपरंशुभं॥२३॥स्नानंकृ
त्वायथान्यायंसमागत्यस्वयंगृहे॥उवाचपितरंतत्रमातरंपुनरेवच॥२४
आसनेस्थापितेह्यत्रपूजार्थंभवतोरिह॥इतिश्रुत्वावचस्तस्यपार्वतीप
रमेश्वरौ॥२५॥आस्थितौचासनेतत्रपूजायागृहणाय॥तेनैवपूजि
तौतौचप्रक्रांतौचपुनःपुनः॥२६॥एवंचकृतवान्सप्तकृत्वःप्रक्रमंतु
सः॥बद्धांजलिस्तदोवाचपितरौप्रेमलालसौ॥२७॥भोमातर्भोपितस्त्वं
चश्रृणुध्वंपरमंवचः॥शीघ्रंचैवात्रकर्तव्योविवाहःशोभनोमम॥२८॥
इत्येवंवचनंश्रुत्वापितरौवूचतुस्तदा॥प्रक्रमस्वभवान्सम्यक्पृथि
वींचसकाननां॥२९॥कुमारोगतवांस्तत्रत्वंचापिपुनरेवच॥गच्छशीघ्रं

शिव०
१४१ तथा कृत्वा गच्छ पूर्वं तीर्थे वै हि ॥ ३० ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा वचनं क्रोधसं
युतः ॥ उवाच श्रूयतां सम्यक् वचनं मम सत्तमौ ॥ ३१ ॥ मया तु पृथिवी
क्रांता सप्तवारं पुनः पुनः ॥ एवं कथं समुच्येतां पुनश्चापि पितराविह ॥ ३२ ॥
तद्वचस्तु तदा श्रुत्वा पितरावूचतुस्तदा ॥ कदा क्रांता त्वया पुत्र पृथिवी
गहनैर्युता ॥ ३३ ॥ तयोरेवं वचः श्रुत्वा गणेशो वाक्यमब्रवीत् ॥ भवतोः पू
जनं कृत्वा प्रक्रांता च मया पुनः ॥ ३४ ॥ सप्तवारं च यद्येवं तत्किं प्रक्रमणेन
हि ॥ इत्येवं वचनं वेदशास्त्रेषु वा धर्मसंचये ॥ ३५ ॥ वर्त्तते किं च तत्तथ्यं न हि
किं सत्यमेव च ॥ पित्रोश्च पूजनं कृत्वा प्रक्रांतिं च करोति यः ॥ ३६ ॥ तस्य १४१
वै पृथिवीजन्यफलं भवति निश्चितं ॥ अपहाय गृहे यो वै पितरौ तीर्थ

पित्रोश्चरणपंकजं ॥ ३७ ॥ अन्यतीर्थं तु दूरे वै गत्वा प्राप्नोति तत्पुनः ॥ इदं
संनिहितं तीर्थं सुलभं धर्मसाधनं ॥ ३९ ॥ पुत्रस्य च स्त्रियश्चैव तीर्थं गेहे सु
शोभनं ॥ पुत्रस्य पितरौ प्रोक्तौ स्त्रियो भर्त्तैडदाकृतं ॥ ४० ॥ इदं शास्त्रं तया
वेदो भाषते यन्निरंतरं ॥ भवद्भ्यां च कथं प्रोक्तं मसत्यं पुनरेव च ॥ ४१ ॥ भव
द्भ्यां त्विदं रूपमसत्यं च भवेदिह ॥ तदा वेदोऽप्यसत्यो वै भवेदिति न सं
शयः ॥ ४२ ॥ शीघ्रं च भवितव्यं वै विवाहः क्रियतां शुभः ॥ अथवा वेदशा
स्त्रं च व्यलीकं कथ्यतां पुनः ॥ ४३ ॥ द्वयोश्श्रेष्ठतमं यच्च कर्त्तव्यं तत्तथैव
हि ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य विस्मयं परमं गतौ ॥ ४४ ॥ ॥ इति श्रीशिवपु
राणे गणेशाबुद्धिविचक्षणं नाम पंचत्रिंशोध्यायः ॥ शिवश्च गिरिजा चेपिपु
॥ कृतोवावा ॥

शिव १
१४२

त्वंबुद्धिविचक्षणौ।ऊचतुस्तावृषिश्रेष्ठाययथार्थंभाषणंश्रवं॥१॥पुत्रौतवि
मलाबुद्धिःसमुत्पन्नामहात्मनः।त्वयोक्तंयद्वचश्चैवतत्तथैवनचान्यथा
२॥समुत्पन्नेचदुःखेवैयस्यबुद्धिर्विशिष्यते।तस्यदुःखंविनश्येतसूर्ये
दृष्टेययातमः॥३॥वेदशास्त्रपुराणेषुयदुक्तंनत्वयाकृतं पित्रोःप्रक्रमणं
जातंपृथिव्याश्चक्रांतंभवेत॥४॥इतिवेदपुराणेषुशास्त्रेषुविविधेषुच
सम्यक्कयाकृतंयच्चतत्केनापिनवेदितं॥५॥आवाभ्यांमानितंतच्चना
न्यथाक्रियतेधुना।इत्युक्त्वातुसमाश्वास्यगणेशंबुद्धिसागरं॥६॥विवा
हकरणेतौचमतिंचक्रतुरुत्तमां।एतस्मिन्नंतरेतत्रविश्वरूपसुतेउभे १४२
७॥सिद्धिबुद्धिइतिख्यातेसर्वांगसुंदरेशुभे।ताभ्यांचैवगणेशस्यवि

वाहंचक्रतुर्मुदा॥८॥संतुष्टादेवताःसर्वाविवाहेसमुपागमन्।यथा
चैवशिवस्यैवगिरिजायामनोरथः॥९॥तथाचविश्वकर्मासौविवाहंकृत
वांस्तदा।यथाचरूपयोर्देवालेभिरेपरमांमुदं॥१०॥गणेशोपितदाता
भ्यांसुखंचैवाप्यचिंतकं।प्राप्तवांश्चतदातत्रवर्णितुंनैवशक्यते॥११॥कि
यताचैवकालेनतस्यपुत्रौबभूवतुः।सिद्धेर्लक्षस्तथाबुद्धेर्लाभःपरम
शोभनौ॥१२॥एवंसुखममितंवैतुंजानेचगणेश्वरे।आजगामगुहश्चा
पक्रांत्वाचपृथिवींतथा॥१३॥तावन्नारदेनैवकैलासेप्रतिबोधितः
त्वयाचकृपतांसर्वंपितृभ्यांतुकृतंहियत॥१४॥निःकास्यत्वांतुतापी
र्यंमिषमुत्साद्यवेश्मनिगणेशस्यकृतोविवाहोलब्धवान्स्त्रीद्वयंतथा॥१५

शिव० १४३ पुत्रद्वयंतथालब्ध्वासुखंभुंक्तेनिरंतरंनवतापृथिवीक्रांतातातस्यैवकृत
मुत्तमं॥१६॥पितृभ्यांक्रीयतेचैवअन्यःकिंनकरोतिचअसम्यक्चकृतंता
भ्यांमद्वितेनसुखंमतं॥१७॥ददाघदिगरंमातापिताविक्रीयतेयदि।राज्ञा
कौ ४ चैं यतेसर्वंकस्मैकिंचक्रावामहे॥१८॥यैनैवंचकृतंस्याद्वैतन्मुखंन
विलोकयेत॥इतिनीतिर्नवेदघययथेच्छसितथाकुरु॥१९॥इत्युक्त्वाना
रदस्तस्मैअंतर्धानमुपागतः॥स्कंदोपिपितरौनत्वाकोपाग्निज्वलि
तस्तदा॥२०॥जगामपर्वतेक्रौंचेपितृभ्यांवारितोपिसन्॥वाग्दानंच
कृतंतेघकथंचगम्यतेत्वया॥२१॥इत्येवंचनिषिद्धोपिएवमुक्त्वाजगा
मसः॥नस्थातव्यंमयात्रयघैवंकपटंकृतं॥२२॥एवमुक्त्वागतस्त १४३

त्रअद्यापिपर्वतेश्रुतो॥वर्ततेदर्शनेनैवलोकानांपापहारकः॥तद्दिनं
हिसमारभ्यकुमारंतेप्रतिष्ठितं॥तन्नामश्रुतदेलोकेप्रसिद्धंभुवनत्रये
२४॥कार्त्तिक्यांचसदादेवाकुर्वयश्चसतीर्थकाः॥दर्शनार्थंकुमारस्यगछं
तिचमुनीश्वराः॥२५॥कार्त्तिक्यांकृत्तिकायोगेयःकुर्यात्स्वा[?]दर्शनं॥त मि
स्यपापंदहेत्सर्वंमनेप्सितंफलंलभेत्॥२६॥काउमापिदुःखमापन्नास्कं
दस्यविरहेसति॥तत्सुखार्थंस्वयंशंभुरंशेनपर्वतेगतः॥२७॥मल्लिका
र्जुननामासीतज्योतिर्लिंगंसुखावहं॥अद्यापिदृश्यतेतत्रशिवया
सहितःशिवः॥२८॥तमागतंसविज्ञायतत्तोगंतुंसमुत्सुकः॥देवैश्च
प्रार्थितःसोपिदूरतोयोजनत्रयं॥२९॥पर्वणिपर्वणितत्रदर्शनार्थंचग

च्छति ॥ अमावास्यादिने शंभुः स्वयं गच्छति तत्र ह ॥ ३१ ॥ पार्वती गच्छ
ते तत्र पूर्णमासि दिने शुभे ॥ एतत्तस्य च वृत्तांतं दृष्टं च कथितं मया ॥ ३२
॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते सर्वथा नरः ॥ ॥ इति श्रीशिवपुराणे गणे
शापरिणये नैकाद्रिकागमनो नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ॥ ऋषय ऊचुः
॥ सूत जानासि सकलं नाज्ञातं विद्यते तव शिवमाहात्म्यं विशेषेण
कथनीयं त्वया पुनः ॥ १ ॥ धन्याः स्म कृतकृत्याः स्म सार्थकं देहधारणं
जातं तवैव संयोगात् किं पुनर्वर्णयामहे ॥ २ ॥ इत्येवं वचनं तेषां श्रुत्वा
सूतोऽब्रवीदिदं ॥ सूत उवाच ॥ ॥ साधु पृष्टं भवद्भिश्च लोकानां हितका
रकैः ॥ ३ ॥ भवंतश्च तथा धन्यास्तु विप्राः कुलभूषणाः । येषां चैव शि

वः साक्षात् देवतं परमं शुभं ॥ ४ ॥ सदाशिवकथा लोके वल्लभा नाम व
तां यदि ते धन्याश्च कृतार्थाश्च सफलं देहधारणं ॥ ५ ॥ उद्धृतं तु कुलं तै
स्तु ये शिवं समुपासते ॥ यस्य वक्त्रे शुभं नाम सदाशिव शिवेति च ॥ ६ ॥
पापानि न स्पृशंतीह खदिरांगारकं यथा ॥ श्रीशिवाय नमस्तुभ्यं मुखं
व्याहरते यदा ॥ ७ ॥ तन्मुखं च तदा यो वै पश्यति न कृपो नरः । तीर्थज
न्यं फलं तस्य भवतीति सुनिश्चितं ॥ ८ ॥ यत्र त्रयं सदा तिष्ठेदेतच्छुभ
तरं नरैः ॥ तस्य दर्शनमात्रेण वेणीस्नानफलं भवेत् । ९ शिवनाम
विभूतिश्च रुद्राक्षास्त्रितयं शुभं ॥ एतत्त्रयं शरीरे च यस्य तिष्ठति नि
त्यशः ॥ १० ॥ तस्यैव दर्शनं लोके दुर्लभं पापहारकं ॥ तद्दर्शनं यथा वेणी

शिव॰ १४५

नाम्नयोरं नरं स्मृतं ॥११॥ एवं यो न विजानाति तस्यैव दर्शनादिह ॥ नरो वा
प्यथवा नारी पापिष्ठो भवति क्षणात् ॥१२॥ विभूतिर्यस्य नो भाले नांगे
रुद्राक्षधारणं ॥ नहि वाणी शिवमयी तं त्यजेदंत्यजं यथा ॥१३॥ एवं ना
मत्रयं गंगा विभूतिर्यमुना मता ॥ रुद्राक्षा विधिजा प्रोक्ता सर्वपापवि
नाशिनी ॥१४॥ शरीरे च त्रयं यस्य तत्फलं चैकतः स्मृतं ॥ एकतो वेणि
काया स्नु दर्शनेन फलं तु यत् ॥१५॥ न देवतुलितं पूर्वं ब्रह्मणा हितका
रिणा ॥ समतां चैव तज्ज्ञात्वा तस्माद्धार्यं सदा बुधैः ॥१६॥ तद्दिनाहि समा
रभ्य ब्रह्मादिभिः पुरातनैः ॥ धार्यते त्रितयं तच्च दर्शनात्पापहारकं ॥ १४५
१७॥ किं दर्शनस्य च फलं किं पुनर्धारणस्य च ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ दर्

शं हि फलं प्रोक्तं रुद्राक्षासंभवं त्वया ॥१८॥ तन्माहात्म्यं विशेषेण वक्तु
मर्हसि सुव्रत ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा सूतो वचनमब्रवीत् ॥१९॥ सूत उवा
च ॥ ॥ सम्यक्पृष्टमृषिश्रेष्ठाः कथयामि पुरातनं ॥ रुद्रसंख्याशतं ध
त्वा रुद्ररूपो भवेन्नरः ॥२०॥ एकादशशतानीह धृत्वा यः फलमाप्नुते
तत्फलं शक्यते नैव वक्तुं वर्षशतैरपि ॥२१॥ पंचभिश्च शतैश्चैव शा
तार्द्धेन तथा पुनः ॥ रचित्वा मुकुटं यो वै धारयेत्स शिवस्तथा ॥२२॥ त्रि
भिश्चैव शतैः प्रोक्तं षष्ट्या युक्तैर्मुनीश्वराः ॥ उपवीतं तथा तस्य त्रिरा
वृत्तं तथा पुनः ॥२३॥ शिखायां च तथा प्रोक्तं त्रयं च मुनिसत्तमाः ॥ क
र्णयोः पंच षट् चैव दक्षिणोत्तरयोस्तथा ॥२४॥ शतमेकोत्तरं कंठे वा

शि०व०
१५६

हवोऽश्च रुद्रसंख्यया। कण्ठे वै धारयेत्तत्रमणिं बंधेत्तथा पुनः॥२५॥ उप-
वीतेत्रयं धार्यं मुक्तिकामी नवेन्नरः॥ ~~अव्वीतेत्रयं धार्यं मुक्तिकामी नवेन्न~~
॥ शेषाश्चार्वरिताश्चैवयं चाशान्मुनिसत्तमाः॥२६॥ कटिसूत्रे तथा कृत्वा ता-
निश्च धारयेद्बुधः॥ एवं संस्थाधृतायेन तद्रूपं रुद्रसंमतं॥२७॥ ध्यानं कृत्वा
यदा तेनास्थितं स्यादासनेशुने॥ शिवेति व्याहरंतं च दृष्ट्वा पापैः प्रमुच्यते
॥२८॥ एकासनेयदा तेन लक्षाणां पंचकं ध्रुवं॥ मंत्रजाप्य यथोक्तं च त्रा-
पानुग्रहतां व्रजेत्॥२९॥ तद्दर्शनं तदा कृत्वा गंगास्नानफलं लभेत्॥ त्रि-
पुंड्रेणयुक्तं च रुद्राक्षाभिः समन्वितं॥३०॥ महेशं जपंतं च दृष्ट्वा रुद्र-
फलं लभेत् कंठे वापि तथा धृत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते॥३१॥ रुद्राक्षमा- १५६

लया यो वै मंत्रं जपति निसत्तमः॥ तस्य नाम्नां शतेनापि सहस्रस्य फलं लभे-
त॥३२॥ शिवस्येव तथा विष्णोः सूर्यस्येव तथा पुनः॥ चंद्रमाश्च तत्तुत्रस्य
मंत्रः स्यादृषिसत्तमः॥३३॥ सर्वेषां चैव देवानां जाप्ये ह्येता प्रकीर्तिताः॥
यस्य कस्यापि मंत्रो पि रुद्राक्षाभिः फलं लभेत्॥३४॥ मुक्तिकामी नवे-
द्यो वै मुक्तिकामस्तथा पुनः॥ पुत्रार्थी च धनार्थी च विद्यार्थी तु विशेष-
त॥३५॥ कन्याकामो नवेद्यो वै यशस्कामस्तदा पुनः॥ यं यं काममपे-
क्ष्यैव जपं कुर्यान्निरंतरं॥३६॥ तं तं कामं च रुद्राक्षाय छंति नात्र संश-
यः॥ रुद्रमंत्रो विशेषेण धारयेन्मालिकां सदा॥३७॥ विदिनो रपि च
मंत्रस्य जपं कुर्यात्तथैव च॥ वस्तुतः सर्वदेवानां जाप्ये मुख्या उदाहृता

३९॥ सुवर्णगुलिकाभिस्तु लक्ष्मीकामो जपेन्नरः॥ मुक्ताभिस्तु यशस्का
मः कुर्याज्जपमनुत्तमं॥ ४०॥ स्फाटिकैः पुत्रकामस्तु प्रवालैर्वश्यतां व्रजेत्
वा तु नाथी जपेद्योऽपि रुद्राक्षा मुक्तिदा स्मृता॥ ४१॥ मुक्तिदाश्च तथा प्रोक्ताः
सर्वकामफलप्रदाः॥ देवतांतरभेदेन माला नानाविधा स्मृताः॥ ४२॥
क्षा शिवस्य च तथा विष्णो रुद्राक्षमालिकाः शुभाः॥ सूर्यस्य स्फटिका प्रोक्ता
जाप्ये शक्तेः पुरातने॥ ४३॥ मुक्ताभिश्च प्रवालैश्च चंडी तुष्टिमवाप्नु
यात्॥ गणेशश्च तथा तैस्तु संतुष्टो भवति क्षणात्॥ ४४॥ रुद्राक्षा
भिर्विशेषेण हरस्तुष्टिकरः स्मृतः॥ मुक्ताभिर्वापि युक्ताभिः रुद्रा १८७
क्षाभिर्[illegible]रिः स्वयं॥ ४५॥ नानोपासनभेदेन फलं नानाविधं

स्मृतं। इदृक्षं न फलं नैव रुद्राक्षाभिरवाप्यते॥ ४६॥ सुवर्णमालिका
प्रोक्ता लक्ष्मीजाप्ये शुभावहा॥ सर्वैश्वर्यप्रसिद्ध्यै च यथा सा दृष्टिपुरात
ने॥ ४७॥ शास्त्राणि च विचार्यैव रुद्राक्षाः शुभदाः स्मृताः॥ रुद्राक्षा विवि
धा प्रोक्तास्तासां भेदं वदाम्यथ॥ ४८॥ एकमुखी भवेदाद्या सर्वसिद्धिप्र
दायिनी॥ सिद्धयोऽष्टौ च तत्रैव यत्र स्यात्तत् शुभदा च सा॥ ४९॥ द्विमुखी च
भवेद्या च लक्ष्म्या हरतराणहा॥ त्रिमुखी च भवेद्यत्र विद्याः सर्वाः प्रति
ष्ठिता॥ ५०॥ चतुर्मुखी च या स्याद्वै चतुर्वर्गफलप्रदा॥ पंचमुखी च यत्रैव
तत्र स्यात्तापनाशनं॥ ५१॥ एकमुखी च रुद्राक्षा दुर्लभा ऋषिसत्तमाः
बदरीफलमात्रा च या स्याद्वै दृशि सत्तमाः॥ ५२॥ तथापि फलदा लो

केसुखसौभाग्यवर्द्धिनी ॥ आमलसदृशी यास्यात्सर्वारिष्टविनाशिनी
५२ ॥ गुंजयासदृशी यास्यात्सर्वार्थफलसाधिनी ॥ यथायथा लघुः स्या
त्तथातथाधिकप्रदा ॥ ५४ ॥ एकैकतः फलं प्रोक्तं दशांशैरधिकं बुधैः ॥ य
थावद्दृश्यते लोके रुद्राक्षाफलदास्तु ना ॥ ५५ ॥ तथा न दृश्यते न्याच मा
लिका ऋषिसत्तमाः ॥ रुद्राक्षाधारणं प्रोक्तं पापनाशनहेतवे ॥ ५६ ॥
तस्माद्धारणीया वै सर्वपापनाशिनी ह्यघं ॥ यस्यांगे नैव रुद्राक्षा जायं
चक्रुतेनच ॥ ५७ ॥ तद्देहं न स्पृशेत्प्राज्ञो दृष्ट्वा हरतरो व्रजेत् ॥ रुद्रनेत्र
विशेषेण धारणीया शुभाय च ॥ ५८ ॥ यश्चैवं न नवैश्चैव धारयेद्भक्तिमा
न्सदा ॥ सर्वे(ष्व)पि च बीजेषु दृश्यते विविधांकुराः ॥ ५९ ॥ रुद्राक्षाबीज

केदृष्टाद्दृश्यते मुक्तिरुत्तमा ॥ अन्यानि चापि दृश्यंते फलानि ऋषि
सत्तमाः ॥ ६१ ॥ तदहं कथयाम्यद्य धारकाणां हिताय वै ॥ रुद्राक्षमालि
नं दृष्ट्वा भूतप्रेतपिशाचकाः ॥ ६२ ॥ डाकिनी शाकिनी चैव ये चान्ये द्रोह
कारकाः ॥ कृत्रिमं चैव यत्किंचित् अभिचारादिकं च यत् ॥ ६३ ॥ तत्स
र्वं दूरतो याति दृष्ट्वा शंकितविग्रहं ॥ न पापं जायते तस्य संगादिक
मथापि यत् ॥ ६४ ॥ रुद्राक्षमालिकां दृष्ट्वा शिवो विष्णुः प्रसीदति ॥ वि
कारैस्तैः शुभा ज्ञेयाः प्रेक्षाविज्ञि मुनीश्वराः ॥ ६५ ॥ एकमुखी च या
स्यात्सैव प्रतिशूरं व्रजेदिह ॥ द्विमुखी च तदा ज्ञेया धारको नैव दह्यते ॥
६६ ॥ त्रिमुखी च यदा स्यात्सैव शस्त्रपातादिकं न हि ॥ चतुर्मुखी तदा

शिव०
१५९

तेयावैराश्यांधाभवंतिहि॥६६॥जलेचमुच्यमानानांसामज्जनेनंतरे
दिह॥पंचमुखीचयाप्रोक्तासर्वानर्थनिवर्त्तिनी॥६७॥जलेनिमज्ज
तिमाचसर्वदाशुभदायिनी॥एवंज्ञात्वाफलंसम्यक्धार्याधर्मविद
द्भय॥६८॥एतत्सर्वंसमाख्यातंयत्पृष्टोहंमुनीश्वराः॥एवंयःशृणुया
न्नित्यंमाहात्म्यंपरमंशुभं॥६९॥रुद्राक्षमालिकायस्यशिवस्या
तिप्रियोभवेत॥ ॥इतिश्रीशिवपुराणेशिवनामविभूतिरुद्राक्ष
महिमावर्णनंनामसप्तत्रिंशोध्यायः॥ ॥ऋषयऊचुः॥ ॥सम्य
गुक्तंत्वयासूतलोकानांहितकाम्यया॥पुनश्चकथ्यतांधेतत्सू १५९
शिवमात्म्यमुत्तमं॥१॥श्रुत्वैतत्त्वन्मुखांभोजान्नतृप्तास्मवयं

प्रभो॥पृथिव्यांयानिलिंगानितीर्थेतीर्थेभवंतिहि॥२॥अन्यत्रवास्थले
यानिप्रसिद्धानियथाप्रभोः॥यत्रयत्रभवेल्लिंगंतत्रसर्वंनिवेद्यतां
३॥इतिश्रुत्वावचस्तेषांवचनंचेदमब्रवीत॥सूतोवाच॥ ॥यत्पृष्टंहि
ऋषिश्रेष्ठालिंगानिकथयाधुना॥४॥सर्वेषांचैवलिंगानांसंख्याच
विद्यतेऋत॥सर्वलिंगमयीभूमिःसर्वलिंगमयंजगत॥५॥लिंग
मयानितीर्थाणिसर्वलिंगेप्रतिष्टितं॥संख्यानविद्यतेतेषांतत्किं
चैवब्रवीमिह॥६॥यत्किंचित्दृश्यतेदृश्यंवर्ण्यतेस्मर्यतेचयत
तत्सर्वंशिवरूपंचनान्यदस्तीतिकिंचन॥७॥तथापिश्रूयतांधेन
तत्कथयामियथाश्रुतं॥लिंगानिचऋषिश्रेष्ठाःपृथिव्यांयानिता

शिव॰ निह ॥ ८ ॥ पाताले चापि वर्तंते स्वर्गे चापि तथैव ह ॥ सर्वैश्च पूज्यते शंभुः
१५० सदेवासुरमानुषैः ॥ ९ ॥ तथापि शंभुना व्याप्तं सदेवासुरमानुषं ॥ अनु
ग्रहाय लोकानां लिंगानि च महेश्वरः ॥ दधाति विविधान्यत्र तीर्थे चै
वस्थले पुनः ॥ यत्र यत्र यदा शंभुर्भक्त्या नक्कैश्च संस्मृतः ॥ ११ ॥ तत्र त
स्थि त्रावतीर्याथ कार्यं कृत्वाथ संस्थितः ॥ लोकानामुपकारार्थं लिंगं
चैवाप्यकल्पयत् ॥ १२ ॥ तल्लिंगं पूजयित्वा च सिद्धिं समधिगच्छति ॥
तेषां चापि न विद्यते संख्या च ऋषिसत्तमाः ॥ १३ ॥ तथापि प्रकटं तां स
म्यग् यथाज्ञानं यथाश्रुतं ॥ पृथिव्यां यानि लिंगानि तेषां संख्या न १५०
विद्यते ॥ १४ ॥ तत्रापि च प्रधानानि कथ्यंते च मया पुनः ॥ यत्स्मृ

त्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते मानवः क्षणात् ॥ १५ ॥ प्रधानेषु च यानीह
मुख्यानि च वदाम्यहं ॥ लिंगानि ज्योतिषां चात्र विद्यंते ऋषिसत्तमाः ॥ १६
तान्यहं कथयाम्यद्य श्रुत्वा पापं व्यपोहति ॥ सौराष्ट्रे सोमनाथं च श्री
शैले मल्लिकार्जुनं ॥ १७ ॥ उज्जयिन्यां महाकालमोंकारममरेश्वरं ॥
केदारं हिमवत्पृष्ठे डाकिन्यां भीमशंकरं ॥ १८ ॥ वाराणस्यां विश्वेश्वरं
त्र्यंबकं गौतमीतटे वैद्यनाथं चिताभूमौ नागेशं दारुकावने ॥ १९ ॥
सेतुबंधे तु रामेशं घुश्मेशं च शिवालये ॥ द्वादशैतानि नामानि प्रात
रुत्थाय यः पठेत् ॥ २० ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वसिद्धिफलं लभेत्
यं यं काममपेक्ष्यैव पठिष्यंति नरोत्तमाः ॥ २१ ॥ तस्य तस्य फला

शिव० १५१ वाग्निर्नविष्यतिनसंशयः॥एतेषांदर्शनादेवपातकंनैवतिष्ठति॥२२
॥कर्मक्षयोनवेत्तस्यतुष्टोयस्यमहेश्वरः॥ज्योतिषांचैवलिंगानिदृ
ष्टानिकृषिसत्तमाः॥२३॥तेषांचजननीगर्भवासोनैवभवेत्पुनः॥एते
षांपूजनेनैववर्णानांदूषणंस्मृतं॥नैवेद्यंचैवसंग्राह्यंभोजनीयंप्र
यत्नतः॥भुंक्तेसर्वाणिपापानितस्यनाशंयांतितत्क्षणात्॥२५॥ज्यो
तिषांचैवलिंगानांफलंवक्तुंनशक्यते॥एकंचपूजितंयेनषण्मा
संच[illegible]निरंतरं॥२६॥तस्यदुःखंनजायेतमातृगर्भसमुद्भवं॥छा
नयोनौयदाजातोज्योतिर्लिंगंचपश्यति॥२७॥तस्यजन्मभवेत्तत्र
विमलेसुकुलेपुनः॥सुकुलेजन्मसंप्राप्यधनाढ्योवेदपारगः १५१

२८॥शुभंकर्मततःकृत्वामुक्तिंयात्यनपायिनीं॥म्लेच्छोवाप्यंत्यजो
वापिषंढोवापिमुनीश्वराः॥२९॥द्विजोभूत्वालभेन्मुक्तिंतस्माद्दर्श
नंचरेत्॥ अतःपरंचतीर्थेषुस्थलेचैवाथकापुनः॥३०॥प्रधानानि
चवर्त्ततेतेषांनामानिवैतथा॥ज्योतिषांचोपलिंगानिश्रूयतांम
षिसत्तमाः॥३१॥सोमेश्वरस्ययल्लिंगमंधकेशमुदाहृतं॥मह्याः
सागरसंयोगेतल्लिंगमुपलिंगकं॥३२॥मल्लिकार्जुनसंभूतं
भृगुकच्छेथरूपकं॥महाकालस्ययल्लिंगंदुग्धेशमितिविश्रुतं
३३॥उँकारस्यतुयल्लिंगंकर्दमेशमितिस्वयं॥केदारेश्वरसंजा
तंभूतेशंयमुनातटे॥३४॥भीमशंकरसंभूतंभीमेश्वरइतिस्मृतं

शिव०
१५२

विश्वेश्वराद्वयज्ज्ञातं गुरवेश्वरविश्रुतं ॥ ३५ ॥ त्र्यंबकस्यचयश्चोक्तं
सिद्धेश्वर इति श्रुतं ॥ वैद्यनाथेश्वराज्ज्ञातं वैजनाथ इति स्वयं ॥ ३६ ॥
नागेश्वरसमुद्भूतं भूतेश्वरमुदाहृतं ॥ त्रिधिकासरस्वतीतीरे
दर्शनात्पापहारकं ॥ ३७ ॥ रामेश्वराद्वयज्ज्ञातं गुप्तेश्वरमुदाहृतं ॥
घुश्मेशाद्वैवयज्ज्ञातं व्याघ्रेश्वर इति स्मृतं ॥ ३८ ॥ एतानिचप्रधाना
निमुख्यतांचगतानिच ॥ अन्यान्यपिचमुख्यानिश्रूयतांमुनिस
त्तमाः ॥ ३९ ॥ गंगातीरेचमुख्यं तं घ्रास्तं केन विमुक्तकं ॥ कृतवासेश्व
रः साक्षाद्वतलुब्धोद्धदारकं ॥ ४० ॥ तिलभांडेश्वरश्चैवदशाश्वमे १५२
धएवच ॥ गंगासागरसंयोगे संगमेश्वर इति स्मृतः ॥ ४१ ॥ यमु

नातीरके यच्च गोधूमेश्वरएवच ॥ नीलेश्वर इति ख्यातो वृंदावनस
मीपगः ॥ ४२ ॥ भूतेश्वरोयथाप्रोक्तः सर्वार्थसाधकोनृणां ॥ नारीश्व
र इति ख्यातः ॥ कौशिक्यास्तुसमीपतः ॥ ४३ ॥ कटुकेश्वरनामासीत
वर्ततेगण्डकीतटे ॥ पूर्वेश्वर इति ख्यातः पुष्करस्यसमीपतः ॥ ४४ ॥
मंडकेश इति ख्यातः फल्गुतीरेसदाप्तुतः ॥ सिद्धनाथेश्वरश्चैव
दर्शनात्सिद्धिदोनृणां ॥ ४५ ॥ दूरेश्वर इति ख्यातः पतनेचोत्तरेतथा
मृगेश्वरश्चनाम्नावै वैजनाथस्तथैवच ॥ ४६ ॥ नर्मदातीरके संति
तेषांसंख्यानविद्यते ॥ साचरुद्रस्वरूपाहि दर्शनात्पापहारकाः
४७ ॥ तत्रस्थितास्त्वयेकेचित्पाषाणाःशिवरूपिणः ॥ तथापि

रे०
१५३ पि संप्रवक्ष्यामि यथा तानि मुनीश्वराः ॥ ४८ ॥ आवर्त्तेश्वरनामा हि वर्त्ते
तेपापहारकः ॥ पद्मेश्वर इति ख्यातः सिद्धेश्वरस्तथैव च ॥ ४९ ॥ कुसुमे
श्वरश्च तत्रैव कुमारेश्वर एव च ॥ पुंडरीकेश इति ख्यातो मंडपेश्वर ए
व च ॥ ५० ॥ तीक्ष्णोग्रा नाम तत्रासीत् दर्शनात्पापहारकः ॥ धुंधुरेश्वर
नामापि वर्त्तते नर्मदातटे ॥ ५१ ॥ शूलेश्वर इति ख्यातः कुंभेश्वरस्तथा
पि च कुबेरेश्वर नाम्ना वै विख्यातो नु वनत्रये ॥ ५२ ॥ ततः सोमेश्वरो
देवो नीलकंठ इति स्वयं ॥ मंगलेशू इति प्रोक्तो मंगलाय ततं नमः
तः ॥ ५३ ॥ ततश्च नंदिको देवो ड स्याकोटिनिवारकः ॥ नंदिकेशं च य १५३
श्चैव पूजयेत्परया मुदा ॥ ५४ ॥ तस्य तस्याखिला सिद्धिर्भविष्यति

न संशयः ॥ तत्र तीरे च यः स्नाति तस्य पापं विनश्यति ॥ ५५ ॥ ऋषय ऊ
चुः ॥ एवं माहात्म्यं कथं तत्र कथ्यतां वत्स याधुना ॥ सूत उवाच ॥ सम्य
गुक्तं त्वया विप्राश्च कथयामि यथा श्रुतं ॥ ५६ ॥ पुरा युधिष्ठिरेणैव पृष्टश्च
ऋषिसत्तमः ॥ रेवायाः पश्चिमे तीरे कर्णिकी नाम वै पुरी ॥ ५७ ॥ तत्र द्वि
वरः कश्चित्तत्रत्यकुलसंभवः ॥ काश्यपागतश्च पुत्राभ्यां अर्प्पयि
त्वा सपत्निकां ॥ ५८ ॥ कदाचित्स मृतस्तत्र पुत्राभ्यां च कृतं तदा ॥ त
दा यं चैव कृत्यं च संपाद्य पुत्रकावुभौ ॥ ५९ ॥ पत्नी च पालयामास
पुत्रौ पुत्रहितैषिणी ॥ पुत्रौ परिणायित्वा वै वित्तं किंचिद्धनं तदा ॥ दे
स्त्रीयं च रक्षितं किंचित्क्रियत्कालं स्थिता तदा ॥ कदाचित्स्त्रियणा

सापुण्यंचविविधंतया॥५१॥कृत्वाप्राणान्नमुच्येतकष्टंदृष्ट्वाथपुत्र॰
कोऽभवत्तुमतिरंतत्रकिंनूनंविद्यतेतव॥५२॥यन्न्यूनंप्रियतांमात
स्तदावांकरवावहै॥इत्युक्तंचतयातत्रन्यूनंविद्यतेवक॥५३॥तदेव
क्रीयतेचदेवसुखेनमरणंभवेत्॥ज्येष्ठपुत्रश्चयश्चासीत्तेनोक्तंक
थ्यतेतया॥५४॥तयाचप्रार्थितंह्येनतत्पुरामेमनसस्थिता॥कारणं
गंतुंतथानासीदिदानींमीयतेपुनः॥५५॥ममास्थिनित्वयापुत्र
क्षेपणीयान्यतंद्रितः॥गंगाजलेप्लुतंनेयत्नविप्यतिनसंशयः॥
इत्युक्तेचतयापुत्रवचनंवेदमब्रवीत्॥मातस्त्वयासुखेनैवप्राणा
स्त्याज्यानसंशयः॥५७॥नवकार्यंपुराकृतापश्चात्कार्यंमदीयकं

इतिहस्तेवचोदत्वायावत्सुतोगृहंगतः॥५८॥तावत्साचमृतातत्रहरि
स्मरणतत्परा॥तस्याश्चैववचयत्कृत्यंतत्सर्वंसंविधायवै॥५९॥मा
सिकंचैवकृत्वातुगमनायप्रचक्रमे॥द्वयोश्रेष्ठतमोयोवैसुवादो
नामविश्रुतः॥६०॥तदस्थीनिसमादायनिस्सृतस्तीर्थकाम्यया॥सं
गृह्यसेवकंकंचित्तेनैवसहितस्तदा॥६१॥आश्वास्यनार्यांपुत्रां
श्चमातुःप्रियचिकीर्षया॥श्राद्धदानादिकंसोऽन्यंकृत्वाविधिमनुत्त
मं॥६२॥मंगलस्मरणंकृत्वानिर्जगामद्विजःस्वयं॥तद्दिनंयोजनं
गत्वावसतिंग्रामकेऽस्तुते॥६३॥द्विजगेहेतदाकृत्वासंध्यादिविधि
पूर्वकं॥यामिनीचगतातत्रमूर्ध्नीनंवयसंमता॥६४॥सेवकेनत

त्रिव०
१५५

दायुक्तो ब्राह्मणः संस्थितस्तदा ॥ स्तवादि कृतवांस्तत्र हरेरद्भुतक
र्मणः ॥ ६५ ॥ एतस्मिन् समये तत्र वाह्यं यं वा न वत्सदा । गौश्चैवागव
तत्रस्थं गणो वध्वितां शुभा ॥ ६६ ॥ एवं वै ब्राह्मणस्तत्र ह्याऽगामव
दिगतिः । प्रियगो क्षुधानैव ऽस्तुक्ता वत्समानयत ॥ ६७ ॥ दोहनार्थं
समाहूय स्त्रियं शीघ्रतरं तदा ॥ वत्सं कीलेस्वयं बध्नुं यत्नं चैवाक
रोत्तदा ॥ ६८ ॥ वत्सोपि कर्पमालाश्च पादेन पादपीडनं । चकार ब्राह्म
णस्यैव ब्राह्मणः क्रोधमूर्छितः ॥ ६९ ॥ वत्सं च ताडयामास रूपेण
दृढतरं तदा ॥ वत्सोपि पीडितस्तेन नऽगंतश्चैवान वत्तदा ॥ ७० ॥ दुग्ध्वा १५५
तु मचिंतोनैव क्रोधेन च द्विजन्मना ॥ गोर्दुःखं तु महन्नात्रारोद

नं चाकरोत्तदा ॥ ७१ ॥ दृष्ट्वा वत्सरुदंतं तस्या वत्सो वाक्यमथाब्रवीत ॥ कथं च
रुघ्ते मातः किं दुःखं तेऽद्युपस्थितं ॥ ७२ ॥ पुत्रस्य वचनं श्रुत्वा गोश्च वाक्य
मुपाददे ॥ श्रूयतां पुत्र मे दुःखं वत्कुंभ क्रोम्यहं न हि ॥ ७३ ॥ दुष्टेन ताडितस्त्वं
च तेन दुःखं ममाप्यभूत ॥ तद्वचश्च तदा श्रुत्वा वत्सश्च वचनं पुनः ।
७४ ॥ किं कर्तव्यं धिगंतव्यं कर्म वध्नावयं यतः । कृतं चैव यथा पूर्वं भु
ज्यते च तथा पुनः ॥ ७५ ॥ एतद्देशे यथा जातायदि छसितयाऽऽकरु । ह
संश्चक्रीयते कर्मरुदंश्च परिभुज्यते ॥ ७६ ॥ दुःखदाता तदा नास्ति
सुखदाता न कश्चन ॥ अहं चापि करोम्यत्र मिथ्याज्ञानं न दुष्यते
७७ ॥ सुखं च जायते तेन दुःखं तेनापि संभवेत ॥ तस्माच्च पूज्य

तेकर्मसिर्वंचिकर्मणिस्थितं ॥७८॥ त्वंचैवाप्यहंचैवस्वमेजीवादयश्चये
तेसर्वेकर्मणावध्दानशोच्याःकर्हिचित्त्वया ॥७९॥ एवंवचस्तुपुत्रस्यश्रु
त्वागौरब्रवीदिदं ॥ वत्ससर्वंविजानामिकर्माधीनाःप्रजाःस्वयं ॥८०॥
तथापिमाययाग्रस्तादुःखंप्राप्नोम्यहंपुनःरोदनेचतथाकृत्वादुःख
शांतिर्नविन्दसि ॥८१॥ इत्येतद्वचनंश्रुत्वामातरंवाक्यमब्रवीत् ॥ यद्ये
वंचविजानासिपुनःश्चरोदनंकथं ॥८२॥ कृत्वाचसाध्यसेकिंचतस्मा
दुःखंत्यजाधुना ॥ एवंपुत्रवचःश्रुत्वामाताचैवाब्रवीदिदं ॥८३॥ मम
दुःखंनदृश्यतेह्यद्यदादुःखंनयाविधंनवेद्म्यत्रासिनास्येवदुःखदास्या
मिवेदहं ॥८४॥ यथाचब्राह्मणाश्चैवमननिमित्तास्यतेस्वयं ॥ पुत्रजन्मेच

यद्दुःखंईदृशंतद्भवेत्पुनः ॥८५॥ ज्ञातश्चैवंमयापुत्रश्रृंगेणैवहनिष्य
ते ॥ हतस्यजीवितंसद्योहास्यतेनात्रसंशयः ॥८६॥ इत्युक्तस्तुपुत्रर्वश्रो
मातरंवाक्यमब्रवीत् ॥ प्रथमंकृतंकर्मतत्फलंभुज्यतेधुना ॥८७॥ अ
स्यचब्रह्महत्यायामातःकिंप्राप्स्यसेपुनः ॥ मारितश्चसुतमातमार्यि
तांत्वंवृथाकृथाः ॥८८॥ श्रुत्वेनप्राप्यतेस्वर्गोदुष्टेनपततेपुनः ॥ समा
प्यांचनवेज्जन्मक्षयेमुक्तिरवाप्यते ॥८९॥ कदापिकर्मणोनाशोतस्य
भोगःप्रजायते ॥ तस्मात्त्वपुनरेवत्वंमाकर्मकर्तुमुद्यता ॥९०॥ अहंकः
पुत्रत्वंतेद्यत्वंमाताकृतएवच ॥ कमाताकःपितावुद्धिःस्वामीकाचक
लेवरं ॥९१॥ नकोपिकस्यचास्तीहसर्वेपिस्वकृतंभुजः ॥ एवंज्ञात्वात्वं

शिव०
२५१

यामातदुःखंत्वात्यंश्रुत्वंकुरु ॥९२॥ पुत्रवाक्यंपुनःश्रुत्वावचनंचाब्रवी
दिदं ॥ एवंजानाम्यहंपुत्रमायाबलवतीप्रभोः ॥९३॥ अहंत्वजानामितां
मायांमायामांनःस्वजत्यसौ ॥ तदुःखंचमयादृष्टंतदुःखंदृष्टंममपु
नश्चब्रह्मस्वरूपायानाम्नायत्रमवेदिह तल्लिलंचमयादृष्टंहत्वाचैव
गमिष्यति ॥९५॥ द्विजपुत्रंतदाहत्वात्वयाममंगंनविष्यति ॥ पश्चाद्वै
वपुनःश्वेतमानिज्ञातमिदंध्रुवं ॥९६॥ इत्येतद्वचनंश्रुत्वावसेनो
क्तंनकिंचन ॥ तयोस्तदद्भुतंश्रुत्वापांथोद्विजस्तया ॥९७॥ इ
दंदृष्टमयाप्रातर्गंतव्यंपुनरेवहि ॥ ॥ इति २५१

प्रातःकालेतदाजातेगृहस्वामीसमुत्थितः ॥ किमर्थंसुप्यतेपांथप्राप्त
कालोत्रवेदिह ॥१॥ तेनोक्तंश्रूयतांब्रह्मन्नुत्थितामुहूर्तेचगम्यते ॥ व्य
थाचपरिवर्त्तेतन्नारीरेसेवकस्यच ॥२॥ इत्येवंचमिषंकृत्वासुप्तापपु
रुषस्तदा ॥ होहनस्यतदाकालेब्राह्मणःपुत्रकेप्रति ॥३॥ मयात्वगम्य
तेपुत्रकार्यार्थंकुत्रचित्पुनः ॥ पुत्रःसमुत्थितस्तत्रवत्संचमुक्तवांस्त्व
दा ॥४॥ मातावचतस्यदेहार्थमाजगामस्वयंतदा ॥ द्विजपुत्रस्तदावत्सं
बध्वंतुकीलेतताडयत् ॥५॥ बंधनार्थंयदानीचैर्जातोयंद्विजबालकः
पुनर्गौश्चितदाकुद्धाश्रृंगेणताडयच्चतं ॥६॥ मर्मणिताडितःसोपिमृ
त्युंप्राप्यपपातह ॥ लोकाश्चमिलितास्तत्रगवाबालोपिहंसितः ॥७॥
ता

शिव०
१५८

जलं जलवदं तस्तेपि श्रद्धायेच संस्थिताः ॥ यत्नश्चकीति यावत्तावद्दी
लोमतस्ततः ॥ ८ ॥ मृते च बालके तत्र हाहाकारो महानभूत ॥ किंकरोति
तदागां च ताडयित्वा प्रमोचसा ॥ ९ ॥ गौश्चैव श्वेतवर्णाभूत्तदा रूपमाद्य
दृश्यत ॥ अहो च दृष्ट्वा तां लोकाश्चुकुशुश्च परस्परं ॥ २० ॥ ब्राह्मणश्च तदा
पांथः दृष्ट्वाश्चर्यं विनिर्गतः ॥ यत्र गौश्च गता तत्र तामनु ब्राह्मणो गतः
२१ ॥ ऊर्ध्वपुच्छं तदा कृत्वा शीघ्रगा नर्मदां प्रति ॥ आगत्य नंदिकस्यास्य
समीपे नर्मदाजले ॥ २२ ॥ त्रिवारं मज्जयित्वा तु श्वेतत्वं च गता हि सा ॥ य
थागतं गता सा च ब्राह्मणो विस्मयं गतः ॥ २३ ॥ अहो धन्यतमं तीर्थं १५८
ब्रह्महत्यानिवारकं ॥ स्वयं च मज्जितस्तत्र ब्राह्मणः सेवकस्तदा ॥ २४

मज्जयित्वागतौ तौ च प्रशंसंतौ नदीं तदा ॥ मार्गे च मिलिता काचित्सु
दरी रूपणान्विता ॥ २५ ॥ तयोक्तं त्वं कुतो यासि सत्यं ब्रूहि ममाग्रतः ॥
एवं वचस्तदा श्रुत्वा द्विजेनोक्तं यथातथं ॥ २६ ॥ पुनश्चायं द्विजस्तत्र त
योक्तः स्थीयतां त्वया ॥ तयोक्तं च समाकर्ण्य स्थितः । किं कथ्यते वद ॥ २७
सावाद पुनरेवाह ब्राह्मणं सुंदरी तदा ॥ त्वया दृष्टं स्थलं यच्च तत्रास्थिनि
क्षिपाधुना ॥ २८ ॥ साक्षाद्दिव्यमयं देहं यत्त्वया प्राप्स्यसि सद्गतिं ॥ वैशाखे
चैव संप्राप्ते सप्तम्यां च दिने शुभे ॥ सितपक्षे सदा गंगा आयाति द्वि
जसत्तम ॥ अद्यैव सप्तमी सा च गंगाहं यामि तत्र वै ॥ २९ ॥ इत्युक्त्वांत
र्दधे देवी द्विजोपि परिवर्जितः ॥ आगत्यास्थि क्षिपेद्यावत्तावन्माता

शिव० १५० मद्दृश्यत ॥ २१ ॥ दिव्यदेहत्वमापन्ना दत्वाशिषं दिवं गता ॥ धन्यासि कृत
कृत्यासि पावितं च कुलं त्वया ॥ २२ ॥ धनधान्यं तथा चायुर्वंशश्च वर्द्ध
तां तव ॥ इत्याशिषं पुनर्दत्वा गता सा स्वसुतं मां गती ॥ २३ ॥ ब्राह्मणश्च पु
नश्चात्र क्षिप्यास्थीनि गह्वरे गतः ॥ तद्दिनं हि समारभ्य प्रसिद्धं तीर्थ
मुत्तमं ॥ २४ ॥ नंदिकेशसमीपे तु कृत्वा स्नानं तु तत्फलं ॥ प्राप्यते नात्र
संदेहा मरुतांव वनादिह ॥ २५ ॥ ब्राह्मणी ऋषिका नाम बाला वैधव्य
मागता ॥ पार्थिवं पूजयित्वा तु तपस्तेपे सुदारुणं ॥ २६ ॥ तद्दानंदी
समायातः पार्थिवः ॥ शंकरः स्वयं ॥ प्रसन्नश्च तया नत्र ह्यंशेन स्था १५०
पितस्तदा ॥ २७ ॥ गंगापि च प्रसन्नासीत् प्राह साध्वी नराधुना मद्वर्थं

चैव वैशाखे दिने मे कं त्वया पुनः ॥ २८ ॥ सामीप्यं करणीयं वै तथेनि च स्व
यं वचः ॥ तद्दिनं हि समारभ्य इदं शं तीर्थमुत्तमं ॥ २९ ॥ तत्र स्नातो नरः स
कू म्यक्पापैश्च मुच्यते ध्रुवं ॥ एतत्ते च समाख्यातं यत्पृष्टोहं ऋषिश्वराः
३० ॥ ६

पुनश्च कथ्यतां सूत लिंगानि सन्नमानि
च ॥ सूत उवाच ॥ व्यासेश्वरश्च विख्यातः शुकेशश्च तथैव च ॥ १ ॥ नंदीश्व
र विख्यातो ॐकारेशस्तथैव च ॥ सुरेश्वरश्च विज्ञेयो भूतेश्वर ईति स्वयं
२ ॥ संगमेश्वरस्तथा प्रोक्तो महापातकनाशनः ॥ तश्चतम्निकातीरे कु
मारेश्वर एव च ॥ ३ ॥ सिद्धेश्वरश्च विख्यातो नरेश्वरस्तथैव च ॥ रामेश्वर

त२

पुनः प्रोक्तो दर्शनात् पापहारकः ॥४॥ हुंडेश्वरस्तथा प्रोक्तो कोकंनकेश्व
रपरो मतः । नंदेश्वरस्तथा पंचपुंजेशश्च तथापि हि ॥५॥ पूर्णायां पूर्ण
को नाम वीरेश्वरस्तथा पुनः ॥ गोदातीरे कपालेशाव केचनाश्च तथैव च
६॥ धौतपापेश्वरः साक्षाद्दर्शनपरमेश्वरः ॥ भीमेश्वर इति प्रोक्तः स्वयं
श्वरस्तथापि हि ।७ नंदेश्वरश्च विज्ञेयो ज्ञानदो लोकपूजितः ॥ त्र्यंबके
स्तत्रिकायां तु गोकर्णेशस्तथापि च ॥८॥ नारुकेश्वर महापुण्यो रामे
श्वरस्तथापि हि । विमलेश्वरनामायः कंटकेश्वर एव च ॥९॥ पूर्वसाग
रसंयोगे धनुकेशस्तथैव च चंद्रेश्वरश्च विज्ञेयश्च इंद्रकांतिफलप्रदः
१०॥ पश्चिमसागरे चैव सिद्धेश्वरः स्वयं स्थितः विल्वेश्वरश्च विख्या

तो ऽंधकेशस्तथैव च ॥११॥ यत्र वैवांधको दैत्यहतश्च शंकरेण च ॥
स्वयं स्वरूप मंत्रेश नधृत्वा सच पुरः स्थित ॥१२॥ आरण्येश्वर विख्यातो
लोकानां सुखदः सदा कर्दमेश्वः परः प्रोक्तः कोटीशश्चार्बुदाचले
१३॥ अचलेश्वरश्च विज्ञेयो बहूनां दुःखहा मतः ॥ नागेश्वरश्च कौ
शक्याः तीरे तिष्टति नित्यशः ॥१४॥ अनंतेश्वरः संप्रोक्तः कल्याण
सुखभाजनं योगेश्वरश्च विख्यातो नंद नामा हरः स्वयं ॥१५॥ वंडी
श्वरश्च यः प्रोक्तः संगमेश्वर एव च तस्यैव पश्चिमतीरे गोतमेश्वर
एव च ॥१६॥ पूर्वस्यां दिशि यानीह तानीह कथयामि ते दक्षिणस्यां
दिशि काश्विरत्नेश्वर इति स्वयं ॥१७॥ लोकानामुपकारार्थमनुस्व

श्रि०द० यामुखायचश्रादुर्भूतः स्वयंदेवसहनाद्दृष्ट्वा सुजीविते ॥१८॥ सएवत्रोक
१६१ रः साक्षादृष्टेन स्वयमेव हि ऽस्येवं वचनंतस्य श्रुत्वातु परमर्षयः ॥१९॥
ऊचुश्च वचनंतत्र कथयमत्रीश्वरोहरः ॥ उत्पन्नः परमा देवस्त्वं कथय
सुव्रत ॥२०॥ सूत उवाच ॥ साधु पृष्टमृषिश्रेष्ठाः कथयामि शृणुतां कथां
यां कथां परमां श्रुत्वा पातकैर्मुच्यते ध्रुवं ॥२१॥ दक्षिणस्यां दिशि यत्र
काम्यदं नाम वैवनं ॥ विख्यातं च मुनिश्रेष्ठाः तपसो हितदं नृणां ॥२२॥ तत्र
चब्रह्मणः पुत्रोह्यत्रिर्नामा ऋषिः स्वयं ॥ तपस्तपति यः साक्षादनुसू
यासमन्वितः ॥२३॥ पूर्वं कदाचिद्दैवेव घना वृष्टिर्न भूत्तदा ॥ शतवा १६१
र्षिकी तु दैवाच्च दुःखिताः प्राणिनस्तदा ॥२४॥ जलेनैव पृथिव्यां तु

दृश्यते मुनिसत्तमाः ॥ वृक्षाः शुष्कास्तदा सर्वे पल्लवानफलानि ह
स ॥ नीसार्थं न जलं क्वापि दृश्यते दुःखितो ऋषि ॥ सार्द्रपर्णानि लब्ध्वै
तरवरा वातादिशीर्णा दृश्या ॥२६॥ आवर्त्तं चैव भूतानां दृष्ट्वा च ऋषिस
त्तमः ॥ साध्वी चैवाब्रवीद्देवि मया दुःखं न सह्यते ॥२७॥ समाधौ च विली
नोऽभूदासने संस्थितः स्वयं ॥ प्राणायामं त्रिरावृत्तं कृत्वा मुनिवरस्त
दा ॥२८॥ ध्यायती स्म परंज्योतिरात्मस्थमात्मना वसः ॥ स्वामिनिध्या
नलीने च त्रिशाव्यास्तं दृष्ट्वा तो गताः ॥२९॥ अन्नं विना तदानेतुमुत्का
ते चगताः ॥ क्षणान्ते ॥ तदैकाकिनी जाता सा सेवयामास तं मुदा ॥३०
पार्थिवं सुंदरं कृत्वा मंत्रेण विधिपूर्वकं ॥ मानसे रूपचारैश्च पूजयि

शिव.
१६२

त्वाच्छिवंपुरः॥३१॥संस्थाप्यस्वामिनंचैवसेवयामाससैवतदा।बद्धांज
लिपुटोभूत्वाप्रकम्प्यस्वामिनंशिवं॥३२॥दंडवत्प्रणिपातेनप्रतिप्र
क्रमणेनतदा।दैत्याश्चदानवाःसर्वेदृष्ट्वातुसुंदरींतदा॥३३॥विकलाश्च
भवंस्तत्रतेजसादूरतःस्थिताः॥अत्रेश्चतपसश्चैवअनुसूयाविशि
ष्यते॥३४॥यावत्कालंतुसादेवीपरिचर्यांचकारसा॥तावद्दंपतीतदात
चनान्यःकश्चित्पुरःस्थितः॥३५॥एवंजातेतदाकालेअत्रिश्चऋषि
सत्तमः॥ध्यानेनचपरमेणैवनाबुध्यतकिंचन॥३६॥अनुसूया
पिसाध्वीस्वामिनंवाशिवंतथा॥नेजनान्यत्परंकिंचिज्जानतीवस्म
सासती॥३७॥तस्यैवतपसासर्वेतस्याश्चभजनेनच॥देवाश्चऋषय १६२.

श्चैवगंगाद्याःसरितःस्तदा॥३८॥विस्मयंपरमंगतादर्शनार्थंसमाय
युः॥तयोस्तदद्भुतंदृष्ट्वाह्यूचुस्तेचपरस्परं॥३९॥उभयोःकिंविशिष्टंचत
पसोभजनस्यच॥अत्रेश्चैवतपःप्रोक्तमनुसूयाभजनंतथा॥४०॥
एतत्सर्वंचतद्दृष्ट्वाऊचुर्वैभजनंवरं॥ईदृशंचऋषिभिश्चैवदुःकरंतुतपः
कृतं॥४१॥एतादृशंतुकेनापिननवेत्स्यन्तदृश्रुवन्॥धन्यायंचतथाध
न्याआवाभ्यांक्रियतेपुनः॥४२॥एतादृशंश्रुतंचैवक्रियतेकेनसांप्रतं
तयोरेवंप्रशंसांचकृत्वातेतुयथागतं॥४३॥गतास्तेचतदातत्रगंगांप
गिरिशंविना॥गंगाचभजतेप्रीतासाध्वीधर्मविमोहिता॥४४॥एनांचै
वोपकारंचकृत्वागच्छाम्यहंपुनः॥शिवोपिध्यानवशोवेगतोनेवकृ

शिव० १६ पांविना ॥४५॥ एवंवक्रियमालोच्य यज्ञातंस्कयतामितिपंचाशत्वत्तथावा
त्रचत्वारिंऋषिसत्तमाः ॥४६॥ वर्षाणिचगतान्यासन् वृष्टिर्नैवाभवत्त
दाथावश्याप्यत्रिगोत्रेवंतपसाध्यानमाश्रितं ॥४७॥ अनुसूयातदानै
वगृह्णामीतीपणाकृता ॥ कदाचिच्चऋषिश्रेष्ठोह्यत्रिर्ब्रह्मविदांवरः
४८ ॥ जाग्रतश्चजलंदेहीत्युवाचचप्रियांप्रति ॥ सापिसाध्वीस्वयंपंच
गृहित्वाथकमंडलुं ॥४९॥ जगामवचनेतत्रजलंचनीयतेकुतः ॥ किंक
रोमिक्कगच्छामिकुतानीयतवैजलं ॥५०॥ इतिविस्मयमापन्नांदृष्ट्वा
गंगासरिद्वरा ॥ तामनुव्रजतेयावत्साब्रवीत्तदाहितां ॥५१॥ प्रसन्ना १६
स्मिचतेदेविनवाज्ञांचकरोम्यहं ॥ तद्वचश्चतदाश्रुत्वाऋषिपत्नीव

चःस्वयं ॥५२॥ कात्वंकमलपत्राक्षिकुतोवात्वंसमागता ॥ इत्युक्तेचवत
यातत्रगंगावाक्यमथाब्रवीत् ॥५३॥ गंगा उ० ॥ स्वामिनःसेवनंदृष्ट्वा
शिवस्यचतथैवच ॥ साध्विधर्मंचितेवीक्ष्यस्थितास्मितववसंनिधौ ॥५४
अहंगंगासमायाताज्जनात्रेश्रुचिस्मितेवरंवृणुतावदहंज्ञातायदि
च्छसिवृणुयत्तत् ॥५५॥ इत्युक्तेगंगयासासाध्वीनमस्कृत्वापुरःस्थिता ॥ उ
वाचचजलंदेहिप्रसन्नासिममाधुना ॥५६॥ इत्येतद्वचनंश्रुत्वागर्त्तं
कुर्वितिसाब्रवीत् ॥ शीघ्रंतयाचतत्कृत्वास्थितंचक्षणमात्रतः ॥५७॥
तत्रसाहिप्रविष्टाचजलरूपमनुत्तदा ॥ आश्चर्यंपरममत्वाजलंच
गृहितंतया ॥५८॥ उवाचवचनंह्येतत्लोकानांसुखहेतवे ॥ यदित्वंच

शिव० १६४ प्रसन्नामेक्षया च वर्त्ते त्वमयि ॥ ५९ ॥ तावत्त्वया च स्थातव्यं यावत्तत्स्वामी स
मागच्छेत ॥ गंगोवाच तदा तां च मया च स्थीयतेत्तदा ॥ ६० ॥ यदा त्वं मा समा
गस्य फलदास्यसि मेनघ ॥ इत्युक्ते च तया तत्र ह्यनयापि कृतं तथा ॥ ६
गृहीत्वा च जलं तत्र दुर्लभं सर्वदेहिनां ॥ आनीय स्वामिने दत्तं दत्वा च
पुरतः स्थिता ॥ ६२ ॥ ऋषिश्चापि जलेनैव बह्वाचम्य विधिपूर्वकं ॥ पपौ ज
लं शुभं तच्च पीत्वा सुखमवाप ह ॥ ६३ ॥ सुखमासंतिकं लब्ध्वा परं विस्म
यमागतः ॥ अहो नित्यं जलं यच्च पीयते तज्जलं न हि ॥ ६४ ॥ इत्थं विचा
र्य तेनैव परितश्चावलोकितं ॥ शुष्कान्वृक्षांस्तथा लोक्य दिशो रू १६४
क्षतरास्तथा ॥ ६५ ॥ उवाच तामृषिश्रेष्ठ नजातं वर्षणं पुनः ॥ तत्कुतः

४तं८

त्वत्समाकल्पनाथेनेति प्रियात्तदा ॥ ६६ ॥ तामुवाच पुनः सोपि जलं नीतं
तस्त्वया इत्युक्ते च तदा तेन विस्मयं परमं गता ॥ ६७ ॥ निवेद्यते मया चेद्दे
तदोलक्षणं भवेन्मम ॥ निवेद्यते यदा नैव व्रतं भंगो भवेन्मम ॥ ६८ ॥ नोभयं
च यथा स्यात्तन्निवेद्यं तत्तथा मया ॥ इति यावद्विचार्यैव तावत्स प्राह पुनः
पुनः ॥ ६९ ॥ उवाच श्रूयतां स्वामिन्यज्जातं कथयामि ते ॥ अनुसूया उ
वाच ॥ शंकरस्य प्रतापाच्च तवैव पुण्यतस्तथा ॥ ७० ॥ गंगा समागता त्रैव
तदीयं तु जलं शुभं ॥ एवं वचस्तदा श्रुत्वा मुनिर्विस्मितमानसः ॥ ७१ ॥ उ
वाच सुंदरि त्वं च सत्यं वायव्यकीमकं ब्रवीषि च यथार्थं त्वमन्यं न दुर्ल
भं त्विदं ॥ ७२ ॥ असाध्यं योगिभिर्यच्च देवैरपि सदा शुभे ॥ तत्त्वैवाच

श्रीव०
१६५

कथंजातंविस्मयोपरमोमम॥७३॥ यद्येवंदृश्यतेदेवैतन्मन्येहंनचा
न्यथाइतितस्यवचःश्रुत्वास्वामिनोवचनेपुनः॥७४॥ आगम्यतोत्वया
नाथदृष्टुमिछानवेद्यदिइत्युक्तातुममादायगतायत्रसरिद्वरा॥७५॥
दर्शयामासतोतत्रगर्त्तेचसंस्थितास्वयंतत्रगत्वाऋषिश्रेष्टाः॥गर्त्ते
चजलपूरिते॥७६॥ आकंठंसुंदरंदृष्ट्वाधन्येयमितिचाब्रवीत्तर्किमदी
यंतपश्चैवकिमन्येषांपुनस्तया॥७७॥ स्तुत्वास्तुत्वाचसंस्नातःसुन
गदुर्लभेजलेआचम्यपुनरेवात्रस्तुतिंचक्रेपुनःपुनः॥७८॥ अनुसूया
पिसस्नापन्नासुंदरेचजलेतदानित्यंकृत्वापुनःसापिस्मापिचैवतथा १६५
पुनः॥७९॥ तदोवाचपुनर्गंगागम्यतेचमयाधुनाइत्युक्तेचपुनःसा

ध्वीतामुवाचसरिद्वरां॥८०॥ यदिप्रसन्नादेवेशोयदास्तिचकृपामयिमह
तांचस्वगावश्चनांगीकृत्यपरित्यजेत्॥८१॥ यद्यपित्वांसम्यक्कृत्वाअ
सम्यकुर्वाणवेदिहतथात्वंचकृपांकर्त्तुमर्हसिमेसरिद्वरे॥८२॥ इत्युक्त्वा
प्रणिपत्यैवस्तुत्वास्तुत्वापुनःपुनः।अत्रिरेवाथगत्वासुंकृत्वास्तवनमु
त्तमं॥८३॥ यथाचेचपुनर्गंगांकृपांकुरुममोपरितामुवाचपुनःसाध्वी
त्वयोस्थेयंतपोवने॥८४॥ ऋषिश्चापितथाचात्रस्थेयंचैवसरिद्वरेतदी
यंतद्वचःश्रुत्वागंगावाक्यमथाब्रवीत्॥८५॥ शंकरार्चनसंभूतंफलंवर्ष
स्यचदेहिस्वामिनश्चफलंचैवयच्छेसपूजनोद्भवं॥८६॥ तदास्यास्से
वरारोहेलोकानामुपकारणात्यथादानेनमेतुष्टिःस्नानेनैवाथ

शिव०
१६६

वापुनः ॥८७॥ यत्नैर्वापिवायोगैर्यथा पातिव्रतेन ॥ पतिरंतां यया दृष्टा
मनसः श्रीगणं भवेत् ॥८८॥ तथा न तुष्यते देवि यथा साध्वीप्रदर्शनव ॥
मम्मापि पापनाशो वै दृष्ट्वा पातिव्रतं प्रिये ॥८९॥ तस्मात्त्वयादि लोकस्य हि
तार्थं त्वं प्रयच्छसि तस्मात्त्वस्थिरतां यास्यसि यदि कल्याणमिच्छसि ॥९०॥
इत्येवं वचनं श्रुत्वा लाददत्तौ वर्षं समुद्भवं ॥ महतां च स्वभावोस्ति परेषां हित
मावहेत् ॥९१॥ सुवर्णा तत्र वै हृष्टं च दनेक्षुरसस्तथा ॥ आत्मानं पी
डयित्वा परेषां मुपकारके ॥९२॥ मनोलग्नं भवेल्लग्नं नात्र कार्या वि
चारणा ॥ पार्थिवरूपके ऽनुस्थितो यो वै तदा स्वयं ॥९३॥ प्रसन्नोस्मि १६६
वरं ब्रूहि प्रिये प्रियतरासि मे पंचवक्त्रादिसंयुक्तो हरं प्रेक्ष्य सुविस्मि

तो ॥९४॥ यदि प्रसन्नो देवेशः प्रसन्ना जगदंबिका ॥ तस्मात्त्वं च वने दे
वलोकानां सुखदो भव ॥९५॥ तिष्ठ त्वं पूजया देवलोकानां सुखकार
णात् ॥ सुप्रसन्ना यदा गंगा तदा चैव महेश्वरः ॥९६॥ उभौ तौ च स्थितौ तत्
त्र यत्रासीदृषिसत्तमः ॥ अत्रीश्वरश्च नामासीदीश्वरः परदुःखहा ॥९७
॥ गंगा चापि तदा तत्र स्थिता गर्तेष्ववामया ॥ न दिनं हि समारभ्य तत्रा
सृष्टं जलं ॥९८॥ हस्तमात्रं च तदूर्ध्वमुदकं चाक्षयं तदा ॥ तत्रैव रूप
योद्दिव्याः समाजग्मुः सहांगनाः ॥९९॥ तीर्थानि यानि ये सर्वे ते सर्वे
च समागताः ॥ यवाश्च व्रीहयश्चैव फलानि विविधानि च ॥१००॥ त
त्रासंश्च मुनिश्रेष्ठाः वनं कामफलप्रदं ॥ सर्वर्तुरूपयश्चैव यस्तया

शि॰ व॰ १६९ गपरायणाः ॥ १८ ॥ कमीनिस्तेश्वरं तुष्टाविष्टिं चक्रुः सदाशुभं ॥ आ
नंदं परमं लोके यच्छते व्रतमुत्तमुत्तमं ॥ १९ ॥ अत्रीश्वरस्य माहात्म्यं
श्रुत्वा कल्याणमाप्नुयात् ॥ ॥ इति श्री

श्रूयतामृषयश्रेष्ठाः कथां पापप्रणाशिनीं ॥ व्यासस्यैवमुखाच्छ्रुत्वा
कथयामि यथाश्रुतं ॥ १ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ सूत जानासि सकलं वस्तुव्या
सप्रसादतः । त्वया ज्ञातं न विद्येत तस्मात्त्वां पृच्छामहे वयं ॥ २ ॥ लिंगं च पू
ज्यते लोके स्तत्त्वया कथितं च यत् ॥ तत्रथैव नवान्यदा कारणं विद्य
ते त्विह ॥ ३ ॥ सूत उवाच ॥ कल्पभेदकथां चैव श्रुत्वा चैव मया पुनः । त १६९

देवकथयाम्यद्य श्रूयतामृषिसत्तमाः ॥ ४ ॥ पुरा दारुवने जातं यद्वृत्तं
तु द्विजन्मनां ॥ तदेव श्रूयतां सम्यक् कथयामि यथाश्रुतं ॥ ५ ॥ दारुना
म वनं श्रेष्ठं तत्रासन्नृषिसत्तमाः ॥ शिवभक्ताः सदा नित्यं शिवध्यानप
रायणाः ॥ ६ ॥ त्रिकालं शिवपूजां च कुर्वंति स्म निरंतरं ॥ एवं सेवां प्रकुर्वं
ति ध्यानमार्गपरायणाः ॥ ७ ॥ स्तोत्रैर्नानाविधैर्देवमंत्रैर्वा ऋषिसत्तमाः
ते कदाचिद्वने याताः समिदाहरणाय च ॥ ८ ॥ एतस्मिन्नंतरे साक्षाच्छं
करो नीललोहितः । विरूपं च समास्थाय परीक्षार्थं समागतः ॥ ९ ॥
दिगंबरोऽतितेजस्वी भूतिभूषणभूषितः ॥ चेष्टां चैव कटाक्षं च हस्ते
लिंगं च धारयन् ॥ १० ॥ मनसा च हरो देवो जगाम प्रियमुत्तमं ॥ तं दृष्ट्वा

ऋषिपत्न्यस्ताःपरंत्रासमुपागता॥११॥विकलाविस्मिताश्चान्यासमा
जग्मुस्तथापुनः॥आलिलिंगुस्तथाचान्याःकरंधृत्वातथापराः॥१२॥
परस्परंतुसंघर्षात्तुगतंचैवद्विजन्मनां॥एतस्मिन्नेवसमयेऋषिवर्याःसं
मागमन्॥१३॥विरुद्धंतच्चतेदृष्ट्वादुःखिताःक्रोधमूर्छिताः॥तदादुःखम
नुःप्राप्ताःकोयंकोयंतयाब्रुवन्॥१४॥यदाचनोक्तवान्किंचित्तदाते
परमर्षयः॥ऊचुस्तंपुरुषंतंवैविरुद्धंक्रियतेत्वया॥१५॥त्वदीयंचैव
लिंगंचपततांपृथिवीतले॥इत्युक्तेतुतदातैस्तुलिंगंचपतितंक्षणा
त्॥१६॥तल्लिंगंचाग्निवत्सर्वंददाहयत्पुरःस्थितं॥यत्रयत्रचतद्याति १६८
तत्रतत्रदहत्पुनः॥१७॥पातालेचगतंतच्चस्वर्गेचापितथैवच॥भू

मौसर्वत्रतद्यातंकुत्रापितत्स्थिरंनहि॥१८॥लोकाश्चव्याकुलाजाताऋ
षयस्तेतिदुःखिताः॥नशर्मलेभिरेकेपिदेवाश्चऋषयस्तथा॥१९॥
तेसर्वेचतदादेवाऋषयोयेचदुःखिताः॥नज्ञातस्तुशिवोयैस्तुब्रह्मा
णंशरणंययुः॥२०॥तत्रगत्वातुतत्सर्वंकथितंब्रह्मणेतदा॥ब्रह्मातद्
वचनंश्रुत्वाप्रोवाचऋषिसत्तमान्॥२१॥ब्रह्मोवाच॥ज्ञातारश्चनवैतोवै
कुर्वंतगर्हितंपुनः॥अज्ञातारोयदाकुर्युःकिंपुनःकथ्यतेतदा॥२२॥
विरुध्येवंशिवंदेवाःकुशलेकःसमीहते॥मध्याह्नसमयेयोवैअ
तिथियःपराङ्मुखोगत॥२३॥तस्यैवसुकृतंनीत्वास्वीयंचदुःकृतंपुनः
संस्थाप्यचातिथिर्यातिकिंपुनःशिवमेवचा॥२४॥यावल्लिंगंस्थिरं

नैव जगतां त्रितयं शुभं ॥ जपते न तदा कापि सत्यमेवोच्यते मया ॥ २४
न वह्निश्च तथा कार्यं यथा स्कंदनवेदिह ॥ इत्युक्तास्ते ब्रह्मणा प्रोचुः किं कार्यं
तत्समादिश ॥ २५ ॥ इत्युक्तश्च तदा ब्रह्मा तान्प्रोवाच तदा स्वयं ॥ आरा
ध्य गिरिजां देवीं प्रार्थयंतः शुभां तदा ॥ २६ ॥ योनिरूपं नवेच्चेदेतदा त
त्र स्थिरतां व्रजेत ॥ २७ ॥ तदा प्रसन्नां तां दृष्ट्वा तद्देवं कुरुते पुनः ॥ ॐ
नमेकं तदा स्थाप्य कृत्वाष्टदलमुत्तमं ॥ २८ ॥ तदुपरि न्यसेत्तच्च औ
षधीभिः समन्वितं ॥ दूर्वायवांकुरैस्तत्र तीर्थोदकं प्रपूरयेत ॥ २९
मंत्रैश्च वेदतंत्रैश्च मंत्रयेत ॐ नमुत्तमं ॥ तल्लिंगं तत्कलशे नैव षे १६९
चयेत्सरमर्पय ॥ ३० ॥ शतरुद्रियमंत्रैस्तु प्रोक्षितं शांतिमाप्नुया

त ॥ गिरिजायोनिरूपं च ब्राह्मणं स्थाप्य शुभं तु नः ॥ ३१ ॥ तत्र लिंगं च तत्र स्था
प्य पुनश्चैवाभिमंत्रयेत ॥ गंधैश्चंदनेनैव पुष्पधूपादिभिस्तदा ॥ दी
पारात्रिकपूजाभिः स्तोषयेत्परमेश्वरं ॥ ३२ ॥ प्रणिपातस्तवैस्तैश्च वाद्य
गानं तथा पुनः ॥ स्वस्थं तं तु ततः कृत्वा जयजयेति काहरं ॥ ३३ ॥ प्रसन्नो
भव देवेश जगदाह्लादकारक ॥ कर्ता पालयिता त्वं च संहर्ता पुनरेव च
॥ ३४ ॥ जगदादिर्जगद्योनिर्जगदंतगतोपि च ॥ ३५ ॥ पालयन सर्वलोकांश्च
त्रीनितो न वसदा शुभ ॥ एवं कृते च स्वास्थ्यं चेन्न विपत्तिन संशयः ॥ ३६ ॥
इत्युक्तास्ते तदा देवाः प्रणिपत्य पितामहं ॥ शिवस्य शरणं गता प्रार्थि
तः शंकरस्तदा ॥ ३७ ॥ पूजितः परया भक्त्या प्रसन्नः शंकरस्तदा ॥ पार्व

शिव०
१७० तौ विना नान्यो लिंगं धारयितुं क्षमा ॥ ३९ ॥ तयाथ तव शांतिं च गमिष्यति
न संशयः । गृहीत्वा चैव ब्रह्माणं गिरिजा प्रार्थिता तदा । प्रसन्नां गिरिजां
कृत्वा वृषभध्वजमेव च । पूर्वोक्तं च विधिं कृत्वा स्थापितं लिंगमुत्तमं ॥ ४१
मंत्रोक्तेन विधानेन देवैश्च ऋषिभिस्तदा । स्तवनैः पूजनैर्यत्रैः संतोष्य
वृषभध्वजं ॥ ४२ ॥ स्थिता सम्यक्कृपां कृत्वा सर्वेषां धर्म इतवे । शिवोपि
कृपया युक्तो ह्यब्रवीत्परमं वच ॥ ४२ ॥ प्रसन्नं मां च जानीत सुखं स्यात्स
र्वदा नृणां ॥ इत्युक्ते च तदा तेन प्रसन्नास्सर्वदेवता ॥ ४३ ॥ ऋषयश्च प्रणम्यै
व स्तुत्वा स्तुत्वा पुनः पुनः । ब्रह्मणा विष्णुना वापि रुद्रेणैव पुनस्तथा ॥ ४ १७०
४ ॥ कृतं सर्वं सुखं चात्र तेस्तदा च दयालुमि ॥ लोकानां स्थापिते लिंगे क

ल्याणं चाभवत्तदा ॥ ४५ ॥ प्रसिद्धं चैव यल्लिंगमेतल्लपा पुनः । विशेषोत्र क
थं तस्य श्रूयतां ऋषिसत्तमा ॥ ४६ ॥ शूद्रेण स्थापितं यच्च तल्लिंगामदमेव च
अन्यच्च ज्योतिरूपे च नात्र कार्या विचारणा ॥ ४७ ॥ मक्षिकापदमात्रे हि शि
व स्थलं न स्पृशेत्क्वचित् ॥ तेपञ्च सदा सर्वे शिवे निर्माल्यता कथं ॥ ४८ ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां सूतश्चैवाब्रवीदिदं ॥ ४९ ॥ सूत उवाच ॥ साधु पृष्टं ऋषि
श्रेष्ठाः कथयामि यथाश्रुतं ॥ दक्षशापाद्यतस्सोकं यच्चैव कथितं त्विह ॥
शूद्रेणैव कृतं यच्च तल्लिंगं दूषणं स्मृतं ॥ तत्सर्वं च तथा ज्ञेयं न शक्तेनैव विह
ष्यति ॥ शूद्रेण स्थापितं लिंगं सर्वदूषणकृद्भवेत् ॥ ५२ ॥ ॥ इति श्री शिवपु
राणे लिंगविधानं नामैकचत्वारिंशात्तमोध्यायः ॥ ॥ कृपयकुत्तुः ॥ ॥

अंधकस्यवधःप्रोक्तोनश्रुतोविस्तरेणच।तत्सर्वंचसमासेनकथयत्वं
सुशानन॥१॥सूतउवाच॥सम्यक्पृष्टंभवद्भिस्तुशृणुतांमुनिसत्तमा।हि
रण्याक्षसुतःप्रोक्तोंधकोनामविश्रुतः।ब्रह्माणंचसमाराध्यबलंप्राप्य
सुदुर्लभं॥स्पर्शतिप्राप्नेशरीरेमेब्रह्मांडंवर्ततेयदा॥३॥तदाचजीवनंनैव
स्यान्यथाजीवनंभवेत॥एवंपरंतदालब्ध्वाब्रह्माणंप्रणिपत्यच॥४॥त्रि
लोकींचाजयत्कृत्स्नंदेवाश्चविजितास्तदा॥सर्वेचदिक्पालाश्चजितास्ते
नमहात्मना॥५॥मंदरंचसमाश्रित्यसर्वलोक्षेपंतदाभवत॥अंधकोपि
तदातांस्तुश्रुत्वाचमंदराचले॥६॥जगामसैन्यसंयुक्तोदेवानांदमनेच्छ १७१
या॥७॥तत्रयुद्धमतीवासीद्देवदानवयोरिह।दैवेश्चपीडितादैत्यामारिता

श्चदिशोदृशा॥८॥अंधकोपिसमुद्रस्यनैऋतेश्चसमायगाः॥उपकंठेस
मागम्यकृत्वागर्त्तंन्यवेशयत॥९॥तस्मात्तत्रविनिस्सृत्यपीडयित्वापुनः
प्रजाः॥आविशच्चतदादैत्योमहाबलपराक्रमः॥१०॥गर्त्तंत्रियोजनंतत्र
यांतिनगरसंन्निभं।परःस्वर्गइवातातितत्रातिष्ठतिनित्यशः॥११॥देवा
श्चदुःखिताःसर्वेशिवंप्रार्थ्यपुनःपुनः।निवेद्यतस्मैतत्सर्वंकृत्वाप्रीतो
हरस्तदा॥१२॥सैन्यंचनीयतांदेवीआयामिचगणैःसह॥निःसृतेचत
दातस्मिन्देवोमर्त्यमुपाश्रितः॥१३॥दैत्यश्चदेवताश्चैवयुद्धंचक्रेसु न
दारुणं॥दैत्यैश्चपीडितैःसोपियावगर्त्तमुपागतः॥१४॥तावच्छूलैःसंप्रो
तःशिवेनपरमात्मना॥तत्रसश्चतदाशंभुध्यात्वासंप्रार्थयत्तदा॥१५

शिव०
१७२

अंतकालेच त्वां दृष्ट्वा तादृशो न वतिक्षणात् ॥ इत्येवं संस्तुतः सोपि प्रस
न्नः शंकरस्तदा ॥ २६ ॥ कालोउवाच वचनं तत्र वरं ब्रूहि ददामि ते ॥ इत्येवं
वचनं श्रुत्वा स दैत्य पुनरब्रवीत् ॥ यदि प्रसन्नो देवेश भक्तिं देहि शंभुनो
तव ॥ इदानीं तु वरो लब्धः परजन्मनि तत्तथा ॥ २८ ॥ इत्युक्त्वा तु तदा दे
त्यं गर्ते चैवाक्षिपत्तदा ॥ सोपि शंभुः स्वयं तत्र संस्थितो लोककाम्यया
२९ ॥ दैत्याश्चैव तदा सर्वे हतास्तत्क्षणमात्रतः ॥ जगत्स्वास्थं तदा लेभे
देवानां परमं सुखं ॥ ३० ॥ स्वस्वं कार्यं तदा सर्वे चकार देवता पुनः ॥ तत्रे
श्वरश्च संतस्थौ पूज्यश्चैवांधकेश्वरः ॥ ३१ ॥ लोकानामुपकारार्थं स्थि
तः शंभुः स्वयं तदा ॥ अंधकेशं च यो नित्यं पूजयेत्परमेश्वरं ॥ ३२ ॥ १७२

षण्मासाज्जायते तस्य मनोभिप्सितं न संशयः ॥ नित्यं च पूजयेद्यो वै शिवं
लोकजयापहं ॥ ३३ ॥ न दुःखी जायते सो वै सुखचैवातुलं भवेत् ॥ ३४ ॥ द
त्स्वर्यं पूजयेद्देवं लोकस्य हितकारकः ॥ षण्मासं यो द्विजाश्चैव स वै देव
लकः स्मृतः ॥ ३५ ॥ यथा च देवलकश्चैव तथा सो वै न वेदिह ॥ देवलकस्य
यः श्रोक्तं साधिकारो द्विजस्य च ॥ ३६ ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा ऋषयश्च वचो
ब्रुवन् ॥ ३७ ॥ ॥ इतिश्री शिवपुराणे त्र्यंबकेश्वरमाहात्म्यकथनं नाम
द्विचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ देवलकश्च कः प्रोक्तः
किं कार्यं तस्य विद्यते ॥ सूत उवाच ॥ ॥ दधीचिर्नाम विप्रो सो धर्मिष्ठो वेदपा
रगः ॥ शिवभक्तिरतो नित्यं शिवशास्त्रपरायणः ॥ यज्ञादिकर्मक

चि

शिव० १७३ त्रीचनित्यनैमित्तकारणं ॥ ३ ॥ तस्यपुत्रस्तथाह्यासीन्नाम्नासुदर्शनःस्मृ
तः । तस्यभार्यादुकूलाचनाम्नादुष्टकुलोद्भवा । तद्वंशेचसमन्नासीत्तत्
स्यपुत्रचतुष्टयं ॥ ४ ॥ सोपिनित्यंशिवस्यैवपूजांचैवकरोत्यसौ । ५ । दधीचि
स्तुयथापूर्वंकृपयोब्रह्मणःसुतः । तथाचशिवपूजांवैनित्यंकर्मपराय
णः ॥ ६ ॥ स्मार्त्तकर्मप्रवक्ताचतथाकर्त्तीचकारकः । एवंजातेतदाकालेत
स्यैवकृषिसत्तमाः ॥ ७ ॥ विपरीतंतदाजातंदैवाद्वैवानवत्नदा । यज्जातं
श्रूयतांश्रेष्ठाः कथयामियथाश्रुतं ॥ ८ ॥ दधीचिस्तुतथाह्यासीत्तस्मान्नां
तरमथापिसः ॥ जातिसंयोगतःश्चैवज्ञातिभिर्न्नसमाचितः ॥ ९ ॥ कयचि । १७३
त्ताचपुत्रंसाशिवभक्तिपरोभवत् ॥ दुस्तुकालानुगतःसोपिपुत्रोपिपूजनं

चरेत् ॥ १० ॥ एवंचशिवरात्रिश्चआगताकृषिसत्तमाः । तस्यांचोपोषिताः
सर्वेस्वयंसंयोगतःस्तदा ॥ पूजांकृत्वागतःसोपिसुदर्शनइतिश्रुतः ॥ १२ ॥
तदारात्रौचस्त्रीसंगंकृत्वापुनरिहागतः ॥ नस्नानंवैदातेनपूजातस्यम
हात्मनः । पश्चात्तेनतदाप्राप्तंजडत्वंशाम्भवात्क्षणात् ॥ १३ ॥ शिवरात्र्यांत
याऽदृष्टसेवनंचस्त्रियःकृतं ॥ अस्नातस्यमदीयांत्वंपूजांचकृतवान्यथा
१४ ॥ ज्ञात्वाचैवंकृतेयस्मात्तस्मात्त्वंजडतांव्रज ॥ ममास्पर्शोभवेस्त्वंचद
र्शनंहरतःकृतः ॥ १५ ॥ इत्युक्तस्तुतथाजातोयथोक्तंशंकरेणच ॥ द्विजो
पिससमायातोवृत्तांतंज्ञातवांस्तदा ॥ १६ ॥ दुःखितस्तुतदासोपिशिवे
नपरिभर्त्सितः ॥ हाहतोस्मीतिदुःखेनकुपुत्रेणकृतंत्विदं ॥ १७ ॥ एतस्मि

शिव॰ न्समयेतस्यभार्यासुदर्शनस्य च ॥ मृता यदा च पतितो सो त्यंतं दुःख
२३४ मागतः ॥ १८ ॥ पिता च दुःखितः सोपि शिवेन परिनर्जितः ॥ संतोष्य च शि
वं सोपि शिवपूजां तदाकरोत ॥ १९ ॥ पुत्रोपि च तदा भार्यां पुष्कलीं कृतवां
स्तदा ॥ पित्रापि गिरिजां तत्र पूजिता पुत्रहेतवे ॥ २० ॥ प्रसन्नाल्वं तदा देवी
पुत्रमंगीचकार ह ॥ सुदर्शनोपि गिरिजां पूजयामास च स्वयं ॥ २१ ॥ चं
डीपूजनमार्गेण प्रसन्नामकरोत्तदा ॥ सुदर्शनं च पुत्रत्वे चकार गिरि
जा तदा ॥ २२ ॥ शिवं प्रसादयामास पूजार्थं चंडिका स्वयं ॥ कृत्वा कृत्वा पुन
श्चंडी प्रसन्नं वृषभध्वजं ॥ २३ ॥ नमस्कृत्य शिवं तत्र ह्युत्संगे संन्यवेशय २३४
त ॥ घृतस्नानं तदा कार्यं पुत्रं च गिरिजा स्वयं ॥ २४ ॥ त्रिरावृत्तोपवीतं च

ग्रंथिनैकेन संयुतं ॥ उपदिश्य शिवगायत्रीं षोडशाक्षरसंयुतां ॥ २५
ॐ नमः शिवायै च श्रीशाय पूर्वकाय च ॥ वारान् षोडश संकल्प्य पूजां कु
र्याद्दिने दिने ॥ २६ ॥ जलादि नमस्कारांतं पूजये वृषभध्वजं ॥ मंत्रवादित्र पू
जाभिः सन्निधौ ऋषिणां तथा ॥ २७ ॥ नाममंत्राननेकांश्च पाठयामास
चैतदा ॥ तन्निमित्तं च यत् किंचित्तत्सर्वं तु तथैव च ॥ २८ ॥ धान्यं फलं च व
स्त्रं च वाद्यं तैलं निवेदयेत ॥ ३० ॥ ततः सर्वं त्वया ग्राह्यं न दोषाय भवेत्सुत
मम कृत्ये भवान् मुख्यो देवीकृत्ये विशेषतः ॥ ३१ ॥ प्राजापत्यं भवेद्यर्हि
तदैकोपि भवान् भवेत ॥ यदि भवान्न पूज्येत तत्सर्वं निःफलं भवेत ॥ ३२
तदा पूजा च संपूर्णा यदा स्तु च भवान् वदेत ॥ चत्वारो वटुकास्तस्य सुद

शिव० र्त्रीस्य महात्मनः ॥ आनिषिक्तास्तु ते दिक्षु शिवेन परमात्मना ॥ तिलकं च
१७५ र्तुलिंकार्यं स्नानं कार्यं सदा शुभैः ॥ शिवसंध्या च कर्तव्या गायत्री च तदी
यका ॥ मत्सेवां चैव कृत्वा तु कार्यमन्यत्कुलोचितं ॥ वेदमंत्रो न वाच्यो
वै मंत्राश्च न वदीयकाः ॥ वडा चैवाय दंडश्च पुत्रं स्थाप्य सुदर्शनं ॥ तत्सु
तान् प्रेरयामास वरान् दत्वा हरेन कता ः उनयोर्हस्तृहयोयत्र बटुको
वै नवे तत्समं ॥ तत्रस्या द्विजयोनित्सं नात्र कार्यविचारणा ॥ नवांश्च पूजि
तेनै३ तोयेन वाह्म्रपूजितः ॥ एवं वरं तदा दत्वा वेदब्रह्मविसर्जनं ॥ ४० ॥ कर्त्त
व्यं च नवद्भिश्च स्वीयं चैकमसदाचये ॥ शिवाभ्यां स्थापिता यस्मात्तस्मा १७५
न्ते बटुकाः स्मृताः ॥ ४१ ॥ नपोव्रष्टा च ते जाता नम्मात्तपोधमा मताः ॥

शिवयोः रूपयाः सर्वं विस्तारं बहुधा गताः ॥ ४२ ॥ तेषां च प्रथमा शृङ्गा
मता पूजा महात्मनः ॥ तेन यावत्कृता नैव पूजा वरांकुरस्य च ॥ ४३ ॥ ताव
त्पूजा न कर्तव्या यावत्तद्बटु समाव्रजेत् ॥ शुभं वाप्यशुभं चापि बटुकं न प
रित्यजेत् ॥ प्राजापत्ये च नोज्ये च बटुरेको विशिष्यते ॥ ४५ ॥ शिवयोश्च त
दाकार्य विशेषो दृश्यते त्विह ॥ तस्यैव नगरे राज्ञो नदस्य त्वित्य नोजने ॥
४६ ॥ नियमे प्राजापत्यस्य हंधके ग्रासमीपतः ॥ यत्कृतं श्रूयतां तत्र कथ
यामि यथाश्रुतं ॥ ४७ ॥ भजमे कश्च राज्ञे वेदनश्च शंकरेण च ॥ प्रातश्च
वक्ष्यतां राजन् रात्रौ चैव पतिष्यते ॥ ४८ ॥ मम कृत्ये च संपूर्णे प्राजापत्ये
तथा पुनः ॥ अन्यथा स्याद्दिवा चैव रात्रौ वैव स्थिरो न वेत् ॥ ४९ ॥ इति नि

सीत त

शिव० यमस्तस्यासिशिवपूजाविधानतः॥ ग्रंजापसंतस्थेवकर्त्तव्यंचदिनेदि
२७६ ने॥५०॥स्नातध्वजोनिबध्येतस्वयंचैवपतेदिति॥ यदिकार्यंचसंपूर्णंजा
तंचैवनवेदिति॥५१॥ अन्यथानपतत्येवतथैवतिष्ठतिध्रुवं॥ एकस्मिन्
समयेचात्रबटोःकार्यंतयाह्यन्तत॥ राज्ञाचनोनयित्वातुअर्पितोबटु
रेवच॥५२॥ अनोजितेषुविप्रेषुध्वजस्थपतितोह्यन्तत॥ दृष्ट्वानचेतदा
तत्रदृष्टंराज्ञाकथंध्वजः॥५२॥ पतितोब्राह्मणाद्यत्रनुनंतिनात्विताः
ति॥ कथंचपतितस्त्वात्रब्राह्मणाःसत्यवादिनः॥५३॥ तेदृष्ट्वाश्चनदाप्रो
चुः बटुकोनोजितःपुरा॥ चंडीपुत्रःशिवस्यैवतस्माच्चपतितोध्वजः २७६
एवंचमहिमातेषांवर्धितःशंकरेणव॥५४॥ तस्माच्चबटुकाःश्रेष्ठाःपु

राविद्भिःप्रकीर्त्तिताः॥ शिवपूजातुतैःपूर्वमुत्तार्यानान्यथापुनः॥५५॥
अन्येषांचाधिकारोस्तिशिवस्यवचनादिह॥ उत्तारणंचकार्यंवैपूजा
जा॥ पूर्णानवत्तिति॥५६॥ एतावदेवतेषांतुकार्यंनान्यत्तथैवच॥ एतत्स
र्वंमयाख्यातंयत्पृष्टंचमुनीश्वराः॥५७॥ यश्कृत्वाशिवपूजायाःफलंल
भतिवैनरः॥५८॥ ॥ इतिश्रीशिवपुराणेबटुकोत्पत्तिनिरूपणंनाम
त्रिचत्वारिंशोध्यायः॥ ॥ऋषयऊचुः॥ ॥ ज्योतिषांचैवलिंगानांमहा
त्म्यंकथयाधुना॥ उत्पत्तिंचतथातेषांब्रूहिसर्वंयथाश्रुतं॥१॥ सूतोवा
च॥ अहंसर्वंप्रवक्ष्यामियथाबुद्धियथाश्रुतं॥ एतेषांचैवमहात्म्यंव
क्तुंवर्षशतैरपि॥२॥ शक्यतेवमुनिश्रेष्ठास्तथापिकथयामिवःसम

शि० विंशत्संख्याकन्या दक्षस्य च महात्मनः ॥३॥ तेन चंद्रमसे दत्ता अश्विन्या
१७७ द्या मुनीश्वराः ॥ चंद्रं च स्वामिनं प्राप्य शोभमाना विशेषतः ॥४॥ चंद्रमा
अपि ताः प्राप्य शोभते स्म निरंतरं ॥ हेम्ना चैव मणिर्नाति मणिना हेम
एव च ॥५॥ एवं च समये तस्य यज्जातं श्रूयतामिति ॥ सर्वास्वपि च पत्नी
षु एका प्रियतरा यथा ॥६॥ रोहिणी नाम या प्रोक्ता तथान्या न कदाच
न ॥ अन्याश्च दुःखमापन्नाः पितरं शरणं ययुः ॥७॥ तदा तस्मै च यत्
दुःखं तान्निर्निवेदितं तथा ॥ दक्षोपि पि च तथा श्रुत्वा दुःखं च प्राप्तवा
न् तदा ॥८॥ समागत्य तदा दक्षश्चंद्रं विज्ञापयत्तदा ॥ विमले च कुले १७७
त्वं च समुत्पन्नः कलाधिप ॥९॥ आश्रितेषु सर्वेषु न्यूनाधिकं तव
कथं

कृतं चेत्स्वकृतं तत्तु न कर्त्तव्यं त्वया पुनः ॥१०॥ दक्षश्चैवं वशं प्रार्थ्य चंद्रं
जामातरं स्वयं ॥ जगाम मंदिरं स्वीयं निश्चयं परमं गतः ॥११॥ चंद्रोपि वच
नं तस्य न चकार विमोहितः ॥ नाविश्रुतं यदा यस्य तस्य नाविश्रुतं तदा
॥१२॥ यदा न जायते नाविकथं तस्य श्रुतं न वेत् ॥ चंद्रोपि बलवत्तन्नावित
हा मेने न तद्वचः ॥ रोहिण्यां च समासक्तो नान्यां मेने कदाचन ॥ दक्षोपि
पुनरागत्य स्वयं दुःखसमन्वितः ॥१४॥ श्रूयतां तु मया पूर्वं प्रार्थितो ब
हुधा तथा ॥ न मानितं त्वया यस्मात्तस्मात्त्वं च क्षयी भव ॥१५॥ इत्युक्ते
चैव चंद्रो वै क्षयी जातः क्षणादिह ॥ किं कर्त्तव्यं क्व गंतव्यं दुःखितस्त
त्क्षणादिह ॥१६॥ हाहाकारस्तदा ह्यासीच्चंद्रे च क्षीणतां गते ॥ देवा

शिव०
१७१

षयश्च पुरातनाः ॥ ३० ॥ गृहीत्वा च तथा चंद्रं दक्षं चाश्वास्य वै तदा । प्रभासे
च ततो गत्वा गर्ते चक्रुस्तथा पुनः ॥ ३१ ॥ आवाह्य तीर्थवर्याणि सरस्वत्या
हीन्यतत्परं । पार्थिवेन तदा पूजा मृत्युंजयविधानतः ॥ ३२ ॥ ते देवाश्च तदा
सर्वे ऋषयो निर्मलाशयाः ॥ स्थाप्य चंद्रं प्रभासे च स्वं स्वं धाम ययुर्मुदा
३३ ॥ चंद्रेणा च तपस्तप्तं षण्मासं च निरंतरं ॥ मृत्युंजयेन मंत्रेण पूजितो
वृषभध्वज ॥ ३४ ॥ दशकोटीश्च मंत्रं वै समावृत्यस्य यं प्रभुः ॥ प्रसन्नोभ
गवान्देवः शंकरो लोकशंकरः ॥ ३५ ॥ वरं वृणीष्व मनं वै मनसा यत्स्वमी
प्सितं ॥ ३६ ॥ चंद्र उवाच । यदि प्रसन्नो देवेश किमसाध्यं भवेन्मम । तथा १७१
पि मे शरीरस्य क्षयं वारय शंकर ॥ ३७ ॥ क्षंतव्यो मे पराधश्च कल्याणं

क्रियतां त्वया ॥ इत्युक्ते च तदा तेन शिवो वचनमब्रवीत् ॥ ३८ ॥ पक्षे च क्षी
यतां चंद्र कलास्ते च दिने दिने ॥ पुनश्च वर्धतां पक्षे ताः कलाश्च निरंतरं ॥
एवं सतात तदा देवाः हर्षनिर्भरमानसाः ॥ ऋषयश्च तदा सर्वे समाजग्मुः
परस्परं ॥ ४० ॥ आगत्य च तदा सर्वे चंद्रं चाशिषमावपन् ॥ शिवं चैव तु संप्रा
र्थ्य स्वामिन् त्वं हि स्थिरो भव ॥ ४१ ॥ उमया सहितः शंभुः चंद्रेण संस्तुतः
पुरा ॥ निराकारश्च साकारः पुनश्चैवाभवत्सुरा ॥ ४२ ॥ प्रसन्नश्चैव देवानां
क्षेत्रमप्यस्य हेतवे । चंद्रस्य यशात तत्र नाम्ना चंद्रस्य वै स्वयं ॥ ४३ ॥ सोमेश्व
रस्य नामासीद्विख्यातं भुवनत्रये । धन्योयं हि कृतस्तुत्यो यं यन्नाम्ना शंक
रस्स्वयं ॥ ४४ ॥ स्थितश्च जगतां नाथः पावयन् जगतीतलं ॥ ततः कुंडं च

शिव०
१८०

वते स्तत्र सर्वैश्चैव प्रतिष्ठितं ॥४५॥ शिवेन ब्रह्मणा तत्र निर्मितं कं तु नस्तुनः
चंद्रकुंडं प्रसिद्धं च थयिक्षो पापनाशनं ॥४६॥ तत्र स्नाति नरो यस्तु सर्वपापैः
प्रमुच्यते । रोगाश्चैव क्षयं यांति ह्यसाध्या ये न वै तिर ॥४७॥ ति सर्वे च क्षयं॰ यांति
च एमासं स्नपनादिह । कुष्टी च जायते शुद्धः श्वायश्चित्र रुजे सति ॥४८॥
प्रत्नासं च परिक्रम्य पृथिवी संभवं फलं ॥ सोमलिंगं नरो दृष्ट्वा पापाश्चैव
प्रमुच्यते ॥४९॥ निःपापश्च भवेद्यावै मनसा वांछितं फलं ॥ म्रुतो वै जा लनेन
यते स्वर्गे सूर्यकांतिसदृशो नरः ॥५०॥ नारी वा पापमामुच्य प्राप्नुया १८
न्मानसं फलं । यद्यत्फलं समुद्दिश्य करोति तीर्थमुत्तमं ॥५१॥ तत्तत्फ
लमवाप्नोति सर्वथा नात्र संशयः ॥ इति ते कथयो देवा फलं दृष्ट्वा त

या विधं ॥५२॥ चंद्र चैव महीत्वा च नमस्कृत्य शिवं मुदा ॥ परिक्रम्य च तत्तीर्थं य
युक्तेच प्रसंसयन ॥५३॥ चंद्रश्चापि स्वकीयं च [illegible] कार्यं चक्रे पुरातनं ॥ द
ति सर्वे समाख्यातं सोमेशस्य न वं शुत्तं ॥५४॥ एवं सोमेश्वरं लिंगं समु
त्पन्नं मुनीश्वराः । यः शृणोति तदुत्पत्तिं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥५५॥ अतः
परं प्रवक्ष्यामि मल्लिकार्जुनसंभवं ॥ पूर्वं च कथितं यच्च तदहं कथया
म्यहं ॥५६॥ कुमारस्य विनियोगे मालाचगिरिजा यदा ॥ दुःखीतासी
त्तदा शंभुस्तामुवाच कथं प्रिये ॥५७॥ आयाति पुत्रकः सुत्युस्तत्पतां
दुःखमुक्तवं ॥ सा यदा च न तन्मे नेत्रे पिता देवतास्तदा ॥५८॥ ऋषयश्चै
व गंधर्वा अप्सरसो मुदान्विताः । तदा च गिरिजा देवी विरहं पुत्रसंभवं
र ॥५९॥

शं नुश्च परमं दुःखं प्राप्य चाशु स्वपुत्रकं ॥ पुत्रश्चापि ततो दूरं योजनत्र
यमेव च ॥ ९० ॥ गतस्तु दूरतस्तस्मात् क्रौंचे वै पर्वते शुभे ॥ तौ च तत्र समासी
नौ ज्योतीरूपं समाश्रितौ ॥ ९१ ॥ तद्दिनं च समारभ्य मल्लिकार्जुन संज्ञितं
लिंगं चैव शिवस्यैकं प्रसिद्धं भुवनत्रये ॥ ९२ ॥ आसीत्तत्र महादेवो ज्यो
तीरूपः सनातनः ॥ तल्लिंगं च तथा दृष्ट्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ९३ ॥ दुःखं
च दूरतो याति सुखमाप्नोति केवलं नेत ॥ जननीगर्भसंभूतं फलं नाप्नो
ति वै पुनः ॥ ९४ ॥ धनं धान्यं समृद्धिं च प्रतिष्ठारोग्यमेव च ॥ अनिष्टं सक
लं तस्य जायते नात्र संशयः ॥ ९५ ॥ द्वितीयं ज्योतीरूपं च कथितं लोकहे
तवे ॥ ९६ ॥ ॥ इति श्री शिवपुराणे ज्योतिर्लिंगवर्णनो नाम चतुश्चत्वारि

शोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ सूत सर्वं विजानासि वस्तु व्यास
प्रसादतः ॥ ज्योतिषां च कथां श्रुत्वा तृप्तिर्नैव विजायते ॥ १ ॥ तस्मात्त्वं हि विशे
षेण तु देवं कथ्यतां पुनः ॥ २ ॥ सूत उवाच ॥ धन्योऽहं कृतकृत्योऽहं श्रीमतां
संगमो यतः ॥ श्रूयतां कथयिष्यामि कथां पापप्रणाशिनीं ॥ ३ ॥ अवंती न
गरी रम्या मुक्तिदा सर्वदेहिनां ॥ शिप्रा चैव महापुण्या वर्तते लोकपावि
नी ॥ ४ ॥ तत्रासीत् ब्राह्मणः श्रेष्ठः सर्वकर्मपरायणः ॥ वेदाध्ययनक
र्त्ता च वेदकर्मरतः सदा ॥ ५ ॥ अग्न्याधानसमायुक्तः शिवपूजारतः सदा
पार्थिवीं प्रत्यहं मूर्तिं पूजयामास वै द्विजः ॥ ६ ॥ सर्वं कर्मफलं प्राप्य वे
दप्रियो द्विजस्तदा ॥ सतां गतिं समालेभे सम्यक् ज्ञानपरायणः ॥ ७ ॥ त

शिव० १८२

सुत्रास्तादृशाश्चासन्चत्वारोऋषिसत्तमाः।देवविप्रश्चश्रेष्ठोवैप्रिय
मेधातनःपरः।८।ततीयंसुव्रतोनामधर्मवादीचसुव्रतः।।तेधर्मधारका
श्चासन्शिवपूजासदामताः।।९।पितुरनवमानित्संधर्मश्रेयास्तथाशु
नाः।तेषांपुण्यप्रतापात्तुपृथिव्यांसुखमेधत।१०।।शुक्लपक्षेयथाचं
द्रोवर्द्धतेचनिरंतरं।।तथातेषांगुणास्तत्रवर्द्धतेस्मसुखावहाः।११।।ब्रह्म
तेजोमयीसावैनगरीयानवत्सरा।।एतस्मिन्नंतरेतत्रयज्जातंश्रूयतांमु
नः।१२।पर्वतेरत्नमालेचदूषणोनाममहासुरः।।बलवान्दैत्यराजाचध
र्मद्वेषीनिरंतरं।१३।ब्रह्मणोवरदानाच्चजगत्तुच्छीकरोतिसः।।पृथिव्यां १८२
वेदधर्माश्चस्मृतिधर्माश्चसर्वशः।।१४।।स्फेटितास्तेनदुष्टेनसिंहेनैव

ग्राह्नाद्व।।यावंतोवेदधर्माश्चतावंतोहृतःकृताः।।१५।।तीर्थेतीर्थेनदी
क्षेत्रेअरण्येचैवयेपुनः।।तेसर्वेहरतोनीतास्तेनैकेनदुरात्मना।।१६।।न
दृष्टःक्वापिधर्मोवैवेदसंभवएवच।।अवंतीनगरीरम्यातत्रदृष्टेनवैपु
नः।१७।इतिविचार्यतेनयत्कृतंश्रूयतांमम।।वज्रसेन्यसमायुक्तो
ब्राह्मणान्समुपाययौ।।किमेतेब्राह्मणाःपुष्टानकुर्वंतिवचोमम।।१८
सर्वेदेवामयालोकेराजानश्चमयाकृताः।।वक्तोकिंब्राह्मणाःशाकवान
जेतुंदैत्यसत्तमाः।१९।यदिजीवितुमिच्छास्यात्तदाधर्मःशिवस्यव।।
वेदानांचैवधर्मंचत्यक्त्वासुखविनाशिनः।।२०।।अन्यथाजीवनेते
षांसंशयश्चनविष्यति।।इतिनिश्चित्यतेदैत्याश्चत्वारपावकाइव।२१

शिव.
१८२
ता

चतुर्दिक्षुयथाजाताःप्रलयेचतथापुरः।तेब्राह्मणास्तथाश्रुत्वादैत्या
नामुद्यमंतथा।नडःखंलेभिरेतत्रशिवध्यानपरायणाः।२२।धैर्यंस
मास्थितास्तेचरेखामात्रेतदाद्विजाः।नचेलुःपरमध्यानात्त्वराकाःके
शिवाश्रिताः।२३।एतस्मिन्नंतरेतेस्तुव्याप्तासानगरीश्रुता॥लोकाश्चपी
डितास्तेनब्राह्मणान्समुपाययुः।२४।स्वामिनःकिंचकर्त्तव्यंदुष्टाश्च
समुपागताः॥हिंसिताबहवोलोकाआगताश्चसमीपतः।२५।एते
षांवचनंश्रुत्वाऊचुस्तेब्राह्मणाःपराः।श्रयत्नांविघ्नतेनैवब तंदु
ष्टनयावहे।२६।नशस्त्राणितथासंतियैश्चतेविमुखाःपुनः॥सामा १८२
न्यस्यापिमानावैआश्रयश्चनवेदिह॥२७।किंपुनश्चसमर्थस्यशि

वस्येहनवेत्तिहि॥शिवोरक्षांकरोत्तद्घ्नान्यथाशरणंशिवात्।२८।
इतिधैर्यंसमास्थायपूजांतुपार्थिवस्य कृत्वातेचतदासम्यक्सुस्थि
ताध्यानपरायणाः।२९।प्राणायामपरास्तेचकुंभरेचकपूरकाः।दृष्टा
दैत्येनतावद्ब्रह्मन्यतांबध्यतामिति।३०।तत्कृतंचतदानैवध्यानमार्ग
परायणैः।तावश्चपार्थिवस्तस्यगर्त्तमासीत्सशब्दकं।३१।महेकालः
समुत्पन्नोऽदृष्टानांत्वादृशंशिवः।मायातुब्राह्मणानांहिसमीपंहर
ताव्रजन्।३२।इत्युक्त्वाहुंकृतेनैवभस्मसात्कृतवांस्तदा।कियत्सैन्यंह
तंतेननकिंचित्सैन्यंपलायितं।३३।दूषणश्चहतस्तेनशिवेनपरमात्म
ना।सूर्यंदृष्ट्वायथायातितमःसर्वंसंक्षयंपुनः।तथैवचशिवंदृष्ट्वासैन्यं

शिव०
१८४

नाम्नामुपागमत् ॥ देवदुंदुभयो नेदुः पुष्पवृष्टिः पपात च ॥ ब्राह्मणा
श्च तमाश्वास्य प्रसन्नो हि शिवः स्वयं ॥ ३५ ॥ तेन देवं शिवं प्रोचुर्मुक्तिं दे
व प्रयच्छ तः ॥ अत्रैव लोकरक्षार्थं स्थातव्यं हि शिव त्वया ॥ इत्युक्तस्तु
शिवस्तत्र तस्थौ गर्त्ते तु शोभने ॥ ३७ ॥ भक्तानां चैव रक्षार्थं दत्वा मुक्तिं
द्विजास्तदा ॥ द्विजास्ते मुक्तिमापन्नाश्च तु हिस्तु शिवादेतु ॥ ३८ ॥
कोशमात्रं तदा जाता लिंगरूपिण एव च ॥ यद्दं कालेश्वरो नाम जात
श्च भुवनत्रये ॥ ३९ ॥ तं दृष्ट्वा तु नरः कं स्वच्छे वा याति रूपि सत्तमाः ॥ यं
यं काममपेक्ष्येव स सर्वं तेन लभ्यते ॥ ४० ॥ एतत्सर्वं समाख्यातं १८४
श्रूयतां परमं वचः ॥ ॐकारेश्च यथा ह्यासीत् तत्तथा कथ्यतां पुनः ॥ ४१

कस्मिंश्च समये चात्र नारदो भगवांस्तदा ॥ गोकर्णाख्यं शिवं गत्वा आ
गतो विंध्यके स्वयं ॥ ४२ ॥ तत्रैव पूजितस्तेन बहुमानपुरःसरं ॥ मयि स
र्वं च विद्येत नास्त्येतन्नहि कदाचन ॥ ४३ ॥ इति वाक्यं तदा श्रुत्वा मानदा
नारदस्तत ॥ निश्वस्य संस्थितस्तत्र श्रुत्वा विंध्योब्रवीदिदं ॥ ४४ ॥ किं
मूनं च त्वया दृष्टं मयि निश्वासकारणं ॥ तच्छ्रुत्वा नारदो वाक्य
मुवाच श्रूयतां पुनः ॥ ४५ ॥ त्वयि तु विद्यते सर्वं मेरुरुच्चतरः पुनः
देवेष्वपि विभागोस्य न तवास्ति कदाचन ॥ ४६ ॥ इत्युक्त्वा नारदस्त
त्र जगाम च यथागतं ॥ विंध्यश्च परितप्तो वै धिक् कृत्वा जीवितादिके
४७ विश्वेश्वरं तदा ज्ञात्वा नु आराध्य च न यामास तुं ॥ इति निश्चित्य स तत्रैव

ॐकारं यंत्रकेश्वयं ॥४९॥ कृत्वा चैव वपुस्तत्र पार्थिवीं शिवमूर्तिकां
आराध्य च तदा शंभुं षण्मासं च निरंतरं ॥५०॥ न च चाल तदा स्था
नात् शिवध्यानपरायणः तस्मै च दर्शयामास दुर्लभं योगिनामपि
५०॥ रूपं यथोक्तं वेदेषु भक्तानामीप्सितं च यत् ॥ प्रसन्नश्च तदा शं
भुर्ब्रूहि तं मनसि स्थितं ॥५१॥ ॥विंध्य उवाच॥ यदि प्रसन्नो देवेश हृदि
दे हि यथेप्सितं ॥ किं करोमि यदर्थे ते न व्रीयते मया ॥५३॥ स युक्तं पंडुरवा
य वरदानं मम माप्रुतं ॥ तथापि दृष्टवांस्तत्र यथेच्छसि तथा कुरु ॥
एवं च समये देवा ऋषयश्च तथामला ॥ संपूज्य शंकरं तत्र स्थात
व्यमिति चाब्रवीत ॥५४॥ तथैव कृतवान् देवो लोकानां सुखहेतवे

स

ॐकारे चैव यत्रैव लिंगमेकं द्विधा गतं ॥५५॥ प्रणवे चैव ओंकारस्य नामासी
त् सदाशिवः ॥ पार्थिवे चैव यज्जातं तदासीदमरेश्वरं ॥५६॥ तत्पूजां च तदा दे
वासं तुष्य वृषभध्वजं ॥ वरान् दत्वा ह्यनेकांश्च कृपयो देवतास्तदा ॥५७॥
य एनं पूजयेद्देवं नगर्मे वसते नरः ॥ यदभीष्टं फलं तच्च प्राप्नुयान्नात्र सं
शयः ॥५८॥ इत्युक्त्वा च तदा देवा ह्यंतर्धानं गता हि ते ॥ एतत्ते हि समाख्यातः
ॐकारसंभवं फलं ॥ अतःपरं प्रवक्ष्यामि केदारं पापनाशनं ॥६०॥ ॥इति
श्री शिवपुराणे ज्योतिर्लिंगमहात्म्ये नाम पंचचत्वारिंशको ध्यायः ॥४
५॥ ॥सूत उवाच॥ ॥ ब्रह्मणा चैव संभूतो मनुः स्वायंभुवः पुरा ॥ तस्य पुत्र
श्च महातेजा नाम्ना प्रियव्रतस्तदा ॥१॥ तस्यासन् पुत्रकाः सप्त पुत्रार्थं

शिव०
१०६

वत्सरं तदा ॥ रथं च भ्रामयामास समेरोरनु पुनः पुनः ॥ २ ॥ सप्त कृत्वस्तु
ततः कृत्वा सप्त द्वीपान् कल्पयन् ॥ द्वीपसंख्यास्ततो जाताः समुद्राः सप्त एव च
३ ॥ सप्तानामपि पुत्राणां द्वीपमेकमदात्पुनः ॥ प्रत्येकं च तदा दत्तं राज्ञा तेन
महात्मना ॥ ४ ॥ लब्ध्वा गतिर्मुनीनां च विख्यातं वंशमुत्तमं ॥ आग्नीध्रस्तु च
तेषु ज्येष्ठः प्रियव्रतस्य हि ॥ ५ ॥ जंबूद्वीपं तदा तेन कृतं राज्यं यथासुखं
तत्सुतस्तु तदा नाभिर्नाम्ना लोकसुखावहः ॥ ६ ॥ तेनापि च तथा राज्यं पितृव
त्परिपालितं ॥ तस्य पुत्रस्तदा जातो ऋषभनाम्ना मुनीश्वरः ॥ ७ ॥ तस्य पुत्रश
तं ह्यासीत् ऋषभस्य महात्मनः ॥ सर्वेषां चैव पुत्राणां ज्येष्ठो भरत एव च
॥ नव योगी इतीशाश्च वीतरागास्तथा नव ॥ जनकस्य च विज्ञानं ते

६

दृष्ट्वेषु महात्मभिः ॥ एकाशीतिस्तदा जाताः कर्ममार्गपरायणाः ॥ क्षत्रि
याणां यथाकर्म कृत्वा मोक्षपरायणाः ॥ १० ॥ ऋषभस्याचरितानां हिताय
ऋषिसत्तमाः ॥ खंडानि कल्पयामास नव नव हितावच ॥ ११ ॥ तत्रापि भरतं
ज्येष्ठं खंडेस्मिन् स्पृहणीयके ॥ तन्नाम्ना चैव विख्यातं खंडं च भारतं तदा ॥
१२ ॥ सर्वेषामपि खंडेषु सेव्यं भारतमुच्यते ॥ अमरा जन्म वांछंति सर्वकर्मसु
खावहं ॥ १३ ॥ सर्वेषामपि खंडेषु ह्यवताराः प्रकल्पिताः ॥ विष्णुना लोकर
क्षार्थं खंडे मुनीश्वराः ॥ १४ ॥ तत्रापि भारते खंडे बदर्याश्रमसंज्ञिके नरना
खंडे रायणरूपेणातिष्ठते परमेश्वरः ॥ १५ ॥ तपस्तस्यति नित्यं वै लोकानां हि
तकाम्यया ॥ तत्र केदारसंज्ञैकं शृंगं हिमसमुद्भवं ॥ १६ ॥ नरो नारायण

शिव॰
१८७

श्चैव यज्ञास्तेच निरंतरं ॥ ताभ्यां संप्रार्थितो देवः पार्थिवे पूजनाय वै ॥ १७ ॥
आयाति च कृपाविष्टो नरनारायणाधीनतया शिवः ॥ कस्मिंश्चित्समये तत्र प्रस
न्नः परमेश्वरः ॥ १८ ॥ सम्यक्कृतं भवद्भ्यां तु पूजनाभ्यां पूजितो यदहं ॥ किं
कार्यं विद्यते लोके भवतोस्तपसः फलं ॥ अवाप्तकामौ श्रेष्ठौ च किं कार्यं
भवतोः पुनः ॥ तथापि पूजितस्त्वाभ्यां प्रसन्नो प्रियतामिति ॥ २० ॥ इत्युक्ते
च तदा तेन नरो नारायणः स्वयं ॥ उवाच वचनं तत्र लोकानां हितकाम्य
या ॥ २१ ॥ यदि प्रसन्नो देवेश यदि देयो वरस्त्वया ॥ स्थीयतां स्वेन रूपेण
पूजार्थं शंकरः स्वयं ॥ २२ ॥ इत्युक्तस्तु तदा ताभ्यां केदारे हिमसंज्ञके ॥ स्व
यं च शंकरस्तस्थौ ज्योतिरूपो महेश्वरः ॥ २३ ॥ ताभ्यां च पूजितस्त्वैवस १८७

र्वदुःखभयापहः ॥ लोकानामुपकारार्थं भक्तानां दर्शनाय वै ॥ २४ ॥ स्वयं स्थि
तस्तदा शंभुः केदारेश्वरसंज्ञिकः ॥ देवाश्च पूजयंतीह ऋषयश्च सनात
ने ॥ २५ ॥ नरस्य पूजनान्नित्यं बदरिकाश्रमवासिनः ॥ पवित्रिताः सदा यो वै
नाम्ना शिव उदाहृतः ॥ २६ ॥ तद्दिनं हि समारभ्य केदारेश्वर एव च ॥ पूजितो
येन भक्त्या वै दुःखं स्वप्नेपि दुर्लभं ॥ २७ ॥ तस्यैव रूपं दृष्ट्वा च सर्वपापैः प्रमु
च्यते ॥ जीवन्मुक्तो भवेत्सोपि वै योगतो बदरीवने ॥ २८ ॥ तत्र संवलयं यो
वै दधाति हरिवल्लभः ॥ हरिरूपां किं तं तद्वद्धररूपसमन्वितं ॥ २९ ॥ दृ
ष्ट्वा रूपं नरस्यैव हरस्यैव महात्मनः ॥ केदारेश्वरनाम्नस्तु मुक्तिभाजी
न संशयः ॥ ३० ॥ एतद्वश्च समाख्यातं यत्पृष्टमपि सत्तमाः ॥ ज्योतिरूपा

शिव०
१८८

पंदद्दे सर्वं नात्र कार्या विचारणा ॥ ३२ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि महात्म्यं भी
मशंकरं ॥ ३३ ॥ ॥ इति श्रीशिवपुराणे ज्योतिर्लिंगमहिमानाम षट्च
त्वारिंशत्तमोध्यायः ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ कामरूपेश्वरे देशे शंकरो लो
कशंकरः ॥ अवतीर्णः स्वयं साक्षात् कल्याणसुखभाजनः ॥ १ ॥ यद
र्थमवतीर्णो सौ कथयामि मुनीश्वराः ॥ भीमो नाम महावीर्यो राक्षसो लो
कनाशनः ॥ २ ॥ सुखदः सर्वभूतानां धर्मनाशनतत्परः ॥ कुंभकर्णात्स
मुत्पन्नः कर्कट्यां सुमहाबलः ॥ ३ ॥ सह्ये च पर्वते सौ च मात्रा सह सम
न्वितः ॥ कुंभकर्णे च रामेण हते लोकभयंकरे ॥ ४ ॥ राक्षसीपुत्रयुक्ता १८८
च सह्ये तिष्ठत्स्वयं तदा ॥ स बालो राक्षसो भीमः कर्कटीमातरं तदा ॥ ५ ॥

पप्रच्छ मे पितः कोवा कथं चैकाकिनी पुनः ॥ एवं पृष्टं तदा तेन पुत्रेण रा
क्षसी वचः ॥ ६ ॥ उवाच पुत्रं दृष्ट्वा वै श्रूयतां कथयाम्यहं ॥ पिता ते कुंभक
र्णश्च रावणानुज एव च ॥ ७ ॥ रामेण मारितः सोयं भ्रात्रा सह महाबलः
अत्रागत्य कदाचिद्वै मत्संगं कृतवान् पुरा ॥ ८ ॥ मया न दृष्टा लंका वै पित्रै
ब वनिसाम्यहं ॥ पिता मे कर्कटो नाम माता मे पुष्कसी मता ॥ ९ ॥ भर्त्ता मे च वि
राधो भूत्क्रमेण चरतः पुरा ॥ पित्रोः पार्श्वे स्थिता चाहं स्वामिना निहिते स
ति ॥ १० ॥ पितरौ मे स्थितौ ह्यत्र ऋषिणा भस्मसात्कृतौ ॥ भक्षणार्थं गतौ
तत्र क्रुद्धेन सुमहात्मना ॥ ११ ॥ सुतीक्ष्णो नाम विख्यातो स्तपसा दग्ध
कल्मषः ॥ तेनैव मारितौ पुत्र पितरौ मम वध्वनौ ॥ १२ ॥ एकाकिनी त

शिक
१८९

नीतद्राजाताडुःखितेपर्वतेपुरा॥ एतस्मिन्समयेह्यत्रराक्षसोरावणा
नुजः॥१९॥ आगत्यप्रहृतवान्संगंविहायसिगतस्तदा॥ ततस्तंचसमुत्स
न्नोमहाबलपराक्रमः॥२०॥ अवलंब्यपुनस्तांचकालक्षेपंकरोम्यहं॥
इतिश्रुत्वावचस्तस्याभीमोभीमपराक्रम॥२१॥ कुद्धश्चिंतयामासकिं
करोमिहरिंप्रति॥ पितामेचहतश्चैवमातामेहृतस्तथापुनः॥२२॥ विरो
धश्चहृतोह्यत्रदुःखंबकुतरंकृतं॥ तत्पुत्रोहंमवे [illegible]वैहरिंचपीडया
म्यहं॥२३॥ इतिकृत्वामतिंतत्रतपस्तप्तुंसुदारुणं॥ ब्रह्माणंचसमुद्दिश्य
वर्षाणांसहस्रकंतदा॥२४॥ ऊर्ध्वबाहुश्चैकपादः सूर्येदृष्टिंदधत्सुरः १८९
मनसाध्यानमाश्रित्यतपश्चक्रेमहत्तदा॥२५॥ शिरसस्तस्यसंजातं

तेजःपरमदारुणं॥ तेनदग्धास्तदादेवाब्रह्माणंशरणंगताः॥२६॥ ब्रह्मन्न
वैरक्षसस्तेजोलोकान्पीडितुमुद्यतं॥ यत्स्याध्यंतेचदुष्टेनतत्त्वंदेहिपि
तामह॥२७॥ नोचेद्दग्धावयंदग्धास्तेनैवसुदुरात्मना॥ यास्यामःसंक्षयंस
र्वेतस्माद्देहिप्रजापते॥२८॥ इतितेषांवचश्रुत्वाब्रह्मालोकपितामहः॥
जगामवरदानार्थंराक्षसायदुरात्मने॥२९॥ तदग्रेचतदागत्वाहंसवा
हनसंयुतः॥ प्रसन्नोस्मिवरंब्रूहियत्तेमनसिवर्त्तते॥ इतिश्रुत्वावचस्त
स्यवचनंपुनरब्रवीत॥३०॥ सूत उवाच॥ यदिप्रसन्नोदेवेशयदिदेया
चरस्त्वया॥ अतुलंचबलंमेद्यदेहित्वंकमलासन॥३१॥ इत्युक्तस्तु म
नश्चक्रेब्रह्मणेपरमात्मने॥ ब्रह्माचापितदातस्मैवरंदत्वागृहंययौ॥३२

शिव०
१९

राक्षसो बलवांस्तत्र मातरं प्रणिपत्य च । पश्य मातः करोम्यद्य दे-
वानां प्रलयं ह्यहं ॥ ३३ ॥ इत्युक्त्वा तत्र प्रथमं कामरूपेश्वरं प्रभुं ॥ ब-
बंध ताडयामास भीमो भीमपराक्रमः ॥ ३४ ॥ गृहीतं च धनं सर्वं ह-
स्त्यश्वरथसंकुलं ॥ छत्रं च चामरं चैव सर्वोपकरणानि च ॥ ३५ ॥ त-
मेव गृहीतराज्यं तदीयं च मुनीश्वराः ॥ राजा चापि सुधर्मिष्ठः प्रिय-
धर्मो [illegible] हरप्रियः ॥ ३६ ॥ गृहीतो निगडे तेन दृढेकांते स्था-
पितश्च वै ॥ तत्र तेन तदा कृत्वा पार्थिवीं मूर्त्तिमुत्तमां ॥ ३७ ॥ भजनं
च शिवस्यैव प्रारब्धं प्रियकाम्यया ॥ गंगायास्तु वनं तेन बद्धा धाव- १९
तदाहृतं ॥ ३८ ॥ मानसं स्नानकर्मादि कृत्वा शिवस्य पूजनं ॥ पार्थि-

तदा १

वेनैतेन चकार नृपसत्तम ॥ ३९ ॥ तद्ध्यानं च यथा स्याद्धि कृत्वा च वि-
धिपूर्वकं ॥ प्रणिपातस्तवैः स्तोत्रैर्मुद्रासनपुरस्सरं ॥ ४० ॥ कृत्वा चैव
कलं तत्र तेन प्रणवाकारं मुदा ॥ पंचाक्षरमयीं विद्यां जजाप गणवान्वि-
तां ॥ ४२ ॥ नान्यत्कार्यं स वै कर्त्तुं जगाम वानं तदा ॥ इदमेव तदा तत्र
चकार हितकाम्यया ॥ ४३ ॥ तस्य नीचस्तदा साध्वी दक्षिणा नाम वि-
श्रुता ॥ पार्थिवं च विधानं हि चकार नृपवल्लभा ॥ ४३ ॥ दंपती
द्वे कन्तावनं तं करप्रियकारकं ॥ भजयामास तु सर्वं मद्यं वदा-
यतामिति ॥ ४४ ॥ [illegible] ॥ ४५ ॥ राक्षसो यज्ञ-
कर्मादि वरदां विमोहितः ॥ जोपयामास तत्सर्वं महादेव दीयता

शि०क० १९१ मिति॥४६॥ बभूव सैन्यसमायुक्तो राक्षसानां महात्मनां। चकार वसुधां बद्धा
वशे च स्वपि सन्नमाः॥४७॥ वेदधर्मं शास्त्रधर्मं सर्वधर्मं पुरातनं। लोपयित्वा
च तत्सर्वं बुभुजे स्वयमात्मना॥४८॥ देवाश्च पीडितास्तेन ऋषयः पीडितास्त
था॥ अत्यंतं दुःखमापन्नाः शिवं च शरणं ययुः॥४९॥ स्तुत्वा स्तोत्रैरनेकै
श्च हरं लोकसुखावहं। प्रसन्नं कृतवंतस्ते महाकाल्यास्तटे शुभे॥५०॥
कृत्वा च पार्थिवीं मूर्तिं पूजयित्वा विधानतः। स्तुत्वा च विविधैः स्तोत्रैर्नम
स्कारादिभिः क्रमात्॥५१॥ एवं स्तुतस्तदा शंभुर्देवान्वचनमब्रवीत्॥
प्रसन्नोस्मि वरं ब्रूहि किं कार्यं करवाणि वः। इत्युक्ते च तदा तेन देवा १९१
स्तुष्टुवुः शिवं परं॥ सर्वज्ञो नासि देवेश नाज्ञातं विद्यते तव। तथापि श्रूय

तां देव राक्षसो भीमरूपकः॥५२॥ पीडयत्यनिशं देवान् कृपां कुरु सदा
शिव॥ कुरु हं राक्षसं तं च जहि शीघ्रं प्रियंकर॥५३॥ इत्युक्तस्तु तदा शंभुः
करिष्यामि वचोऽब्रवीत्। राजा चापि मदीयो वै नक्तोनवति निस्तथा॥
५४॥ तस्मात्प्रभूत वै देवाः कार्यं शीघ्रं भविष्यति। इत्युक्तास्ते तदा देवा आ
नंदं परमं गताः॥५५॥ स्वं स्वं धाश्रमं सर्वे ययुस्ते च महर्षयः। शिवोपि स्व
गणैः सार्धं जगाम हितकाम्यया॥५६॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र कामरूपेश्वरे
ण च॥ असंतं ध्यानमारब्धं पार्थिवस्य पुरस्तदा॥५७॥ केनचित्तत्र ग
त्वा च राक्षसाय निवेदितं। राजा किंचित्करोत्येव त्वदर्थे राक्षसोत्तम॥५
अनिवार्यक रासुबैयये छसितथाकरु। राक्षसोपि च तच्छ्रुत्वा कु

+ ह्या४

शिव० १९२

त२

तो हनने छया ॥६२॥ गृहीत्वा करवालं च धाजगाम नृपं प्रति ॥ तं दृष्ट्वा राक्ष
सो घत्र पार्थिवारिश्चितेचयत् ॥ तदस्य सुरूपं च दृष्ट्वा किंचित्तकरोत्स सा
कुपितो राक्षसस्तत्र हन्तुं सोपस्करं ययुः ॥६३॥ विचार्यो वाच तं तत्र किं
यते किं त्वयाधुना ॥ सत्यं वद न हन्यां त्वामन्यथा हन्मि निश्चितं ॥६४॥
इति श्रुत्वा वचो घस्य सस्य पार्श्वेन यंत्रितः ॥ उवाच वचनं सत्यं न विभ्यं तु
स्वेदितः ॥६५॥ कृपालुः शंकरश्चात्र वर्त्तते पार्थिवेश्वरं ॥ मदर्थं न करो
ति हृद्धरं कियान्वराककः ॥६६॥ स्वरूपानुप्रतिज्ञां च सत्यं चैव करि
ष्यति ॥ मम नक्तं यदा कश्चित्सीउयत्यति दारुणः ॥६७॥ तदाहं न स्मर १९२
क्षार्थं कुष्टं हन्मि न संशयः ॥ एवं धैर्यं समालंब्य ध्यात्वा देवं च शंकरं ॥६८

च

त्वदीयोस्मि महाराज यथेच्छसि तथा कुरु ॥ एवं मनसि संध्यात्वा राक्षसं चा
व मानयत् ॥७०॥ स संवचनं घत्र अब्रवीत् प्रियकाम्यया ॥ नजामि शंक
रं देवं यथेच्छसि तथा कुरु ॥७१॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा नीमो वचनमब्र
वीत् ॥ शंकरश्च मया ज्ञातः किं करिष्यति मामिति ॥७२॥ यो मे पित्र्यके
नैव स्थापितः किंकरो यथा ॥ तद्बलं हि समाश्रित्य विजेतुं त्वं समीहसे
॥७३॥ त्वया जि तर्हि जितं सर्वं नात्र कार्या विचारणा ॥ यावन्मया न दृष्टोस्ति
शंकरस्त्वत्पालकः ॥७४॥ तावत्त्वं स्वामिनं मत्वा सेवसे नान्यथा क्वचित्
मया दृष्टे च सर्वं वै स्फुटं स्यात्सर्वथा नृप ॥७५॥ तस्मात्त्वया शिवस्य दूरूपं
दूरतरं पुनः ॥ कर्त्तव्यं नान्यथा चेद्धै पश्यसि स्वामिनो गृहं ॥७६॥ इति

शिव०
१९३

तद्वचनं श्रुत्वा तु पो वाक्यमुपाददे ॥ अहं च पामरश्चैव मोक्षमिच्छारणं
पुनः ॥७७॥ सर्वेक्रिष्टश्च संस्वामी न मां मुंचति कर्हिचित ॥ एवं वचस्तदाश्रु
त्वाविदूरस्य राक्षसोऽन्नमः। मत्तोनंगी महानिक्षेप्स किं जानाति स्वीकृतं ॥७८॥
योगिनां कांचनिष्टा च नक्रानां प्रतिपालनं ॥ इति कृत्वा मतिं तं च दूरतो न
व सर्वथा ॥७९॥ अहं च तव स्वामी च युद्धं वै करवावहे ॥ इत्युक्तः स नृपश्च
क्षामयावकुं न शक्यते ॥८०॥ त्वया चेतत्क्रियते तर्हि ज्ञातं तत्र शक्तिमान
सि ॥ इत्युक्तः सैन्यमादाय राजानं परिनिर्गतं ॥ करालं करवालं च पा
र्थिवश्चाक्षिपत्तदा ॥८१॥ पश्यतं स्वामिनाद्यैव बलेन कमुखावहे ॥ इ १९३
त्युक्त्वा तं विहस्यैव राक्षसैः समहाबलः ॥८२॥ करवालं पार्थिवे यो [illegible]

शोऽपि स मुनीश्वरः। तावत्स पार्थिवात्तस्मादाविरासीत्स्वयं हरः ॥८३॥ प
रूपमीमेश्वरोऽहं च रक्षार्थं प्रकटोऽभवं ॥ मया पूर्वं व्रतं धृतं दक्षिणेश्वरो य
मया ॥८४॥ एतस्मात्स्वरूपमे शीघ्रं बलेन कमुखावहे ॥ नदीयं च पिनाकेन
करालं शतधा कृतं ॥८५॥ पुनश्चैव त्रिशूलं च क्षिप्तं तेन दुरात्मना। तच्छू
लं शततधानीतं दुष्टस्य परमात्मना ॥ पुनश्च शक्तिकाक्षिप्ता सा चैव लक्ष
धा कृता। पट्टिशं च ततस्तेन क्षिप्तं तस्मै महात्मने ॥८६॥ तेनापि च विश्व
न लैंति लक्षाश्च कृतं तक्षणात ॥ ततश्चैव गणानां च राक्षसानां परस्परं ॥८७
युद्धमासीत्तदा घोरं परस्पतां दुःखमावहं ॥ ततश्च पृथिवी सर्वव्याकुला
घनवत्तक्षणात ॥८८॥ समुद्राश्च तदा सर्वे चुक्षु चुक्षुभुः समहीधराः। य

शिव० १९४ हनक्षत्रताराश्चद्यौश्चैवतथाविधा॥९१॥देवाश्चऋषयसर्वेव्यर्थंचैवप्रा
र्थिताःशिवः॥नारदश्चसमागत्यशंकरंदुःखहारकं॥९२॥प्रार्थयामा
ब सतत्रैक्षस्यतांशंकरस्त्वया॥तणकश्चऋगरावैहन्यतांशीघ्रमेवहि॥९३
इतिसंप्रार्थितःशंभुःसर्वान्रक्षोगणानिति॥ॐकारेणैववचास्त्रेणानस्म
साकृतवांस्तदा॥९४॥सर्वेतेराक्षसादग्धानस्मराशयएवते॥दावानल
गतोवह्निर्यथावनमादहेत॥९५॥तयाशिवेनक्रुद्धेनराक्षसानांवनं
क्षणात॥नीमस्येववकिंतस्मनज्ञातंकेनचित्तदा॥९६॥सपरिवारस्त
तोदग्धोनामनश्चयतेतदा॥ततःशिवस्यक्रोधेनशांतिंप्रापुर्मुनीश्व १९४
राः॥९७॥क्रोधज्वालातफुत्कारान्निःसमारवनाद्वनं॥राक्षसानांवय

न्नस्मसर्वंव्याप्तंवनेतदा॥९८॥ततःशिवस्यक्रोधेनःशांतिंप्रापुर्मुनी
श्वराः॥ततश्चौषधयोजातानानाकार्यकरास्तथा॥९९॥रूपांतरंततोया
यन्ववेषांतरमथापिच॥भूतप्रेतपिशाचादिहरतश्चततोव्रजेत॥१००॥
तन्नकार्यंचयच्चैवततोनभवतिद्विजः॥नैद्देवैःप्रार्थितःशंभुःशांतिम
मधिगच्छति॥स्थानत्वंस्वामिनायत्रलोकानांसुखहेतवे॥१०१॥अयंवै
ऋसितोदेशाअघध्यालोकदुःखहं॥नवंतंचततदादृष्ट्वाकल्याणसंत
विष्णुति॥१०२॥नामशंकरनामात्वंभविताःसर्वसाधकं॥इत्येवंप्रार्थि
तंशंभुःस्तत्रैवस्थितवांस्तथा॥१०३॥ ॥इतिश्रीशिवपुराणेओंमेश्व
रमाहात्म्यनामसप्तचत्वारिंशाततमोध्यायः॥४७॥ ॥सूतउवाच॥॥

शिव०
१९५

अतः परं प्रवक्ष्यामि शृणुत मुनिसत्तमाः ॥ विश्वेश्वरस्य माहात्म्यं महा
पातकनाशनं ॥ यदिदं दृश्यते किंचिज्जगत्यां वस्तुमात्रकं । तत्सर्वं च यदा नासी
त्संयक्को ज्ञीतदाशुना ॥ २ ॥ तदेव कथयातस्मिन्प्रद्यतन्निर्माणं मुनिश्वराः
यदा च निर्गुणं तेजः सत्यज्ञानमनंतकं ॥ ३ ॥ चिदानंदस्वरूपं च निर्विका
रं सनातनं ॥ ततश्च प्रकृतिर्देवी सा द्विरूपसमन्विता ॥ ४ ॥ आवाभ्यां किं
चकर्त्तव्यमावां केनैव निर्मितं । इति संशयमापन्नौ प्रकृतिपूरुषौ यथा
पा ॥ ताभ्यां वाणी समुत्पन्ना निर्गुणात्परमात्मनः ॥ तपश्चैव प्रकर्त्तव्यं त
तः सृष्टिरनुत्तमा ॥ ५ ॥ प्रकृतिपूरुषावूचतुः ॥ ॥ तपसाश्च स्थलं नास्ति १९५
कुत्र वा स्थीयतेऽधुना । ततश्च तेजसः सारं पंचक्रोशात्मकं शुभं ॥ ६ ॥ स

र्वोपकरणैर्युक्तं सुंदरं नगरं यथा ॥ निर्माय प्रेषितं ताभ्यां निर्गुणो न वि
राजता ॥ ७ ॥ अंतरिक्षे स्थितं तत्तु अधिष्ठाय हरिः स्वयं । तपश्चकार विवि
धं सृष्टिकामः सदा तया ॥ ८ ॥ तेनैव बहुकालं च तपस्तप्तं सुदारुणं । तप
सा पकरणाश्चैव श्रमस्तस्य महात्मनः । श्रमेण जलधाराश्च विविधा
श्चानवन्सदा ॥ ९ ॥ ता निर्व्याप्तं च सर्वं वै नान्यत्किंचित्सदृश्यते ॥ १० ॥ तत
श्च विष्णुना दृष्ट्वा अहो किमेतदद्भुतं । इत्याश्चर्यं तदा दृष्ट्वा शिरसः कं
पनं कृतं ॥ ११ ॥ ततश्च पतितं कर्णान्मणिश्च पुरतः प्रभोः । यत्रासौ पति
तश्चैतन्नाम मणिकर्णिका ॥ १२ ॥ जलौघे प्लाव्यमाना सा पंचक्रोशी पु
रातना । निर्गुणेन शिवेनैव त्रिशूलेन धृता तदा ॥ १३ ॥ विष्णुरप्यव

तत्रैव सुधापद्मं तस्या सह। कियत्कालं जले तत्र सुप्तो सौ च जनार्दनः
१४। तन्नाभिकमलाज्जातो ब्रह्मा लोकपितामहः। शिवाज्ञां च समासाद्य
सृष्टिं चकृतवांस्तदा॥१५॥ यत्किंचिद्दृश्यते ह्यत्र ब्रह्मांडे सचराचरं॥ त
व्याप्तं च विशेषेण शिवेन तेजसा तदा॥ चेतनाचेतनं यच्च व्याप्तमासी
न्मुनीश्वराः। ततश्च सृष्टिकार्यं च प्रावर्त्तत समंततः॥१६॥ चतुर्दशभु
वनानीह जातानि गोकुलके तदा॥ योजनानां च पंचाशत्कोटिसंख्या
प्रमाणतः॥१८॥ ब्रह्मांडस्यैव विस्तारो मुनिभिः परिकीर्तितः॥ यथा चै
व जलेनौ तथा ब्रह्मांडकं जले॥१९॥ यथा च मत्कुणो गोलस्तत्रैव परि
दृश्यते॥ दिग्गजैश्च धृतं तच्च स्थिरं च परिवर्त्तते॥२०॥ मध्यप्रमाणं त्व

र्द्धं च सकलस्य च ऋषीश्वराः॥ शेषस्यार्द्धं तथा चोर्द्धं तथाधः परिभाषितं
२१। मध्ये च भूर्लोकः स्यात्तदधः सप्तकं तथा। तलं चैवातलं चैव सुतलं
वितलं तथा॥२२॥ महातलं च पातालं रसातलमथापि च॥ भूर्लोकाद्उप
रि या वै भुवर्लोकः प्रकीर्तितः॥२३॥ स्वर्लोकश्च ततश्चोर्द्धं महर्लोकः प्रकी
र्तितः॥ ततो जनपदश्चैव तपश्चैव ततः परं॥२४॥ सत्यं चैव ततः प्रोक्त
मर्यादा परिकीर्तिता॥ एकैकस्याश्च विस्तारो दृश्यते च मुनीश्वराः॥ बहु
तरश्च विस्तारो बहुधा प्रोक्तो मुनीश्वरैः॥ कथितश्च पुराणेषु पुनः किं
कथयाम्यहं॥२५॥ यस्य यस्याधिकारोस्ति तत्र ते च निवासिनः॥ सप्त
द्वाः सप्त एवैते द्वीपानि च तथा पुनः॥२६॥ मेर्वाद्या गिरयश्चान्ये नद्यश्च

शि०
१०७ त्रिविधाः पुनः ॥ वनानि च विचित्राणि क्षेत्राणि विविधानि च ॥ २८ ॥ ब्रह्मांडे
परिवर्त्तते ज्ञानि च पुरा मया ॥ ब्रह्मणो द्विविधं रूपं निर्गुणस्य परात्मनः
२९ एकं चैवाक्षरं चैव ह्यक्षरं द्वितयं मतं ॥ रूपं चैवाक्षरं प्रोक्तं ह्यक्षरं निर्गुणं
मतं ॥ ३० ॥ इदं त्वन्तमयं चैव रूपं च ब्रह्मणो विदुः ॥ निर्गुणं सगुणं चैव सगु
णो निर्गुणं तथा ॥ ३१ ॥ परस्परं च संलग्नं रूपद्वयमथापि वा ॥ यथा च मणि
सूत्रं च संलग्नं च परस्परं ॥ ३२ ॥ पुष्पं चैव सुगंधश्च ज्योतिस्तेजश्च एव च
विवेकिनो हि जानंति तत्त्वं नाग विचक्षणाः ॥ ३३ ॥ येर्ज्ञातं सगुणं ब्रह्म
निर्गुणं च ततः परं ॥ निर्गुणं ब्रह्मणो ज्ञाते सगुणादि निवर्त्तते ॥ ३४ ॥ १०७
तावच्च सगुणं धार्यं यावच्च निर्गुणं न हि ॥ निर्गुणं च यदा लब्धं ह्यहंना

वो निवर्त्तते ॥ निवृत्ते चाप्यहंकारे जीवभावो निवर्तते ॥ ३५ ॥ सर्वं ब्रह्मम
यं पश्यन् मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ योऽहं सोऽहं स विज्ञातं जायते योगिन
स्तदा ॥ ३६ ॥ विधिनिषेधरहितस्तु भवतीति सुनिश्चितं ॥ एवं त्वेवापि ब्र
ह्मांडं निर्मितं गुणिना स्वयं ॥ ३७ ॥ तदा शिवेन लोकानां हिताय परिचिं
तितं ॥ ब्रह्मांडे कर्मणा बद्धाः प्राणिनां मां कथं पुनः ॥ ३९ ॥ त्राणं भवति
विचारतो पंचक्रोशी विमा विना ॥ इयं च शुभदा लोके कर्मनाशका
री मता ॥ ४० ॥ अविमुक्तं स्वयं लिंगं स्थापितं परमात्मना ॥ न कदा
पि त्वया त्याज्यमिदं क्षेत्रं ममांशकं ॥ ४१ ॥ इत्युक्ते च त्रिशूलाश्च अ
वतार्य हरः स्वयं ॥ मोचयामास संभुवने मृत्युलोके मुनीश्वराः ॥ ४२ ॥

पुनश्च ब्रह्मणा सृष्टो हृतायां स्थाप्यते पुनः॥ कर्मणां कर्षणान्नूनं वै
काशीति परिपठ्यते॥४३॥ अविमुक्तेश्वरं लिंगं काशरूपं तिष्ठति नित्यशः
मुक्तिदाता च लोकानां महापातकिनामपि॥४४॥ अन्यत्र प्राप्यते मु
क्तिः सारूप्याच्च मुनीश्वरा॥ अत्रैव प्राप्यते जीवैः सायुज्या मुक्तिरुत्तमा
४५॥ येषां क्वापि गतिर्नास्ति तेषां वाराणसी पुरी॥४५॥ पंचक्रोशी म
हापुन्या हत्याकोटिविनाशिनी॥ अमरा मरणमिच्छंति यत्र वांछं
ति च मुनीश्वराः॥४६॥ ब्रह्मा च श्लाघ्यते यासै विष्णुश्चापि तथैव च
मुनयश्च तथा चान्ये सिद्धाश्चैव तथा पुनः॥ वांछंति मानुषाश्चैव सर्वे
श्च परिसेव्यते॥४७॥ कालपाश्चैव महिमानं च कुं चर्षशतैरपि॥

वक्तुं शक्नोमि ह्येवं सर्वं यथाशक्ति कवे पुनः॥४९॥ कैलाशस्य पतिर्यो वै
निर्गुणो गुणवान्नवः॥ आजगाम कदाचिद्वै काशरूपं देवो महेश्वरः॥
५०॥ वाराणसीमनुप्राप्य दर्शयामास शंकरः॥ अविमुक्तेश्वरं लिंगं
दर्शनात्पापहारकं॥५१॥ अविमुक्तस्य माहात्म्यं यथाह भगवान्
भवः॥ विस्तरेण मया वक्तुं ब्रह्मणा च महात्मना॥५२॥ शक्यते नैव
विशेषाद्वर्षकोटिशतैरपि॥ अविमुक्तोपितं दृष्ट्वा आनंदं परमं गतः
५३॥ पूजयामास तं देवं पार्वत्या सह शंकरं॥ नमस्कारैः स्तवैर्मंत्रैर्दे
वदेवं जगत्पतिं॥५४॥ प्रणिपातैरनेकैश्च तदा योस्मिन संशयः॥
रूपांकुरुत्वं देवेश लोकानां हितकाम्यया॥५५॥ स्थातव्यं च ल

शिव० १९९ यादेवप्रार्थयामिजगत्पते ॥ अविमुक्तोपिहितदासंप्रार्थ्यंचपुनः
पुनः ॥ ५६ ॥ नेत्राश्रूणिप्रमुच्यैतच्चरणौनैवमोचितं ॥ कारुपार्श्वेवल च
यादेराजधानीप्रगृह्यतां ॥ ५७ ॥ मयाध्यानतयास्थेयमचिंत्यसुख
देतवे ॥ मुक्तिदातानवान्लोकेवर्त्तेनेनान्यध्यायकश्चित ॥ तस्मा
त्वमुपकारायतिष्टामासहितंसुखं ॥ अखिलान्जीवसमूहांश्च
तारयत्वंसदाशिव ॥ ६१ ॥ इत्येवंवचनंश्रुत्वारूपयोनिर्मलाशयाः
पप्रच्छुपरयानत्वाकपालेकिंब्रवीषिनः ॥ ६२ ॥ ॥ सूतउवाच ॥ मा राम
धुत्वमृषयःश्रेष्ठाःकथयामियथाश्रुतं पुराकदाचिद्देवेशःशं १९९
करःप्रियकाम्यया ॥ ६३ ॥ बभ्रामगिरिजासार्द्धंब्रह्मलोकमुपागतः

ब्रह्माचापितदातंवैबहुसानपुरःसरं ॥ ६४ ॥ पूजयामासदेवेशं
मातिथ्यधर्महेतवे । पश्चात्तुप्रावतं वैदेवश्चतुर्भिश्चमुखैस्तदाए
केनमुखेनैवदुःशब्दंश्रुतवांस्तदा ॥ दृष्ट्वाचतुर्मुखानीहसंतुष्टोभ
गवान्नव ॥ ६५ ॥ पंचमंदुर्मुखंदृष्ट्वादुःखितःशंकरस्तदा ॥ अहोदुष्टमु
खंह्येतत् छिनद्मिसुविचारयन् ॥ ६६ ॥ इतिविचार्यतत्रैवशिवोपि
शिवकृन्नृणां ॥ चिच्छेदतच्छिरस्तत्रब्रह्मणोदुर्विनोपिएनः ॥ ६७ ॥ अ
घोरयातदादृष्ट्वाब्रह्माणंचविपीडयन् ॥ जगामदृष्टतोलग्नंकपालं
ब्रह्मणस्तदा ॥ ६८ ॥ समर्थोपिशिवस्तस्यदहनेवमुनीश्वराः ॥ लो
कानामुपकारार्थंत्वांतान्नांऋषिवामिमां ॥ ६९ ॥ बभ्रामसर्वलोके

शिव० श्रुतेनैव सहितः शिवः ॥ यत्र यत्र स वै याति तत्र तत्र गतं शिरः ॥ ७१ ॥
२०० विचार्य भगवांस्तत्र महिमानं प्रकाशयन् ॥ आजगाम यदा तत्र शिर
श्च हरतः स्थितं ॥ ७२ ॥ अहो क्षेत्रस्य माहात्म्यं कीदृशं मनसि स्वयं ॥
विचारयंस्तदा लोके ख्यापयन् हृत्तमद्भुतं ॥ ७३ ॥ तस्थौ तत्रैव लोके
श अविमुक्तेश्वराज्ञया ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा पुनस्तं च ऋषीश्व
रा ॥ ७४ ॥ पप्रच्छुः संज्ञायात्मानः कथं ब्रह्ममुखं त्विदं ॥ ७५ ॥ सूत
उवाच ॥ पुरा ब्रह्मा विमोहेन नारत्यारूपमद्भुतं ॥ दृष्ट्वा जगाम तां पश्चा
त्तिष्ठ तिष्ठेति विह्वलः ॥ ७६ ॥ तद्वचनं तदा पुत्री श्रुत्वा कोपसमन्वि राम०
ता ॥ उवाच किं ब्रवीपि त्वं मुखेन श्रुणनापिग्णो ॥ ७७ ॥ ब्रवीषि वेदवि २००

वै
रुद्रं विनाशीनवसर्वदा ॥ तद्दिने हि समारभ्य पंचमेन मुखेन सः ॥ ७८
ब्रह्मा च भाषते दुष्टं शार्दूं खरतरं तदा । पश्चाच्छिवेन तच्छिन्नं दुष्टना
पि यतो नवत ॥ ७९ ॥ शिवोपि स्मरणेनैव न जनेन परस्य च ॥ पापं हरीक
रोतीह स्वयं हरीकृतं न हि ॥ ८० ॥ शिवौ· तत्कारणं च स्कृपं तामृषयः
कथयाम्यहं श्रेष्ठश्चावरते यत्र तत्र देवेन रः स्वयं ॥ ८१ ॥ करोति च रते
यत्स्वप्रमाणा रक्षणाय वै ॥ ईश्वरस्य यदाज्ञयं पातकं किं न रस्महि ॥ ८२
शिवस्य तीर्थसंयोगाच्छिरश्च हरतः स्थितं ॥ तस्मात्तीर्थवरं ह्येतन्म
हापातकनाशनं ॥ ८३ ॥ क्वानंग दहनं चैवं न कोन्न्योघ्यवलां श्रियं
स्वसैन्यं च पिशाचानां श्वानकानां चतुरंगिणी ॥ ८४ ॥ स्वांगे च रुंडमालां
क्वांगेषु वत्तिधारणं कंठे विषं धृतं येन मृत्युर्जय उ कृतः । दिगंबरः स्वयं चैव

च

शि० २०१ वै नक्तानां मौक्तिकानि च ।स्वांगेषु चितानस्य नक्तेभ्यश्चंदनं ददत् ॥
८३ ॥ स्ववाहनं वृषश्चैव नक्तानां दत्तिकातया ॥ तवा ऐचैवगन्नादिन
क्तानां चातकानय ॥ ८४ ॥ स्वशिरस्मिजटादिव्यानक्तानां मुकुटादिकं
स्वभूषणं च सर्पादि नक्तानां कुंडलादिकं ॥ ८५ ॥ स्वस्य वस्त्रं च चर्मादि
नक्तेभ्यः सुंदरांबरं ॥ स्वयं दधाति चान्यच्च नक्तानां वाम्यदेव च ॥ ८६ ॥
यया निलाषं नक्तेभ्यः शंकरः संप्रयच्छति ॥ तस्मान्नक्तव्रतं नैव ज्ञा
तु शक्यं मुनीश्वराः ॥ ८७ ॥ पंचक्रोश्याः परं नान्यत् क्षेत्रं त्रिभुवनत्रये
अथवा पापिनां पापस्फोटनाय स्वयं हरः ॥ ८८ ॥ मर्त्युलोके स्थिते क्षे २०१
त्रे समास्थाय स्थितः सदा ॥ यद्दिनं हि समारभ्य हरः काश्यामुपागतः

तद्दिनं हि समारभ्य काशी श्रेष्ठतरा ह्यभूत् रातदश्वसमारभ्यातं यत्तष्टो
ऽं मुनीश्वरा य इदं शृणुयान्नित्यं स वनिकामानवाप्नुयात् ॥ ८९ ॥ ॥ इति श्री
शिवपुराणे ज्योतिर्लिंगमाहात्म्ये काशीमाहात्म्यं नाम अष्टचत्वारिंशो
ध्यायः ॥ ॥ कृष्णपक्षचतु ॥ ॥ एवं वाराणसी पुण्या यद्दिष्टनमहात्मने ।व
क्तुं महसि वास्माकं प्रभावं तस्य संभवं ॥ १ ॥ सूत उवाच वक्ष्ये संक्षेपतः
सम्यक् वाराणस्याः सुशोभनं विश्वेश्वरस्य माहात्म्यं श्रूयतामृषिसत्तमा
२ ॥ कदाचित्पार्वती देवं शंकरं परया मुदा ।पंचक्रोश्याश्च महात्म्यं पप्र
च्छ लोककाम्यया ॥ ३ ॥ पार्वत्युवाच ॥ अस्य क्षेत्रस्य माहात्म्यं वक्तुमर्हसि शंकर
यतः ॥ ममोपरि रूपां कृत्वा देवदेवं वृषध्वजं ॥ ४ ॥ देव्यास्तद्वचनं श्रुत्वा

त्रिवि० २०२

देवदेवोग्निमस्यप्रभुः॥ उवाचवचनेत्वत्र जीवानां प्रियहेतवे॥५॥ श्रीभगवा
नुवा॥ साधुपृष्टं त्वयानेद्य लोकानां सुखदं शुभं॥ कथयामि यथैतस्य मा
हात्म्यं श्रूयतां पुनः॥६॥ इदं गुह्यतमं क्षेत्रं सदा वाराणसी मम॥ सर्वेषामे
व जंतूनां हेतुर्मोक्षस्य सर्वदा॥७॥ अस्मिन् सिद्धाः सदा देवि मदीयं व्रत
माश्रिताः॥ नानालिंगधरा नित्यं मम लोकाभिकांक्षिणः॥ अभ्यस्यंति
परं योगं यतात्मानो जितेंद्रियाः॥ नानावृक्षसमाकीर्णे नानाविहगसे
विते॥९॥ कमलोत्पलकंपुष्पाढ्यैः सरोभिः समलंकृते॥ अप्सरोगणगं
धर्वैः सदा संसेविते शुभे॥१०॥ रोचते मे सदावासो येन कार्येण तच्छृणु २०२
मन्मना मम भक्तश्च मयि सर्वार्पितक्रियः॥११॥ वीतरागभयक्रोधैर्नि

र्द्वंद्वश्च विमत्सरः॥ अध्यात्मनिरतो नित्यं तत्त्वानां च विवेचकः॥१२॥ स
र्वं च मन्मयं पश्यन् पापं सोहं स्वयं हरः॥ दुःखे सुदुःखी न वेन्नैव सुखे
सुखी न वेन्न हि॥१३॥ शुभं प्राप्य न हृष्येत ह्यशुभे न द्विषेत न हि॥ तस्यैव मम
नेहो न स यत्र तीर्थमुत्तमं॥१४॥ तद्दृष्ट्वा निंद्यह विष्णुब्रह्माद्यापि तथा पुनः
कामयंति व तीर्थानि पावनाया त्मनस्तथा॥ सोहं तत्कालेयस्यैव पार्श्वे
च परिवर्त्तते॥ तस्य मुक्तिर्न वेन्नूनं स्वस्य किं तु न वै स्तु नः॥१५॥ तस्यापेक्षा
न तीर्थस्य न ममैव हरेरपि॥ जीवन्मुक्तः स विज्ञेयो विहिताविहितेन सः
१६॥ यत्र यत्र मृतः सो वै मोक्षमाप्नोति निश्चितं॥ अत्र तीर्थगृहस्थश्च
वानप्रस्थो यतिस्तथा॥१७॥ बालश्चैव कुमारश्च यौवनान्वित एव च॥ अ

श्रुचिश्च श्रुचिश्चैव कुमारी परिणीतया ॥१९॥ विधवाप्यथवंध्या वा रजो
दोषयुतापि वा ॥ सूतिकाले मृता वापि संस्काररहिता तथा ॥२०॥ अपाप
श्च सपापो वा कर्मबंधगतोपि वा ॥ अत्रैव चेन्मृतः स्याद्वै मानो जीन संश स
यः ॥२१॥ स्वेदजश्चांडजो वापि स्कंद्भिद्दोथजरायुजः ॥ मृतो मोक्षमवा
प्नोति अन्यत्र तथा क्वचित् ॥२२॥ कर्मबंधगतो यो वै देही मोक्षाय क
ल्पते ॥ नास्यपेक्षा न चात्रैव ध्यानापेक्षा न कर्हिचित् ॥२३॥ नाम्नापेक्षा न
चात्रैव स्वजनानां तथा पुनः ॥ यया तथा मृतस्यात्रैव मोक्षमाप्नोति
निश्चितं ॥२४॥ एतन्मम पुरं दिव्यं गुह्यात् गुह्यतमं महत् ॥ ब्रह्मादयो
पि जानंति ये च सिद्धा मुमुक्षव ॥२५॥ अतः प्रियमिदं क्षेत्रं मम तस्माच्चेह

गतिः श्रुताः ॥ विमुक्तं न मया यस्मान्मोक्षदं कदाचन ॥२६॥ महत् क्षे
त्रमिदं तस्माद् अविमुक्तमिति स्मृतं ॥ नैमिषे च कुरुक्षेत्रे गंगाद्वारे च पुष्क
रे ॥२७॥ स्नानात्संसेवनाद्वापि मृतो मोक्षो न वर्तते ॥ इह संप्राप्यते यस्मा
त्तस्मादेतद्विशिष्यते ॥२८॥ प्रयागे वा भवेन्मोक्ष इह वा मत्परिग्रहात् ॥
प्रयागादपि तीर्थाग्र्यादेतदेव विशिष्यते ॥२९॥ धर्मस्योपनिषत्सत्यं मोक्ष
स्योपनिषच्छमः ॥ क्षेत्रतीर्थोपनिषदं अविमुक्तं विदुर्बुधाः ॥३०॥ कामं
भुंजन् स्वपन् क्रीडन् कुर्वन् हि विविधाः क्रियाः ॥ अविमुक्ते त्यजन् प्राणा
न्जंतुर्मोक्षाय कल्पते ॥३१॥ कृत्वा पापसहस्राणि पिशाचत्वं वरं नृणां
न तु शक्रसहस्रत्वं स्वर्गे काशीपुरीं विना ॥३२॥ तस्मात्संसेवनीयं वै अ

शिव. विमुक्तं विमुक्तये । अव्यक्तलिंगैर्मुनिभिर्ध्यायते च सदाशिवः ॥ ३३ ॥ इ
२०४ हसंप्राप्यते मोक्षो दुर्लभोऽन्यत्र कर्हिचित् । यद्यत्फलं समुद्दिश्य तपस्तेपे तव न
रः प्रिये । तेभ्यस्त्वाहं प्रयच्छामि विविधां फलकामनां ॥ आत्मनश्चैव सायु
ज्यं इच्छितं स्थानमवाप्नुवान् ॥ ३४ ॥ पराशरस्तु योयोगाद्ऋषिर्व्यासो महा
तपाः । मम तत्क्षान्तविघ्नं ते वेदस्थान प्रवर्त्तकाः ॥ ३५ ॥ इअतेसोपिपप्रा
क्षिक्षेत्रेऽस्मिन् मुनिपुंगवाः ॥ ब्रह्मादेवर्षिभिः सार्द्धं विष्णुर्वापि दिवाक
रः ॥ ३५ ॥ देवराजस्तथा रुद्रो ये चान्येपि दिवौकसः ॥ उपासंते महात्मानः
सर्वे मामिह सुव्रताः ॥ ३९ ॥ अन्येपि योगिनो ये वै छिन्नरूपा महाव्रताः २०४
अनन्यमनसा नूनं मामिहोपासते यदा ॥ ४० ॥ विषयासक्तचित्तोपि

स धर्मरुचिर्नरः ॥ इह क्षेत्रे मृतो यो वै संसारं न पुनर्विशेत् ॥ ४१ ॥ ये पु
नर्निर्मिता धीराः सत्त्वस्था विजितेंद्रियाः ॥ व्रतिनश्च निरारंभाः सर्वे ते मयि
भाविताः ॥ ४२ ॥ देहभंगं समासाद्य धीमंतः संगवर्जिताः ॥ यांति ते परमं
मोक्षं प्रसादान्मम सुव्रते ॥ ४३ ॥ जन्मांतरसहस्रेषु यत्र योगी समाप्नुया
त् ॥ तमिहैव परं मोक्षं प्रसादान्मम सुव्रते ॥ ४४ ॥ मरणादधिगच्छति स
र्वक्षेत्रप्रभावतः ॥ गोप्रेक्षकमिदं क्षेत्रं ब्रह्मणा स्थापितं पुरा ॥ ४५ ॥ कैला
सभवनं चात्र पद्मपद्रे विवरानने ॥ गोप्रक्षेश्वरमागम्य दृष्टमात्रे च मा
नवः ॥ ४६ ॥ न दुर्गतिमवाप्नोति कल्मषैश्च विमुच्यते ॥ रुद्रश्चैव हरंश्च प
द्मश्च ब्रह्मणा च कृतं पुरा ॥ ४७ ॥ सर्वैर्देवैरहं देवि अस्मिन् देशे प्रसा
कपितामहमिति निरुक्तं ब्रह्मणा च कृतं पुरा ॥ तस्य दर्शनमात्रेण पातकात्प्रवि
मुच्यते ॥

शिव. २०५ स

दितः॥ आजगाम पुरा देवि लिंगरूपी न संशयः॥४८॥ तत्राहं ब्रह्मणा
नीतः स्थापितः परमेष्ठिना॥ ब्रह्मणो चापि संग्रहं विष्णुना स्थापितः पु
रा॥ ब्रह्मणोक्तस्ततो विष्णुः प्रोक्तः से विस्मचेतसा॥ मयानीतमिदं लिंगं क
स्मात्स्थापितवानसि॥४९॥ तमुवाच ततो पुनर्विष्णुर्ब्रह्माणं तु पिताम
हं॥ रुद्रदेवपुरा स्वं तं मम नक्ति महत्तरा॥५०॥ मयैव स्थापितं लिंगं त
व नाम्ना न विष्यति॥ हिरण्यगर्भ इत्येव तत्राहं समुपागतः॥ दृष्ट्वा तम
पि देवेशि मम लोकं व्रजेत्वरः॥ ततः पुनरपि ब्रह्मा मम लिंगमिदं शुभे
स्थापयामास विधिवद्भक्त्या च परया पुनः॥५३॥ स्वलीनेश्वर इत्येवं म २०५
द्वहं स्वयमागताः प्राणा निहन रस्पस्थान पुनर्जायते क्वचित॥५४॥

अस्मिन्नेव मया देवो दैत्यो देवतकंटकः॥ व्याघ्ररूपं समास्थाय निहतो
दर्पितो बली॥५५॥ व्याघ्रेश्वरस्ततः ख्यातो महापातकनाशनः॥ पित्रा
ते शैलराजेन पुरा हिमवता स्वयं॥५६॥ मम प्रियं तमे स्थानं ज्ञात्वा लिं
गं प्रतिष्ठितं॥ शैलेश्वर इति ख्यातं दृश्यतामिदमादरात॥ यदा वारा
णसी चैयं पुण्या पापविमोचिनी॥५७॥ क्षेत्रमेतद्दलेकसंज्ञा क्व्या सह
संगता॥ तदा च ब्रह्मणा तत्र स्थापितं लिंगमद्भुतं॥५८॥ संगमेश्वर इति
ते ख्यातं दृश्यतां सुंदरी त्वया॥ मध्यमेश्वं ततः पश्यजेबुकेशान्तनः पुनः॥५९॥
शुक्रेश्वरं च लिंगं च शुक्रेणा स्थापितं पुरा॥६०॥ कृत्तिवासेश्वरं पश्य
वृद्धकालेश्वरं तथा॥ इन्द्रादिदेवतैस्तत्र लिंगानि स्थापितान्यतः॥६१॥

तन्नाम्ना च विख्यातं लिंगं पापहरं तदा ॥ पश्यलिंगानि पुन्यानि सर्व
कामप्रदानि च ॥ ६२ ॥ अमून्येतानि पुन्यानि संति स्थानानि पार्वति ॥ कथि
तानि मया क्षेत्रे गुह्यं चान्यदिदं शृणु ॥ ६३ ॥ पंचक्रोशं चतुर्दिक्षु क्षेत्रमेत
त्प्रकीर्तितं ॥ समंताच्च तथा जंतोर्म्रत्युकाले मृतप्रदं ॥ ६४ ॥ पंडितश्चावि
यो वापि चांडालपतितोथवा ॥ संन्यासी चाम्रतः स्याद्वै स वै मोक्षमवा
प्नुयात् ॥ ६५ ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा पार्वती वाक्यमब्रवीत ॥ अत्र मे विस्मयो
ब्रह्मं महांश्च परिवर्त्तते ॥ ६६ ॥ संन्यासी कर्महीनश्च ह्यन्य कर्मसमन्वितः
एकश्च पुण्यवान् लोके एक पापी नवेन्नरः ॥ ६७ ॥ उभयोः समता प्रोक्ता
तेषां भोगकृतो गतः ॥ अन्यश्च संशयं देव श्रूयतां शंकर त्वया ॥ ६८ ॥ अ

नैव म्रियमाणस्य मनश्चैव गृहे गतं ॥ पुत्रं स्त्रियं धनं वापि अन्यदिष्ट
तम पुनः ॥ श्रुतं चैव मया पूर्वं ह्यंतकाले मनोगतः ॥ गच्छते तत्र जन्म
स्यात्तत्रात्र कार्या विचारणा ॥ तीर्थे चैव मृतस्यैव तीर्थजन्यं फलं भवेत् ॥
७१ ॥ उभयोः किंच तथ्यं स्यात्तद्वदस्व शंकर त्वया ॥ एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्या
उवाच शंकरस्तदा ॥ ७२ ॥ ॥ इति श्री शिवपुराणे ज्योतिर्लिंगनिरूपणे
काशीमहात्म्यं नाम एकोनपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ शंकर उवाच
॥ साधु पृष्टं त्वया साध्वि श्रूयतां कथयामि ते यत् श्रुत्वा सर्व पापेभ्यो
मुच्यते मानवः क्षणात् ॥ १ ॥ अपापश्च मृतो यो वै सद्यो मृते समश्नु
ते ॥ सपापश्च मृतो यः स्यात् कायव्यूहान् समश्नुते ॥ २ ॥ यातनामनु

नृपैवं पश्चान्मोक्षमवाप्नुयात् ॥ येन क्षेत्रे कृतं कर्म पिशाचो भवति ध्रु
वं ॥ ३ ॥ भैरवी यातनां प्राप्य वर्षाणामयुतैः पुनः ॥ ततो मोक्षमवाप्नोति
मुक्त्वा पापं च सुन्दरि ॥ ४ ॥ इति ते च समाख्याता पापस्य च या गतिः ॥ ९७
एवं ज्ञात्वा ततः सम्यक् कुसेवयेद् विमुक्तकं ॥ ५ ॥ यश्चैव नमतोश्चैव
अंते मोक्षमवाप्नुयात् ॥ अन्यच्चापीह वक्ष्यामि श्रृ यत्ता नृपिसत्तमा
६ ॥ कृतकर्मक्षयो नास्ति कल्पकोटिशतैरपि ॥ अवश्यमेव भोक्तव्यं
कृतं कर्म शुभाशुभं ॥ ७ ॥ केवलं वाशुभं कर्म नरकाय भवेदिह ॥ शुभं
स्वर्गाय जायेत उभाभ्यां मानुषं मतं ॥ ८ ॥ जन्म सम्यग असम्यग वा स्य २०७
नाधिको भवेदिह ॥ उभयोश्च क्षये मुक्तिर्भवेच्च सुंदरी ध्रुवं ॥ ९ ॥ ए

कं क्षेत्रे कृतं तस्यैवं कर्मणां संक्षयाय वै ॥ एकं चैव पुरा जन्म कृतं तस्य
संक्षयाच ॥ १० ॥ एकं सर्वक्षयायैव भवतीति सुनिश्चितं ॥ कर्म वै त्रि
विधं प्रोक्तं किं तच्च श्रूयतां पुनः ॥ ११ ॥ संचितं क्रियमाणं च प्रारब्धं च त्रि
धा मतं ॥ पूर्वजन्मसमुद्भूतं संचितं समुदाहृतं ॥ १२ ॥ यत्तेन जन्मना प
श्च क्रियते कर्म सांप्रतं ॥ शुभाशुभं च यच्चैव क्रियमाणं विदुर्बुधा ॥ १३
भुज्यते च शरीरेण प्रारब्धं परिकीर्तितं ॥ प्रारब्धकर्मणो भोगान् क्ष
यश्चैवं न चान्यथा ॥ १४ ॥ पापं विना शरीरस्य दुःखं नास्ति पदे पदे ॥ य
त् किंचिद् दृश्यते दुःखं सर्वपापसमुद्भवं ॥ १५ ॥ स्थूलं वाप्यथवा सूक्ष्मं
दुःखं पापसमुद्भवं ॥ अपापं च यदा स्याद्वै शरीरे सुखभाजनं ॥ १६ ॥

कुत्रचिच्छृणु नैवर्द्धते कुत्रचित् पापसंक्षयः सर्वेषां कर्मणां नाशो
नास्ति काशीं पुरीं विना ॥१७॥ तर्दैव सुलभं तीर्थं दुर्लभा काशिकापु
री ॥ अहं काशीं गमिष्यामि त्रातजन्मकृता मति ॥१८॥ ततः काशीसु
भं तीर्थं जायते नान्यथा क्वचित् ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि कृतानि
परजन्मनि ॥१९॥ तदा मुक्तिं लभेत षट्सु तयां च कांचना ॥ पूर्वजन्म
निकृताश्चेदै मुक्तिपुर्यः शृणानने ॥२०॥ तदा काशीं च लभ्येत नान्य
था सुलभा प्रिये ॥ परजन्म निकृता चेदै काशी मुक्तिप्रदायिनी ॥२१
तदा काशीव संप्राप्य मृतिः स्यात्रान्यथा क्वचित् ॥ काशीं प्राप्य न
रो यस्तु गंगायां स्नानमाचरेत् ॥२२॥ तदा चाक्रियमाणस्य संचि

तस्यापि कर्मणः ॥ क्षयश्चैव न वेत्तत्र प्रारब्धं न विनश्यति ॥२३॥ प्रार
ब्धं न विना भोगं गच्छतीति सुनिश्चितं ॥ स्मृतिश्च तत्र संजाता तदा त
स्य क्षयो भवेत् ॥२४॥ अंतकाले मनश्चैव तदा गच्छति सुंदरि ॥ यदा
कर्म न चेन्नूनं नैवालकं मनसो ध्रुवं ॥२५॥ कर्माणि मनसः पादैः
शीर्णानि कृत्वा व्रजत ॥ तस्माद्विकाररहितं मनस्तीर्थे विलीयते ॥२६
तथा तीर्थसमुद्भूतं फलं तस्य न वेद्मि हि ॥ तीर्थजन्यं फलं चैव ध्या
नजन्यं फलं पुनः ॥२७॥ उभयं तेन संप्राप्तं मुक्तिरेषा सनातनी
पूर्वं चैव कृता काशी पश्चात्पापं समाचरेत् ॥२८॥ बलवता तेन
बीजेन नीयते काशिकां पुनः ॥ तदा सर्वाणि पापानि निनस्म साक्ष

शिव. २०९

भवतीह ॥ ३०॥ तस्मात्काश्यां नरः सेवेत्कर्मनिर्मूलिकां ध्रुवं ॥
इति तस्य वचः श्रुत्वा गिरिजा वाक्यमब्रवीत् ॥ कश्चित्कामी नरः
स्वामी नृस्त्रियो राज्यधनस्य च । कामुकश्च न दानं तु त्वा प्रयागे देहं ॥
मुत्सृजेत् ॥ वेणी प्रवेशं वा कुर्यात् शिरसः मूजनं शिवे ॥ ३१॥ यत्रि मि
त्रं कृतं तच्च तेन काश्यां मृतं यदा ॥ स्त्रिया वा पुरुषेणापि राज्यं चोद्
रतां मतं ॥ ३२॥ तयोः संयोगतः कुत्र स्यादेव संशयो भवेत् ॥ एकस्य मो
क्षतां जातमस्त्वन्यस्य कामुकस्य तु ॥ ३३॥ मुक्तिदाता न वस्त्वं च का
मदाता हरिः स्वयं ॥ त्वं वा सदाशिवः साक्षात्कथं तस्य फलं भवेत् ॥ २०९
एतन्मे संशयं छिंधि देवदेव महेश्वर ॥ ३४॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा ह

शिवाक्यं मया ब्रवीत् ॥ त्वया वश्श्रूयतां न देयं दृढं कथयाम्यहं ॥ ३५॥
काश्यां यो वै मृतस्तस्यैव जन्म तस्य जन्म पुनर्नहि ॥ प्रयागे च मृतो यो वै तस्य का
मं स दाध्रुवं ॥ ३६॥ यदि संयोगतो नाशः काश्यां जन्म फलं वृथा ॥ यदि न सा
ध्यनेन तत्र तीर्थराजफलं गतं ॥ ३७॥ तस्माच्चैव हरिः साक्षान्नाचिनास्ति
मुक्तमां ॥ विधाय मनसो दिष्टां सिद्धिं यच्छति निश्चितं ॥ ३८॥ स्त्रियं वा
पितरं वापि वाहनं राज्यमेव यत् । किंचित्कामयेद्वापि तत्र ददाति वै ६४
हरिः ॥ ३९॥ उभयोः सिद्धिरक्षार्थं क्रियते हरिणा स्वयं ॥ इत्युक्त्वा सा तदा
देव ॥ आगतं हृपरमं गता ॥ ४०॥ तद्दिने द्विसमारभ्य हर स्तस्थौ तया सह
ह ॥ इति विश्वसमाख्यातं काश्यागमनकारणं ॥ ४१॥ अतः परं प्रव

शिव॰ २१९ स्मान्नित्र्यंबकस्य समुद्भव॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते मानवः क्षणा
त्॥४५॥ ॥इतिश्री शिवपुराणे विश्वेश्वरमहिमानिरूपणं नाम पं
चाशत्तमोध्यायः॥५०॥ ॥सूतउवाच॥ ॥शृणुतां मुनयः श्रेष्ठाः कथां
पापप्रणाशिनीं॥ कथयामि यथा व्यासात्श्रुता च ऋषिभिः सह॥१॥
पुरा ऋषिवरः श्रेष्ठो गोतमो नाम विश्रुतः॥ यस्य पत्नी परा साध्वी ह्यल्या
नाम सुविश्रुता॥२॥ सहतया ऋषिश्रेष्ठो चक्रे तपः सुदारुणं॥ दक्षिण
स्यां दिशियो वै गिरिर्ब्रह्मादिसंज्ञकः॥३॥ तत्र तेन तपस्तप्तं वर्षाणामयुतं
ध्रुवं॥ कदाचिच्च ह्यनावृष्टिरभवत्तत्र सुव्रत॥४॥ वर्षाणां च शतं रौद्रं लो २१०
काः दुःखमुपागताः॥ आर्द्रं च पल्लवं नैव दृश्यते पृथिवीतले॥५॥ कुतो

जलं विरहेण तज्जीवानां प्राणधारकं॥ तदा ते ऋषयश्चैव मनुष्याः प
शवस्तथा॥६॥ पक्षिणश्च मृगास्तत्र गताश्चैव दिशो दश॥ तं दृष्ट्वा ऋषयो
विप्राः प्राणायामपरायणाः॥७॥ ध्यानेन च तदा केचित्कालं निन्युः सु
दारुणं॥ गोतमोपि स्वयं तत्र वरुणार्थं तपस्तु नो॥ चकार षण्मासं प्रा वै
णायामपरायणः॥ ततश्च वरुणस्तस्मै वरं दातुमुपागतः॥८॥ प्रसन्नो
स्मि वरं ब्रूहि ददामि ऋषिसत्तम॥ ततश्च गोतमस्तं वै वृष्टिं वै प्रार्थय
न्तदा॥९॥ ततः सोपि च वरुणस्तस्मै उवाच ऋषिसत्तमं॥ देवाज्ञा च समुल्लं
घ्य आज्ञां नानकथं मया॥ अन्यत्प्रार्थय सुज्ञोसि तदहं करवाणि ते॥
१०॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा गोतमो वाक्यमब्रवीत्॥ महतो ह्याश्रयः पुंसां

शिव॰
२२१

महत्वायोपजायते। महांतश्च स्वस्वयं च पश्यंति नेतरे शुभाः॥१४॥ श्रुतस्या
श्रयतो [illegible] न तेते विविधं फलं। हरतोयाति दारिद्र्यं सूर्यं दृष्ट्वा यथा तमः॥
दुःखं शोकं भयं पापमुत्कर्षं लभते नरः। यथा नरं च सेवेत तथा दृश्यं फलम
श्नुते॥१५॥ सिंहस्य मंदिरे सेवा मुक्ताफलकरी मता। श्रृगालमंदिरे सेवा
ह्यस्थिलाभकरी स्मृता॥१६॥ उत्तमानां स्वभावोयं परदुःखासहिष्णुता। स्व
यं दुःखं वसं प्राप्तं सह्यते न्यस्य वार्यते॥१७॥ कल्पवृक्ष स्वभावो हि मज्ज
नां जलाधिप। वृक्षकं हाटकं चैव चंदनं चेक्षुकं तथा॥ अपनदुदिय
रार्थं पुक्कशलाः संति के चन॥ दुःखदग्धस्य यत् दुःखं नाशानं स्वसुखा
य चैव॥१८॥ परोपकारिणं दृष्ट्वा पापाः पापं विदूरतः॥ भवंति विकृषि श्रेष्ठाः २२१

श्रुतिरेषा सनातनी॥१९॥ इयं च दयिता देवी चतुर्भिर्दृश्यते शुभा॥ येदाने
पुण्यानि संकुर्वंति रूपयायुता॥२०॥ येषां चैव मदस्य शोजायते न कदा च
न॥ उपकारपरायेच जितेंद्रिय तया तया॥२२॥ महायौवनव्याधौ च स्वस्था
स्ति ष्ठंति नित्यशः॥ एतेश्च पुन्यस्तं नेश्वधार्य नष्टयिवी पुनः॥२३॥ नके
वलं च शोषणाध्वनाद्वव धरास्वयं। तस्मात्वं जलराजोसि देयं सर्वं त्वयाम
म॥२४॥ इदं च प्रार्थ्यते मे घजलं नित्य फलप्रदं॥ देहिं महाराज कृपांय मही
दि करिष्यसि॥२५॥ इति संप्रार्थितस्तेन मौनमेन महात्मना॥ उवाच व
चनं [illegible] तस्मै गर्ने चक्रियनां त्वया॥२६॥ इत्युक्ते च कृते तेन जलेन हरि
ते तदा॥ अक्षयं च जलं तेस्तु तीर्थं नूतनं वदिस॥२७॥ तव नाम्ना च विख्या

शिव॰
२१२

तरवांतेचैवनविष्यति ॥ अत्रदत्तंकृतंजप्तंस्नातंचैवाक्षयंभवेत ॥ २८
इत्युक्त्वांतर्दधेतेनस्तुतस्तेनमहात्मना ॥ ततश्चगोतमस्तत्रजलेशा
प्यसुदुर्लभं ॥ २९ नित्यनैमित्तिकंकर्मचकारविधिवत्तदा ॥ व्रीहींश्चयव हि
वांश्चैवनीवारानप्यनेकधा ॥ ३० वापयामासतत्रैवहवनार्थंमुनीश्व
रा ॥ जलंचैवाक्षयंतस्यखातस्यचऋषीश्वरा ॥ ३१ ॥ धान्यानिविविधानी
हवृक्षाश्चविविधास्तदा ॥ पशवःपक्षिणश्चैवसमाजग्मुःसुखायवै ॥
३२ ॥ तद्वनंसुंदरंह्यासीत्पृथिव्यांमंडलेश्वरं ॥ ऋषयोपिवनेतत्रत्रस्थुनेक
मपरायणा ॥ ३३ ॥ वासंचक्रुरनेकेचपुत्रशिष्यसमन्विताः ॥ धान्यानि २१२
वापयामासुःकालक्रमणेरतवे ॥ ३४ ॥ तस्यैवाचतेतस्यदुःखंकालस्य

नाविदन् ॥ आनंदस्तद्वनेह्यासीत्प्रजानांगौतमस्यच ॥ ३५ ॥ एवंजाते
तदातत्रयज्जातंश्रूयतांपुनः ॥ कदाचिद्गौतमेनैवजलार्थंप्रेषितागता
३६ ॥ शिष्याजलसमीपेतुगतादृष्ट्वान्यषेधयन् ॥ ऋषिपत्न्योवयंघट
गृहीष्यामोविदूरतः ॥ ३७ ॥ पश्चात्तेवजलंग्राह्यमितिसर्वंपर्यभर्त्सयन् ॥
परावृत्यतदातेश्चऋषिपत्न्योनिवेदितं ॥ ३८ ॥ सापितान्समादायस
माश्वासयत्ताःस्वयं ॥ जलंनीत्वाददौतस्मैगौतमायतपस्विनी ॥ ३९ ॥
नित्यसंध्याद्यासजलेनऋषिसत्तमः ॥ ताश्चैवाऋषिपत्न्यश्चक्रुधा
त्वांपर्यभर्त्सयत ॥ ४० ॥ स्वाम्यग्रेविपरीतंचताभिःसर्वंनिवेदितं ॥ अ
हिल्यामानवतीनाथाःपरिभर्त्सतिनिस्पृहाः ॥ ४२ ॥ वयंचजीवितामृतं

निस्फलास्फलतां गता ॥ अनंतं साहसं माया मूर्खत्वमतिलोभिता
हृतमशुचित्वं च स्त्रीणां दोषाः स्वभावजाः ॥ धिक् जीवितं च नवतां
तपश्च किं फलप्रदं ॥४३॥ अस्माकं जीवितं धिक् च अहिल्या च प्रकंप्य
ति ॥ इ निता सा वचः श्रुत्वा गौतमीर्यमवलंबिता ॥४४॥ तस्या वाक्यमिदं
नैव नाविष्यतिन्नवेदिव ॥ सत्यं वदंति सा नो चेत् जीवितं वः कुतो नवेत् ॥
४५ ॥ कृतघ्नाश्च वयं सर्वे यद्येतां कुत्सितं वच ॥ ब्रवीमि व कथं दुष्टाश्च यया
च जीविता वयं ॥४६॥ ताश्च परस्परं निस्संतस्यै लोके शापरायणा ॥ सचापि
विनयेनैव तासां च कोमलं वचः ॥४७॥ दुष्टास्ताः कृषिपत्न्यश्च स्वामिभ्यः
पर्यनर्सयन् ॥ कदाचित्तत्र्यपर्यायं कृपमस्ते गता वयं ॥४८॥ देवयोगा

सत्यं वदंति पत्न्यश्च मेनिरे तेवचस्तदा सर्वे ते च मिलित्वा तु पत्न्यः
म
नया तत्र तासां दुःखं निवेदितं ॥ गौतमाग्रे वचः श्रुत्वा दुःखेन च समन्विताः
सर्वस्त्रिया पुनः ॥ नीवार तस्य राआसनन्नाविकर्मप्रसंगतः ॥५०॥ ॥इ
ति श्रीशिवपुराणे त्र्यंबकमहिमानिरूपणं नाम एकपंचाशत्तमोध्या
यः ॥५१॥ ॥सूत उवाच॥ ॥ तैश्च विचारितं यत्त्वश्रूयतां ऋषिसत्तमाः
इदानीं कथ्यते नैव अग्रे च कथयिष्यति ॥१॥ यूयं च जीविता मे घमानं
श्च मानितः कथं ॥ तदा दुःखं न वेदेवनात्र कार्या विचारणा ॥ तस्मात्तथा
वकर्त्तव्यं यथा मानो न वै नहि ॥ अंतरायैश्च तपसां नरुन्येत कदाचन
तस्मात्सर्वं च कर्त्तव्यं यथा च आश्रमाव हि ॥ अस्माभिर्बंधुधान्यस्य निः
कार्श्य च यया तथा ॥४॥ एवं विचार्य ते स्तत्र पूजितो यैः विनायकः ॥५

शिव० २१५

पासनं चतस्यैवच कुत्से ऋषिसत्तमा॥५॥ हवींदलैरनेकैश्च शतपत्रैः
सतंदुलैः॥ सिंदूरैश्चंदनैश्चैव धूपारात्रिकपूजनैः॥६॥ मोदकैर्विविधैश्च
वपक्वान्नैः पायसैस्तथा॥ प्रणिपातैः स्तवैर्दिव्यैश्चिंतामणिजपैस्तथा
होमैः क्रमकैश्चैव पूजयामास वै तदा॥ ततः प्रसन्नो हेरंबस्तस्मै
देवचोब्रवीत्॥७॥ गणपत्युवाच॥ प्रसन्नोस्मि वरं ब्रूत यूयं किं करवाणि
व॥ तदीयं तद्वचः श्रुत्वा कृपया वाक्यमब्रुवन्॥८॥ यदि प्रसन्नो देवेश
यदि देयो वरो मम॥ तथा कार्यं त्वया देव गौतमो ह्याश्रमाद्बहिः॥९॥
निःकास्यते वै ऋषिभिर्निंपरिनश्य पुनः पुनः॥ एवं संप्रार्थितस्तैस्तु वि २१५
ह्यस्य वचनं पुनः॥१०॥ श्रूयतामृषयः सर्वे अयुक्तं क्रियते धुना॥ अप

+ नात्र सौख्यं कुध्यते हा निरेवच। उपकारपरायेस्तु तेभ्यो दुःखं हितं न हि यदत्वदी यतेदुःखं तदा

राधं विनाशो न वेदितः॥१२॥ ईदृशं वै तपः कृत्वा साध्यते फलमुत्तमं॥ शुभं
फलं स्वयं हित्वा साध्यते न हितं पुनः॥१३॥ हत्वा नुकां चनं चैव गृह्यते का
चमेवच॥ पश्चात्सुखं स्यादेव कर्तव्यं तत्त्वया पुनः॥१४॥ इत्येवं वचनं तस्य
श्रुत्वा ते ऋषिसत्तमाः॥ बुद्धिमोहं तदा प्राप्ता इदमेव वचोब्रुवन्॥१५॥
कर्तव्यं हि त्वया स्वामिन्निदमेव न चान्यथा॥ इत्युक्तस्तु तदा देवो गणे
शो वाक्यमब्रवीत्॥१६॥ असाधुः साधुतां नैव याति नैव कदा चन
साधुश्चासाधुतां नैव प्राप्नोति तु निश्चितं॥१७॥ असाधुसाधवे दुःखं
ददाति दुष्टयोगतः॥ सुखं च मन्यते साधुरन्ये सुखवि हृदये॥१८॥ दुः
खदातुस्तया साधुः सुखं चैव प्रयच्छति॥ यदा च न न वर्तो दुःखं जातं ननाश

शिव० २१५

नमात्मनः॥ तदा सुखं प्रदत्तं च गौतमेन महर्षिणा॥ इदानीं तु नवद्वि
श्वतस्मै दुःखं प्रदीयते॥२०॥ नैतत्त्वयुक्ततमं लोके सर्वथा ऋषिसत्त
मा॥ स्त्रीवध्यान्मोहिताय यूयंनू नमेवं करिष्यथ॥२१॥ एतच्चिंत
तमं तस्य नविष्यति न संशयः। पुनश्चायमपि श्रेष्ठो दास्यते वः सु
खं ध्रुवं॥२२॥ इत्येवं वचनं तेन यद्युष्मुक्तं नुमेनिरे॥ नतत्ताधीनतयाल
न कथं चर्च्यतां पुनः॥२३॥ नवद्विः प्राप्य ते यत्त्वकरिष्येत तथा गृहं
पश्चाद्भविनवेदेव इत्युक्त्वांतरधीयत॥२४॥ गौतमश्च न जानां ऋ
षिचिंतकुरागत्य॥ आनंदं मनसा तेन क्रियते नित्यकर्म तत्॥२५॥
तदनंतरं यत्तजातं श्रूयतामृषिसत्तमा॥ गौतमस्य च केदारस्तत्रा

ति
२१५

सन्नीहयो यवाः॥२६॥ गणाधिपतिस्तत्र गौर्भूत्वा जगाम दुर्बला किल॥ कें
दारमानतदागत्य केदारे गौतमस्य च॥२७॥ व्रीहींश्च नक्षयामास यवां
श्च ऋषिसत्तमा॥ एतस्मिन्नंतरे देवा गौतमश्च समागत॥२८॥ केदारे चै
व तां दृष्ट्वा दयालुर्गौतमः स्वयं॥ तृणस्तंबं समादाय वारयामास तां त
दा॥ तृणस्तंबेन सा स्पृष्टा पपात पृथिवीतले॥ मृता च तत्क्षणा देव ऋ
षेश्च पश्यतस्तदा॥३०॥ ऋषयँछिन्नमस्तास्ते ऋषिपुत्र्यस्तथा पुनः। कंचु
स्त्वेव तदा सर्वे किं कृतं गौतमेन च॥३१॥ गौतमोपि स्वयं तत्राहल्यामा
त्यविस्मितः॥ किं जातं च कथं देव कुपितो मधुसूदनः॥३२॥ किं क
र्तव्यं क्व गंतव्यं हत्या च समुपस्थिता॥ एतस्मिन्नंतरे विप्रा गौतमं प्र

य

शिव॰ र्यनश्यत ॥ ३३ ॥ विप्रपत्न्यस्तथाहिल्यां ऊर्ध्वचो निर्व्यथां दधुः ॥ ३४ ॥ ऋ
२१६ षि मतु० ॥ धिक्कृतेज्ञानमृषिश्रेष्ठ धिक्कृमानेत्वबहुश्रुतं ॥ सर्वाधिकार
तां यातुलक्ष्मीयं गुणसंचयं ॥ ३५ ॥ इत्येवंपरिनस्त्र्यैव ऋषयस्तेमलाश्र
या ॥ मुखं न दर्शयतामस्यगोश्रस्थो चुः परस्परं ॥ ३६ ॥ अन्यच्चैव कृतं तैस्तु
ऋषिभिः सुदुरात्मभिः ॥ श्रूयतामृषयः श्रेष्ठाः कथयामि यथाश्रुतं
३७ ॥ ऋषयो ऋषिपत्न्यश्च शिष्याः पुत्रास्तथा पुनः ॥ गौतमं पर्यनस्य
तगम्यतां गम्यतामिति ॥ ३८ ॥ मुखं न दर्शनीयं च दृष्ट्वा स्नानं न वेदिह्य या
वदाश्रमसमीपे त्वं तावदेवाह विसृजां ॥ ३९ ॥ पितरश्चैव गृह्णंति अ २१६
स्मद्दत्तेन किंचन ॥ तस्मा गच्छ यतस्त्वं च परिवारसमन्वितं ॥ ४० ॥ इ

सुक्ता ते तदा सर्वे पाषाणैः समताडयत ॥ गौतमोपि तदा तत्र हा हा किं
किं न विष्यति ॥ ४१ ॥ सत्यं च ऋषयः श्रेष्ठा गच्छामीति वचोब्रवीत् ॥ इत्यु
क्त्वा गौतमस्तस्मात् स्थानाच्च निर्गतस्तदा ॥ ४२ ॥ गत्वा क्रोशं तदा चक्रे आ
श्रमं तदनुज्ञया ॥ यावच्चैवानिशापो वैतावत्कार्यं न किंचन ॥ ४३ ॥ कर्म
णि नाधिकारोस्ति दैवे पित्र्ये च वैदिके ॥ तथैव संस्थितश्चैव गौतमो ऋ
षिसत्तम ॥ ऋषयो नैव नाषंते ऋषिपत्न्यस्तथैव च ॥ पयातेन न गच्छं
ति यत्रासौ ऋषिसत्तमाः ॥ ४४ ॥ कदाचित्स्वहितं दृष्ट्वा वै ऋषिपत्न्योथवा
पुनः ॥ वस्त्रं कृत्वांतरीयं च गच्छंति मायिनस्तदा ॥ ४५ ॥ तदा दुःखं महत्
प्राप्तं गौतमेन महर्षिणा ॥ मासार्द्धं वर्तनानीता ऋषीन् संप्रार्थयत्

शि॰ क॰
२२७

दा ॥४७॥ अनुकंप्यो न वह्निश्च कथ्यते क्रियते मया ॥ यथा मदीयं पा
पं च गच्छेतीति निवेद्य तत् ॥४८॥ नोपदेशं विना सिद्धिर्जायते कर्मणो नृणां
॥ इत्युक्त्वा स तदा विप्रो नोचुश्चैव परस्परं ॥४९॥ अत्यंतं सेवया पुष्टा मि
लिताः एकतः स्थिताः ॥ गौतमादूरतः स्थित्वा नत्वा च ऋषिसत्तमान् ॥
५०॥ पप्रच्छ विनयाविष्टः किं कार्यं हि मयाधुना ॥ इत्युक्ते ऋषिणा ते
न ऋषयो वाक्यमब्रुवन् ॥५१॥ ऋषय ऊचुः ॥ निःकृतिं हि विना शु
द्धिर्जायते न कदाचन ॥ तस्मात्त्वं देहशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तं समाचर
५२॥ कृत्वा च पृथिवीं सर्वां पापं स्वं च प्रकाशयन् ॥ पुनरागत्य चात्रै २२७
व चरेन्मासव्रतं तथा ॥५३॥ शतमेकोत्तरं स्वैच ब्रह्मसेपाश्च गिरेस्तथा

प्रक्रमणं विधायैव शुद्धिस्ते च भविष्यति ॥५३॥ अथवा तु समानी
य गंगास्नानं समाचर ॥ पार्थिवानां तथा कोटिं कृत्वा देवं विसेवया ॥५४
गंगायां च ततः स्नात्वा पुनश्चैव भविष्यति ॥ प्रथमं दृशा तथार्कं गिरेः चै
प्रक्रमणं कुरु ॥५५॥ शतकुंभैस्तथा स्नात्वा पार्थिवो विकृतिर्भवेत्
इति वै ऋषिभिः प्रोक्तं तथेत्योमिति तद्वचः ॥ पार्थिवानां तथा पू
जा गिरेः प्रक्रमणं तथा ॥ करिष्यामि ऋषिश्रेष्ठा आज्ञया श्रीमता
मिह ॥५७॥ इत्युक्त्वा ऋषिवर्यश्च कृत्वा प्रक्रमणं गिरेः ॥ तदा तत्र
स्तदा तत्र पार्थिवानि करोत्तदा ॥५८॥ विधानपूर्वकं तत्र कार गौतमः च
स्वयं ॥ ध्यानं चैव शिवस्यैव कृत्वा विधिविधानतः ॥५९॥ अहिल्यावत

शिव.
२१८

या साध्वी युक्तसर्वं चकार सा ॥ शिष्यैश्च प्रतिशिष्यैश्च वकुः सेवां
तदा तयोः ॥ ६० ॥ शिवं प्रसन्नतां यातः कदाचिद्दृषिसत्तमाः ॥ कैलाशशि
खरात्तत्र गिरिजागणकैः सह ॥ ६१ ॥ आगत्य वचनं तस्मै वरं ब्रूहि यथे
प्सितं ॥ तदीयं सुंदरं रूपं शिवस्य परमात्मनः ॥ ६२ ॥ दृष्ट्वा ऋषिः सुदायु
क अमाप्यं किं न वे न्ममः ॥ नमस्कृत्वा शिवायैव स्तुतिं चक्रे स्वयं त
दा ॥ ६३ ॥ निर्गुणाय नमस्तुभ्यं शंकराय नमः पुनः ॥ पश्चात्संकृतिरूपा
य पुरुषाय नमः पुनः ॥ ६४ ॥ पश्चाद्विष्णुस्वरूपाय ततश्च ब्रह्मणे नमः
ब्रह्मणा विष्णुना चैव पूज्याय संशयच्छिदे ॥ ६५ ॥ पश्चात्तु रुद्रस्वरूपाय २१८
ततश्च व्यापकाय च ॥ आप्याय च नमस्तुभ्यं ब्रह्मणे परमात्मने ॥ ६६ ॥

सगुणाय

अकारादिक्षकारांतबीजरूपाय ते नमः ॥ निर्गुणाय [illegible] स्वरू
पाय नमो नमः ॥ ६८ ॥ नमस्कारं ततः कृत्वा बद्धांजलिपुटः स्थितः ॥ निःपा
पं कुरु मां देव शिवो वाक्यमुपाददे ॥ ६९ ॥ धन्योसि कृतकृत्योसि निःपा
पोसि सदा मुने ॥ एभिर्दुष्टैः किं न त्वं च छलितोसि महामुने ॥ ७० ॥ न चै
व दर्शनाल्लोका निःपापाश्च भवंति हि ॥ किं पुनस्त्वं सपापोसि यैः कृतं तव
दुरात्मभिः ॥ ७१ ॥ ते पापाश्च दुराचारा हत्या चैतत्तथा पुनः ॥ एतेषां दर्श
नात्सर्वे पापिष्ठाः संभवंति च ॥ ७२ ॥ कृतघ्नाश्च नया जाता निष्कृत्या नैव
शुद्धिता ॥ मद्दर्शनाद्विशेषं यत्पापं तत्तु हरतो गतं ॥ ७३ ॥ इत्युक्त्वा शंक
रस्तस्मै तेषां दुश्चरितं तदा ॥ सर्वं निवेदयामास श्रुत्वा विस्मितमा

त्रि०व०
२१९

नमः ॥७३॥ आह पुनः शिवं सोपि उपकारः कृतो महान् ॥ यद्येवं न
कृतं तैस्तु दृष्टौ नेत कुतो न वेत ॥७४॥ धन्यास्त्व ऋषयश्चैव महं शुनत
रं कृतं ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा प्रसन्नः शंकरः पुनः ॥७५॥ धन्योसि त्वं ऋषि
श्रेष्ठ व्रियतां वरमुत्तमं ॥ गौतमोपि विचार्यैवं लोके विश्रुतमित्यु
त ॥ अन्यथा न न वेदं व तस्मादुक्तं समाचरेत ॥ निश्चित्यैवं मुनिश्रेष्ठः
शंकरं वाक्यमब्रवीत ॥७७॥ स त्वं नाथ ब्रवीषि त्वं तथापि पंचवनिः कृ
तं ॥ नान्यथा न वतीत्य त्रयकातं जायतां तु यत ॥७८॥ यदि प्रसन्नो दे
वेशं गंगा च दीयतां मम ॥ इत्युक्त्वा वचनं तस्य धृत्वा च पादपंकजं २१९
७९ नमस्कार देवेशं गौतमो लोककाम्यया ॥ ततस्तु शंकरो देवः

+ष्य२

पृथिव्याश्च दिवश्च सः ॥८०॥ सारं चैव समुद्धृत्य रक्षितं पूर्वमेव यत ॥
विवाहे ब्रह्मणो दत्तं वशिष्टं च न किंचन ॥ तस्मै दत्तवान् शंभुस्तु न कं च स्व
लतां स्वयं ॥ स्नापयन् भुवनं तस्य गौतमस्य महात्मनः ॥८१॥ गंगाजलं
तदा तत्र स्त्रीरूपमनवस्तरं ॥ तस्यै चैव ऋषिश्रेष्ठस्तु तिं हत्वा नतिं व्य
धात ॥८२॥ धन्यासि हत कृत्यासि पावितं भुवनत्रयं ॥ मां च पावय गंगे
त्वं पतितं निरये ध्रुवं ॥८३॥ शं तु रपि तदा तस्मै पावयस्त्वं मदाज्ञया ॥
ऋषिवाक्य वचनं तत्र सर्वेषां हितकृत्तरणं ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य
शंभोश्च गौतमस्य च ॥८४॥ उवाचैव पुनर्गंगा श्रूयतां मम ऋषिसत्त
मा ॥ ऋषिं च पावयित्वाहं सपरिवारं तु शंकर ॥८५॥ गमिष्यामि व

शिव०
२२०

चः सत्यं ब्रवीमि ऋषिसत्तमाः ॥ इत्युक्ते गंगया तत्र ईश्वरो वाक्यमब्र
वीत् ॥ तयाप्यत्रैव स्थातव्यं यावत् कलिः समा व्रजेत् ॥ वैवस्वतमनौ द
विघस्रविंशातिसमञ्नुः ॥ तावत्त्वया च स्थातव्यं लोकानां हितकाम्य
या ॥ एवं श्रुत्वा वचस्तस्य उवाच सा सरिद्वरा ॥ ९० ॥ मया चैव स्थितं चात्र
का उपायं च पावनाय वै ॥ पुनरत्रैव किं स्थास्ये पावयित्वा ऋषिं व्रजेत् ॥
९१ ॥ तदा नेति ऋषिश्चापि शंकरश्च तथा पुनः ॥ स्थित्वा किंच पुनर्गं
गावाक्यमूचे सुशोभनं ॥ ९२ ॥ महात्म्यमधिकं चैतत्स्यात्तत्सर्वं मन्यश्च
मुनीश्वराः ॥ अन्यच्चैव ऋषिनेतानस्थलकारणतत्परान् ॥ ९३ ॥ पावि २२०
तुं न समर्थास्मि अंतर्धानं व्रजेह्यहं ॥ इति चान्यशंकरश्च वपुषा स्तु

देश्याह ॥ ९४ ॥ स्थीयते मत्समीपे हि सगणो गिरिजा सह ॥ एवं तस्या
वचः श्रुत्वा शंकरो वाक्यमादद ॥ ९५ ॥ धन्यासि त्वयतां देवि अहंमि
न्नो न कर्हिचित् ॥ तथापि स्थीयते ह्यत्र स्थीयतां च त्वया पुनः ॥ इ सेवंव
चनं श्रुत्वा गंगा च प्रत्यपूजयत् ॥ ९७ ॥ ॥ इति श्री शिवपुराणे त्र्यंबक
ज्योतिर्लिंगमहिमानिरूपणं नाम द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ सूत
उवाच ॥ एतस्मिन्नंतरे देवा ऋषयश्च पुरातनाः ॥ सुतीर्थान्यप्यने
कानि क्षेत्राणि विविधानि च ॥ १ ॥ आगत्य गौतमं चैव वि[illegible]ति
गंगां च गिरिशं तथा ॥ जय जयेति भाषंतो पूजयामासुसादरं ॥ २ ॥
स्तुतिं च विविधां तेषां चक्रुस्ते च मुदान्विता ॥ गंगा त्र सन्नाते न्यच्च

+ ऋषयऊचुः॥ यदि प्रसन्नो देवेश प्रसन्नात्वं सरिद्वरे ४

शिव० २२१ गिरिजाश्च तथैव च ॥३॥ वरं ब्रूत ऋषिश्रेष्ठा ददामः प्रियकाम्यया ॥ स्नात
व्यमत्र युष्माभिः प्रियार्थं कमतां नृणां ॥४॥ गंगोवाच ॥ प्रियं सर्वप्रियार्थं व
ति श्रुश्च किं मया पुनः ॥ गौतमं स्नापयिष्यामि गमिष्यथागतं ॥५॥ नंदवक्ष्य ष्यामि
सदाप्यस्तु पवित्री क्रियतां जगत ॥ इत्युक्तास्ते तदा सर्वे ऊचुः स्तुनत
रं वचः ॥६॥ अस्माकं पावनायैव स्नातव्यं तु वनेत्विह ॥ नव स्नुम विशेषो
त्रते यश्चैव कथं भवेत ॥७॥ इत्युक्ता सेन ददादेवा ऋषयः सरितस्तथा
स्तेत्रा पितीर्थमुख्यानि भ्रणपित्याकवत्निदं ॥८॥ सर्वे ऊचुः ॥ सिं
हराशौ यदा स्याद्गुरुः सर्वसुहृत्तमः ॥ तदा वयं च सर्वे वै आगमि २२१
ष्यामतां पुनः ॥९॥ एकादशाब्दवर्षाणि लोकानां पातकेत्विह ॥ क्षालि

तं यद्भवे देवमलिनास्म सरिद्वरे ॥१०॥ तस्यैव क्षालनार्थं च यास्यामः सर्व
था प्रिये ॥ अनुग्रहाय लोकानामस्माकं प्रियकाम्यया ॥११॥ स्नातव्यं शं
करेणैव त्वयां चैव सरिद्वरे ॥ यावत्सिंहे गुरुश्चैव स्थास्यामस्तावदेव हि ॥
१२॥ त्वयि स्नानं त्रिकालं च शंकरस्य च दर्शनं ॥ कृत्वा पापं विमोक्ष्यामो
नात्र कार्या विचारणा ॥ इत्येवं प्रार्थिता तेस्तु गौतमेन महर्षिणा ॥ स्थि
तो सौ शंकरश्चैव स्थिता सा च सरिद्वरा ॥१४॥ नहि नंहि समारभ्यास्ति ह
स्थे च बृहस्पतौ ॥ आयांति सर्वतीर्थानि क्षेत्राणि देवतानि च ॥१५॥ पु
ष्कराद्यानि तीर्थानि गंगाद्याः सरितस्तथा ॥ वासुदेवादयो देवा वसं
ति गौतमीतटे ॥१६॥ यावत्तत्र स्थितानीह तावत्तेषां फलं नहि ॥ स्वप्र

शि॰व॰
२२२

दृशो समायातैस्तैस्तेषां च फलं लभेत ॥१७॥ गंगारेवा गयां चैव गोमती
च गोदावरीं तु ऋषीश्वराः गंतव्यं नान्यथा क्वापि यावत्सिंहे गुरुर्न
वेत ॥१८॥ गोमती प्रथमं गत्वा गोदावरीं ततो व्रजेत् ॥ पुनश्च गोमतीं
गत्वा हत्यां निःपरिमुच्यते ॥१९॥ त्र्यंबकं नाम विख्यातं ज्योतिषां लिंगमु
त्तमं ॥ गौतम्याश्च तटे प्रोक्तं महापातकनाशनं ॥२०॥ एवं वश्च समा
ख्यातं यत्पृष्टोहं मुनीश्वराः ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा पुनरूचुस्तदा हि
ते ॥२१॥ ऋषय ऊचुः ॥ गंगा च नररूपेण कुतो जाता वदस्व नो ॥ तस्माद्दो
त्यं विशेषेण वक्तुमर्हस्यशेषतः ॥२२॥ यैर्विप्रैर्गौतमायेव कृतं दुष्टं २२२
दुरात्मभिः ॥ तेषां किंचन तो जातमुच्यतां व्यासशिष्यतां ॥२३॥ एवं श्रु

त्वा वचस्तेषां उवाच रोमहर्षणः ॥२४॥ ॥सूत उवाच॥ श्रूयतामृषयः सम्य
क् कथयामि यथाश्रुतं ॥ एवं संप्रार्थितादेवै गौतमेन तदा स्वयं ॥२५॥ ब्रह्म
पाश्च गिरेस्तस्मादवततार सरिद्वरा ॥ औदुंबरस्य शाखायाः प्रवाहो निः ब
सृतस्तदा ॥२६॥ तत्र स्नानं ऋषिश्रेष्ठो गौतमो नाम विश्रुतः ॥ समागताश्च
ते तत्र स्नानं च कर्तुं मुदान्विताः ॥२७॥ गंगाद्वारं च तन्नाम प्रसिद्धमभवत्त
दा ॥ पश्चात्ते ऋषयो ये च गौतमस्पर्द्धिनस्तदा ॥२८॥ स्नानार्थमागतान्
दृष्ट्वा अंतर्द्धिं गता स्वयं ॥ नामेति गौतमं तत्र व्याजहार मुनीश्वराः ॥२
९॥ ॥गौतम उवाच॥ इमेवश्री महीयाश्च साधवो वाप्यसाधवः ॥ एतत्सुम
मनावेन दर्शनं दीयते त्वया ॥३०॥ ॥गंगा उवाच॥ एते दुष्टतमाश्चै

शिव॰ २२३ वनं दृष्टपाहिमयापुनः। कृतघ्नाद्रोहिणश्चैव वराकामानिनो ध्रुवं ३२।
ज्ञात्वाः पापंडिनश्चैते वर्ज्यास्ते ऋषिसत्तमाः॥ इतिवाणीसमुत्पन्नाआ
का[illegible]शेऋषिसत्तमाः। ततस्कृत्वावचनंतत्र ऋषिर्वाक्यमुपाददे॥
मातस्वश्रूयतामेनत्तमद्दंतारोतिरेवच॥ अपकारिषुयेलोकेउपका
रंचरंतिये॥ तेनदृतोनवाप्यत्र नगवद्वाक्यविस्मृतं॥ तस्मात्त्वयावत
त्कार्यं सत्यंवैनगवद्वचः॥ पुनर्वाणीसमुत्पन्नासत्यंवकथ्यतेत्वया
३८॥ तयापिसंग्रहार्थंचप्रायश्चित्तंचरंतिचेत॥ श्रुतमेकोत्तरंचात्रका
र्यंप्रक्रमणंगिरं॥ ३५। ततश्चैवाधिकारश्चजायतेदुष्टकारिणां॥ इति २२३
कृत्वावचस्तस्माश्चकुश्चैवतयापुनः॥ गौतमंवततःस्तुत्वाक्षेतव्य

श्चापराधकः॥ एवंकृतेतदातेनगौतमेनतदात्वया॥ ३९॥ कुशावर्तेति
द्व्यक्रेगंगाद्वारादधोगतः ततःप्रादुरन्नूत्तत्रतस्यैवप्रीतयेपुनः॥ ४०
कुशावर्तंचविख्यातंतीर्थमासीदनुत्तमं॥ तत्रस्नातोनरोयस्तुमोक्षा
यपरिकल्पते॥ ४१॥ तत्रैवऋषयोदिव्यांस्तुतिंकृत्वापुनःपुनः॥ अहिल्या
याःपुनःकृत्वाऋषिपत्न्यस्तयापुनः॥ ४२॥ चक्रुस्तेतुतदास्नानंकृतार्था
ख अनवंस्तदा॥ शिवस्यदर्शनंकृत्वाआनंदंपरमंगता॥ ४४॥ गंगाद्वारेकु
शावर्तेशिवस्यत्र्यंबकस्यच॥ निकटेकोटितीर्थेचस्नात्वागर्तेनगच्छति
४५॥ गंगांचसेवतेविष्णुर्गंगांचसेवतेहरः॥ गंगांचसेवतेब्रह्माकोवा
गंगांनसेवते॥ सामान्यायोनवैह्येवसेवयित्वासुखीनवेत॥ मुक्ति

शिव॰ मायातिनिकटे तु क्षिश्च निकटे स्थिताः ॥४७॥ गंगां चैव ततो दृष्ट्वा पंच
२२४ वर्षाणि हरिः स्वयं ॥ पावनार्थं च जगतः स्थितो सौ रघुनंदनः ॥४८॥ हर्विगं
गौतमो विष्णुः स्थितः किं दुर्लभं जनेन वै ॥ आजन्ममरणान्यासां द्वारा
णस्यां वयतत्फलं । तत्फलं यामगामात्रेण पंच वर्षाणि वासिनः । पूर्वंश
मं ततो देवं त्र्यंबकं लोकशंकरं ॥ गंगाद्वारं च तं दृष्ट्वा को वा पापैर्न मुच्य
ते ॥ ये स्नाने तत्र तत्रैव जीवन्मुक्ता भवंति ते ॥५१॥ इति वश्च समाख्या
तं गौतमी संभवं फलं गौतमा ऋषयश्चान्ये मिलिताश्च परस्परं ॥५२
लज्जितास्ते तदा येव कृतन प्राप्ता नवम्युनः ॥ त्र्यंबकस्य च महात्म्यं क २२४
थितं च मुनिश्वरा ॥५३॥ यतश्श्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः

अतः परं प्रवक्ष्यामि माहात्म्यं श्रूयतां पुनः ॥५४॥ वैद्यनाथेश्वरस्यैव श्रे
ष्ठं तत्पापहारकं ॥५५॥ ॥ इति श्री शिवपुराणे त्र्यंबकेश्वरमाहात्म्यनि
रूपणं नाम त्रिपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ॥५३॥ सूत उवाच ॥ ॥ रावणो राक्ष
सश्रेष्ठो मानी मानपरायणः ॥ आराधयद्धरं तत्र कैलासे पर्वतोत्तमे ॥१॥
कियत्कालं समाराध्य प्रसन्नो न हरो यदा ॥ ततश्चायं हिमवतो दक्षि
णो वृक्षखंडके ॥२॥ भूमौ गर्त्तं तदा कृत्वा तत्राग्निं च समादधे ॥ तन्निकटे
शिवं स्थाप्य हवनं विविधं तदा ॥३॥ चकार राक्षसश्रेष्ठो न प्रसन्नस्तथा
पि हि ॥ तदा शिरांसि छित्त्वा च पूजनं शंकरस्य च ॥४॥ प्रारब्धं च यदा ते
न छिन्नानि नव वै यदा । एकस्मिन्नवशिष्टे तु प्रसन्नः शंकरस्तदा ॥५

शिव० २२५

मनोरथं ददौ तस्मै अनुलं वरमुत्तमं॥ शिरांसि पूर्ववत्कृत्वा रुजानि
तया पुनः॥६॥ प्रसादं तस्य संप्राप्य जगाम न वनं प्रति॥ देवाश्च दुःखिता
स्तत्र कृपयो ये च सत्तमा॥७॥ किं कुर्मः क्व गच्छामः किं न विष्यति वा पुनः
सार्थश्च पक्षतां प्राप्तः किं किं न साधयिष्यति॥८॥ इति दुःखं समापन्ना
प्रपच्छुर्नारदं तदा॥ सर्वकार्यसमर्थाय दुष्टं किं तु करिष्यति॥९॥ कथा
स्यामो वयं चात्र दुष्टेन पीडिता भ्रमो॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा नारदो वा
क्यमब्रवीत॥१०॥ नारद उवाच॥ दुःखं त्यजत नो देवा युक्तिं च रचया
म्यहं॥ इत्युक्त्वा च पयितत्र यत्रैव गम्यते पुनः॥ वीणां वरणयन्नयात मुनी २२५
स्तावत्तत्र राक्षसो गतः॥ राक्षसं तदा दृष्ट्वा नारदो वचनं पुनः॥११॥ उ

वाच देवकार्यार्थं धन्यस्त्वं राक्षसोत्तमः॥ त्वां दृष्ट्वा तु मनो मेद्य प्रसन्नं
च ययाचया॥१२॥ वकुनैव विशाकोत तच्छते त्वं कुतो गतः॥ श्रीग्रदृष्टतरोया
सि किं दृष्टोसि प्रवीषि मे॥१५॥ श्रोतुं कुतूहलं मे च कथ्यतां राक्षसोत्त
म॥ इति पृष्टस्तदा तेन राक्षसो वाक्यमब्रवीत॥१६॥ राक्षस उवाच॥ शृ
यतां वै ऋषिश्रेष्ठ कथयामि शृणु षतत॥ अहं शिवं समाराध्य प्रसन्नं
त्वं विधाय च॥१७॥ अतुलं च बलं लब्ध्वा गच्छामि व गृहं प्रनेो॥ पुनः प्र
छते तत्र कथमाराधितः शिवः॥ तद्देव कथय त्वं च आ भवान् इच्छते
मया॥१८॥ रावण उवाच॥ श्रूयतां त्वमृषिश्रेष्ठ कथयामि यथागतं॥
पूर्वं मया तु कैलाशे तपोर्थं च गतं पुनः॥१९॥ तत्रैव बहुकालं च तप

स्तमं सुदारुणं ॥ यदी न शंकरस्तुष्टस्तत्तस्य परिवर्जितं ॥ २१ ॥ आग
त्य वृक्षखंडे त्वस्तम्भं मया मुने ॥ ग्रीष्मे पंचाग्निमध्ये तु वर्षासु स्थंडिले
शय ॥ २२ ॥ शीते जलांतरस्थायी कृतं चैव त्रिधा तपः ॥ एवं मया कृतं तप
र्हि तपश्चैव ऋषीश्वरा ॥ २३ ॥ तथापि शंकरो मह्यं न प्रसन्नो मुनीश्वरः
तदा मया च कुंडेन नृमोगर्ते विधाय च ॥ २४ ॥ तत्राग्निं च समाधाय
पार्थिवं प्रकल्प्य च ॥ गंधैश्च चंदनैश्चैव धूपैश्च विविधैस्तदा ॥ २५ ॥
नैवेद्यैः पूजितः शंभुरारात्रिकविधानतः ॥ प्रणिपातैः स्तवैस्तोत्रैस्तो
षितः शंकरो मया ॥ २६ ॥ गीतैर्नृत्यैश्च वादित्रैः पुष्पांजलिसमर्पणैः २२६
एतैश्च विविधैश्चान्यैः पूजितो भगवान् हरः ॥ २७ ॥ न तुष्टिं सन्मुखो

जातस्तदा च दुःखितो ह्यहं ॥ धिक्कृत्वा शरीरं बलं चैव धिक्कृतं तपः कारणं
मम ॥ २८ ॥ स्रुक्काउ मया तत्र स्थापितश्चोत्तं तवकुं ॥ पुनश्चैवं शरीरं हि
त्यक्ष्यामश्चौ विचार्य च ॥ २९ ॥ शिरांसि च विष्णुवानि कृत्वा चक्रं दत्ता हि
मि ॥ छित्त्वैकैकं करात् सर्वे अर्पितानि मया तव ॥ ३० ॥ यावद्वै दशमं छे
त्तुमारब्धमपि सत्तम ॥ तावच्चैव स्वयं देवो ज्योतिरूपो हरः स्वयं ॥ ३१ ॥
आविरासन् तदा तत्र मा मेति व्याहरन् शिवः ॥ प्रसन्नश्च वरं ब्रूहि दश
मिन सीमितं ॥ ३२ ॥ ततश्चैव कृपि श्रेष्ठ मया दृष्टो महेश्वर ॥ दृष्ट्वाहं
तं मये तस्य अतुलं मे बलं प्रभो ॥ ३३ ॥ देहि तं च प्रसन्नोस्मि कुर्वंश्च
भवेन्मम शिवेन परितुष्टेन सर्वं दत्तं मनेप्सितं ॥ ३४ ॥ अथ वा रयावद

ध्यावै वैद्यवनयोजितानि मे शिरांसि संघायित्वा दृष्टानि परमात्म
ना ॥ एवं कृते न दृतत्र शरीरे पूर्ववत्त्वमा ॥ जातं तस्य प्रसादाद्वै सर्वं
श्रामं मया फलं ॥ ३६ ॥ ततदृंच शायितः साधैः स्थितो सौ वृषभध्वजः ॥
वैद्यनाथेश्वरो लोके प्रसिद्धो हितकारकः ॥ ३७ ॥ प्रणिपत्यागतश्चा
हं विजेतुं नववनत्रयं ॥ ३८ ॥ ॥ इति श्रीशिवपुराणे वैद्यनाथेश्वरज्यो
तिर्लिंगनिरूपणं नाम चतुःपंचाशत्तमोध्यायः ॥ सूत उवाच ॥ तदायं
तद्वचः श्रुत्वा विहस्य नारदोब्रवीत् ॥ १ ॥ श्रीनारद उवाच ॥ श्रूयतां राक्ष
सश्रेष्ठ कथयामि हितं तव ॥ त्वया कार्यं यच्छिवेनैव हितं दत्तं मम साधु
ना ॥ २ ॥ तत्सर्वं च त्वया सत्यं न मंतव्यं कदाचन ॥ अयं च मत्ततां प्राप्तः २२७

किंकिं नैव ब्रवीति च ॥ ३ ॥ सत्यं न विप्यति नेव कथं ज्ञेयं प्रियोसि मे
इतो गत्वा पुनश्चैवं कुरु त्वं च हितायवै ॥ ४ ॥ कैलासोद्धरणे यत्नः क
र्तव्यश्च त्वया पुनः ॥ यदि चेवोद्धृतस्तस्माय मुच्चैश्चैव न विष्यति ॥ ५ ॥
तदा वै सफलं सर्वं भविष्यति न संशयः ॥ इदं वचस्तदा पयितां मुधु
नरामुद्वैः सुखं ॥ ६ ॥ निश्चयं परमं गत्वा यथेच्छसि तथा कुरु ॥ इत्युक्तः
स हितं मे ते रावणो विनिवर्तित ॥ ७ ॥ सत्यं मत्वा मुने वाक्यं कैलाश
मगामत्तदा ॥ गत्वा तत्र समुद्धारं चक्रे तस्य गिरेरपि ॥ यत्तत्र संस्थं चैवतत्
सर्वं विपर्यस्तं परस्परं ॥ गिरिशोपि वततत्र दृष्ट्वा किंजातं च तदाब्रवी
त् ॥ ९ ॥ गिरिजा च तदा शंभुं प्रत्युवाच विहस्य तं ॥ सच्छिष्यस्य फलं जा

शि॰
२२८
तं सम्यक्कृजाते स्तुत्रोष्यतः ॥१०॥ पश्चात्तुष्टिवेनसमः स रावणो बल
दर्पितः ॥ ग्रीवं च तत्र हस्तानां दर्पग्रस्त्वलवेदिह ॥११॥ इति तस्य तदा जा
तं नारदस्य श्रुत्वा तदा ॥ कैलासं पूर्ववत्स्थाप्य यथागतं तथा ययौ ॥१२
निश्चयं परमं गत्वा बलेन बलविमोहितः ॥ जगद्वशे तदा चक्रे रावणो
लोकरावणः ॥१३॥ इत्येतत्तु समाख्यातं वैद्यनाथेश्वरस्य च ॥ माहात्म्यं
शृण्वतां पापं गच्छति नस्य सात नृणां ॥१४॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि ना
गेशस्य महात्मनः ॥ ज्योतिरूपं यथा जातं तथा च विनिषेध्यनः ॥१५॥
दारुका राक्षसी काचित्सा वर्त्याबलदर्पिता ॥ दारुकश्च तदा तस्याः २२८
स्वामी च बलवत्तरः ॥१६॥ बहून्निराक्षस्यैन तत्र चकार कदनं महत्

यज्ञध्वंसं च लोकानां धर्मध्वंसं तदाकरोत् ॥१७॥ पश्चिमे सागरे
तस्य वनं सर्वसमृद्धिमत् ॥ योजनानां षोडशैव विस्तृतं सर्वतो दिशं
१८॥ दारुकायेन तदा देवी वनस्य च ल तेबलं ॥ दारुका यत्र सा याति
तत्र गच्छति तद्वनं ॥१९॥ रम्या च तरुभीस्तत्र सर्वोपकरणैः सह ॥ प्र
यातितद्वनं देवितया सत्यदिच्छति ॥२०॥ तत्रास्थिता तदा सौपिस
र्वेषां चनयं दधा ॥ ते सर्वे पीडिता लोका और्वस्य शरणं ययुः ॥२१॥ मह
र्षिशरणं दृहिनोचे तदुष्टं नमारितां ॥ सर्वं कर्तुं समर्थोसि तेजसा
दाग्निमानसि ॥२२॥ पृथिव्यां वर्तते कश्चित्सोचिनाशरणं वधं ॥ या
गोयस्य समाये तं स्थित्वा सुखमवापसः ॥२३॥ तां दृष्ट्वा राक्षसाः स

र्वपलायंतेविहरतः॥त्वयिशैवंसदातेजोनाशनेज्वलनोयथा॥२४॥ह
त्वालंवंदवंतत्रस्तुखंतेन्यःभयन्तुति॥इत्येवंप्रार्थितःसोतुजःमुंज
मुनीश्वरा॥२५॥सोपिमानीश्वरएवस्वरक्षिष्यामिवचोब्रवीत॥इत्युक्त्वा
वक्रूपिष्प्रष्टःश्रापंतेषांददौनृपि॥२६॥इयित्त्वायदिरक्षांसिहिंसंति
प्राणिनोयदा॥तदाप्राणैर्विमुच्येतराक्षसावलवत्तरा॥२७॥यदायत्रा
नविहंसंतितदाप्राणैर्वियोजिता॥इत्युक्त्वावचनंतेन्यःसमाश्वास्य
प्रजापुनः॥२८॥तपश्चकारविविधमौर्वोलोकसुखावहः॥तदादेवा
स्तदातोयप्राप्त्यकारणाहितं॥२९॥सुमायचसमुद्योगंचक्रुर्देवारि
भिःसह॥सर्वैश्चैवभयत्वैष्यसुर्वार्थसमुपागता॥३०॥तानदृष्ट्वा

स्समास्तत्रविचारेतत्सरापुनः॥किंकर्त्तव्यंध्रुवंगंतव्यंसंकरंसमुपागतं
३१॥मुच्यतेस्त्रिपतेचैवयुध्यतेनविहिंस्यते॥तथैवस्थीयतेतत्रवैनक्ष्यतेकिं
परस्परं॥३२॥इतिविचार्यतेतत्रदुःखंप्रापाःसदाहिते॥दारुकाराक्षसी
चापिज्ञात्वादुःखंसमागतं॥भवान्याश्चवरंतत्वकथयामाससातदा॥
मयाप्याराधिताशर्वपत्नीवरंददौ॥३४॥वनंगच्छतिसार्द्धंतुयत्रगंतु
त्वामिच्छसि॥नवरश्चमयाप्राप्तःकथंदुःखंविसृज्यते॥३५॥जलंवनंच
नीत्वावैसुखंस्थेयंतुराक्षसैः॥तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाराक्षसाहर्षमागताः
३६॥धन्येयंकृतकृत्येयंराज्ञावैजीविताःस्वयं॥और्वेणामारितानांच
कागतिःस्यात्रसंशयः॥३७॥इतिविचार्यतेसर्वेतांज्ञात्वाहितकारिणीं

त्रिव०
२३०

तस्यैव वनत्वात स्सर्वं कथयामास सा ह्यं॥३८॥ यदिदं तु न वेत्सि किं गम्य
तां किं विचार्यते॥ तत्र गत्वा जले देवि सुखं स्थास्याम निस्त्वया॥३९॥ ए
तस्मिन्नंतरे लोकादेवैः सार्द्धं समागता॥ पुरायविविधैः दुःखैः पीडितारा
क्षसैः पुरा॥४०॥ राक्षसी च तदा तस्या नवान्याबलमाश्रिता॥ समग्रं नग
रं नीत्वा जलस्थलसमन्वितं॥४१॥ जयजयेति तदा देव्याः स्तुतिमुच्चार्य
राक्षसी॥ उड्डीयनं ततः कृत्वा सपक्षो गिरिराड् यथा॥४२॥ समुद्रस्य च
मध्ये सा सा स्थिता निर्भया तदा॥ वनं चोपवनं चैव जलं दुर्गं तथा पुनः॥४३
विहाररम्यस्थानानि हर्म्याणि विविधानि च॥ स्वर्गादप्याधिकं तत्र वरा
जते स्म मुनीश्वर॥४४॥ तत्र सिंध्योच ते स्थिता नगरे च विलासिनः॥ २३०

राक्षसाश्च मुदं प्रापुर्निर्भयाश्च विजह्रिरे॥४५॥ राक्षसाश्च दयियां वैना
जग्मुर्निपुंगवा॥ मुनेश्शापनयादेव जले च वव्रमुस्तदा॥४६॥ नौ पुस्थिता
न्नीत्वा नगरे तत्र तान् तदा॥ चिक्षिपुर्वै धनागारे केचिज्जग्मुस्तदाहिते॥४७
यथा तथा पुनः पीडां चकुस्ते राक्षसास्तदा॥ यथापूर्वं स्थले लोकान् यं चासी
न्निरंतरं॥४८॥ तथा जले नयं ते पामासीन्निस्संमुनीश्वर॥ एवं जाते तदा लो
केचिद्राक्षसाश्च जले स्थिताः॥४९॥ निःसृता लोकपीडार्थं रुध्वा मार्गं जले
तथा॥ स्थिता स्तेगुप्तरूपेण धरयार्थं मुनीश्वर॥५०॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र
नावा वजंत राश्चतां॥ आगत्य वकधातचलोकैश्च सर्वतो हता॥५१॥ ता
नावश्च तदा दृष्ट्वा हर्षं प्राप्य तथा च तान्॥ जग्मुस्ते च तदा सर्वे वयं च राक्ष

सोद्भवं॥ परं॥ गत्वा तेच तदा चेषां कृत्वा च धरणां पुनः॥ आजग्मुर्नगरे तेच
लिक्षिपुर्निगडे पुनः॥५३॥ ते दुःखिता स्तदा दुःखमाजग्मुश्च मुनिश्वरा
तेषां मध्ये योधीन्द्राः शैवश्चासीत्सदा तुमः। शिवपूजां च न तिष्टति कदा
चन॥ यदि पूजा न जाता वै तदा न भुञ्जते स सः॥५५॥ कारागृहगतः सोपि
बहुन शिक्षयत्तदा। शिवमंत्रं च पूजां च पार्थिवीमृषिसत्तमाः॥ ते सर्वे
च तदा तत्र पूजां शिवसमुद्भवां॥ चक्रुश्च विधिवत्तत्र यथा दृष्टं यथाश्रु
तं॥५७॥ केचित्तत्र स्थिता ध्यानेबध्वासनमनुत्तमं॥ मानसीं च तदा पूजां
कृत्वा दुःखं व्यपोहयत॥५८॥ तदधीनो न तत्रैव प्रत्यक्षं शिवपूजनं॥ कृतं
च पार्थिवस्यैव विधीनेन मुनीश्वराः॥५९॥ तत्रान्ये च येन जानंति विधा

नं स्मरणं परं॥ नमः शिवाय मंत्रेण ध्यायंतः शंकरं स्थिताः॥६०॥ सुप्रि
यो नाम पश्चासीत्तु वैश्यपवर्यः शिवप्रियः॥ ध्यानेन मनसा तत्र मानसं चो
पचारकं॥६१॥ चकार प्रीतियुक्तो सौ प्रत्यक्षं शिवआदरे॥ यथोक्तरूपी शं
भुश्च आगत्य सर्वमाददे॥६२॥ सोपि स्वयं न जानाति गृह्यते च शिवेन वै
एवं च क्रियमाणस्य षण्मासा समयस्तदा॥६३॥ कदाचित्केतकेर स्तस्य
राक्षसस्य दुरात्मनः॥ तदग्ने सुंदरं रूपं दृष्ट्वा तु शंकरस्य च॥६४॥ निवे
दितं तदा तस्मै राज्ञे सर्वं यथार्थकं॥ राजापि पुनरागत्य वैश्यायपर्य
पृच्छत॥६५॥ किं ध्यायसि त्वं वैश्याद्य सत्यं वद न चान्यथा॥ तेनोक्तं वै
न जानामि ततः क्रुद्धाकुपितः पुनः॥६६॥ राक्षसान् प्रेरयामास ह

शिव० न्यंतो राक्षसा इमे। इत्युक्त्वा स्थितदा हंतुं नानायुधधरा गताः॥ शि वा
२३२ नागतांस्तदा दृष्ट्वा भयविव्हललोचनाः पाहि शंकर देवेश त्राहि शिव स्थि
वेति च॥ ६८॥ सर्वस्त्वं च भवान् घवर्त्तते देवसत्तमा। इति संप्रार्थितः शंभु
र्विवरान्निर्गतस्तदा॥ ६९॥ भुवनेन संहारेण च तुर्धा रिपुते न च। मध्ये चन्यो
तिरूपं शिवरूपं तदद्भुतं॥ ७०॥ परिवारसमायुक्तं दृष्ट्वा संपूज्य पस्तदा॥
पूजितश्च तदा शंभुः प्रसन्नोऽभवत्स्वयं॥ ७१॥ पशुपतं चैव मस्त्रं च दत्
त्वा च राक्षसा वनं। जघान सोपकरणान् तानस्सवान् राक्षसोत्तमान्॥
७२॥ सर्वांस्तांश्च तदा हत्वा वरमादाद्वनस्य च। अस्मिन् वने सदा वर्णे
धर्मश्चि संभवं तु वै॥ ७३॥ ब्राह्मणक्षत्रियविट्शूद्राणां धर्म एव च॥ २३२

भवतत्र मुनिश्रेष्ठा तामसानकदाचन॥ ७४॥ एतस्मिन्समये देव्या रा
क्षसाः स्तुतिमादधत॥ प्रसन्ना च तदा सा वै उवाच किं करोम्यहं॥ ७५॥
साप्युवाच पुनस्तत्र वंशांश्च रक्षतो मम। रक्षयिष्यामि वंशं ते सत्यं वक
प्यते मया॥ ७६॥ इत्युक्त्वा च शिवेनैव विग्रहं सा चकार ह॥ शिवो पि तु पि
तां देवीं यथेच्छसि तथा कुरु॥ ७७॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य पार्वती वाक्यम
ब्रवीत्॥ भवदीयं वचस्त्वस्य युगांते च न विष्यति॥ ७८॥ तावच्च तामं
सी सृष्टिर्भवित्विति मतं मम॥ नान्यथा प्रजयः स्याद्वेस संसमे व्याहृतं
या शिव॥ ७९॥ इयं च व्योदारुका देवी राक्षसी शक्तिका मम॥ बलिष्ठा राक्ष
सीनां च राज्ञी राज्यं प्रसासति॥ ८०॥ इमा राक्षसपत्न्यश्च प्रसविष्यंति

पुत्रकाः ॥ ते सर्वे मिलिताश्चैव वनवासाय वै मता ॥ ८१ ॥ इत्येवं वचनं श्रु
त्वा तत्कान्तां पालनाय च ॥ यास्यामि वने घत्र शंकरो वाक्यमब्रवीत ॥ ८२
यदा च वर्णधर्मस्थो दर्शनं मेत्र संस्थितं ॥ करिष्यति तदा सोथ वै चक्रव
र्ती भवेन्नृपः ॥ ८३ ॥ अन्यथा कलिपर्याये सत्यस्यादौ मुनीश्वराः ॥ महा
सेनसुतो यो वै वीरसेनेति विश्रुतः ॥ दर्शनं मम कृत्वा च चक्रवर्ती भ
विष्यति ॥ इत्येवं दंपती तौ च कृत्वास्यं परस्परं ॥ ८५ ॥ स्थितौ तत्र स्वयं
साक्षात्तु नागेशो नाम शंकरः ॥ ८६ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ वीरसेनः कथं तत्र
यास्यते दारुकावने ॥ ८७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ नैषधे सुंदरे देशे क्षत्रिया
णां कुलेश्वरः ॥ महासेनसुतो वीरसेनश्चैव शिवप्रियः ॥ ८८ ॥ पा

र्थिवं तु जनं कृत्वा तपः परम दुःकरं ॥ चकार वीरसेनो वै वर्षाणां द्वादशा
वधि ॥ ८९ ॥ ततः प्रसन्नो देवेशः प्रत्यक्षं प्राह शंकरः ॥ काष्ठस्य मत्सिकां कृ
त्वा त्रिपुधातु विलेपनं ॥ ९० ॥ विधाय योगमायां च दास्यामि वीरसेनकः
तां गृहीत्वा प्रवेशेपनां नौभिः सह व्रजेधुना ॥ ९१ ॥ अन्येव म्लेच्छरूपा वै न
विष्यंति वने शुभा ॥ एकस्त्वं तत्र गत्वा च विवरे स्वकृते मया ॥ ९२ ॥ प्रवि
श्य च वनं तदा पूजां कृत्वा नागेश्वरस्य च ॥ ततः पाशुपतं प्राप्य हत्वा च राक्षसी
सीमुखान ॥ पार्वत्या वलं चैव संपूर्णं भविष्यति ॥ मयि दृष्टे तदा किं
चिदू न्यूनं तेन नविष्यति ॥ ९४ ॥ इति दत्त्वा वरं सोपि शिवेन परमात्मना
शक्तः सर्वं तदा कर्तुं न विष्यति न संशय ॥ एवं नागेश्वरो देवो ह्यस्य

न्तोज्योतिषांपतिः॥ एवंयःशृणुयोन्नित्यंमहापातकनाशनं॥ ९५॥ अतः
परंप्रवक्ष्यामिलिंगंरामेश्वरस्यच॥ उत्पन्नंचयथापूर्वंतथाहंकथयाम्य
हं॥ ९६॥ ॥ इतिश्रीशिवपुराणेनागेश्वरमहिमानिरूपणंनामषट्पं
चाशत्तमोध्यायः॥ सूतउ०॥ शृण्वंतामृषयःश्रेष्ठामाहात्म्यंशंकरस्यच॥
कदाचिद्राघवोदेवलक्ष्मणेनयुतोयदा॥ १॥ सुग्रीवप्रमुखैःपिंगैर्वानरै
२ र्बलवत्तरैः॥ पद्मैर्ष्टादशाख्यैश्चययौतीरंपयोनिधेः॥ २॥ दक्षिणेसा
गरोयावदनूपतेलवणाकरः॥ तत्रगत्वास्वयंरामवेलायांसंस्थितोयदा
३॥ वानरैःसेव्यमानस्तुलक्ष्मणेनतथैवच॥ हाजानकीकुतोजाना
कदाचेयंमिलिष्यति॥ ४॥ अगाधःसागरश्चैवतीर्णःसैन्यंचवानरं

राक्षसोगिरिगम्यःकिंकिंवाकिंवनविष्यति॥ ५॥ इत्येवंचविचार्यैवती
रेस्थितस्सलक्ष्मणः॥ आश्वस्तोवानरैःसर्वैरंगदादिपुरःसरैः॥ ६॥
उवाचराघवस्तत्रजलार्थीलक्ष्मणानवै॥ हनुमत्प्रमुखावानरास्तत्र आधावं
तदिशोदश॥ ७॥ नीत्वाजलंसमाजग्मुःपायिपत्तपुरःस्थिताः॥ जलंचरा
घवस्वामिन्समानीतंत्वदाज्ञया॥ ८॥ तज्जलंचस्वयंनीत्वापातुमारध्य
वान्यदा॥ तदाचस्मरणंजातंचकृतंदर्शनंमया॥ ९॥ शिवस्यवानरःश्रे
ष्ठाःकथंचगृह्यतेजलं॥ इत्युक्त्वाचजलंमुक्तंरामेणपरमात्मना॥ १०॥
पश्चाच्चपार्थिवीपूजांचकाररघुनंदनः॥ आवाहनादिकान्हीश्चउपचा
रान्षोडशकल्पयच्च॥ प्रणिपातैःस्तवैर्दिव्यैःसंतोष्यशंकरंपुनः॥ प्रार्थयामा

सदेवेशं शिवं शिवकरे मुदा ॥ ११ ॥ स्वामिन् जलगाधं चराक्षसो बलवत्त
रः ॥ मानराणां बलं वैतन्न वंचलं युद्धसाधने ॥ १२ ॥ तस्मात्त्वां नो त्वया कार्यं
सहाय्यं मम सुव्रत त्वदीयो रावणोश्चैव दुर्जयः सर्वयान्त्रिः ॥ १२ ॥ पु
लेपवे पक्षपातो वै त्वया कार्यः सदाशिव ॥ इत्येवं वचनमस्तुत्य प्रकम्प्य च
पुनः ॥ १३ ॥ जयजय तदाप्युच्चैरुद्घोषैः शंकरेति च ॥ इति श्रुत्वा शिवं तत्र
ध्यानपरायणः ॥ १४ ॥ पुनः पूजां तदा कृत्वा गद्गदेनादं यथा करोत् ॥ तदा
वशं करोद्देवो ज्योतिरूपो महेश्वरः ॥ १५ ॥ सांगं सपरिवारश्च यथोक्तं रू
पमुत्तमं ॥ धृत्वा च प्रकटीभूय शिवमस्तु तदाब्रवीत् ॥ १६ ॥ तद्रूपं च तदा
दृष्ट्वा सर्वे पूजां पुनः स्वयं ॥ कृतवान्राघवो देवः शिष्टधर्मपरायणः
म

स्तुतिं च विविधां कृत्वा प्रणिपत्य शिवं मुदा ॥ जयं च प्रार्थयामास हरः
स्तुयं त्वया विना ॥ १८ ॥ लोकानामुपकारार्थं पावनाय शिव त्वया ॥ इत्युक्त
स्तु शिवस्तत्र लिंगरूपेण वै तदा ॥ १९ ॥ रामेश्वरस्य नाम्ना वै प्रसिद्धो ज
गती तले ॥ इति ते च समाख्यातं शृण्वतां पहारकं ॥ २० ॥ ॥ इति श्री शि
वपुराणे रामेश्वरमहिमानिरूपणो नाम सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः
॥ सूत ॥ अतः परं घुश्मेशं ज्योतिर्लिंगमुदाहृतं ॥ तस्यैव सुमहात्म्यं
च श्रूयतां ऋषिसत्तमाः ॥ १ ॥ दक्षिणस्यां दिशि श्रेष्ठो गिरिर्देव इति संज्ञि
कः ॥ तस्यैव निकटे कश्चिद्भारद्वाजकुलोद्भवः ॥ २ ॥ सुधर्मा नाम विप्र
श्च सर्वदा ब्रह्मवित्तमः ॥ तस्य प्रिया सुदेहा च साध्वी धर्मपरायणा ॥ ३ ॥

त्रिकालंसंध्ययायुक्तः सूर्यरूपसमद्युतिः । शिष्याणांपाठकश्चैववे
दशास्त्रविचक्षणः ॥ ४ ॥ धनवांश्चपरोदातासौजन्यगुणभाजनः । अयु
र्वज्जुष्मतीयायतस्यधर्मंप्रकुर्वतः ॥ ५ ॥ पुत्रश्चनाभवत्तस्यऋतुःस्यात्तद्
फलस्त्रिय ॥ तेनदुःखंकृतंनैववस्तुज्ञानपरायणः ॥ ६ ॥ आत्मनश्चार
कश्चात्मा आत्मनःपावनश्चसः ॥ इत्येवंमननंसंकृत्वादुःखंनकृतवा
न्तदा ॥ सुदेहावतदादुःखंवकारपुत्रसंभवं । निस्यंचस्वामिनंसावैप्रार्थ
यन्त्यत्रतंकुरु ॥ ७ ॥ सोपिस्त्रियंतदानर्मनकिंपुत्रश्चकरिष्यति ॥ का
मातावःपितापुत्रःकोवाबंधुःप्रियश्चकः ॥ ८ ॥ सर्वंस्वार्थपरंदेविजा
नीहित्वंनसंशयः ॥ तस्मात्देवित्वयादुःखंत्यजनीयंमुनिश्चितं ॥ ९ ॥

निस्यंमह्यंत्वयानैवंकथनीयंशुभव्रते ॥ एवंतांसंनिवार्यैवनगवधर्म
तत्परः ॥ १० ॥ आसीत्परमसंतुष्टोवदुःखसमन्वगात ॥ कदाचिच्चसुदे
हावैगहेचसहवासिनः ॥ ११ ॥ जगामप्रियगोदार्थविवादस्तत्रसंगतः त
स्यास्त्रीस्वमानाच्चनर्शितामातयातदा ॥ १२ ॥ अपुत्रिणकथंगर्वकरो
षिपुत्रीणाग्रहे ॥ मद्धनेनोक्षतेपुत्रस्तेधनंकश्चनोक्ष्यते ॥ १३ ॥ राजाहरि
ष्यतिनूनंधिकमानंनेथावध्यके ॥ तयावनर्शितासावैगृहमागत्यदुः
खिता ॥ १४ ॥ स्वामिनंकथयामासतदुक्तंसर्वमादरात ॥ ब्राह्मणोपित
दादुःखंनचकारसबुद्धिमान ॥ १५ ॥ कथितंकथ्यतामेवयज्ञोबिनद्र
वेप्रिये ॥ इत्येवंचतदातेनह्यार्श्वस्तापिपुनःपुनः ॥ १६ ॥ नतत्याजतदा

डः खंडाग्रकृतवत्ससौ ॥ यथा तथा त्वया पुत्रः समुत्पाद्यः प्रियोत्तिमे ॥ १८
अन्यथा वत्सजिष्यामि देहं देहं न तां वरं । एवमुक्ते तया शक्त्वा ब्राह्मणा
ग्निं तया पुनः ॥ १९ ॥ अग्रे रत्तेतदा क्षिप्रं पुष्पद्वयमतं द्रितः । मनसि द
क्षिणं पुष्पं घ्नं तं पुत्रफलप्रदं ॥ २० ॥ एवं कृत्वा स्वपत्नीं वउवाच ब्राह्मण
स्तदा ॥ अनयोरेकतमं ग्राह्यं त्वया पुष्पं फलाप्तये ॥ २१ ॥ तयावं मसिध्य
त्वा पुत्रश्चैव न वेन्मम ॥ तदाव स्वामिनायच्छ ध्यंतं पुष्पं समे ष्यतु ॥ २२
इत्युक्त्वा च तया तत्र नमस्कृत्य सरविं तदा । तत्वा वह्निं पुरः प्रार्थ्य गृही
तं पुष्पमेकतः ॥ २३ ॥ पुरुषेण चिंतितं यच्च न तत गृहीतं तया नहि । तं द
ष्ट्वा पुरुषश्चैव निश्वासपर्यमोचयेत ॥ २४ ॥ पुरुषेण चिंतितं यच्चैतत्र

निर्मितं श्वश्वरेणैव कथं चैवान्यथा न वेत ॥ आज्ञां त्यज प्रिये त्वं च परि
वयदिरं कुरु ॥ २५ ॥ इत्युक्त्वा च स्वयं विप्रः । आज्ञां परिविहाय च ॥ धर्मका
र्यरतः सोनृत्त नगवध्यान तत्परः ॥ २६ ॥ इत्यं चैवाग्रहं नैव मुमोच पुत्र
काम्यया ॥ मयि पुत्रो न चास्त्येव अन्यां कुरु महाजया ॥ २७ ॥ तस्मान्न विष्णु
तिन्नं पुत्रश्चैवं न संशयः ॥ तयेवं प्रार्थितः सोपि उवाच च प्रियं तदा ॥ र
ण ॥ त्वदीयं च मदीयं च न तदा दुःखं गतेध्रुवं ॥ तस्मात्वं धर्मविघ्नं च सांप्रतं
कुरु मा प्रिये ॥ २८ ॥ इत्थं वैवारितासा च स्वभ्रातुः पुत्रिकां तदा ॥ कन्यां चा
नीय न र्मा रेहणु ह्यनेनां न संशयः ॥ ३० ॥ इदानीं वदसी त्वं च मप्रियेयं ततः
पुनः ॥ पुत्रस्त्वश्च तदा स्याद्वेन दास्पर्द्धां करिष्यति ॥ ३१ ॥ इत्युक्त्वासा च

शिव· २३८

च स्तत्र नगिनी च येष्टा मम ॥ सुंदरा मा नाम सा विप्र अस्या दास्याम्यहं सु घु
नः ॥३२॥ करिष्यामि न संदेहस्त्वया कार्यः सुनिश्चितं ॥ इत्येवं प्रार्थितः सो
पि बालगृहीतापिया ॥३३॥ परिणामय्य ततस्मात्तु लब्धा यामिति तां पु
नः ॥ प्रार्थयामास धर्मात्मा इयं पोष्या त्वयानघ ॥३४॥ उत्सवं सवकार
स्तु धर्मसंग्रहमात्मनः ॥ सा चापि त्रात् पुत्री वद्दास्यवत्तूपयचर्यत ॥ क
निष्टा चैव या पत्नी स्वस्यानुज्ञाम वाप्य च ॥ पार्थिवान् सा च कारास्तु नि
समेको न्तरंग्रातं ॥३५॥ विधानपूर्वकं तत्त्व उपचार समन्वितं ॥ कृत्वा सा
प्राक्षिपन्नत्र तदा केनिकटस्थिते ॥३६॥ विस्तन्मपुनरावाह्य पूजां कृ २३८
त्वा विधानतः ॥ एवं जाते तदा काले लिंगलक्ष्मनृत्तदा ॥३७॥ कृपया च

शिवस्येव पुत्रस्तस्यामजायत ॥ सुंदरः सुभगश्चैव कल्याणगुणभा
जनं ॥३८॥ तं दृष्ट्वा परम प्रीतो ब्राह्मणो विदुषांपति ॥ अनासक्तः सुखं ते
जे ज्ञानधर्मपरायणः ॥३९॥ सुदेहा नावदस्तोऽत्युत्स्पर्धी चैव च कारसा ॥ प्रथ
मं शीतलं तस्या हृदयं चाभिवसुनः ॥४०॥ न दहनं तरं च यत् जातं श्रूय
तां रूपिसत्तमाः ॥ पुत्रं दृष्ट्वा कनिष्टाया ज्येष्टा दुःखमुपागता ॥४१॥ स
तोऽ ॥ सर्वे पुत्र प्रसूतं तत्र प्रांगं संतनिरंतरं ॥ न सघते तया तच्च रूपं
चैव शिशोरयं ॥४२॥ सुप्रिय तनयं दृष्ट्वा हृदये चाग्निसंयुतं ॥ एतस्मि
न्नंतरे विप्राः कन्यां दातुं समागता ॥४३॥ विवाहं तस्य तत्रैव च कारवि
धिवन्मुदा ॥ सुधर्मा घुश्मया सार्द्धं मानं देपरमं गतः ॥४४॥ सर्वे सवे वि

श्रि॰ व॰
२३९

नस्तस्यां घुश्मायां मानमादधु॥ तद्दृष्ट्वा च सुदेहा च मनसि ह्यलिता
तदा॥४५॥ गृहमागत्य सुधर्मा च वधूपुत्रं मुनीश्वर॥ उत्संगे दर्शयामास
प्रियान्वा हर्षयन्निव॥४६॥ मनसा हर्षिता घुश्मा सुदेहा दुःखमागता॥
गृहे च वर्धमानं तमालोक्य वधूपुत्रं सदेहिका॥४७॥ अत्यंतं दुःखमापन्ना हृ
द्रता स्मितदायतता॥ घुश्मा च हृदयस्थेयं त्वदीया नमदीयका॥४८॥
पुत्रश्चैव वधूश्चैव श्वश्रुश्च ज्येष्ठा ममन्यता नवाँ च यद्वज्ज्येष्ठं च मेनैनैव
कनिष्ठिकं॥४९॥ तथापि वत्तमेदी ज्येष्ठामं तर्मलवती घनत्वा॥ तदा २३९
विचारयामास दुःखज्ञातिः कथं भवेत॥५०॥ मदीयो ऽह्रदयाब्धिश्च
घुश्मां नेत्रजलेन च॥ शांतो न विष्यति नूनं नान्यथा शांतिमाप्नुयात॥

एनं च मारयाम्यद्य सुप्रियं प्रियवादिनं॥ अग्रेनाविनवेदेवनिश्चयं परमं
गता॥५१॥ कदर्याणां विचारश्च कृत्वा कृत्से भवेन्नहि॥ एकस्मिन्दिवसेन्ये
ष्टासुप्तं पुत्रं वधूसुतं॥५२॥ छेदयामास वांगे बुधगृहीत्वा छुरिकां च सा॥ स
वांगखंडमादाय रात्रौ सरसि प्राक्षिपत॥५३॥ यत्र क्षिप्तानि लिंगानि घु
श्मया मित्यमेव च॥ तत्र क्षिप्त्वा समायाता सुखाप सुखतां गता॥५४॥
प्रातश्चैव समुत्थाय घुश्मा नित्यं तदाकरोत॥ सुधर्मा च स्वयं ज्येष्ठानि
त्यकर्म समाचरत॥५५॥ स्नानादिकं तदा नो चकृत्यानि स्वयमेव कर्तु॥ ए
तस्मिन्नंतरे सा च ज्येष्ठा वजयं गृहस्य च॥५६॥ चकारानंदयुक्ता च क्रोध
शांतिमुपागता॥ स्वस्तुनिप्रातकाले समुत्थाय वधूत्राय्यां विलोकाच॥

शिव०
२४०

रुधिराद्रीदेहखंडैर्युक्तांदुःखमुपागता ॥५७॥ सस्तुनिवेदयामासपुत्रस्ने
हकुतोगतः ॥ शय्यावरुधिराद्रीविद्रूपतेदेहखंडकाः ॥५८॥ हाहतास्मिहू
तेकेनदुष्टकर्मणाचित्रते ॥ ज्येष्ठादुःखंतदायन्नाहाहतास्मिकिलेतिच ॥
५९॥ दुःखंचकारसातत्रमनसाहर्षसंयुता ॥ घुश्माचापितदातस्यावध्वा
दुःखंनिशम्यच ॥ नचचालव्रतात्तस्मान्नित्यंपार्थिवपूजनात् ॥ मनश्चै
वोत्सुकंनैवजातंतस्यामुनीश्वराः ॥६०॥ गतेपिचतथैवासीत्तयावद्व्रतवि
धिर्भवेत् ॥ मध्याह्नेचैवसंजातोदृष्ट्वाशय्यांतयावधं ॥ तथापिनतयातत्र
कृतंदुःखंमुनीश्वराः ॥ येनवैप्रार्थितश्चायंसवैरक्षांकरिष्यति ॥६१॥ य २४०
दिनरक्षितश्चैवईश्वरःप्रभुरेवच ॥ मालाकारस्रजासावैजातातानयुंक्ते

वियुंक्तेच ॥ अत्रैवचिंतयामेद्यकिंस्यादितिकृत्वाविचार्यच ॥६२॥ नचका
रतदादुःखंशिवेधैर्यमुपागता ॥ पार्थिवांश्चगृहीत्वावैजगामसरसस्त
टे ॥६३॥ क्षिप्त्वाचपार्थिवांस्तत्रपरावर्त्ततसायदा ॥ तदापुत्रस्तडागस्था
द्दृश्यतेस्मनदेतदा ॥६४॥ मातरेहिमिलिष्यामिमृतस्यजीवितोह्यहं ।
तंदृष्ट्वाहर्षितानैवदुःखितानपुरायथा ॥६५॥ तदाशिवस्स्तुसंतुष्टोज्यो
तिरूपोमहेश्वरः ॥ प्रसन्नोस्मिवरंब्रूहिदुष्टयामारितोह्ययं ॥६६॥ एनांच
मारयिष्यामित्रिशूलेनवरानने ॥ घुश्माचैवंवरंवव्रेरक्षणीयास्त्वसा
मम ॥६७॥ अपकारःकृतस्तस्यामुपकारःकथंत्वया ॥ क्रियतेहननीया
चपापापिदुष्टकारिणी ॥६८॥ तवदर्शनमात्रेणपातकंनैवतिष्ठति ॥ इ

द्दानी चैव तत्सौ दृष्ट्वा न स्यायं न स्म मा व्रजेत्॥७२॥ अपकारेषु यश्चैव तूपकारं
करोति च। तस्य दर्शन मात्रेण पापं दूरतरं व्रजेत्॥७३॥ इति श्रुतं मया दे
व नगवक्त्राकामद्भुतं तस्मान्नैव कृतं येन क्रीयतां च सदाशिव॥७४॥ इत्युक्ते
श्रुतया तत्र प्रसन्नः पुनरेव च॥ अन्यच्च श्रीयतां घुश्मे ददामि च हितं म
म॥७५॥ सोवाच वचनं श्रुत्वा यदि देयो वरस्त्वया॥ लोकानं चैव रक्षार्थं
त्वया स्थेयं सदाशिव।७६।तदोवाच शिवस्तत्र तव नाम्ना सुमध्यमे घु
श्मेश्वरो सुप्रसिद्धं हि नाम मे जायतां शुभे॥७७॥ इदं सरस्तु लिंगाना माल
यं समजायत।तस्माच्छिवालयं नाम प्रसिद्धं भुवनत्रये।७८।तव वंशे
जातं चैकं पुरुषावधि सुव्रते। इदृशाः पुत्रकावंशे न विष्यति न संशयः

७८॥ साध्विकाः साधनाश्चैव वदान्या पुष्यंतो विचारणाः।विद्यावंतो घु दारा
श्च भुक्तिमुक्ति प्रजायते॥७९॥ ज्ञातमवेगतरं चैव तन्न विष्यति पुण्याधिका॥
इदृशो वंश विस्तारो मम विष्यति सुश्रोणन॥८०॥ इत्युक्त्वा च शिवस्तत्र लिंग
रूपो नवस्तदा।घुश्मेश्वरो नाम विख्यातोसरश्चैव शिवालयं॥८१॥ सुधर्मा
चैव घुस्मा च सुदेहा च शिवस्तस्मच॥ एकोत्तरज्ञानं चैव पराक्रमं तु वेतदा।८२
प्रदक्षिणां शिवस्यैव कारयामास तु स्तदा। भूतां चैव समा स्वास्य मिलित्वा
च परस्परं।८३॥ हित्वा चांतर मलं तत्र सुखं च लेभिरे हितं॥ इदृशं चैव लि
गं च दृष्ट्वा पापैः प्रमुच्यते।८४॥ सुखं संवर्धते नित्यं स्कन्दपक्षे यथा शशि
इतितच समारव्यातं लिंगानां कारणं मया॥८५॥ ज्योतिषां यानि लिंगा

शिव० २५२ निकथितानि यथाश्रुतं ॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते मानवः क्षणात्
॥८६॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य सूतस्य च मुनीश्वराः ॥ ऊचुस्तस्मै पुनस्तत्र लोका
नां हितकाम्यया ॥८७॥ ऋषय ऊचुः ॥ अन्यानपि चरित्राणि शिवस्य पर
मात्मनः ॥ कथय त्वं प्रसादेन नताःस्मो वयमेव च ॥८८॥ चरित्रं शिवस्यै
व श्रुत्वा तृप्तिर्न जायते ॥ तस्मात्त्वं च विशेषेण ध्यात्वा देवं परं मुदा ॥८९॥
कथयस्व महाबाहो हिताय जगतामिह ॥९०॥ ॥ इति श्रीशिवपुराणे
घुश्मेश्वरज्योतिर्लिङ्गमहिमानिरूपणो नाम ४ पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥
सूत उवाच ॥ श्रूयतामृषयः श्रेष्ठाः चरित्रं परमात्मनः ॥ आकाशस्य २५२
च ताराणां भूमेश्च रेणुनां तथा ॥१॥ दृष्टेरामारकाणां च सुकल्पेष्वक

दापि च ॥ संख्या विभज्यते केन गुणानां न शिवस्य च ॥२॥ तथापि च यथा
बुद्धिः कथयामि यथाश्रुतं ॥ नृसिंहस्य यदा क्रुद्धः क्रोधाग्निर्विरतो नहि
॥३॥ तदा शिवेन देवानां हितार्थं रूपमद्भुतं ॥ शारभं च धृतं तत्र तद्दृष्ट्वा ली
नतां गता ॥४॥ शिवाद्भयं च संप्राप्य सर्वत्रस्पति वै नत ॥ ऋषय ऊ० ॥ चरि
त्रं तु नृसिंहस्य वक्तुमर्हसि सुव्रत ॥५॥ सूत उवाच ॥ नक्षमाः श्रेष्ठ समुत्स
न्नामृतमिच्छा मुनीश्वराः ॥ कोमलेन उदारेण कथ्यं युष्मे चाकिर्णासि ॥
६॥ इत्युक्ते प्रतुणाम्नुक्तं दर्शयिष्यामि सुव्रते ॥ एकस्मिन् दिवसे विष्णु
र्विचारतत्परो न वत् ॥७॥ केन युद्धं प्रकर्तव्यं मया यत्र विचार्य ज ॥ जयश्च
विजयश्चैव कुमारो ज्ञापितौ तदा ॥८॥ तेषां कोलाहले जाते भगवान्

वाक्यमब्रवीत् ॥ आगत्य द्वारपालौ च कुमारान् स्मृत तौ पुनः ॥ ९ ॥ अपु
कं च कृतं सर्वैः जातं नैवान्यथा भवेत् । कुमारान्पुनरेवाह यन्नुष्माथैरमे
श्रुताः ॥ १० ॥ कुमारा ऊचुः ॥ न किंनाव ममासाय स प्रतिजन्मानि रिह ।
वैरत्वावेतथाचिनिदस्थानमवाप्स्यथः ॥ ११ ॥ इत्युक्ते च तदा तैस्तु विचार्य
श्रीपतावरा । यच्छेच्छाचहरे रासीदनंतानांतथापुनः ॥ १२ ॥ त्रिभिरेवा
पतीरैश्वैवैरत्वावपितवरे ॥ इत्युक्त्वापतितौ तत्र कश्यपस्य गृहे तदा
१३ ॥ अवतीर्णौ च दित्यां वै प्रसिद्धौ तौ महाबलौ ॥ हिरण्यकशिपुश्चैव
हिरण्याक्षो महाबलः ॥ १४ ॥ स्वयं चैव नृसिंहश्च कुमारानक्रि संपदा २४३
प्रह्लादादिनदाजाताः पुनस्तेऽत्र वस्तदा ॥ १५ ॥ रावणः कुंभकर्णश्च ता

वेवबवन्दनुः ॥ रामश्चैव नृसिंहोपि कुमाराश्च तदा नवन् ॥ १६ ॥ विनी
घणापरयेच संवनुबुर्मुनीश्वराः ॥ शिशुपालं दंतवक्त्रो नगवद्वेषतत्परौ
१७ ॥ इमपाषगृहस्तत्र अवतीर्य महाबलौ ॥ जातौ तौ च तदा कुत्सितौ नाम
काख्याः कुमारकाः ॥ १८ ॥ चरित्रं तु नृसिंहस्य श्रूयतां पापहारकं ॥ हिरण्या
क्षो च बाल्ये वै क्रीडार्थं सूर्यमानयत् ॥ १९ ॥ सिंहं चार्तिनं चैव आरुह्य रवि
जयत्तदा देवानां दुःखदानार्थं पृथिवीमाग्रहस्त्तदा ॥ २० ॥ पुरस्ये धृत्वा
वसतां सो वैष्णामुखे पिष्टडिकं ॥ यथागतो जलेतत्र प्रहृष्टाद् दुःखमुपाग
ताः ॥ २१ ॥ ध्यानेन च कृतेतदा विष्णुर्नासारध्रान्निविधेरथ ॥ वाराहरूपमा
स्थायपेकेमेपा वृद्धितांगतः ॥ २२ ॥ ततः स्तुतश्च तेनैव गतश्चैव जले

शिव० २४४ तदा॥ वाराह २२॥ यावत्त्वं युध्यते तेन तावज्जलविज्ञापणं॥२३॥ कर्त
व्यं च त्वया चात्र इत्येवं कथ्यते मया॥ ततश्चांजलिना तेन जलं नीत्वा सुरेश्व
तदा॥२४॥ पीतं च ऋषिणा तावद्यावद्धुंद्धं समाप्यत॥ ततश्च विष्णुना त
त्र पंचवर्षाणि तं जले॥२५॥ स्थले पंचशतं चक्रे कृतं युद्धं महात्मना॥ तं ह
त्वा वततश्चैव मुखे वध्वाच गंतदा॥२६॥ निषसार वराहश्च ब्रह्मणे
प्रवदंति च तौ॥ लयं यातेन हरिस्तत्र कृत्वा कार्यं सुदुष्करं॥२७॥ दितिर्दुःखवि
ना ज्ञात्य हिरण्यकशिपुं तदा॥ वर्षाणि मयुतानि ये ब्रह्मणो वरकाम्यया
२८॥ वृक्षाश्चैव समस्तास्ता पक्षि निद्रिकाः कृता॥ शरीरं च तदा तत्र विरा
म परं न हि॥२९॥ ततो ब्रह्मा च देवानां ह्यनुज्ञाम भवाप्य च॥ वरं दातुं स २४४

माया तोय यत्रास्मि दितिजोऽसुरः॥३०॥ प्रसन्नोऽस्मि वरं ब्रूहि विचार्यासुर
राट् तदा॥ त्वया च निर्मितायां वै सृष्टौ कश्चिन्न मार्यत॥३१॥ एतद्दत्तु व
रं दत्वा जगाम न वनस्वकं॥ ग्रोणितास्य पुरे गत्वा दैत्यामात्यसमन्वितः
३२॥ आज्ञां प्रवर्तयामास पृथिव्यां सर्वतो दिशं॥ न हत्वा मारितानेव हृ
त्वा सुरक्षिता हिते॥३३॥ स्वर्गो जितस्ततश्चैव पातालं च नितं तदा॥ त्रि
लोकी स्ववशे कृत्वा राज्यं चैवाप्यकंटकं॥३४॥ चकार हरिविद्वेषी धर्मलो
प परायणा प्रह्लादो हि समुत्पन्नस्तु कुले हरिसेवकः॥३५॥ रोदने पि
तदा तेन न नस क्ते हरिसेवनं॥ पंचवर्षे तदा जाते यत्नार्थो नियोजितं
३६॥ वाचमाने सुतुर्येषु पाठकस्य गृहे गतः॥ पाठकेन तदा विद्या छा

सुरिपरिपालिना ॥ ३७ ॥ प्रक्षादेन तदा देवं नमो नारायणेति च तारितः ।
मा त्वं केनापि च यासव पुनः पुनः ॥ ३८ ॥ इदानीं गम्यतां तावत्सु न नैव करि
ष्यति ॥ यदा तदा तु प्रक्षादः हरिरेव न वान्यथा ॥ ३९ ॥ हा हतोऽस्मि तदा श्रु
त्वा किमधीतं त्वयात्र वा ॥ इति पृष्टः पुनः सोऽपि नमो नारायणेति च ।
४० ॥ हा हतोऽस्मि तदा श्रुत्वा किमधीतं दुरात्मना ॥ गुरु हृत्य तत्रैव रे दु
ष्टाशिक्षितः कथं ॥ ४१ ॥ गुरुराह पुनस्त्वं च सर्वं नष्टा दुरात्मना ॥ ततः पुन
प्रगृह्यैव केवाधुदैत्य सत्तम ॥ ४२ ॥ कंथयामास मतां दुष्ट पुत्राधीनं शृणु
घ तत्त ॥ तदधीतं पुनस्तेन श्रुत्वा माता अब्रवीदिदं ॥ ४३ ॥ सर्वं च पृथ्वीवी
स्य स्त्राकथ्य दुःखमवाप्यते ॥ त्यज मुखात् हरेर्नाम ह्यासुरीं समुपाश्रय २४५

हरिस्त्यजति प्राणान् वा इति मे निश्चयो मतेः ॥ इत्याज्ञा च समासाद्य प्रधा
ना बालकं तथा ॥ ४४ ॥ शीघ्रं चरम यासु यथा यथा ज्ञप्त तथा हि ते ॥ अग्निश्च
शीतलं याता जलं च स्थलतां गता ॥ ४५ ॥ स्थलं च जलतां यांति विषयाम्र
तं तां तथा ॥ शस्त्राणि पुष्प तांवं च हरेर्नाम विकीर्तनात् ॥ ४६ ॥ पृथिव्या
दीन् नरश्चैव बहु उपकारैः प्रबोधयन् ॥ प्राप्तवन्त तदा दुःखमानं दृपरमं
गतः ॥ ४७ ॥ तदानं च प्रधाना वै विस्मयं परमं गता ॥ एतेव पीड्यते नैव
किं कार्यं गम्यतां पुनः ॥ ४८ ॥ राजाग्रे च कथं वै वगमिष्याम परस्परं तथा
विधां श्च तां दृष्ट्वा प्रक्षादो वाक्यमब्रवीत् ॥ ४९ ॥ कथं वै विस्मयाविष्टा यू
यं चैव न विष्य च ॥ मम पार्श्वे च तत्व स्तुतत्ता वै पीडनं नहि ॥ ५० ॥ जलं च २४६

४४॥पुत्रस्तुमातरंप्युचेश्रूयतांत्यज्यतेनहि॥मशकस्यनयान्तिवैवारं
राज्ञोमहागजाः॥४५॥वराकस्यनयेनैवसंजिष्यान्तिहरिपुनः।जिकाचे
वत्रकर्णौचिमस्तकंकरपादकाः॥४६॥सार्द्दकाणीजियाणीहमनजनाचर
रेरपि॥नवदुनतद्भवेदेनत्याजंहरिकीर्त्तनं॥४७॥इत्येतद्वचनंश्रुत्वामाता
दुःखमुपागता॥स्वामिनकथयामीसद्यसोध्योबालकोमया॥४८॥
राज्ञाचमंत्रिणःसर्वान्समाहूयाब्रवीदिदं॥कुलांगारःसमुत्पन्नाःपु
त्ररूपेणमंत्रिणः॥४९॥तस्मादयंचहंतव्यासर्वधाकुलदूषणः॥अ
ग्नौदाहश्चशस्त्रैश्चक्षेदनीयाद्यंपुनः॥५०॥विषैश्चकलनीयोवैम
ज्जनीयोजलेपुनः॥अनेकैश्चप्रकारैश्चमारणायःप्रयत्नतः॥५१॥

शायनंतस्यहरेश्चपरमात्मनः॥अग्निश्चैवमुखंतस्यविषंचमातुलोम
म॥६९॥पृथिवीतुगुणान्तस्यविस्मारयतिकिंपुनः।विमामास्मितुश्चास्मे
नकिंचित्कर्त्तुमीहते॥७०॥सर्वंचैवस्वराधीनंस्वतंत्रोनैवकश्चन॥इत्येवं
वचनंश्रुत्वाप्रधानेविफलश्रमा॥७१॥तत्रागत्यचतत्सर्वंराज्ञोवैश्चैवि
निवेदितं॥एतादृशोकदापीहश्रुतंदृष्टंनमेप्रभो॥७२॥असाध्यंपात
पायाश्चयत्नश्चसामनिकुरुत्वदीयंतद्वचःश्रुत्वाराजादुःखमुपाग
ताःसमाहूयतदापुत्रंलालयन्नवाहनादिभिः।तथापिचहरेर्नाममनस्तु
क्तंतेनवैतदा॥७४॥सूतोउवाच॥सपांवचेतसिह्यनंतसुखंस्वप्रस
मंमतं॥नजनंसेवनंध्यानंपूजनंस्मरणंप्रभो॥७५॥अनंतसुखदं

ग्रि·पु·
२४७

तवैवमन्यंते क्रूतनिश्चयाः नचलंति च ते धर्मान् प्राणांतो यदि जायते
७६ ॥ किंपुनः श्चैव प्रल्हादः श्चलतीति सुनिश्चितं ॥ राजा पुत्रं तदा प्र
ह्वाः पुनश्च गुरवे ह्यदात् ॥ ७७ ॥ यथा तथा त्वबालोयं त्यज्यते हरिं यदा
तथा कार्यं त्वया स्वामि स्त्राणं तोसि मे यतः ॥ ७८ ॥ गुरुस्तस्य वचः श्रु
त्वा गृहीत्वा बालकं पुनः ॥ पाठयामास नो विप्राः त्वद्दिघो बालके सह ॥
७९ ॥ एते बालाः कथं बाल एवं निपत्रपतां त्वया त्वमेव पाठय विद्यारा
जादास्यति ते सुखं ॥ ८० ॥ पुत्रस्य च परो धर्मः पित्राज्ञा परिपालनं ॥ पितुर्धु
रं पुनस्त्वं च वहिष्यति न संशयः ॥ ८१ ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा नमो नारायणेति
च ॥ पाठयामास तान् सर्वान् पाठयामास वै तदा ॥ ८२ ॥ परोक्षे च गुरोस्त

पि
२४७

स्य ज्ञानं नैव वाथ दर्शयितं ॥ न मातारपितां वे धुर्न भ्राता न च सोदरः ॥ ८३ ॥
न मित्रं न कलत्रं च वह्निं ते सुखफलप्रदं ॥ स्वमस्तुल्यं सुखं ह्येव जगनीयो
हरीः स्वयं ॥ ८४ ॥ प्रल्हादस्य वचः श्रुत्वा ते पि नारायणेति च ॥ ऊचुः परस्प
रं सर्वे ध्यानं दपरमं गता ॥ ८५ ॥ तच्छ्रुत्वा च गुरुर्दुःखं प्राप्तवान् तमनर्सय
न् ॥ ताडयामास क्रुद्धो वै जीवनं हरतः कथं ॥ ८६ ॥ ते पि वत्साः नादेव चलि
ताः सर्वबालकाः प्रल्हादेनैव चलिता धैर्यं परमं आश्रित ॥ ८७ ॥ इत्येवं
वचनं श्रुत्वा प्रल्हादो वाक्यमब्रवीत् ॥ त्वयोक्तं चैव तत्तथ्यं पिता न लंघ्य
ते मया ॥ ८८ ॥ तावद्देव पिता चार्यं यावन्न प्राप्यते पिता ॥ जगतो नाथ सं
योगात्सर्वदुःखहरः परः ॥ ८९ ॥ दीपस्य शिखयानावन्मोदत कृषि

सत्तमा॥यावत्त्वंयेनदृश्यतेपुनर्द्वीपःकथंपिता॥९०॥सुखकरश्च
लोकानांजायतेनकदाचन॥इदंचमामकंनैवपितुर्वृत्तंचपुत्रकः॥९
करोमिसर्वथाचैवदैत्यगस्योजलहारकः॥येनैवतुचरित्रेणप्राप्य
तेमीश्वरंपदं॥९२॥तदेवचप्रकर्तव्यंनान्यथाकर्हिचित्सुमान्॥एवंवता
ऽतेचदैत्ताऽन्तंनानिषिध्यते॥९३॥मत्सितायोनवन्नित्यःसोवैरक्षां
करिष्यति॥प्राणाश्चयदिमेविप्रगमिष्यंगमिष्यंतितथापुनः॥९४॥
गच्छंतांचसुखेनैवत्याज्यंनहरिकीर्तनं॥इत्येवंवचनंश्रुत्वागुरुपी
डांतदाकरोत्॥९५॥रामाविक्रमतंतेनैवप्रतीपाश्चहरेर्हरः॥सामान्य
स्यमनुष्यस्यमानश्चैवनवैदिक॥९६॥किंपुनर्नरेरेरवजायतेकु

षिसत्तमा प्रयुक्तनिष्फलंज्ञात्वागृहीत्वाबालकंगुरुः॥९७॥आजगा
मतदादैत्यंगृह्यतांपुत्रकस्त्वया॥अस्माकंबालकायैवतेसर्वेइच्छा
कृता॥९८॥प्रयोजनंनपुत्रेणयद्यपेक्षसितथाकुरु॥इत्युक्त्वागतेसो
थराजादुःखमुपागतः॥९९॥तदनंतरचयजातंश्रूयतांऋषिसत्तमा
॥१००॥ ॥इतिश्रीशिवपुराणेनृसिंहचरित्रेवाक्यनिरूपणोनामोनषष्टि
वाचत्तमोध्यायः॥ सूतः॥ समाहूयतदासोवैमंत्रिपुत्रानथाब्रवीत्॥भोधन्याः
स्थःकृतकृत्याःस्थनस्यकोपितृत्रासनं॥१॥मत्पुत्रेचनतथास्मेयेशिक्ष
यंतुमदाज्ञया॥तथेतिवचनंगृह्यत्वातंरहसिस्वयं॥२॥ऊचुस्तेश्र
यतांमित्रक्रियतांवचनंपुनः॥इदृशोपितरस्तेवरूपयितःकृतःसुखं
॥३॥

तस्मात्त्वंवमद्वाक्यंवचनंकुरुसर्वथा॥अस्माकंचमतंह्येतद्यथेच्छसि
तथाकुरु॥४॥बहुधाशिक्षितःसोपिनमेनेववचनंपितुः॥प्रत्युवाचतदा
तौस्तुःश्रूयतांमपिसत्तमाः॥५॥कःपिताकश्चवैबंधुर्वैकामातानगिनीपु
नः॥मित्रंकंवकलत्रंवासर्वंस्वार्थपरंत्विदं॥६॥यथामायंचवृक्षेषुप
क्षिणोविविधास्थिताः॥प्रातःकालेचतेयत्रस्वीयंकार्यंनवेदिह॥७॥
तत्रचैवगमिष्यंतंउड्डयंतियनन्तनः॥तद्वद्देहेसुपुत्रादिवध्यनेसंग
योगतः॥८॥कर्मभोगस्वकंनुक्त्वागच्छंतिह्यवयंत्रिनाः॥इदंसुखंचसंसा
रदुःखपतेगदृहंसंनवं॥९॥सर्वंस्वप्नसमंवच्छेनात्रकार्याविचारणा॥द्वि
वामनोरथोयाद्रक्क्रियतेपुरुषेणच॥१०॥तयारात्रौप्रदृष्टेपन

तवेदंसुखसुत्तमं॥एवंमत्वानयायूयंभजध्वंहरिमुदा॥११॥अन्यथा
यमयातंचयातिप्यध्वनसंशयः॥कतियाचपितापुत्रापितृत्वपरिकल्पि
ते॥१२॥पुत्रश्चकतिधातेवैपुत्रत्वेपरिकल्पिते॥जीवास्तुकर्मवद्धावैत्र
मंतेयोनिसंकटे॥१३॥केवलंपानकंवैस्यात्तत्तदानर्कंसगच्छति॥केवलं
चैवपुण्येचस्वर्गंचलंनतेनतदा॥१४॥उनयोःसमतांयांवैमानुषत्वेन
वेदिह॥उनयोश्चक्षयेमुक्तिर्भवतीतिसुनिश्चितं॥१५॥यावद्वचकर्मसि
बंधःतावन्मुक्तिःसुदुर्लना॥तस्मात्कर्मप्रनाशार्थंभजनीयोहरिस
दा॥१६॥हरेश्चनजनेनैवकर्मह्रीनवस्कृतं॥भोगेनैवायवावालोप
यश्चितेपुनस्तथा॥१७॥दहिपवित्रतांयातिघनयांत्रमणीनवेत

याक्च मलिनवस्त्रं तावद्गो न सज्जने ॥१८॥ क्षालितेवपुनर्देहे रंगं समा
तिवेहृते ॥ तथैवं त्वच्छरीरं हि पापैर्मलिनतां गत ॥१९॥ निर्मलं जनतेनैव जायते
नात्र संशयः ॥ यूयं च बालिशाः सर्वे तदाज्ञापालकादृढं ॥२०॥ न वंतस्य प्र
कुर्वंतु । तदाज्ञां सर्वथा पुनः ॥ मयैवं तु न कर्तव्यं वचनं राजसत्तमं ॥२१॥ यद
हं च करोम्यत्र करोमि गम्यतामितः ॥ इत्युक्तास्तेन ते बाला बोधितास्स
मागमत ॥२२॥ समागत्य तदा ते च राजानं च तथा ब्रुवन् ॥ राजापि वचनं ते
षां श्रुत्वा तेन च समाकयत ॥२३॥ समागतं स्वयं सोपि बोधयामास सत्तमाः
शृणु पुत्र प्रवक्ष्यामि मूढ नावं सत्याधुना ॥२४॥ यद्दृष्टं च हरिं लोकान्नजं
ते वै निरंतरं ॥ तत्सर्वं च त्वया प्राप्तं मतो रुद्र हरिरेव च ॥२५॥ देवाश्च दानवाः

सर्वे गंधर्वा नागसत्तमाः ॥ ऋषयश्च परे ये च वश्याः संति समाधुना ॥२६
मत्तोवैच हरिः कोत्र न जानासि त्वं वदाधुना ॥ निग्रहानुग्रहं कर्तुं सामर्थ्यं वि
द्यते मम ॥२७॥ तस्मान्मां च विहायैव हरिः कोत्र न विद्यति ॥ कथं नैनज
स मां च बालकावद्वदाधुना ॥२८॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा प्रह्लादो वाक्यमब्र
वीत् ॥ शृणु दैत्य कथं ब्रूषे हंहो विष्णुर्न चापरः ॥२९॥ अंबरे वकुधा प्रोक्तं
तवैव च हरे रथ ॥ मणौ चैव यथा काचे कोकिले मंडुके यथा ॥३०॥ कर्दमे
चंदने चैव सालिके तामसे तथा ॥ सूर्ये चैवात्र खद्योते वदेच प्राकृते तथ
था ॥३१॥ लोहे चैव सुवर्णे च गजे च शूकरे तथा ॥ सुवर्णारे तरं तावत्वात्र
कार्या विचारणा ॥३२॥ अलंकृति परस्त्वं च मलमूत्र विहृवितः ॥ कामी

शिव.
२५१

मानीचक्षुर्दश्चनाद्यावान्नपरंस्वकुलं ॥३३॥ त्वयितुष्टेमृतेनास्ति
तस्मिंस्तुष्टेमृतंपरं । तस्मान्नलक्षमेतत्त्वंहरिंवैकुरुसाम्प्रतं ॥३४॥ इ
त्येवंनिश्चयंत्वंचत्यक्त्वानिहिदैत्यसत्तम ॥ गजस्यारोहणंहित्वामृगाल
कःसमारुह्यते ॥३५॥ ममतुनन्दनेयोवैहरिर्हरिर्हरिःसदा ॥ कथंतुमि
च्छसियत्त्वंचकुरुत्वंचनिरन्तरं ॥३६॥ इत्येवंनार्थितःसोवैपुनश्चैवा
ब्रवीदिदं । यंपुत्रनन्दसिसोवैविघ्नेकुत्रनदद ॥३७॥ इत्येवंवचनंश्रु
त्वाप्रह्लादोवचनंतदा ॥ आदिदेश्ययतोश्रेष्ठाःश्रुत्वापापंनवेद्महि ॥
३८ ॥ ॥इतिश्रीशिवपुराणेनृसिंहचरित्रेवचनविवादोनामषष्टित २५१
मोऽध्यायः ॥ ॥सूतउवाच ॥ ॥श्रूयतांऋषयःश्रेष्ठाःतेनोक्तंयद

चाब्रवीत् ॥प्रह्लादउवाच ॥ ॥यत्रयत्रवत्स्यादैत्यश्रूयतांकथयामिते ॥१॥
पृथिव्यांचैवयत्किंचित्स्थूलंसूक्ष्मंचदृश्यते ॥ समुद्रेपर्वतेवापिवृक्षेदे
वेसरित्सुच ॥२॥ वनेतन्नायतनेचैवग्रामेचनगरेतथास्वर्गेचैवाप्सरःप
वचैत्रचापिलकानने ॥३॥ त्वय्यप्यवास्तिसदायोवैमद्ध्येवचनसंशय ॥ प
श्वाःसर्वेचमध्येवर्धतेचैवनविष्यति ॥४॥ नदृश्यंचवर्तितुंनैवशक्यतेदे
त्यसत्तम ॥ इत्येवंवचनंश्रुत्वादैत्यश्चैवाब्रवीदिदं ॥५॥ शृणुपुत्रप्रवक्ष्या
मियद्युक्तंहित्वापापुनः ॥ तंस्थलंनैवविधंतत्रयेनेतेहरिस्त्वयं ॥६॥ इ
तिश्रुत्वावचस्तस्यउवाचदैत्यसत्तमः । यदिहरिश्चसर्वत्रस्तम्भेतस्मिन्व
र्त्ततेवद ॥७॥ इत्युक्तःसोवदत्तंचवर्ततेतिसुनिश्चितं ॥ इत्युक्तस्तुपु

नस्तपुनस्तं वैब्रह्मव्रवीत्समुपरज्जनं ॥८॥ इत्युक्त्वावज्रकारासौ स्त्रयतांऋ
षिसत्तमाः ॥ नेत्रेचारकेकृत्वादंतान्दंतैस्तेश्ववर्षयन् ॥९॥ उद्ववालासनात्त
स्मात्तरवन्नमादायवैतदाविनेदं तंतदास्कंधेनपक्षस्य शृंगांकरोन्महं ॥१०॥
तस्मिंस्तेनेयथाखङ्गोल्लयः शब्दोमहानभूत् ॥ पर्वताश्चनिसंयोगेय
थाजातपुरानघा ॥११॥ तस्मात्स्तंनाम्नयंदेवोविष्णुराविर्भूत्तत्तदासंध्या
यां क्षुध्यमानस्तुत्रासयन्वैसमत्तमा ॥१२॥ अर्द्धंचैवन्नराशरीरंचनरस्यार्द्ध
हरेरपि ॥ नृसिंहचतदारूपंधृत्वाचनिष्क्रमारह ॥१३॥ महाकालेयथा
मेघोगर्जतिऋषिसत्तमाः ॥ यथारुद्रोदृढ्वावगंडेगे तिपुनःपुनः ॥१४॥ २५२
केशराग्रौनमानाम्नानाभिर्मेघानरवंडयन् ॥ नादेनवदिशासर्वाः प्र

तिसद्धवदर्कि रे ॥१५॥ मुरवस्यज्वालयासर्वान्ज्वालयन्दैत्यपुंगवान्
ओंकारेणतयागर्जन्निपातयन्श्वपुताततया ॥१६॥ महद्भिश्चनखैरेवंकरा
लैनहरेर्वपुः ॥ तंदृष्ट्वाभयमापन्नदैत्याः सर्वपुरस्थिताः ॥१७॥ युद्धायचल
ताघोगाः युद्धंचक्रुः सदारुणाः ॥ विष्णुनाचतदातेवहतोश्वासेनतत्क्ष
णे ॥१८॥ हिरण्यकशिपुश्चैवयुद्धंचक्रेसुदारुणं ॥ पृथिवीसप्तद्वीपयाम्ससम
मुद्राश्चचलास्तदा ॥१९॥ घोरश्चवसनक्षत्राःपर्वताश्चलनोगताः ॥ एवंयु
द्वतपोरासीत्तमुहूर्त्तंऋषिसत्तमा ॥२०॥ पश्चात्सोपिस्वयंज्ञात्वालोका
नांदुःखमद्भुतं ॥ तायंवकर्षयामासदेहस्मांदैत्यपुंगवं ॥२१॥ उत्संगेच
तदाधृत्वानखैश्चहृदयंस्वयंविदार्यरुधिरेनस्यपपौचगर्जयत्तदा

शिव०
२५३

२२॥ अंतराणिचतस्यैवकंकंचैवविधारयन्॥ मारितश्चतदातेनपरंप
ताहिदिवौकसां॥२३॥ जयजयेतिनाथैश्च पुष्पवृष्टिपुरस्तदा चक्रुस्तेपर
मंप्रीताः नृत्यंगीतंचचक्रिरे॥२४॥ कीयंतोमामपितादैत्याः कीयतश्चपला
यिताः॥ निर्दत्त्वापृथिवीजातादुःखंचदूरतोगतं॥२५॥ जगत्स्वास्थ्येनदा
लेनेघ्यानंदंपरमंगता॥ लक्ष्मीश्चापितदातंचदृष्ट्वाविस्मयमागता॥२६॥
अहोहीकीदृशंरूपपद्मनृणासंप्रदर्शिनि चेवंदुःखंनयोनेदुःसर्वंनिश्चय
तांगतां॥२७॥ कयाधुश्चापिपुत्रवक्त्रांतयंतीविदुःखितां॥ प्रह्लादोविस्म
यंप्राप्तं अहोधन्यः स्वयंहरिः॥२८॥ यद्यपिचर्तेहेः सोपिज्वालानविनि २५३
वर्त्तिता॥ तयावक्त्रोकुलजातेसर्वंचैवजगत्तदा॥२९॥ देवाश्चदुःखमा

पन्ना॥ किंनविष्यतिनापुनः इत्येवंवचनंतस्तेनयाहूरमुपस्थिता॥३०॥
परस्परवदंचतस्तेगंतव्येहित्वयापुरः॥ इदंचैवब्रुवंतिस्वगंतव्येहित्वया
पुरः॥३१॥ मयाचैवकथंप्राप्यघासनंतुपुनश्चमे॥ प्रस्तावदंतिप्रमक्षाणि
दृष्टतिनमयापुरा॥३२॥ लक्ष्मीर्वदतिरूपंनमयादृष्टंकथंस्तुतं॥ रूप
यस्त्वगतानैवदेवश्चनगतात्सदा॥३३॥ क्रोधशांतिः कथतस्यजायते
रूपिसत्तमाः सर्वेमिलित्वाप्रह्लादः पार्थितोगवान् पुरः॥३४॥ नंद
षूनहरिस्तस्यगात्रंचजिह्वयालिहन्॥ दुःखितंदुःखितंवत्सजनेपु
विवदंस्तदा॥३५॥ उरसालिंगयामासगाणितलंहृदयंतदा॥ पुष्टेनत्व
जातेमद्यहृदयंशीतलंममः॥३६॥ जातंतेपुत्रसंयोगात्पुत्रस्पांगं

सुखीतलं॥ पितुश्चैवाथ पुत्रस्य संयोगे सुखकारणं॥ ३७॥ इत्युक्त्वा च
पुनस्त्वं च पुत्रपुत्रेति लालयन्॥ गजं पुत्रं कुरुत्वं च पुत्रपौत्रविवर्धनं
३८॥ न विप्स्यति च तेयं शोध्य वध्या मे सदा किल॥ इति वरं तद् दत्वा फु
ल्लागन्मो वयन्तदा॥ ३९॥ एतस्मिन्नंतरे देवा गणाः पंचार्थयन्पुनः तं च
बुद्धिमतां श्रेष्ठ गच्छ देवं शमं नय॥ ४०॥ इत्युक्तो सुमुखश्चाखुसमारू
ढश्च चक्रमे॥ गजाननः स्वयं श्रेष्ठा आखुश्च वाहनं पुनः॥ ४१॥ लंबं चैवो
दरं तस्य दृष्ट्वा हास्यकरं तदा॥ दृष्ट्वा देवास्तदा सन्त्येच वर्णयंतोऽति विस्मि
ताः॥ ४२॥ वाहनेन काले नेमोपि पिपतितो वाहनानंतदा हास्यं जा पुस्तदा देवा
न्तहरिश्च विशेषतः॥ ४३॥ हसितं च तदा दृष्ट्वा देवाः सुखमुपागताः॥

गतश्चैव हरेः क्रोध इसितेच दरो मुराः॥ ४४॥ तयापि न निवृत्तं तस्मा
ज्जा च न्नहरे पुनः॥ दुःखपात्यास्तदा देवाः शंभुं वै शरणं ययुः॥ ४५॥ ग
त्वा च स्तवयामासुर्लोकानां सुखहेतवे॥ नमस्तेऽस्तु नमस्तेऽस्तु नमस्ते
स्तु सदाशिव॥ ४६॥ पूर्वं हि धंय दा जाते तदा च रक्षिता वयं॥ समुद्रमथि
तश्चैव रत्नाना च विनाग्रशः॥ ४७॥ कृतो देवैस्तदा शंभो गरलं हित्वा गरलं
त्वया रक्षितास्मानवानाथ नीलकंठ इति स्मृत॥ ४८॥ प्रसिद्धं च यदा
यस्य दुःखं च जायते त्वनोन्तदा तुम्यं वनता हि सर्वदुःखं व्यनीयत॥
४९॥ कृशानीन्नहरेज्वालापीडितेन सदाशिव॥ शमयं तु च त्वं देवशं
कोसीतिमुनिश्चितं॥ ५०॥ इति स्तुतस्तदा शंभुः गच्छं तु देवसत्तमा

रामयिष्यामि वोदुःखं सर्वथा हि व्रतं मम: ॥५१॥ मक्करणं योग तस्यैव
तस्य दुःखक्षयंगतं ॥ इत्युक्त्वास्ते तदा देवाः आनंदं परमं गता ॥५२॥
यथागतं तथाजग्मुः स्तुयतां ऋषिसत्तमा ॥ शिवोपि च विचार्यैव स्वार
न्ने रूपं मुत्तमं ॥५३॥ धृत्वाजगाम यत्रैव स्थितो सौ नृहरिः स्वयं ॥ हर
तस्य तदीयं वै दृष्ट्वा रूपं भयंकरं ॥५४॥ उवाच वचनात्रेधा राक्षितात्
व सत्तमा ॥ जय जयेति शंभुर्वै नमस्कृत्य स्वलीयत ॥५५॥ वाद्यानि च
विचित्राणि नृत्यानि विविधानि च ॥ पुष्पवर्षमनेकं च जातं तत्र
महात्मनि ॥५६॥ इत्युक्त्वा च तदा देवाः आनंदं परमं गताः ॥ विहंसु
शिवे च प्रकारं तं हरेः रूपमद्भुतं ॥५७॥ वर्णापित्वा घुपासंवगत्वा

धाम स्वकं स्वकं ॥ शिवोपि न तदा देवान् उपास्यन् हरिः पुनः ॥५८॥ दा
स्यति सकलान् वकामान् ॥ उक्के वांतरधीयत तौ दैत्यो हि पुनः श्रेष्ठाः ज
तो च राक्षसो त्रमः ॥५९॥ रावणः कुंभकर्णश्च रामेण च हतो पुनः ॥ ताव
वदमघोषस्य कृष्णेन मारितो पुनः ॥६०॥ वैकुंठं पुनः प्राप्तौ ज्ञासनात्स
रमात्मनः ॥ इति वासमाख्यातं चरित्रं नृहरे पुनः ॥६१॥ शिवस्य च मह
चित्रं कथितं ऋषिसत्तमाः ॥ ये च शृण्वतम हच्चित्रं विष्णोश्चैव शिवस्य च
॥६२॥ प्रज्ञादस्य मुनश्रेष्ठ्याप्यति ऋषिसत्तमा ॥ न तेदुःखसंपातं वै
न विष्यति न संज्ञायः ॥६३॥ अनेकं च फलं तेषां पुत्रपौत्रादि संपदं
न विष्यति न संदेहो तस्मात्तो कथितं मया ॥६४॥ अतः परं प्रवक्ष्या

मिश्रस्तता ऋषिसत्तमाः ॥ ॥इति श्रीशिवपुराणे नृसिंहचरित्रे संपू
र्णनाम कषष्टितमोध्यायः ॥ ॥ऋषय ऊचुः ॥ ॥ सूत सूत महाबाहो ज्ञा
नवानसि सुव्रत पुनरेव शिवस्यैव चरित्रं ब्रूहि विस्तरान् ॥१॥ पुरा तेना
श्च राजान ऋषयो देवतास्तथा आराधनं चक्रुस्तस्यैव वचक्रुस्ते परमर्षयः
२॥ सूत उवाच ॥ माधुष्टं ऋषिश्रेष्ठाः शृण्वतां कथयामि वः ॥ ब्रह्मापिता
महश्चैव तत्सुताः परमर्षयः ॥३॥ अन्ये च ऋषयो ये च कश्यपादय एव
च ॥ सर्वे चैव शिवस्यैव पूजां चक्रे पुरातनाः ॥४॥ पार्थिवीं धातुकीं वा
धिमान समीवापि सत्तमाः ॥ कृत्वासिद्धिवसं प्राप्त इदानीमपि पूज्यते
५॥ नारदोपि विश्रो पिण वसिष्ठो ऋषिसत्तम ॥ अरुंधती तथा साध्वी

कश्यपो मुनिपुंगवः ॥६॥ अदितिश्चापि निःसं चैव कार पार्थिवं सुरा
मनवश्च मदा चक्रुः स्वायंभुवः परः सरा ॥७॥ प्रियव्रतश्च तत्सुतश्च का
रं पूजनं स्मृतं ॥ इक्ष्वाकुश्चापि मांधाता सगरो नाभुपस्तथा ॥८॥ दिलीप
तत्सुत्रश्च राजा दशरथस्तथा यदा तु म कलत्रं तस्य किंचिन्मूनन पुत्रत
९॥ तदा दुःखं समापन्नः पुत्रार्थे पार्थिवान् तदा ॥ पुत्रेष्टिं च चकारासौ त
दा मध्ये स्वयं हरिः ॥१०॥ चतुर्भिश्चैव रूपैश्च संभूय च स्वयं तदा ॥ कौश
ल्या पार्थिवान् चक्रे रूपादिष्टाः स्वयं सती ॥११॥ रामश्चैव तथानित्यं पा
र्थिवं समपूजयत् ॥ तद्वंशे च समुत्पन्नास्ते ते सर्वं समपूजयन् ॥१२॥ रघु
रुरवाच राजा वैद्यैलः सर्वे स्वयंभुनाः ॥ पार्वती रूपाप संयोगात स्त्री

शि॰व॰ २५१

त्वंतस्यत्स्यवर्त्तते ॥२३॥ मासंस्त्रीमासमात्रंत्वंपुरुषेवनसंज्ञाय ॥ पत्त
नेपार्थिवानंचज्ञाप्तंतस्यमहात्मनः ॥२४॥ नरतश्चमहापूजंशिवस्ये
वंतथाकरोत् अन्येपियेमहानागाः पांडवाः तस्यपूजयन् ॥२५॥ अ
र्जुनश्चविशेषेणव्याससस्यवचनात्तथा । कृत्स्नेनचतदानित्यंबाडि
केपर्वतोत्तम ॥२६॥ पूजनेनतुशिवस्यैवसप्तमासावधिकृतंप्रसन्नो
भगवान्तस्यवरानत्याननेकशः ॥२७॥ संप्राप्यचजगत्सर्वंविज्ञेन
यतवैतदा । बिल्वेश्वरस्यसंपन्नोविविधिंराशीमुनीश्वराः ॥२८॥ नले
नतथापूजाकृताचशोकस्यच ॥ पूर्वजन्मनिवैविप्राः तेनः राज्यंसुखे २५१
भनं ॥२९॥ प्राप्तंचरक्षितंतत्तेनयतिर्हिरसमीयतः । तस्यपुण्यप्रभा

वेनराज्यंदत्तंहरेणच ॥३०॥ इतितस्यवचः श्रुत्वापुनरुचुऋषिश्वराः
नलेनचकथंपूर्वंपूजितंशंकरोमुदा ॥३१॥ राज्ञितश्चयतिकोवैतत्वंब्रू
हिमुविस्तरं ॥ अन्यंचैवार्जुनस्यैवसेवनंशोकरस्यच ॥३२॥ ब्रूहित्वंचवि
शेषेणव्याससेवोपदेशात । कथंजातावतस्यैवंकथंवपूजितस्तदा ॥
३३॥ इतितेषांवचः श्रुत्वासूतोवाक्यमथाब्रवीत् ॥ शृणुराजन्प्रवक्ष्यामि
नलस्यामिततेजसः ॥३४॥ अर्बुदाचलसंज्ञेतुपर्वतेतिभिल्लवंशजः
आहुकस्यतदाध्यासेवसतीस्ममुनीश्वराः ॥३५॥ तत्पत्नीआहुकी
नाम्नीचकारशिवपूजनं ॥ निरंतरंतुकोटीश्चकृत्वाचललसेवनं ॥
३६॥ यौवनंचतस्याः श्रेष्ठाः तत्सुखंचनिरंतरं ॥ आनंदेनसंदायु

कौंतुजानो प्रीतमीनमौ ॥२७॥ कस्मिंश्च समये स्वामी आदाहार्थंग
तो यदा एतस्मिन्नंतरे कश्चिद्घृतिर्जरिल्ल आगतं ॥२८॥ संध्यायांद
रीनं कृत्वा शोकस्य स्थले स्थया ॥ इमां रात्रिं नमाकस्य प्रातश्चैव वय
यागतं ॥२९॥ गमिष्यामि तदेत्युक्त्वा द्विवार्य समुपागतः ॥ एकाकी
नं तदा दृष्ट्वा नयत्रस्तविलोचन ॥३०॥ तयापि च पितस्त्वं वधुकश्चित्
रनागत ॥ एतस्मिन्नसमये सो वैश्याजगामग्रराधिप ॥३१॥ हृष्टज्ञं न
तस्य कृत्वा च ब्रूहि किं कार्यं प्रनोऽइति ॥ यति नवाच ॥ अद्य स्थलं च मद्ग
वेदीयतामातरं वच ॥३२॥ गमिष्य सर्वथा निश्चइत्युक्ते न्यहणुप्रनो २५८
स्वल्पं देवस्थलं मेद्य वर्त्ततेनान्यया कथ ॥३३॥ इत्युक्तश्च तदा सो वै

गमनाय मतिं दधे तावद्विप्यावचः प्रोक्तं धर्मश्चैव गमिष्यति ॥३४॥
स्वामिनं च तदा ब्रूतम्भूवाच स्थीयतां गृहे ॥ अहं बहिः स्थितिं कुर्याः त्व
कुधा निद्धत्स्वपि ॥३५॥ तद्वचस्तु श्रुतं तेन स्वामिना च विचारितं ॥ स्थि
यं वारिश्च निष्काष्यकथं स्थेयं मया गृहे ॥३६॥ यज्ञावीतकुवेदेवम
यास्थेवं बहिः स्वयं ॥ इत्या गृहं तदा कृत्वा गेहे तौ च सुरक्षितौ ॥३७॥
स्वयं चैवायुधान्नत्र धृत्वा निष्ठनेवरः ॥ योगी ध्यानपरो न्हत्वा स्थि
तको णांतरे तदा ॥३८॥ सापि निद्रां करोति स्म स्थितो वहिर्वने चरः
रात्रौ त्वपरावस्त्वैवेपीइयामास सुहृत्ता ॥३९॥ तेनैव च यथा शक्ति ह
तो यतलश्चतिश्चयतः ॥ निश्चो मि च तदा रात्रौ हृष्टै स्मा घेश्चनाक्षितः

४०॥प्रातःकालेययोगीसोदृष्ट्वानिःस्वंचनक्षितंदुःखंप्रापतदासा
चकिमर्घंविधमेश्वनो॥४१॥धन्योयंकृतकृत्योयंकृज्जातमीदृशंत्वि
ह॥अहंवैनंगमिष्यामिस्त्रीणांधर्मःसनातनः॥४२॥इत्येवंचाहितंम
त्वानयाकृत्वास्वयंपतिः॥विवाह्यच्छेस्वयंवाग्निंप्रविवेशाहितायवै
४३॥एतस्मिन्नंतरेसाक्षात्शिवःप्रादुरभूत्पुरः॥धन्येधन्येइतिसा
ध्वीप्रसन्नोस्मितवानघे॥४४॥एतस्मिन्नवतारेवैसुखंप्राप्तंनकिंचि
न्॥तस्माद्वैजन्मतांयातद्रधिकचारपुनर्नहि॥४५॥अयंचैवमहायोगी
हंसरूपोभविष्यति॥परजन्मनिचपुत्रयोःसंयोगंचकरिष्यति॥
४६॥निषध्वस्यविरसेनस्यनैषधेनगरेवने ततपुत्रोस्यनलोनाम

भविष्यतिनसंशयः॥४७॥त्वंचैवभीमराजोपिवैदर्भेनगरेसुतं॥दम
यंतिचविष्यामीनविष्यंतिगुणान्विता॥४८॥युवांवानौमिलित्वाच
राज्यंभोगेसुविस्तरं॥भुक्त्वामुक्तिश्चयोगीदेदुर्लभावान्नविष्यति॥
४९॥इत्युक्त्वाचस्वयंशंभुरत्रैवांतरधत्तदा॥यस्मात्त्वंचलितोधर्मा
द्वलेगइतिस्मृतः॥५०॥तदुक्तवनदाह्यासीत्तेषांचैवमहात्मनां॥इ
तिवस्त्वसमाख्यातंश्रूयतांचार्जुनस्यच॥५१॥ ॥इतिश्रीशिवपुरा
णेश्रीअर्बुदाचलेअचलेश्वरसंभवोनामद्विषष्टितमोध्यायः॥६२
॥सूतउवाच॥ ॥सुयोधनजितास्तेचपांडवापंचएवते॥द्रौपद्या
चतयासार्धमाविशंतास्तदावनमाययुः॥१॥तत्रैवसूर्यंदृष्ट्वावैस्थाली

शिव०
र६०

वाग्निसुतेनदा। कावंचवाह यामासुः सुरेवन ऋषिसत्तमाः ॥२॥ दुर्वासा
अरितस्तेनच्छन्नार्यं वसमागत त्रिशिष्यैश्च वायुतेः साधीयाचयामासतां
तदा ॥३॥ मनेसितं च नोऽंऽयैवेश्च यता ऋषिसत्तमाः ॥ जेक्षितास्चैवस्मा
नार्थं तस्मिंश्च समये हि ते ॥४॥ दुःखितास्ते तदा प्राणान् सक्तं अधि
मुपादधौ ॥ द्रौपदी चावस्थनः कृष्णः घनगामक्षणादपि ॥५॥ ज्ञाकं च
नक्षायित्वा तु तेषां तृप्तिसमादधत् ॥ दुर्वासाश्च तदा शिष्यान् तत्स्नान
ज्ञात्वा पलायनं ॥६॥ यस्यैव भगवान् तुष्टस्तस्य न्यूनं कथं न वेत्त ॥ ध
न्या श्चैव कृतार्था श्च ये पांचवभगव कृपा ॥७॥ इत्युक्त्वा मोपि दुर्वासा आ
ने ऽपर मागतः ॥ पश्चात्ते पांडवाः कृष्णस्य पश्चुः किंन विष्यति ॥८॥ र६०

बलवान् शत्रुरुत्पन्नः किं करिष्याम नो वनो ॥ इत्युक्तस्तु तदा कृष्णः
पांडवानीदमब्रवीत ॥९॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ अयनं तां पांडवः श्रेष्ठाः श्रुत्वा
कृतव्यमेव हि ॥ वारकांच मया गत्वा शत्रूणां वजी गीषया ॥१०॥ विचार्य
लोपदेशाश्च ह्युपमन्यो महात्मनः ॥ मयाद्याराधितः शंभुः प्रसन्नः पर
मेश्वरः ॥११॥ वटुकपर्वतः श्रेष्ठः सप्तमासं सुसेवितः ॥ दृष्टान्कामान् तदा
दत्वा वीर्यं च दत्वा विलेश्वरः ॥१२॥ तत्वतायान्मया सर्वं समर्थ लब्धमुत्त
मं ॥ इदानीं सेव्यते देवो भुक्तिमुक्तिफलप्रदः ॥१३॥ यूयं चैव सुसेव्यध्वं
शिवं सर्वसुखावहं ॥ इत्युक्तांते देवेश्चसाक्षाश्चापि पांडवानयः ॥१४॥
पांडवा अपि निश्चलं च सेवयामासुरोजसः ॥ गुणानां च परिक्षार्थं तस्य ड

शिव० १६१ र्योधनस्य च ॥ १५ ॥ सोपि सर्वं च तत्र स्व दुर्योधनगुणोदयं ॥ समीचीनं च तत्
हत्वा पुनः आपप्रच्छ तत्प्रति ॥ १६ ॥ तदुक्तं तेन राज्ञ्यैव दुःखं प्राप्य मुनीश्व
राः ॥ किं कर्तव्यं क्व गंतव्यं सत्यपाशेन यंत्रिता ॥ १७ ॥ एतस्मिन्समये व्या
सजनाज्नृदविनूषिनः ॥ तेजसा च स्वयं रात्रिः साक्षाद्धर्म इवापरः ॥ १८ ॥ तं
दृष्ट्वा तेन दासी ताराउच्छाय पुरतः स्थिता दत्त्वासनं तस्मै कुशासनं मुदान्वि
तं ॥ १९ ॥ तत्रोपविष्टं तं व्यासं पूजयेति महर्षिराः ॥ पूजां कृत्वा निधानेन स्तु
तिं च विविधां तदा ॥ २० ॥ कृत्वा मुनिं वसं नोच्य धन्यास्म्यहं इति वाक्ब्रुवत ॥
अद्य नः सफलं जन्म अद्य मे सफला क्रिया ॥ २१ ॥ अद्य मे सफला देवा १६१
ब्राह्मणाः सत्यवादिनः ॥ तपश्चैव तथा दानं पूजा च विविधा तथा ॥ २२

एतत्सर्वं च सफलं जातं मे दर्शनात्तव ॥ दुःखं च दूरतो गतं दर्शनात्तेपि
तामहः ॥ २३ ॥ दुष्टेश्चैव महद्दुःखं दत्तं नः क्रूरकर्मभिः ॥ श्रीमतां दर्शनेना
तेदुःखं चैव गमिष्यति ॥ २४ ॥ कदापि न गतं तच्च यं मे विचारितं महदाश्च
र्यं च संप्राप्नेस मर्त्ये सर्वकारिणि ॥ २५ ॥ यदि दुःखं न गच्छेत्तद्देवं ह्यत्रैव का
रणं ॥ निश्चयं चैव गच्छेत दरिद्र दुःखकारणं ॥ २६ ॥ महतां च स्वभावोयं क
त्यवृक्षसमो मतः ॥ तद्गुणानेव गत्वेन महिम्नो वस्तुमाचनः ॥ २७ ॥ आश्र
यस्य वशाद्देवं पुंसो वै ज्ञायते ध्रुवं ॥ लघुत्वं महत्त्वं च नात्र कार्या विचा
रणा ॥ २८ ॥ उत्तमानां स्वभावोयं यद्दीनप्रतिपालनं ॥ रंकस्य रक्षणं लो
के ख्याति श्रेयस्करं मतं ॥ २९ ॥ पुरुषस्य प्रयत्नो वै स्तुनतानां च सेवनं

अतः परं च नागेय वैदेशोपश्चैवनदीयतां ॥ ३० ॥ एतस्मात्कारणात्स्वामिन
त्वयि दृष्टश्रुतं मेमहा । त्वदागमनमात्रेण संतुष्टं मानसं हि नः ॥ ३१ ॥ इत्ये
तद्वचनं श्रुत्वा व्यासश्चैवमब्रवीद्विभुः ॥ ॥ इति श्रीशिवपुराणे त्रिवोपास
नमहीमानिरूपणोनाम त्रिषष्टितमोध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ व्यासोवाच ॥ ॥
धन्यास्थः कृतकृत्याःस्थः सत्यं नैव विलोपितं । सुजनानां स्वभावोयं
प्राणांतेपि सुसाननात् ॥ १ ॥ धर्मश्च तयते नैव सत्यं सत्फलभाजनं ॥ अ
स्माकं चैव युष्यं च तेवापि तुल्यतां गता ॥ २ ॥ तथापि पक्षगतो वै धर्मि
ष्ठानां मतो बुधैः । प्रथमं चैव दुष्टेन धनराष्ट्रेन विचक्षुषा ॥ ३ ॥ धर्मस्य २६२
क्रमस्वयं लोनाव युष्माकं राज्यमाहृतं । तस्य पुत्रैश्च तथापि पुत्रा एव

न सद्भायः ॥ ४ ॥ पितरस्वि मृते बालाह्यनुकंप्या महात्मनः ॥ पश्चात्सुतस्य
ते तैव वारितो न कदाचन ॥ ५ ॥ अनर्था नैव जायेत यद्येयं वक्रतं तदा । अ
तः परं वयज्ञातं नान्यथा भवेत् ॥ ६ ॥ अयं दुष्टो भवं तस्य धर्मिष्ठाः सत्य
वादिनः । तस्मादंतेष्ठुनस्यैव ष्णुनं चैव भवत्फलं ॥ ७ ॥ पश्चैव वापि ते बा
वादिनः । तस्मादंतेश्रुनस्यैव श्रुनं चैव भवत्फलं ॥ ७ ॥ पश्चैव वापि ते बा
जं नत्य मोहोनवे दिह । तस्माद्दुःखं न कर्तव्यं भवद्भिः सर्वथा श्रुताः ॥ ८ ॥
इत्युक्त्वा पांडवास्तं च पुनरेवाब्रुवन्वचः । सत्यमुक्तं त्वया नाथ दुष्टैर्दुः
खं निरंतरं ॥ ९ ॥ दीयते च वने त्वेवमुग्रकर्मभिरुद्धुरात्मभिः ॥ तं नाशायास्तु
मे किं विधेयं देयं त्वया प्रभो ॥ १० ॥ कृष्णेन काथितं पूर्वमाराध्यः शंकर
रः सदाप्रमादश्चकृतोऽस्माभिरिदानीमुपदिश्यतां ॥ ११ ॥ इत्येतद्वच

नं श्रुत्वा व्यासो हर्षसमन्वितः॥ उवाच श्रूयतां श्रेष्ठाः मयैव सख्यते शि-
वः॥१२॥ नवाङ्गैः सेव्यतां नित्यं सुखसाध्यं वलं सदा॥ पंचेषु पांडवेष्वेव
विचार्य शंकरार्चने॥१३॥ विचार्य चार्जुने व्यासः पुरातनमुनिस्त्विति
तपस्थानं विचार्यैव पुनरेवाब्रवीदिदं॥१४॥ श्रूयतां पांडवश्रेष्ठाः कथ-
यामि हितं सदा। ब्रह्मादितृणपर्यंतं यत्किंचिद्दृश्यते जगत्॥१५॥ त-
त्सर्वं शिवरूपं वद्रूपं ध्येयं चयसुनः॥ सर्वेषां चैव सेव्यो वै शंकरः सर्व-
दुःखहा॥१६॥ विष्णुश्चापर्वतियो वै तस्य वरूपमद्भुतं॥ परं तु दीर्घकाले-
न प्रसन्नो भवति स्फुटं॥१७॥ शिवस्त्वेव तु स्वल्पेन कालेनैव प्रसीदति
भुक्तिं दत्त्वा च मुक्तिं च यच्छतीति सुनिश्चितं॥१८॥ तस्मात्सेव्यः महादे-

वः। भुक्तिमुक्तिफले स्फुटे मुनिः॥ क्षत्रीयस्य परो मार्गः इदं एव सदा हि
तः॥१९॥ सत्यसत्यश्च विघ्नं वै न करिष्यति सर्वदा॥ पुनश्चैवं शिवस्यैवमं-
त्रं चैव प्रदास्यति॥२०॥ इत्युक्त्वार्जुनमाहूपत्नीद विद्यामुपादिशत्॥ स्ना-
त्वा च प्राङ्मुखो भूत्वा जग्राह मुनिसत्तमात्॥२१॥ पार्थिवं च विधानं वै
दृष्टौ च ऋषिपुंगवः॥ प्रथमं चैव माराध्य तदा तं सः पुनः शिवं॥२२॥ इतो
गच्छाधुना पार्थ इंद्रकीले सुशोभने॥ जाह्नव्याश्च समीपे वै स्थित्वा चैकत-
पः कुरु॥२३॥ आयुधानि च सर्वाणि धृत्वा मार्गं न दायपन्॥ कस्यापि चल-
वं निस्वपवनीयं शिवस्य च॥२४॥ दृष्ट्वा चैव विधां च दत्त्वा चरितकारि-
णीं॥ आशिषं च ततो दत्त्वा वै ददौ तस्मै महामुनिः॥२५॥ धर्मं मास्थाय सर्वे

श्रिव० २६४ वैतिष्ठतुराजसत्तमाः सिद्धिस्यात्सर्वथाश्रेष्ठाः नात्रकार्याविचारणा।
२६॥ इतिश्रुत्वाऋषिंतेभ्यः व्यासस्वांतरधीयत॥ अर्जुनोपितदातत्रद
प्यमानोविरहश्रुपत॥२७॥ मंत्रेणऋषिवरूपेणतेनस्वातुल्यमावहन्॥ तेसर्वे
चतदातंचदृष्ट्वातुनिश्चयंगताः॥२८॥ जयोस्माकंध्रुवंजातंस्वेजस्वावि
पुलंयतः॥ इदंकार्यंत्वयामाध्येनान्यस्यैवकदाचन॥२९॥ व्यासस्यवच
नाच्चातःसकलंकृतजीवितं॥ इतिमत्वार्जुनेनैवविरहाश्चाककातराः॥
३०॥ अनीकेनोपितत्रैवप्रेषयामासुपांडवाः॥ द्रौपदीदुःखसंयुक्तानेः
त्राश्रुणिनिरुध्यच॥३१॥ प्रेषयंतिश्रुनेराजन्नत्वयाकार्यंप्रयत्नतः॥ २६४
तेसर्वेचतंतत्रविसर्जयज्ञिनमादरात॥३२॥ अस्मिंतेदुःखमापन्नामि

लिताःपंच्चावचः॥ स्थितास्तत्रवदंतिस्मश्रूयतांऋषिसत्तमाः॥३३॥
दुःखेपिप्रियसंगेनैवदुःखायप्रजायते॥ वियोगेद्विगुणंतच्चकथंधै
र्यंनवदिदृ॥३४॥ ऊर्ध्वेस्वेवनतदादुःखंऋषिवर्यः समागतः॥ तंनत्वाचस
तहस्पदत्वासनंवचोब्रुवन॥३५॥ श्रूयतांऋषिश्रेष्ठंत्वंदुःखदग्धाव
यंमनोदर्शनंतवसंप्राप्यद्यानंदंप्राप्नुमोमुने॥३६॥ कियत्कालंवसात्रै
वदुःखनाशायवैमुने॥ इत्युक्तःसऋषिश्रेष्ठोद्यवसत्तत्रसुखायच
३७॥ कथाविविधाश्चदुःखचनोदयनंतदा॥ वार्त्तायांक्रियमा
णायांधर्मराजोब्रवीदिदं॥३८॥ धर्मराजोवाच॥ ॥ शृणुत्वंऋषिश्रेष्ठो
सिदुःखज्ञांतिर्गतामम॥ पृच्छामित्वांमहाबाहोकथनीयंत्वयात्रमे

शिव॰ २६५

३९ ॥ इदृशं चैव दुःखं हि पुरा प्राप्तस्तु कश्चन ॥ वयमेव परं दुःखं नान
नं नापि कश्चन ॥ ४० ॥ इति दृष्ट्वा कृपाविष्टो प्युवाच पुनस्तदा ॥ श्रृणु तं
धर्मराज त्वं न वदुःखं न किंचन ॥ ४१ ॥ दृष्टं च नलराज्ञो वै जातं तस्य महा
त्मनः ॥ हरिश्चंद्रे तथा राजन् रामस्यैव पांडव ॥ ४२ ॥ यत्क्लानं वर्णितु
नैव शक्यं तेन मया पुनः ॥ शारीरं दुःखराशिं च मत्वा सत्यं त्वया धुना
४३ येनेदं च धृतं तेन प्राप्तमेव न संशयः ॥ त्रयमं मातृगर्भं वै जात
स्य दुःखं सं नवः ॥ ४४ ॥ ततोपि यौवने कामान् तु जानो दुःखरूपि
णः ॥ अंते च मरणं चैव ह्यतो दुःखमतः परं ॥ ४५ ॥ तस्मादिदं मतस्तं २६५
च मत्वा सत्वं समाचरेत् ॥ गतागते दिनस्यैव कार्यं नारेरनेकशः ॥ ४६

स्यायुश्च क्षीयते नास्यं न जानाति हतस्तु नः ॥ येनैव तुष्यते शंभुस्त
त्कार्यं नरेण च ॥ ४७ ॥ तस्यैव भजनेनैव सर्वदुःखं प्रलीयते ॥ एवं च हि
धिधेन्नानैर्दिनानि वाहनं तदा ॥ ४८ ॥ चक्रुस्ते भ्रातरः सर्वे मनोरथपथे
पुनः ॥ अर्जुनोपि स्वयं गच्छन् दुर्गा दिक्षु कुनामय ॥ ४९ ॥ यक्षं लब्ध्वा
वतेनैव यद्रूपं नरम्याप्यनेकशः ॥ मनसा हर्षयुक्तो वै जगामाचल
मुत्तमं ॥ ५० ॥ तत्र गत्वा च गंगायाः समीपे सुंदरे स्थले ॥ अशोककाननं
यत्र तिष्ठति स्वर्गसत्तमं ॥ ५१ ॥ तत्र तस्थौ स्वयं स्नात्वा नत्वा वै गुरुस
त्तमं ॥ यथोपदिष्टं वैधादितथा चैवाकरोत्स्वयं ॥ ५२ ॥ पुरश्चर्यां धियै वं
कृत्वा सुदर्शनमन्त्रकं ॥ तद्दशेच जलं कुर्वन्ते जसोराशिरुत्तमं ॥ ५३

शिव०
२६६

त्रिकालं चैव संस्नात्वा पूजनं विविधं तदा ॥ चकारोपासनं तत्र हरेरे
वपुरस्तदा ॥५४॥ तस्यैव शिरसो तेजः निस्सृतं तत्वरात्तदा ॥ दृष्ट्वा तं येस
मापन्ना: प्रविष्टश्च कदाचन ॥५५॥ पुनस्तच्च विचार्यैव कथनीयं वि
डौजस ॥ तत्क्षणं तेगतास्तत्र कथयामास वैतदा ॥५६॥ देवो वायुरूपि
श्चैव सूर्यो वायुर्विनावसुः ॥ तपस्तपस्यति देव न जानीमो वनेतव ॥५
७॥ तस्यैव तेजसा दग्धा ह्यागत्यास्तव संनिधि ॥ इत्युक्तस्ते श्वरैः सर्वं
ज्ञात्वा पुत्र चिकीर्षितं ॥५८॥ संगोप्य तान्सुरान्सैव स्वयं च रूपमद्भुतं
धृत्वा जगाम तत्रैव वृद्धश्च जटिलो यथा ॥५९॥ हस्ते च यष्टिकां धृत्वा २६६
वृद्धोजन्तरतो गतः ॥ मृगचर्मेत्तरीयं च पतन्तं तन्य दृपदे ॥६०॥ नमा

गतं तदा दृष्ट्वा पूजां च कृत्वा तु स्वयं। स्थितो ग्रे च ॥ स्तुतिं कृत्वा क्वाग।
तासि च दाधुना ॥६१॥ इत्युक्तस्तु हरि सोवै धैर्यं चैव चाब्रवीत् ॥ न
वेद वयं तिस्त्वा स्मिन् । किं तपस्यसि मो प्रवतं ॥६२॥ मुक्त्यर्थं न जयार्थं हि
सर्वथा न प्रवर्तते ॥ इति पृष्टस्तदा तेन सर्वं सर्वं दिते पुनः ॥६३॥ इत्युक्तु
त्वा पुनर्वाक्यं मुवाच श्रूयतां त्वया ॥ युक्तं न क्रीयते देव सुखं त्वप्रस
मममं ॥६४॥ तदर्थं न तपो युक्तं मुक्त्यर्थं कुरु मां प्रतं ॥ इत्यश्च सुखदाता
वै मुक्तिदाता नवे नहि ॥६५॥ तस्मात्वं सर्वथा श्रेष्ठ कर्तुमर्हसि सुव्र
ता ॥ इत्येवं तद्वचनं श्रुत्वा क्रोधं चक्रे तदार्जुनः ॥६६॥ राज्यार्थी न च मु
क्त्यर्थी किमर्थं तपसे त्वयि ॥ व्यासस्य वचनेनैव क्रीयते तप इत्यहं ॥६

शिव० २६३ इतो गच्छ किमर्थं मां पातयितुं त्वमिच्छसि ॥ इत्युक्तश्च प्रसन्नो वै रू
पमद्भुतसुंदरं ॥ ६९ ॥ सामकर्णसंयुक्तं दर्शयामास वै तदा ॥ इत्येवं वत
तं दृष्ट्वा लज्जितश्चार्जुनस्तदा ॥ ७० ॥ इद्गत्वं च समाश्वास्य पुनरेव व
चोऽब्रवीत् । धन्योसि कृतकृत्योसि स्थिरं हि मनसस्तव ॥ ७१ ॥ वलिष्टाश्च
त्वया स्तवं कुर्यां धनपुरः ॥ सराद्रोणो नोपश्च कर्णश्च सर्वे ते दुर्नयाश्च
वं ॥ ७१ ॥ मम मायाध्याननेव युद्धे सर्वथा च हितं शृणु ॥ एतत्कार्यं च कर्त्तुं वै स
मर्थकश्च नाधुना ॥ ७२ ॥ वर्त्तते न शिवं वर्ज्यं तस्मात्त्वं तु न जाधुना ॥ स
र्वकर्तुं संयोग्नि तु भुक्तिमुक्तिफलप्रदः ॥ ७३ ॥ अहमन्ये वब्रह्माद्याः २६३
सर्वे विघ्नं वरप्रदः ॥ अन्ये जैगीषव्यो ये च ते सर्वे शिवपूजकाः ॥ ७४ ॥

अथ पन्नतीमन्मंत्र हित्वा चैव शिवं न जं ॥ पार्थिवेन विधानेन ध्यानेनै
व शिवस्य च ॥ ७५ ॥ उपचारैरनेकैश्च सर्वभावेन नारत ॥ सिद्धिस्याद्भ्व
न्नात्र घनात्र कार्या विचारणः ॥ ७६ ॥ इत्युक्त्वा च वरान्सर्वान्निमाल्ययत्र
वीरद्दं ॥ सावधानतया स्थेयं मेतस्य रक्षणं ध्रुवं ॥ ७७ ॥ राजेस्त्वया प्र
मादेवैनकर्त्तव्यं कदाचन श्रेयसां वहवो विघ्नाः नवंति राजसत्तम
७८ ॥ धैर्यं च वर्त्ते न घवत थैव रक्षितो त्वया ॥ शिवः सम्यकृफलं तु मे
दास्यति नात्र संशयः ॥ ७९ ॥ इति दत्वा वरं तस्य जगाम नवनं स्वकं
अर्जुनोपि तपस्तेपे शिवमुद्दिश्य वै तदा ॥ ८० ॥ इति श्रीशिवपुरा
णे अर्जुनतपकरणो नाम चतुःषष्ठितमोध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ स्वा

शिवः
२६९

नेचविधिवत्कृत्वान्यामादिविधिवत्तया। ध्यानंचैवयथोक्तंचव्यासेनो
क्तंयत्तथाकरोत्॥३॥ एकपादतलेनैवतिष्ठन्मुनिवरोयथा॥ सूर्ये
दृष्टिंनिबध्यैवमंत्रमावर्तयन्नुज्वलितः॥२॥ तपसातेजएवासीत्तथा
देवाविसिस्मियुः॥ पुनश्चैवविद्यांवयातास्त्वंदर्यंतपआहितं॥३॥ यदिच्छ
तिनरःस्तोत्रं किंनयच्छतिवैप्रभो॥ इत्युक्त्वातेस्तुतिंचक्रुर्विविधा
देवतास्तदा॥४॥ तदीयंतुवचःश्रुत्वाशिवोवचनमब्रवीत्॥ गम्यतां
वश्चकार्यंवैकरिष्यामिनसंशयः॥५॥ परावृत्यगतास्तेवैनिश्चयंपर
रमंगताः एतस्मिन्नंतरेदैत्योमूकनामासमागतः॥६॥ शौकरंरू २६९
पमास्थायप्रेषितश्चदुरात्मना॥ दुर्योधनेनविप्रेन्द्रामारितुंचार्जु

नंतदा॥७॥ यत्रार्जुनस्तिष्ठतितेनतेनमार्गेणवैतदा॥ शृंगंचपर्वतस्यैवछिंद
न्वृक्षाननेकशः॥८॥ शब्दंचविविधंकुर्वन्शीघ्रवेगेनसंयुतः॥ अर्जु
नोपिचतंदृष्ट्वाविचारेतस्यरोपयत्॥९॥ कोयंवाकुतआयातिक्रूरक
र्माचदृश्यते॥ ममानिष्टंध्रुवंकर्तुंसमागच्छत्यसंशयः॥१०॥ ममैवम
नआख्यातिशत्रुरेवनसंशयः॥ इत्युक्त्वामनसिपार्थोविचारपरमान
सः॥११॥ बहवोमेहताःपूर्वंदैत्याश्चदानवाध्रुवं॥ तदीयःकश्चिदा
यातिवैरंशोधयितुंपुनः॥१२॥ अथवाचसखाकश्चिद्दुर्योधनहितावह
हः यस्मिन्दृष्टेप्रसीदेन्मनःसहितमावहेत्॥१३॥ यस्मिन्दृष्टेतदे
वेहकलुषंशत्रुरेवच॥ आचारःकुलमाख्यातिवपुराख्यातिभोज
नं॥१४॥

शि॰व॰
२६९

वचनं श्रुत मार्ख्याती स्नेह मार्ख्यातिलोचनं ॥ आकारेणान याग त्याचे
ष्टयानापितैरिह ॥१५॥ मन सम्स्तत यावृत्याज्ञायते गगनिपुनः ॥ उज्व
लं सरसं चैव वक्र मारक्तमेव च ॥१६॥ नेत्रं चतुर्विधं प्रोक्तं तस्य भावाः पृ
थग्विधाः ॥ उज्वलं मित्र संयोगे सरसं पुत्र दर्शने ॥ १७ ॥ वक्रं च कामि
नी योगे वारक्तं शत्रु दर्शने ॥ तस्मिन्मम तु सर्वाणि कलं तु – ऐंद्रिया
णि च ॥१८॥ अयं शत्रुर्न वेदेव मारणीयो न संशयः ॥ गुरोश्च वचने मे
घवर्तने दुःखदस्त्वया ॥१९॥ हंतव्यः सर्वथा राजन् नात्र कार्या विचार
णा ॥ एन दर्प्य ह्याधानि मया चैव न संशयः ॥२०॥ इति विचार्य न त्रैवबा
णं च संधयं स्थितः ॥ शिवो पि च गणे सार्द्धं निःक्षत्ररूपं विधाय वै ॥२१॥ २६९

अर्जुनस्य वरक्षार्थं समागतः ॥ वद क छेत्र वस्त्रीभिः वध्या केशान्नह
रस्तदा ॥२२॥ शरीरे घेनरेरवाश्च धनुबाणयुतं स्वयं ॥ बाणानां तूणकं ह
दे धृत्वा नो वै जगाम ह ॥२३॥ गणाश्चैव तथा जाताः निःक्षत्रा नो न वस्तिवः
शाष्टांश्च विविधान्कृत्वा जगाम वाहिनी पतिः ॥२४॥ शूकरस्य च सेनायाः
शाष्टश्च भद्रिशो दिशः व्यासेन वन शाष्टेन व्याकुलश्चार्जुनस्तदा ॥२५॥ प
र्वतस्थाश्च ये सर्वे व्याकुलास्तदा ॥ अहो किं च न वेद व शिवः शंभुः करो
त्विति ॥२६॥ मया चैव श्रुतं पूर्वं कृस्नेन कथितं पुनः ॥ व्यासेन कथितं चै
व श्रुत्वा वै तथा पुनः ॥२७॥ शिवः शुभ करः प्रोक्तः शिवः सुखकरः स
दा ॥ मुक्तिदश्च परः प्रोक्तः मुक्तिदो नात्र संशयः ॥२८॥ तन्नाम स्मरतां

शिव० पुंसां कन्याणां जायते ध्रुवं ॥ न जातो सर्वभावेन दुःखस्य भेन पश्यति ॥ २९
२३० यदि कदाचिज्जायेत दाकर्मसमुद्भवं ॥ बहूनि भावि निमूनं मन्ये चैव
सयच्छति ॥ ३० ॥ अथवा प्रारब्धरचैव भोगस्यैव न संशयः ॥ भुक्तवा बहु
फलंऽस्येन भोगं विस्तार्य से कर ॥ ३१ ॥ कदाचिदिच्छया तद्वहूरी कुर्यान्न
संशयः ॥ विषं चैवामृतं कुर्यादमृतं विषमेव वा ॥ ३२ ॥ यदिच्छति करो
त्येव समर्थः किं निषिध्यते ॥ यथा चैव श्रुतं तस्य भावितत्र समाचरे
त् ॥ ३३ ॥ एतेन च व्रतं पूर्वं गृहीतं भक्तरक्षणं ॥ ततश्चैव श्रुतं भाविनात्र
कार्यं विचारणा ॥ ३४ ॥ श्रुतं स्य ज्ञारणो मानः ॥ भवतीति मुनिश्चितं ॥ २३०
इति विचार्य मया वापि ह्यन्येर्भक्तैः पुरातनैः ॥ ३५ ॥ भविष्य सदा भक्तैः

रक्षणीयं मनस्थिरं ॥ लक्ष्मी गच्छतु वा तिष्ठतु मरणं निकटे पुरः ॥ ३६ ॥
निंदां वा यत्प्रकुर्वन्तु स्तुतिं वा दुःखसंचयं ॥ भायतां यदि जायेत शंकरः सु
खदः तदा ॥ ३७ ॥ कदाचिच्च परीक्षार्थं दुःखं यच्छति वै शिवः ॥ अंते च सुख
दः प्रोक्तः दयालुत्वान्न संशयः ॥ ३८ ॥ यथा चैव सुवर्णं च शोधितं शुद्धतां
प्रनेत ॥ एवं चैव मया पूर्वं श्रुतं मुनिमुखात्तदा ॥ ३९ ॥ तद्भजनेन भ्रमा दे
व श्रुतं स्यान्नात्र वै मनः ॥ इत्येवं च विचारं च करोति यावदेव सः ॥ ४० ॥
तावद्धि शंकरः प्राप्तो बाणस्य मोचनात्तथा ॥ शिवोपि दृष्टतो नष्टो ह्या
याति शंकरस्य पर ॥ ४१ ॥ तयोर्मध्ये तदासौ यं दृश्यते शृंगमद्भुतं मम
भक्तं च मा हन्यात् शिवः श्री घ्नतरं गतः ॥ ४२ ॥ एकस्मिन्समये नाम्ना

कृतंबाणविमोक्षणं।शिवबाणश्चपृष्ठेवैह्यर्जुनस्यमुखेनदा॥४३॥
शिवस्यपृष्ठतोगत्वामुखेनेमृत्स्यशीघ्रगः॥भूमौचलीयतांयतःतस्ये
वपृष्ठतोगतः॥४४॥पपातपार्श्वतस्यैवबाणश्चैवार्जुनस्यच॥शूकर
स्तत्क्षणेश्चहतामृतोभूमौपपातह॥४५॥देवाहर्षवरंप्रापुःपुष्पवृष्टिं
चक्रिरे॥शिवस्तुष्टमनाःस्वासीदर्जुनःसुखतांगतः॥४६॥दैत्यस्यचत
दारूपंक्रूरंदृष्ट्वाचतौतदा॥अर्जुनश्चविशेषेणह्युहोकपदमद्भुतं॥
४७॥इश्वरेणममाद्यैवबुधिदत्तानसंशयः॥इतिविचार्यतत्रैवतदाशि
वेनिव॥४८॥ ॥इतिश्रीशिवपुराणेअर्जुनदुःखशांतिसंभवोनाम
पंचषष्टीतमोध्यायः॥ ॥शिवोपिचरस्तत्त्वंवैप्रेषयामासवैत

दाश्चैवबाणार्थंचतदाश्रयाः अर्जुनोह्यागतस्तदा॥१॥एकस्मिन्सम
येप्राप्तेबाणार्थंचगणार्जुनौ॥अर्जुनेनतत्परानर्घ्यंबाणंचैवागृही
तदा॥२॥गणाःप्रोवाचतंतत्रकिमर्थंगृह्यतेत्वया॥बाणश्चैवामदीयोवै
मुच्यतांऋषिसत्तमा॥३॥इत्युक्तश्चार्जुनस्तंवैवचनंवेदमब्रवीत्॥अ
ज्ञातावदसिकिंचहरवोसित्वंवनेचरः॥४॥बाणश्चमोचितोमेद्यत्वदी
यश्चकथंपुनः॥रेखारूपंचपुच्छानिमन्नामांकितएवच॥५॥त्वदीयश्च
कथंजातःस्वनामांकोस्तजस्तव॥इत्येवंचतदाश्रुत्वानिद्योवाक्यमनुपा
दद॥६॥विहस्यश्रूयतीरेवंनतपःक्रीयतेत्वया॥वेषतश्चतपस्वीत्वंन
यथार्थःप्रदृश्यते॥७॥तपस्वीचकथंमिथ्यानाषणंकुरुतेनरः॥नै

काकिनेदमात्वं च जानीहि वाहिनीपतिं ॥ ८ ॥ बहुनिर्जने निरुद्धैश्चपु
क्तस्वामी स आसते । सर्वर्धः स्ववर्षाकर्तुं निग्रहानुग्रहप्रभुः ॥ ९ ॥ तस्य
बाणाश्च वर्त्तन्ते योनीतश्च त्वयाधुना ॥ अयं बाणश्च तेनैव सर्वैस्तैःस्वस्ति
नकदाचन ॥ १० ॥ न तपःफलकं यत्त्वं चदातुमिच्छसि तापसः ॥ चौर्या
त्वत्त्वावमानाच्च विस्मयाञ्च समोचनात् ॥ ११ ॥ तप—लीयते सत्यमे
तदेवश्रुतं मया ॥ तस्माच्च तपसस्तेघ न विष्यति फलं कृतः ॥ १२ ॥ त
स्माच्च मुच्यतां बाणाः तव विघ्नं न विष्यसि ॥ ममैव स्वामिना बाणो त
वार्येमो वितोधकं वं ॥ १३ ॥ शत्रुश्च मारितस्तेन पुनर्वाणावरक्षितः । अ
स्यंतंहृतज्ञोसि तपःश्रुमनतरं तथा ॥ १४ ॥ मत्संचवास सेत्वं चाकिपतं

सिधिरेच्छसि ॥ प्रयोजनं तेबाणेन स्वामी च याच्यतां मम ॥ १५ ॥ इदंदंश्च
तथा बाणान्नवलं नदातुं क्षमस्स्वयं ॥ राजा च वर्त्तने मेघाकिं नैव याच्यते न
त्वया ॥ १६ ॥ प्रार्थनीयो विशेषेण दास्यति विविधं फलं ॥ उपकारं परित्यज्य
ह्यपकारं समीहसे ॥ १७ ॥ नैनं घुक्तं त्वया चैव क्रीयते स्वजवापलं ॥ इत्येवं
वचनं श्रुत्वा पार्थो वाक्यमथाब्रवीत् ॥ १८ ॥ शृणु निश्चमवक्ष्यामि हृस
त्यं तव नीषिणं ॥ यथाजानिस्त्वया त्वं च जानासि त्वं वनेचर ॥ १९ ॥ अहं
राजा नवा नचौरः कथं युद्धमयुक्तता ॥ युद्धं मेत्र्यं समेः कार्यं नाधमे
हि कदाचन ॥ २० ॥ तस्मात्रैव तथा स्वामी न विष्यति न वा रुशः ॥ दातार
श्चवयं प्रोक्ताः चौराः प्रोक्ताः वनेचर ॥ २१ ॥ कथं याच्यो मया नित्वराजा

एवचसंप्रतं ॥ त्वमेवयाचसेनैवबाणांमांत्वंवनेचर ॥ २३ ॥ इदामितेतथा
बाणाःसंतिनिबहवोध्रुवं ॥ राजाचैवाग्रहेणैवनदास्यतितत्क्षणंनवेन ॥ २४
किंपुनश्चत्वयाबाणांप्रयच्छामिवनेचर ॥ यदिबाणांचिकीर्षास्यात्क
थंनागम्यतेधुना ॥ २४ ॥ मयागच्छतितेनत्वं किमर्थंनोपंसेधुना ॥ आ
गत्यचमयासार्द्धंयुद्धेजित्वाचमांपुनः ॥ २५ ॥ नीत्वाबाणांसुखंयातुवि
लंबःक्रीयतेकथं ॥ इत्येतद्वचनंश्रुत्वानिष्ठोवाक्यमथाब्रवीत ॥ २६
उन्नतोसित्वंऋषिनांशीमरणंतीरसेकथं ॥ देहिबाणांसुखंतिष्ठ
न्यथाक्लेशनाजनं ॥ २७ ॥ इत्युक्तस्तंपुनःप्राहशृणुत्वंवनेचरः ॥ आग २३२
मिष्यतियदास्वामीदर्शयिष्येफलंतदा ॥ २८ ॥ सिंहमृगालयोयुद्धं

उपहांसंकरंयथा ॥ श्रुत्वंचपश्यसेत्वंवयथेगच्छसितथाकुल ॥ २९ ॥ इत्यु
क्तस्तुगतस्तेनेत्वयवाहिनीपतिः ॥ सर्वंनिवेदयामासश्रुत्वाहर्षमुपाग
ता ॥ ३० ॥ आमगामस्वसैन्येनशंकरोनिश्चरूपधृक ॥ अर्जुनश्चतद
सेनंदृष्ट्वामन्मुखआययौ ॥ ३१ ॥ पुनश्चरशिवंस्तेचप्रेषयामासवैत
दा ॥ पश्यसैन्यंनपाश्चिनत्वंनत्वमुवबाणांब्रजाधुना ॥ ३२ ॥ मरणांस्वस्य
कार्यार्थंकथंमिच्छसिसंप्रतं ॥ त्वातरस्तवदुःखानांकिलत्रंचनतःपर
३३ ॥ पृथिवीहस्तनोतेघ्यास्यतिचमतिर्मम ॥ इत्युक्तंचतथागत्वाद्य
र्जुनायनिवेदितं ॥ ३४ ॥ तछ्रुत्वाचपुनःप्राहविपरीतंभविष्यति ॥ य
घहंचैवतेबाणांयच्छामिचमदीयकं ॥ ३५ ॥ कुलस्यदूषणंवाहंनवा

शिव०
२५४

मौतिन संज्ञायं ॥ भ्रातरश्चैव दुःखार्त्ता नवंतिनान्यथा ध्रुवं ॥ ३६ ॥ वि
द्यावनिष्कलासुर्मेनस्मादागच्छवै ध्रुवं ॥ सिंहश्चैवात्रसंगाना ज्ञातोने
वमयाश्रुतं ॥ ३७ ॥ इत्युक्तस्तं पुनर्गत्वा तदुक्तं च निवेदितं ॥ सोपि दर्पस
मायुक्तो अर्जुनेचागमन्तदा ॥ ३८ ॥ ॥ इति श्री शिवपुराणे शिवागमनो
नाम षट्पंचाशत्तमोध्यायः ॥ ॥ सूतोवाच ॥ ॥ तमागतं तमादृष्ट्वा ध्यानं
कृत्वा शिवस्य च गत्वा तत्र पुनः सोपि युद्धं चक्रे सुदारुणं ॥ १ ॥ गणाश्च वि
विधैस्तत्र ह्यायुधैस्तं न्यपीडयन् ॥ शिवोपि च स्वयं तत्र युद्धं चक्रे सुदारु
णं ॥ २ ॥ अर्जुनश्च तदा तेषां बाणावलिमथाच्छिनत् ॥ यदा युद्धं च तैः २५४
स्त्रिभिस्तत्र सर्वं पराङ्मुखेन तु ॥ ३ ॥ पीडितास्ते गणास्तेन ययुर्वै च दिशो द

श ॥ गणेशा वारितास्तेन नाजग्मुः स्वामिनं प्रति ॥ ४ ॥ शिवश्चैवार्जुनश्चैव
युयुधाते परस्परं ॥ शिवोपि मनसि ध्यानं द्यां कृत्वार्जुनद्यगात ॥ ५ ॥
अर्जुनश्च हृतं तत्र प्रहारं करुतवान्तदा ॥ आयुधानि शिवश्चैव ह्यर्जुन
स्याहरत्तदा ॥ ६ ॥ कवचं चक्र तेनेन शरीरं केवलं स्थितं ॥ तदार्जुनः शि
वं नैव गुरुमध्य समुद्भवं ॥ ७ ॥ चकार मेदनीं दुःखं प्राप्ता चलाः समुद्रका
देवा दुःखसमापन्नाः किं भविष्यति हा पुनः ॥ ८ ॥ एतस्मिन्नंतरे देव शि
वो गगनमास्थितः ॥ युद्धं चकार तत्रस्थः अर्जुनश्च तथाकरोत् ॥ ९ ॥
उड्डीयोड्डीयनो युद्धं चक्रतुर्देवपार्थिवौ ॥ अर्जुनोप्यतरत्ताताद्धा
रयाद्ध्योशिवं ॥ १० ॥ पतत्पादं तदा सो वै भ्रामयामास वैयदा वृषभतर

शिव.
२३५

श्रीनाथीयच्छिवेनैवंकृतंतदा ॥११॥ पश्चाद्विहस्यतत्रैवशंकरोरू-
पमद्भुतं ॥ दर्शयामासहस्ताश्चचलितासुंदरंस्तुतं ॥१२॥ यथोक्तंवेद
शास्त्रेषुपुराणेषुरूपोत्तमं ॥ तंदृष्ट्वाचकृपिश्रेष्ठाअर्ज्जुनोलज्जितः
स्वयं ॥१३॥ अहोशिवंशिवःसोयंयोमेप्रनुतयद्रतः ॥ त्रिलोकीशः
स्वयंसाक्षाद्वहाकृतंकिंमयाधुना ॥१४॥ बलवतीचमनोमायामा
यिनामयिमोहिनी ॥ किंकृतंरूपमाच्छायमनुष्यालिनोहं ॥१५॥
इतिविचार्यक्षंतव्यंक्षंतव्यंचपुनःपुनः ॥ उवाचपार्थोस्तस्यपति
त्वाशंकरस्यच ॥१६॥ शंकरोसिमहादेवमूढेनैवंमयाकृतं ॥ इतिश्रु- २३५
त्वातदास्यंकृत्वाचशंकरःपुनः ॥१७॥ अर्जुनंकर्ममाश्वास्यमनसोसि

पुत्रसत्तम ॥ परिक्षार्थंमयातेद्यकृतमेवंश्रुणंघृहि ॥१८॥ इत्युक्त्वातं
चहस्ताभ्यांमुष्टायार्ज्जुनमेवच ॥ विलज्जंकारयामासगणैश्चस्वा
मिनोगुली ॥१९॥ पुनःशिवेर्ज्जुनंप्राहप्रसन्नोस्मिवरंश्रुणु ॥ पाहारे
स्ताउनेनेघपूजनंमानितंमया ॥२०॥ इच्छयाचकृतंमेद्यनापराध
स्तवाधुना ॥ नादेयंविद्यतेतुभ्यंयदिच्छसिवृणुघतत ॥२१॥ शाश्रुपुते
यशोराजन्नक्षापनायाद्भुतकृतं ॥ दुःखंनैवप्रकल्विंवैकुंठंचस
जाधुना ॥२२॥ इत्युक्तश्चपुनस्तत्रसावधानतयास्थितः ॥ उवाच
शंकरंसोवैप्रणम्यापीकिंसमीहितं ॥२३॥ वर्णनीयंमयादेवरूपाअहं
सदाशिव ॥ इत्युक्त्वाचस्तुतिंतस्यचकारवेदसंमतां ॥२४॥ अर्ज्जुनोवा
च ॥

नमस्ते देवदेवेशाय कैलासवासिने नमः ॥ सदाशिवाय नमस्तुभ्यं पं
चवक्त्रायते नमः ॥ २५ ॥ कपर्दिने नमस्तुभ्यं त्रिनेत्राय नमोस्तु ते ॥ कुंड
लीने नमस्तुभ्यं सुसुखाय नमोस्तु ते ॥ २६ ॥ प्रसन्नाय सदा तुभ्यं सहा
स्यवदनाय च । नीलकंठ नमस्तेस्तु सद्योजाताय ते नमः ॥ २७ ॥ वृषभ
ध्वज नमस्तेस्तु वामांग गिरिजाय च । दक्षानुजायते देव नमस्तुभ्यं
परात्मने ॥ २८ ॥ डमरूकपालहस्ताय नमस्ते रुंडमालिने ॥ शुद्धस्फटि
कसंकाशाकर्पूरगौरकाय च ॥ २९ ॥ पिनाकपाणये तुभ्यं त्रिशूलवर
धारिणे ॥ नागांगाय नमस्तुभ्यं गंगाधर नमोस्तु ते ॥ ३० ॥ सुपादाय
नमस्तेस्तु घोरकृत्तचरणाय च ॥ व्याघ्रचर्मोत्तरीयायते गजांबरधारि

णे ॥ ३१ ॥ नंदादिगणसेव्याय सिद्धिसेव्यायते नमः ॥ नमो गणपपुत्राय
कार्त्तिकानुगताय च ॥ ३२ ॥ भुक्तिदाय नमस्तेस्तु मुक्तिदाय नमोस्तु ते
अगुणाय नमस्तेस्तु सगुणाय नमोस्तु ते ॥ ३३ ॥ यत्किंचिद्दृश्यते रूपं त
त्तेजस्तावकं स्मृतं । तव गुणान्न संख्या तु वेदाश्च प्रभवंतीह ॥ ३४ ॥ किं
पुनर्मंदबुद्धिस्त्वं वर्णयामि सदाशिव ॥ योसि सोसि नमस्तेतु रूपाहं
तु मिहाहंसि ॥ ३५ ॥ इति स्तुत्वा पुनः शंभुः प्रोवाचार्जुनमेव च ॥ किं
वरं त्वं वृणोषीह शीघ्रं वद ददामि ते ॥ ३६ ॥ इत्युक्तश्चार्जुनस्तत्र प्रणि
पत्य सदाशिवं ॥ उवाच प्रीयते त्वं चेद्युतया मितया स्थित ॥ ३७ ॥ त्वया
पि वर्णिते मे दुःखं यत्तांश्च प्रनोतया ॥ शत्रूणां संकटं यच्च तत्क्षतं दर्शि

नातव ॥३८॥ एहि किं परां सिद्धिं प्राप्नुयां त्वं तथा कुरु ॥ इत्युक्तानेन म
स्कृत्य बद्धांजलिपुटस्थित ॥३९॥ शिवोपि तं तथा प्राह त्वं ज्वालास्त्रीयं तदा
ददात ॥ अस्त्रं पाशुपतं नाम ब्रह्मांडे दुर्जयं परैः ॥४०॥ तस्मै दत्तेन दा
शेनुः दुर्जयस्त्वं न विष्यसि ॥ अनेनन सर्वशत्रूणां जयं कृत्वाश्च नेकुरु
४१॥ कृत्स्नं च कथयिष्यामि साहय्यं ते करिष्यति ॥ सो वै नमां ज्ञान्नृतक्ष
सनेकर्यं करिष्यति ॥४२॥ राज्यं निष्कंटकं प्राप्य धर्मान्नानाविधान्कु
रु हृत्स्नं च शिरसि धृत्वा पूजयित्वार्जुनं तदा ॥४३॥ कृत्यालिंगनं कृ
त्वा नकवसलतां पुनः ॥ दर्शयित्वा जयं दत्वा हृजितो न रथीयत ॥४
४॥ देवदुंदुभयो नेदुः पुष्पवृष्टिः पपात ह ॥ अप्सरसो न तथा नृत्यं जाते

तत्र ऋषीश्वराः ॥४५॥ देवाश्चैव तदा सर्वे ह्यायुधानि ददुः स्वयं ॥ पूजि
तंश्च वरं प्राप्य नात्र नैवागमन्तदा ॥४६॥ सर्वे ते नगरं चैव तन्वः प्राण
मिवागतं ॥ मिलित्वा च सुखं प्रापुः द्रौपदी सुखमालनत ॥४७॥ आश्र
मे पुष्पवृष्टिश्च चंदनेन समन्विता ॥ पपात शुकमार्यं च तेषां चैव महा
त्मनां ॥४८॥ न त्वदृष्टं न सर्ववृत्तांतं श्रुत्वा हर्षमुपागमन् ॥ शिवं परं च
संतुष्टं पांडवाः सर्व एव हि ॥४९॥ धन्यश्च शंकरश्चैव नमस्कृत्य शि
वं मुदा ॥ अवधिं चागतं ज्ञात्वा जयश्चैव न विष्यति ॥५०॥ एतस्मिन्नंत
रे कृत्स्नं कृत्वार्जुनसमागमे ॥ मिलिनायसमायातः श्रुत्वा सुखं सु
पागत ॥५१॥ अतः श्चैव मया प्रोक्तः शंकरः सर्वदुःखहा ॥ मयावेस

अतेसोवैनवह्निरपिसेव्यतां॥५२॥ इत्युक्त्वावगतस्तत्रकृस्नश्चवार
कंप्रति॥ ॥ इतिश्रीशिवपुराणेअर्जुनवरप्रदानोनामसप्तषष्टित
मोध्यायः॥ ॥ऋषयऊचुः॥ ॥सूतसूतमहाभागसाधूक्तंहितया
नघविधानंपार्थिवस्यैवयद्योक्तंऋषिणातदा॥१॥अर्जुनायसुरव
र्थंचनस्तेब्रूहिविसेषतः॥सूतोवाच॥ ॥सम्यक्पृष्टंऋषिश्रेष्टास्तदहं
कथयाम्यहं॥२॥यदादुःखंतुसाध्यंवैजायतेऋषिसत्तमा॥दुःखस्य
नाशनायैवसुखार्थंमुक्तयेथवा॥३॥सद्गुरुंचप्रपद्येतमंत्रंप्राप्यपु
नस्ततः॥विश्वासंपरमंलब्ध्वाशिवमाराधनंचरेत्॥४॥ब्राह्मेमूहूर्ते
समुत्थायनत्वाचगुरुमेवच॥शिवस्यैवाथवानामतीर्थानिनाथवा

श्रुत्वाः॥५॥शुद्धिंचैवशरीरस्यकरणार्थंसदाजनैः॥मलोत्सर्गंततःकृ
त्वादंतधावनमाचरेत्॥६॥सुखंप्रक्षाल्यततश्चैवस्नानकालावधिस्वयं॥
आचमनंचततःकृत्वामंत्रैर्नामपदैरपि॥७॥तिलकंचततःप्रोक्तंद्वादशां
गेषुवैनरः॥न्यासोक्तंचैवतन्यानिसमंपाद्यविधिवत्सुमान्॥८॥भूतशुद्धि
विधायैवप्रतिष्टंप्राणसंभवां॥कृत्वाचसेवनंतस्यासिधिदंसर्वदान्
णां॥९॥मंत्रेणानेनतत्सर्वंसंपाद्यऋषिसत्तमाः॥ज्योतिरूपीसदाशंभुः॥
हृदयेतिष्टतेममः॥१०॥हृदयस्थंशरीरंमेपुनातुजपसिद्धये॥एवंकृ
त्वाशिवस्यैवकृत्स्नंसेवेवसमाचरेत्॥११॥पितृकार्यंचप्रथमंसूर्यार्घ्यंच
ततःपरं॥गणाधिपस्यततःपूजांपश्चाद्विस्तारतस्तथैवच॥१२॥भवानीपू

शि॰व॰ २५१ जनंचैवकारयेद्विधिवत्सुमान्‌। पश्चात्तुपार्थिवंचैवविधानविधिवच्च
रेत्‌॥१३॥ पुष्पविंदुसमसंयुक्तांमृत्स्नामाहरयेत्ततः श्री अष्टमूर्तयेनमः॥
इत्यनेनचमंत्रेणमृदाहरिदाययत्नतः॥१४॥ संशोध्यमृत्तिकांतत्रसंस्था
पयेद्विधिवत्सुमान्‌॥ अथवाकृष्णपक्षस्यचतुर्दश्यांमानयेत्‌॥१५॥
पुनश्चमासमात्रेणस्थापयेत्तावदेवहि॥ आचमनंचविधायैवप्रयोगं
तिथिपूर्वकं॥१६॥ कृत्वान्याससविधिंकुर्यात्लिंगानांकरयोस्तथा तत्रशि
वाय अंगुष्ठाभ्यांनमः॥ भवायतर्जनीभ्यां॰ शर्वस्यमध्यमाभ्यां॰॥ पशु
पतयेअनामिकाभ्यां॰॥ महादेवायकनिष्ठिकाभ्यांनमः॥ ईशानाय २५१
करतलकरपृष्ठाभ्यां॰॥ एवंहृदयादि॥ शिवायहृदयायनमः॥ भवायशि

रसेस्वाहा॥ सर्वायशिखायैवौषट्‌॥ पशुपतयेनमः॥ कवचायहुं॥ म
हादेवायनमः नेत्रत्रयायवौषट्‌॥ ईशानायनमः॥ अस्त्रायफट्‌॥ प
शुपतयेनमः॥ ततोध्यानं॥१॥ ध्यायेन्नित्यंमहेशंरजतगिरिनिभं
चारुचंद्रावतंसं॥ रत्नाकल्पोज्ज्वलांगंपरशुमृगवराभीतिहस्तंप्रस
न्नं॥ पद्मासीनंसमंतात्स्तुतममरगणैर्व्याघ्रकृत्तिंवसानं॥ विश्वाद्यंवि
श्ववंद्यंनिखिलभयहरंपंचवक्त्रंत्रिनेत्रं॥१९॥ कर्पूरगौरंकरुणा
वतारंसंसारसारंभुजगेंद्रहारं॥ सदारमंतंहृदयारविंदेभवंभवानीस
हितंनमामि॥२०॥ कैलाशपीठासनमध्यसंस्थंभक्तैःसनंदादिभिः
सेव्यमानं॥ भक्ताश्रितदावानलमप्रमेयंध्यायेदुमालिंगितविश्व

शिव·
२८०

न्नवलां ॥ १९ ॥ एवं ध्यात्वा हरं पश्चात् पूजनं च समाचरेत् ॥ अथवाय
थोक्तरूपिणं ध्यायामि च शिवं मुदा ॥ २० ॥ एवं ध्यात्वा च यत्कार्यं तत् देव
श्रूयतां द्विजा ॥ हरो महेश्वरो देवो शूलपाणिः पिनाकधृक ॥ २१ ॥ पशु
पतिः शिवस्यैव यजमाने इतिक्रमात् मृदाहरणं संघट्टप्रतिष्ठाका
नमेव च ॥ २२ ॥ स्नपनं पूजनं चैव क्षमस्वेति विसर्जनं हराय नमः
इति मृदाहरणं ॥ महेश्वराय नमः संघट्टनं ॥ २३ ॥ शूलपाणये नमः
प्रतिष्ठापनं ॥ पिनाकपाणये नमः ॥ आवाहनं ॥ कैलाशशिखरोद्रम्या
त्समागच्छ मम प्रभो ॥ २४ ॥ पूजां जपं गृहीत्वा च यथोक्तफलदो भव
यथोक्तरूपिणं शंभुमावाहयामि इति ॥ २५ ॥ आकृतिस्तदंगुष्ठाका २८०

मोऽल्पं च तदंगुष्ठं च ॥ महादेवं विशिष्यं गणानप्रियतरानघ ॥ २६ ॥ पू
जयीत्वा च पंचकृत्यं कुर्यात् शंकरस्य च ॥ श्रीपशुपतये नमः इति स्नानं
नामनिर्विविधैस्तोत्रैः मृत्युंजयं पुरःसरैः ॥ २७ ॥ स्नापयेच्च शिवं सम्य
कर्दमघर्षोदकेन च ॥ श्रीशिवाय नमः ॥ इति क्षमस्वेति ॥ पूर्वोक्तं चतु
र्ध्यानं कृत्वा तु स्मरणं चरेत् ॥ २८ ॥ अस्य श्रीसदाशिवमंत्रस्य वाम
देव ऋषिः देवी पंक्तिश्छंदः श्रीशिवो देवता मम भुक्तिमुक्तिफलप्रा
प्तजपे विनियोगः ॥ यथोक्तं गुरुणा मंत्रे जपेच्च शिवसन्निधौ ॥ अनं
तफलसिध्यर्थं जपेच्च विधिवत्सुमान् ॥ २९ ॥ अनेन मनसा तत्र ध्या
येद्देवं च त्र्यंबकं ॥ यथाशक्ति जपो कृत्वा तर्पणं तदंशांशकं ॥ ३० ॥

मार्जनैर्वदशांवशैः कुर्याच्छिवहितेच्छया॥ अष्टमूर्त्तिप्रपूज्येतमां
गपूजाकजायच॥२१॥ शर्वायक्षितिमूर्त्तयेनमः॥ भवायजलमूर्त्त
येनमः॥ रुद्रायतेजोमूर्त्तयेनमः॥ उग्रायवायुमूर्त्तयेनमः॥ भी
मायकाशमूर्त्तयेनमः॥ पशुपतयेयजमानमूर्त्तयेनमः॥ महा
देवायसोममूर्त्तयेनमः॥ ईशानायसूर्यमूर्त्तयेनमः॥ अक्षते
श्चंदनैर्वापिपूजांकुर्यात्सदाबुधः पश्चात्तत्संवर्गीतंचग
ध्वनादादिकंतथा॥२२॥ पुनश्चाक्षतपुष्पंवागृहीत्वांजलिनातनः
प्रार्थयेच्छंकरंदेवंतत्रमंत्रेरूपीश्वरः॥२३॥ तावकेस्त्वमतःप्रा २०१
णावदिमोहंसदाम्यडरूपानिधइतिज्ञात्वामृतनाथप्रसीदमे॥२४

अज्ञानाद्यदिवाज्ञानाज्जपमजादिकंमया। कृततदस्तुमफलं
कृपयातवशंकर॥२५॥ अहंपापिमहानद्यपावनश्चमहानमवान्
इतिविज्ञायदेवेशयदिच्छसितथाकुरु॥२६॥ वेदैःपुराणैः। सिद्धांतैःऋ
षिभिर्विविधैरपिनज्ञातोसिमहादेवकुतोहंत्वांसदाशिव॥२७॥ यथा
तथात्वदीयोस्मिसर्वभावैर्महेश्वर। इत्येवंचाक्षतान्पुष्पाण्यारोप्य
वशिवोपरि॥२८॥ प्रार्थनांविविधांकृत्वाविसर्जयेच्छिवंनदा। यथेद
नीवदेवेशरूपार्थंसमुपागता॥२९॥ तथात्वयापुनर्देवममागंतं
व्यमेवच। पुनर्मासेदिनेगृहेमयोगंसमयाप्यव॥३०॥ संसारसं
भवकार्यंकुर्यच्छिवविचक्षणाः। एवंचैवविधानेनकृत्वापूजाफलं

दा॥४१॥अज्ञानेनब्राह्मणानांचमंत्रपूजांसमाचरेत्॥स्वयंचपार्थिवं
कुर्यात्पूजामांगंफलंलभेत्॥४२॥तदक्षतानांशिवंचैवगृह्णीयाद्धंकर
जयात्॥नरोवाप्यथवानारीयःकश्चनकरोहितः॥४३॥तस्यैवसकलासि
द्धिर्जायतेनात्रसंशयः॥तस्यदर्शनमात्रेणशिवदर्शनजंफलं॥४४॥भा
षातिनात्रसंदेहऋषीणांशासनंतिदं॥इत्येवंचसमाख्यातंयथाबुध्य
नुसारतः॥४५॥एवंचक्रीयतेसर्वैःऋषिभिर्मुनिसत्तमैः॥इदंयःशृणुया
त्पुण्यंनिधिःस्यादनपायिनी॥४६॥ इतिश्रीशिवपुराणेपार्थिवविधिनाम
५१ हितमोध्यायः॥ऋषय॥दृष्टुमिच्छामहेसूतसर्वज्ञस्त्वंवतसूतनः॥ २८२
कृष्णेनोक्तंमयानित्यंसेवतेशंकरःप्रभो॥१॥कदातेचसेवितासोवैतत

ब्रूहिविचक्षण॥ सूतउ॥श्रूयतांकथयाम्यद्ययथाचवितःशिवः॥
२॥गोकुलान्मथुरांगत्वामारितमातुलेस्वयं॥मोचयित्वावसुदेवादी
न्आत्मस्वपथादनानघ॥३॥राज्यंचैवोग्रसेनायदत्वाकृष्णःतदाशापनः
उपवित्रंपितुःप्राप्यअवंतीगतवांस्तदा॥४॥सांदीपिनीसमाराध्यत
तश्चशिवमंत्रकं॥संप्राप्यतत्प्रभावेनविद्यासर्वाःस्वयंप्रभुः॥५॥स्वल्पे
नेवतुकालेनपुत्रंदत्वागुरुरथः॥मथुरांचसमायातःदैत्ययुद्धंचका
रसः॥६॥दैत्यश्चसर्वतोव्याप्तानगरीऋषिसत्तमाः॥एतस्मिन्नंतरेते
नकारितानगरीशुभा॥७॥समुद्रयोजनानंतुसंख्यायाद्वादशावधि
तत्रतान्यामोगयामोगयायाःप्रजावासंरमेश्वरः॥८॥गरुडवर्ज्यंतत्र

शि०
२८३

त्यात्सर्वोपकरणैः मह ॥ आरोग्यानुग्रहं गत्वा मुंचुकं वस्वयं गत ॥ ९ ॥
देवैश्चापि द्वितः सोधितत्रैव वृषभसैः ॥ कदाचित्सर्वतो तत्रतान्नावैरेवं तेगतः
१० ॥ उपमन्युशिवगणं नत्वं चैवं शिवम्यह ॥ प्रहृष्टपरमः प्रीतः कथंलोकं जया
म्यहं ॥ ११ ॥ इति श्रुत्वा ततस्यैवं वचनं गणाः सत्तम ॥ त्वमपि विष्णुरूपोसि क
थनं सेव्यते शिवः ॥ १२ ॥ महामहाघः सर्वश्चविघ्नेत वनिश्चितं ॥ सर्वत्वं प्राप्य
सितत्स्मात्सूर्जो कुरु निरंतरं ॥ १३ ॥ इत्येवं वचनतः प्राप्यमंत्रमाराधनं कविः
सेवयामास विप्रेंद्रा सप्तमासावधिः स्वयं ॥ १४ ॥ कुसुमैर्विविधैस्तैर्वै सेव
यामास शंकरं ॥ कमलैर्बिल्वपत्रैश्च शतपत्रैः कुशैस्तथा ॥ १५ ॥ कणवीश्च २८३
ड्वा निर्कपुष्पैः कुशागायैः शिल्लीपुष्पैस्तथा देवं संतोष्य पुरूपोत्तमः

१६ ॥ आमलचूप्रत्रैश्च नैविविधैर्ध्यानैः प्रसन्नः शंकरस्तदा ॥ उवाच कृस्नं
तत्रैव ब्रीयतां वर उत्तमः ॥ १७ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ सर्वं च सफलं मेद्य प्रसन्नो वा
त्वयं शंकर ॥ देवैश्च पीडितश्चाहं भगवान्पाहि मां प्रभो ॥ १८ ॥ हर्षं च से वित्त
श्चैव ब्रह्मणा सेव्यते धुना ॥ एवं च प्रार्थितस्तेन पुनः प्रोवाच वै शिवः ॥ १९ ॥
धनं धान्यं तथा पुत्रान्स्त्रियश्च विविधास्तथा ॥ सामर्थ्यं ह्यतुलं ते च धनवत्तु
सर्वथा हर ॥ २० ॥ मवान्या विधिधं तस्य फलं दत्तं मुनीश्वरः ॥ तदीयं नदत्त च
श्रुत्वा आनंदपरमं गतः ॥ २१ ॥ पूर्वं चैव त्वया वाहं पालितो देवसत्तम ॥ चक्र
सुदर्शनामा मदत्तं च प्रमुणा त्वया ॥ २२ ॥ तेनैव सर्वे दैत्या वरीन जया मित्रान्निरं
तरं ॥ इदानीं च त्वया दत्तं फलं चैवं मनेप्सितं ॥ २३ ॥ इत्युक्त्वा पूजितस्तेन प्र

न्नः परमेश्वरः॥ गच्छ कृष्ण शुभं ते घवर्धिष्यति निश्चितं॥२४॥ तदाज्ञा
२०४ सः स्वयं कृष्णो जगाम द्वारकां प्रति। सदुष्टमनसा सर्वं पालयामास
वै तदा॥२५॥ विश्वेश्वरः स्वनाम्ना वै जातास्तत्र मुनीश्वर॥ अघा
पीवर्त्तते सा वै लोकानां मुखदायकः॥२६॥ सप्तमी सावधिम्ते न
नित्य बिल्वदलानि च। उत्तार्य चरिता वा तत्र स्थिमानि ष्ठेकृतः सना
२७॥ ततस्वं डातस्य यदेवः संजातो नुग्रहाय च॥ तस्या यितस्त दातत्र
तस्था लोकहिताय च॥२८॥ तद्दिने हि समारभ्य कृष्णेन परमात्मना
सेव्यते शंकरो नित्यं भुक्तिमुक्तिफलप्रदः॥२९॥ एतत्तद्वै समाख्या १०४
तयत्पृष्टोहं ऋषीश्वराः॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते मानवः॥

वः॥३०॥ इति श्री शिवपुराणे शिवायधर्मविधिनाम कृष्ण·नि·नामको
समाप्त·। ऋषय· सूत सर्वं विजानासि पुन इच्छामहे शृणु। कथं सुद
र्शनं प्राप्तं विष्णुना प्रभविष्णुना॥१॥ कथं तुष्टस्तदा शंभुः चक्रं च दत्त
वान् तदा इत्येवं वचः श्रुत्वा सूतो वचनमब्रवीत्॥२॥ सूत उवाच॥
श्रूयतां ऋषयः श्रेष्ठाः कथयामि यथा श्रुतं॥ कस्मिंश्चित्समये दै
त्याः संजाताः बलवत्तराः॥३॥ पीडयामासु स्तान् लोकान् धर्मलोप
न तदा पुनः। ते सर्वे पीडिता विष्णुं भीर्घयामासुः वै तदा॥४॥ कृपां कुरु
प्रभुस्त्वं च मारिता दैत्यकैर्वयं॥ कुत्र यामस्त्वां किं कुर्मः शरणं त्वां समा
गताः॥५॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा विष्णुर्वचनमाददे॥ करिष्यामि वचः का

शि॰ व॰
२८५

र्यमाराध्य शंकरं पुन॥५॥ बलिष्ठाः शत्रवो येते विजेतव्याः प्रयत्नतः ।६
त्युक्तास्तेन तदा तेन वसुधाप स्वकं स्वकं ।७। विष्णुरपि सुराणां तु जयार्थं
वा नत्वा शिवं कैलाशानिकट गत्वा तपस्तेपे स्वयं हरिः ॥८॥ कृत्वा कुंडं च सं
स्थाप्य जातवेदसमग्रतः ॥ पार्थिवेन विधानेन मंत्रैर्नानाविधैरपि ॥
९॥ स्तोत्रैश्च वाप्यनेकैश्च नेजे वशं करं मुदा । कमलैः सरसो जातैर्मा
नसात्ख्यान्मुनीश्वरा ॥१०॥ वद्ध्वा चैवासनं तत्र न चली हरिः स्वयं ॥ प्रस
न्नो वाधिमे वात्र स्थेयं हि सर्वथा मया ॥११॥ इत्येवं निश्चयं कृत्वा पूजया
मास वै हरिः । विचार्य्यैवं विचार्यैवं स वनेव क्रुधा कृतं ॥१२॥ तथापि न
यदा तुष्टः महेस्वेर्नामानि स्तुतः । प्रत्येकं कमले तस्मै नाममंत्रैर्मुदा
र्यच १३

२८५

पूजयामास वै संतुं तदा च शंकरेणा च ॥ परिक्षार्थं वनेनेव कृतं तद्गुप्यता
मिति ॥१४॥ कमलानां सहस्रात्तु कृतमेकं हरेण च । नज्ञातं विष्णुना तच्च
मायाकारणमद्भुतं ॥१५॥ न्यूनं तत्त्वापि तेज्ञात्वा नेत्रमेकमुदाहरत् ॥ तं दृ
ष्ट्वा प्रसन्नोऽभूत्तत्र शंकरः सर्वदुःखहा ॥१६॥ प्रसन्नोऽस्मि वरं ब्रूहि नादे
य विद्यते तव । तदा हर्षसमापन्नो ह्यब्रवीत्त्वचवनं पुनः ॥१७॥ कथ्यते किं
त्वदये च ह्यां तयास्थितः ॥ दैत्यैश्च पीडितं विश्वं सुखं तस्मै सदाशिव ॥१८
दैत्यान्हंतु कर्यं देव ह्यायुधं न प्रवर्त्तते । किं करोमि क्व गच्छामि शरणं ते
समागत ॥१९॥ इत्युक्त्वा च नमस्कृत्य शिवाय परमात्मने ॥ स्थितश्चैवा
ग्रतो देवस्वयं च सुरपीडितः ॥२०॥ तदा तस्मै स्वयं शंभुः चक्रं वदत्त्वान्

शिव० २८६

मुः॥तेनैवपीडितोविष्णुर्दैत्याच्चबलवत्तरात॥२१॥इतितस्यवचःश्रुत्वानु
नरुत्तुरूपीश्वराः।कितवामसहस्रंचकथयस्वसुखोनतं॥२२॥येन
तुष्टःस्वयंदेवोहरःसाक्षातमहेश्वरः।चक्रंवदत्त्ववान्तस्मैहरयेप्रितमा
नसः॥२३॥इतितेषांवचःश्रुत्वासूतोवाचनमब्रवीत॥ ॥इतिश्री शिवपु
राणेविष्णुसुदर्शनप्राप्तिनामसप्तमतितमोध्यायः॥ ॥सूतोवाच॥ ॥
श्रूयतांऋषयःश्रेष्ठाःकथयामियथाक्रमं॥विष्णुनाप्रार्थितोध्यानेसंतुष्टः
परमेश्वरः॥१॥तदहंकथयाम्यद्यपुण्यंनामसहस्रकं॥श्री विष्णुरुवाच॥
ॐनमःशिवायनमः॥नमःशिवोहरोमृडःपुष्करःपुष्करलोचनमः॥अ
र्थिगम्यःसदाचारःसर्वसंभुमहेश्वरः॥१॥चंद्रापीडश्चंद्रमौलिर्विश्वविश्वा २८६

मरेश्वरः॥वेदांतसारसंदोहःकपालीनीललोहितः॥२॥ध्यानाधारोपरिच्छे
द्योगौरीभर्त्तागणेश्वरः॥अष्टमूर्त्तिःविश्वमूर्त्तिस्त्रिवर्गःस्वर्गसाधनः॥३॥
ज्ञानगम्योदृढप्रज्ञोदेवदेवस्त्रिलोचनः॥वामदेवोमहादेवःपटुपरिवृढोदृढः
॥४॥विश्वरूपोविरूपाक्षोवागीशःशुचिरन्तरःसर्वःप्रणयसंवादीवृ
षांकोवृषवाहनः॥५॥ईशःपिनाकीखट्वांगीचित्रवेषश्चिरंतनः॥तमोह
रोमहायोगीगोप्ताब्रह्मागरुज्जटी॥६॥कालकालःकृत्तिवासासुभगःप्र
णवात्मकः॥उन्नधंपुरुषःपुष्पोदुर्वासापुरशासनः॥७॥दिव्यायुधस्कं
दगुरुपरमेष्ठीपरात्परः॥अनादिमध्यनिधनोगिरीशोगिरिजाधवः॥८॥
कुबेरबंधुःश्रीकंठोलोकवर्णोत्तमोमृदुः॥समाधिवेद्यःकोदंडीनीलकं

तः परस्मधी ॥९॥ विशालाक्षो मृगव्याधः सुरेशः सूर्यतापनः । धर्मधामा
क्षमाक्षेत्रं भगवान्भगनेत्रभित ॥१०॥ उग्रः पशुपतिस्तार्क्ष्यः प्रियभक्तः प्रि
यंवदः । दाता दयाकरो दक्षः कपर्दी कामशासनः ॥११॥ श्मशाननिलयः सू
क्ष्मः श्मशानस्थो महेश्वरः लोककर्त्ता मृगपति महाकर्त्ता महोषधी ॥१२॥
उत्तरो गोपतिर्गोप्ता ज्ञानगम्यः पुरातनः । नीतिः सुनीतिः शुद्धात्मा सोमः सो
मरतः सुखी ॥१३॥ सोमपोमृतपः सौम्यो महाज्योतिर्महाद्युतिः । तेजोम
योमृतमयोन्नमयः सुधापतिः ॥१४॥ अजातशत्रुरालोक संभाव्यो हव्य
वाहन । लोककरो वेदकरः सूत्रकारः सनातनः ॥१५॥ महर्षिकपिलाचा
र्यो विश्वदीप्तिस्त्रिलोचनः । पिनाकपाणिर्भूदेवः स्वस्तिदः स्वस्तिकृत्सु

धी ॥१६॥ धातृधामा धामकरः सर्वदः सर्वगोचरः ॥ ब्रह्मसृग्विश्वसृग्स
र्गः कर्णिकारः प्रियः कविः ॥१७॥ शाखो विशाखो गोशाखः शिवो भिषग
नुत्तमः ॥ गंगाप्लवोदको भव्यः पुष्कलस्थपतिस्थिरः ॥१८॥ विजितात्मा वि
धेयात्मा भूतवाहनसारथिः ॥ सगणो गणकायश्च सुकीर्तिश्छिन्नसंश
यः ॥१९॥ कामदेवः कामपालो भस्मोद्धूलितविग्रहः ॥ भस्मप्रियो भस्मशा
यी कामी कांतः कृतागम ॥२०॥ समावृत्तो निवृत्तात्मा धर्मपुञ्जः सदाशिवः
अकल्मषश्चतुर्बाहुः दुरावासो दुरासदः ॥२१॥ दुर्लभो दुर्लभो दुर्गः स
र्वायुधविशारदः ॥ अध्यात्मयोनिलयः संततुस्ततुवर्द्धनं ॥२२॥ शुभां
गो लोकसारंगो जगदीशो जनार्दनः ॥ भस्मशुद्धिकरो मेरुरोजस्वी शु

शिव० द्धविग्रहः ॥२३॥ असाध्योसाधुसाध्यश्चभृत्यमर्कटरूपधृक् ॥ हिरण्यरे
२८८ तायोराणोरिपुजीवहरोबलः ॥२४॥ महाह्रदोमहागर्त्तोसिद्धवृंदरवंदितः
व्याघ्रचर्मंबिरोव्यालीमहाभूतोमहामुनिः ॥२५॥ अमृतामृतवपुःश्रीमा
न्पांचजन्यःप्रभंजनः ॥ पंचविंशतितत्त्वस्थःपरिजातपरास्वरः ॥२६॥ सु
लभः ॥ सुव्रतोशूरोवाङ्मयैकनिधिर्निधिः ॥ वर्णाश्रमगुरुर्वर्णीशत्रुजि
च्छत्रुतापनः ॥२७॥ आश्रमःक्षपणःक्षामोज्ञानवानचलेश्वरः ॥ प्रमाणभूतोदु
र्ज्ञेयोसुपर्णोवायुवाहनः ॥२८॥ धनुर्धरोधनुर्वेदोगुणराशिर्गुणाकरः ॥ सत्यः
सत्यपरोदीनःधर्मांगोधर्मसाधनः ॥२९॥ अनंतदृष्टिरानंदोदंडोदमयि २८८
तादमः ॥ अभिवाद्योमहामायोविश्वकर्माविशारदः ॥३०॥ वीतरागोवि

नीतात्मातपस्वीभूतभावनः ॥ उन्मत्तवेषःप्रछन्नोजितकामोजितप्रियः
३१॥ कल्याणःप्रकृतिःकल्पःसर्वलोकप्रजापतिः ॥ तरस्वीतारकोधीमान्
प्रधानप्रभुरव्ययः ॥३२॥ लोकपालोंतर्हितात्माकल्पादिःकमलेक्षणः
वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञोनियमोनियमाश्रयः ॥३३॥ चंद्रःसूर्यःशनिःकेतुर्वि
रामोविद्रुमच्छविः ॥ भक्तिवश्यःपरंब्रह्ममृगबाणार्पणोनघः ॥३४॥ अ
द्रिरद्र्यालयःकांतःपरमात्माजगद्गुरुः ॥ सर्वकर्मालयःतुष्टोमंगल्योमं
गलावृतः ॥३५॥ महातपाःदीर्घतपाःस्थविष्टस्थावरोध्रुवः ॥ अहःसंवत्स
रोव्याप्तिःप्रमाणंपरमंतपः ॥३६॥ संवत्सरकरोमंत्रःप्रत्ययःसर्वदर्शनः
अजःसर्वेश्वरोसिद्धोमहारेताःमहाबलः ॥३७॥ योगीयोग्योमहातेजाः

सिद्धिसर्वादिरग्निहः।वसुर्वसुमनासत्यःसर्वपापहरोहरः॥३८॥सुकी
र्त्तिःशोभनस्त्रग्वीह्यवाङ्मनसगोचरः।अमृतःशाश्वतःशांतोबाणहस्तःप्र
तापवान्॥३९॥कमंडलुधरोधन्वीवेदांगोवेदविन्मुनिः॥भ्राजिष्णुर्भोज
नंभोक्तालोकनाथोदुराधरः॥४०॥अतीन्द्रियोमहामायःसर्ववासश्चतु
ष्पथः॥कालयोगीमहानादोमहोत्साहोमहाबलः॥४१॥महाबुद्धिर्म
हावीर्योभूतचारीपुरंदरः॥निशाचरःप्रेतचारीमहाशक्तिर्महाद्युतिः
४२॥अनिर्देश्यवपुःश्रीमान्सर्वाचार्यःमनोगतिः॥बहुश्रुतोमहामा
योनियतात्माध्रुवोध्रुवः॥४३॥तेजस्तेजोद्युतिधरोनर्तकःसर्वलास
कः॥नृत्यप्रियोनृत्यनित्यःप्रकाशात्माप्रकाशनः॥४४॥बुधःस्पष्टाक्ष

रोमंत्रःसमानःसारसंप्लवः॥युगादिकृद्युगावर्त्तोगंभीरोवृषवाहनः।
४५॥इष्टोविशिष्टःशिष्टेष्टःशरभःशरभोधनुः॥तीर्थरूपस्तीर्थदृश्यस्तु नामा
तीर्थदः॥४६॥अपांनिधिरधिष्ठानंविजयोजयकालवित्।प्रतिष्ठितःप्रमा
णज्ञोहिरण्यकवचोहरिः॥४७॥विमोचनसुरगणोविद्येशोविंदुसंश्रयः
बालरूपोबलोन्मत्तोविकर्त्तागहनोगुहः॥४८॥कारणंकरणंकर्त्तासर्व
बंधविमोचनः॥व्यवसायोव्यवस्थानःस्थानदोजगदादिजः॥४९॥गुरुदो
ललितोभेदोभावात्मात्मनिसंस्थितः।वीरेश्वरोवीरभद्रोवीरासनविधि
विराट्॥५०॥वीरचूडामणिर्वेत्ताचिदानंदोनदीधरः।त्रिशूलीवाशिपिविष्टः
शिवालयः॥५१॥वालखिल्योमहाहारःतिग्मांशुर्बधिरःखगः॥अभिरा

मः सुशरणः सुब्रह्मण्यः सुधापतिः ॥५२॥ मघवान्कौशिको गोमान्विरा
मः सर्वसाधनः ललाटाक्षो विश्वदेहः सारसंसारचक्रभृत् ॥५३॥ अमोघ
दंडी मध्यस्थो हरिणः ब्रह्मवर्चसः परमार्थपरमयः संवरो व्याघ्रकोनलः
५४॥ सुरुचिर्वरुचिर्वंद्यो वाचस्पतिरहर्पतिः। रविर्विरोचनः स्कंदः शास्ता
वैवस्वतो यमः ॥५५॥ युक्तिरुन्नतकीर्तिश्च सानुरागः परंजयः। कैलासाधि
पतिः कांतः सविता रविलोचनः ॥५६॥ विश्वोत्तमो वीतभयो विश्वभर्त्तानि
वारितः। नित्यो नियतकल्याणः पुण्यश्रवणकीर्त्तनः ॥५७॥ दूरश्रवा विश्व
सहो ध्येयो दुःस्वप्ननाशनः ॥ उत्तारणो दुःकृतिहा विज्ञेयो दुःसहोभवः
५८॥ अनादिर्भूर्भुवो लक्ष्मीः किरीटी त्रिदशाधिपः। विश्वगोप्ता विश्वक

र्त्ता सुवीरो रुचिरांगदः ॥५९॥ जननो जनजन्मादिः प्रीतिमान्नीतिमान्ध
वः ॥ वसिष्ठः कश्यपो भानुः। भीमो भीमपराक्रमः ॥६०॥ प्रणवः सत्पथाचा
रो महाकोशो महाधनः। जन्माधिपो महादेवः सकलागमपारगः ॥६१॥
तत्वं तत्वविदेकात्मा विभूर्विष्णुर्विभूषणः ॥ ऋषिर्ब्राह्मण ऐश्वर्यजन्मम्
त्युजरातिगः ॥६२॥ यज्ञवाहनः पंचब्रह्मसमुत्पत्तिः। विश्वेशो विमलोदयः
आत्मयोनिरनाद्यंतो वत्सलो भक्तलोकधृक् ॥६३॥ गायत्रीवल्लभः प्रां
शुः विश्वावासः प्रभाकरः। शिशुर्गिरिरतः सम्राट् सुषेणः सुरशत्रुहा ॥
६४॥ अमोघोरिष्टनेमिश्च मुकुंदो विगतज्वरः ॥ स्वयंज्योतिस्तनुज्योतिरा
त्मज्योतिरचंचलः ॥६५॥ पिंगलः कपिलः श्मश्रुर्भालनेत्रस्त्रयीतनुः ॥

ज्ञानस्कंदोमहानितिःविश्वोत्पत्तिरुपप्लवः॥६६॥भगोविवस्वानादि
त्योयोगापारोदिवस्पतिः॥कल्याणःगुणनामाचपापहापुण्यदर्शनः६७
उदारकीर्तिरुद्योगीसद्योगीसदसन्मयः।नक्षत्रमालिनोकेशःस्वाधि
ष्ठानपदाश्रयः६८॥पवित्रोपापनाशःकमणिपूरोनभोगतिः॥हृत्पुंडरी
कमासीनःशक्रःशांतोवृषाकपि॥६९॥उष्णोगृहपतिःकृष्णःसमर्थोन
र्थनाशनः।अधर्मशत्रुरज्ञेयःपुरुहूतःपुरुश्रुतः॥७०॥ब्रह्मगर्भोबृहद्ग
र्भोधर्मधेनुर्धनागमः॥जगद्धितैषीसुगतःकुमारःकुशलागमः॥
७१॥हिरण्यवर्णोज्योतिष्मान्नानाभूतरतोध्वनिः॥अरोगोनयनाध्यक्षो
विश्वामित्रोधनेश्वरः॥७२॥ब्रह्मज्योतिर्वसुधामिमहाज्योतिरनुत्तमः॥

मातामहोमातरिश्वानभस्वान्नागहारधृक्॥७३॥पुलस्त्यःपुलहोगस्त्यो
जातुकर्ण्यःपराशरःनिरावरणःनिर्वारोवैरंचोविष्टरश्रवाः॥७४॥आत्म
भूरनिरुद्धोत्रिःज्ञानमूर्तिर्महायशाः।लोकवीराग्रणीवीरश्चंडःसत्य
पराक्रमः॥७५।व्यालकल्पोमहाकल्पोकल्पवृक्षःकलाधरः॥अलंकरि
ष्णुरचलोरोचिष्णुर्विक्रमोन्नतः॥७६॥आयुःशब्दपतिर्वेगीप्लवनःशि
खिसारथिः॥असंसृष्टोतिथिःशक्रःप्रमाथिःपाद्मासनः॥७७॥वसु
श्रवाकव्यवाहःप्रतप्तोविश्वभोजनः॥जप्योजरारिःशमनोलोहिता
त्मातनूनपात॥७८॥बृहदश्वोनभोयोनिःसुप्रतीकस्तमिस्रहाः।नि
दाघस्तपनोमेघःपक्षःपरपुरंजयः॥७९॥मुखानिलःसुनिष्पन्नः

शिव॰ सुरतिः शिशिरात्मकः ॥ वसंतो माधवो ग्रीष्मो नभस्यो बीजवाहनः ॥ ८० ॥
२९२ अंगिरागुरुरात्रेयो विमलो विश्ववाहनः ॥ पावनः पुरुजिच्छक्रस्त्रिविधो
नरवाहनः ॥ ८१ ॥ मनो बुद्धिरहंकारः क्षेत्रज्ञः क्षेत्रपालकः ॥ जमदग्निर्जल
निधिर्विगालो विश्वगालवः ॥ ८२ ॥ अघरोनुत्तरो यज्ञः श्रेष्ठो निश्रेयसा
लयः ॥ शैलो गगनकुंदाभो दानवारिररिंदमः ॥ ८३ ॥ चामुंडीजनकश्चारु
निःशल्यो लोककल्पधृक् ॥ चतुर्वेदश्चतुर्भावश्चतुरश्चतुरप्रियः ॥ ८४ ॥
आम्नायोथ समाम्नायस्तीर्थदेवशिवालयः ॥ बहुरूपो महारूपः स
र्वरूपश्चराचरः ॥ ८५ ॥ न्यायनिर्मायको न्यायो न्यायगम्यो निरंजनः सह २९२
स्रमूर्द्धरिवेद्रः सर्वशास्त्रप्रभंजनः ॥ ८६ ॥ मुंडो विरूपो विक्रांतो दंडी नांदो

गुणोत्तमः ॥ पिंगलाक्षो वज्राक्षो नीलग्रीवो निरामयः ॥ ८७ ॥ सहस्रबा
हुः सर्वेशः शरण्यः सर्वलोकधृक् ॥ पद्मासनः परंज्योतिः परंपारंपरं फलं
८८ ॥ पद्मगर्भो महागर्भो विश्वगर्भो विचक्षणः ॥ चराचरज्ञो वरदो वरे
शस्तु महास्वनः ॥ ८९ ॥ देवासुरगुरुर्देवो देवासुरनमस्कृतः ॥ देवासुर
महामात्रो देवासुरमहाश्रयः ॥ ९० ॥ देवादिदेवो देवाग्निर्देवासुरवरप्रदः
देवासुरेश्वरो दिव्यो देवासुरमहेश्वरः ॥ ९१ ॥ देवदेवमयोऽचिंत्यो देवता
त्मात्मसंभवः ॥ सद्योनिरसुरव्याघ्रो देवसिंहो दिवाकरः ॥ ९२ ॥ विबु
धाग्रचरः श्रेष्ठः सर्वदेवोत्तमोत्तमः ॥ शिवः ज्ञानरतः श्रीमान् शिखि
श्रीपर्वतः प्रियः ॥ ९३ ॥ वज्रहस्तः सिद्धिखड्गी नारसिंहनिपातनः ॥ ब्र

प्रचारी लोकचारी धर्मचारी धनाधिपः ॥ ७४ ॥ नंदी नंदीश्वरो नत्तोलयव्रतस
धरः शुचिः ॥ लिंगाध्यक्षः सुराध्यक्षो योगाध्यक्षो युगावहः ॥ ७५ ॥ सघा
सः स्वगतः स्वर्गः स्वरः स्वरमयः स्वनः ॥ बीजाध्यक्षो बीजकर्ता धर्मकृद्ध
र्मसंभवः ॥ दंभो लोभोर्थवित्शंभुः सर्वभूतमहेश्वरः ॥ श्मशाननिलयस्त्र्य
क्षः सेतुरप्रतिमाकृतिः ॥ लोकोत्तरस्फुटालोकस्त्र्यंबको नागभूषणः ॥
अंधकारिर्मखद्वेषी विष्णुकंधरपातनः ॥ हीनदोषोक्षयगुणो दक्षा
रिः पूषदंतहृत् ॥ धूर्जटिः खंडपरशुः सकलो निष्कलोनलः ॥ अकाल
सकलाधारः पांडुराभो मृडो नटः ॥ पूर्णः पूरयिता पुण्यः सुकुमारः सु
लोचनः ॥ सामगेयः प्रियकरः पुण्यकीर्तिरनामयः ॥ मनोजवस्तीर्थ २८३

करो जटिलो जीवितेश्वरः ॥ जीवितांतकरो नित्यो वसुरेता वसुप्रदः ॥ स
द्गतिः सत्कृतिः सिद्धिः सज्जातिः कालकंटकः ॥ कलाधरो महाकालभूतसत्य
परायणः ॥ लोकलावण्यकर्ता च लोकोत्तरसुखालयः ॥ चंद्रः संजीव
नः शास्ता लोकगूढो महाधिपः ॥ लोकबंधुर्लोकनाथः कृतज्ञः कृतिभू
षणः ॥ अनपायोक्षरः कांतः सर्वशास्त्रभृतांवरः ॥ तेजोमयो द्युतिध
रो लोकानामग्रणीरणुः शुचिस्मितः ॥ प्रसन्नात्मा दुर्जेयो दुरतिक्रमः ॥
ज्योतिर्मयो निरोजो गौगंधाढ्यो मजलेश्वरः ॥ तुंबवीणो महाकोपो विशो
कः शोकनाशनः ॥ त्रिलोकपस्त्रिलोकेशः सर्वशुद्धिरधोक्षजः ॥ अव्य
क्तलक्षणो देवो व्यक्तो विशांपतिः ॥ परः शिवो वसुर्नासासारो मानं

धनोपमः। ब्रह्मा विष्णुः प्रजापालो हंसो हंसगतिर्वयः। वेधा विधाता धाता
च स्रष्टा हर्त्ता चतुर्मुखः। कैलासशिखरावासी सर्ववासी सदागतिः। हि
रण्यगर्भो द्रुहिणो भूतपालोऽथ भूपतिः। सद्योगी योगविद्योगी वरदः
ब्राह्मणप्रियः। देवप्रियो देवनाथो देवज्ञो देवचिंतकः। विषमाक्षो वि
शालाक्षो वृषदो वृषवर्धनः। निर्ममो निरहंकारो निर्मोहो निरुपद्रवः।
दर्पहा दर्पदो दृप्तः सर्वर्तुपरिवर्तकः। सहस्रजित्सहस्रार्चिः स्निग्धः
प्रकृतिदक्षिणः। भूतभव्यभवन्नाथः प्रभवो भूतिनाशनः। अर्थोऽनर्थो
महाकोशः परकार्यैकपंडितः। निष्कंटकः कृतानंदो निर्व्याजो व्याज
मर्दनः। सत्त्ववान् सात्त्विकः सत्यः कीर्तिस्तंभः कृतागमः। अकंपि

तो गुणग्राही नैकात्मा नैककर्मकृत्। सुप्रीतः सुमुखः सूक्ष्मः सुकरो
दक्षिणानिलः। नंदिस्कंधधरो धुर्यः प्रकटः प्रीतिवर्धनः। अपराजितः स
र्वसत्त्वो गोविंदः सत्त्ववाहनः। अधृतः स्वधृतः सिद्धः पूतमूर्तिर्यशोध
नः। वाराहशृंगधृक्शृंगी बलवानेकनायकः। श्रुतिप्रकाशः श्रुतिमा
न्नैकबंधुरनेककृत्। श्रीवत्सलः शिवारंभः शांतभद्रः समो यशः। भू
शयो भूषणो भूतिर्भूतकृद्भूतिभावनः। अकंपो भक्तिवरदो वि वि
ध्यतु विशारदः। शुभदः शुभकर्ता च शुभनामा शुभः स्वयं। अनर्थि
तो गुणग्राही ह्यकर्ता कनकप्रभः। स्वभावभद्रो मध्यस्थः शिवघ्नो वि
घ्ननाशनः। शिखंडी कवची शूली जटी मुंडी च कुंडली। अमृत्युः स

शिव० २८५

र्वदकसिंहस्तेजोराशिर्महामणिः॥असंख्येयोप्रमेयात्मावीर्यवान्
वीर्यकोविदः॥वेद्यश्चवियोगात्मापरावरमुनीश्वरः।अनुत्तमोदुरा
धर्षोमधुरःप्रियदर्शनः॥सुरेशःशरणंसर्वःशब्दःपतपतांगतिः।का
लःपक्षंकालकारीसुकृतीःकृतवासुकीः।महेष्वासोमहीभर्तानिष्क
लंकोविशृंखलः।द्युमणिस्तरणीर्धन्यःसिद्धिदःसिद्धसाधनः॥विश्व
तःसंवृतस्तुत्योव्यूढोरस्कोमहाभुजः॥सर्वयोनिर्निरातंकोनरनाराय
णःप्रियः।निर्लेपोनिःप्रपंचात्मानिर्व्यंगोव्यंगनाशनः॥स्तव्यःस्तवप्रि
यःस्तोताव्यासमूर्तिर्निराकुलः॥निरवद्यपदोपायोविद्याराशिरसंत्रितः
प्रशांतबुद्धिरक्षुण्णःसंग्रहोनित्यसुंदरः॥वैयाघ्रधुर्योधात्रीशःशाक २८५

ल्यःशर्वरीपतिःपरमार्थगुरुर्दृष्टिर्गुरुराश्रितवत्सलः॥सोमोर
सज्ञोरसदःसर्वसत्वावलंबनः।एवंनाम्नांसहस्रेणतुष्टाववृषभध्व
जं॥स्नापयामासचशंभुंपूजयामासपंकजैः॥परिक्षार्थंहरेःपूजाकम
लेषुमहेश्वरः।गोपयामासकमलंतदैकंभुवनेश्वरः॥हृदिविचारितं
तेनकृतोवैकमलंगतं॥यातयातुसुखेनैवनेत्रंकिंकमलंनहि॥ता
त्वातुनेत्रमुद्धृत्यसर्वसत्वावलंबनं॥पूजयामासभावेनस्तवयामास
तेनच॥मामेतिव्याहरन्नेवप्रादुरासीज्जगद्गुरुः।ततस्तवमयोदृष्ट्वा
तथाभूतंहराहरिः॥तस्माद्वततारांशुमंडलात्पार्थिवस्यसः॥यथा
करूपिणंशंभुंतेजोराशिसमुत्थितं॥इत्थंभूतंहरिर्दृष्ट्वाकोटिनास्का

शिव०
२९६

रन्यूषितं॥ नमस्कृत्य पुरःस्थित्वा स्तुतिकृत्वा स्तुतिकृत्वा विशेषतः
प्रसन्नवदनो भूत्वा शंभुस्तस्य सन्मुखः स्थितः॥ प्रणमामीश्वरं शंभुं देवदे
वं जनार्दनः॥ तदा प्राह महादेवं प्रहसन्निव शंकरः॥ संप्रेक्ष्यमाणवि
ष्णुं कृतांजलिपुटं स्थितं॥ श्लोक २७०॥ ज्ञातं मया देव सकलं देवकार्यं ज
नार्दनं॥ सुदर्शनाख्यं चक्रं वददामि तव शोभनं॥ यद्रूपं भवता दृष्टं स
र्वलोकसुखावहं॥ हितायतव देवेश कृतं नाव्यय सुव्रतः॥ रणाजिरे पि
सम्मसदेवानां दुःखनाशनं॥ इदं चक्रमिदं रूपमिदं नामसहस्रकं॥
ये स्मरंति तदा नत्वा सिद्धिः स्यादनपायिनी॥ एवमुक्त्वा ददौ चक्रं सू २९६
र्यायुतसमप्रभं॥ विष्णुरपि व संस्नात्वा जग्राह ह्योदृष्टुरवल्लदा॥ नम

स्कृत्य तदा देवं पुनर्वचनमब्रवीत्॥ शृणु देव मयाधोयं पवनीयं च कि
प्रभो॥ दुःखनाशनार्थाय हि वदत्वं लोकसंकर॥ इति दृष्टस्तदा तेन संतुष्ट
स्तु शिवोब्रवीत्॥ रूपधेयं मदीयं देव सर्वानर्थविनाशनं॥ अनेकदुःख
नाशार्थं पद्यनामसहस्रकं॥ धार्यं चक्रं सदा मेघ सर्वानर्थप्रशांतये
अन्ये च ये पविशंति स्मरावतो हि निसशः॥ तस्य दुःखं न स्वप्नेपि जा
यते नात्र संशयः॥ राज्ञां च रंटके चाप्येशाता रत्रिं च रेघदा॥ सांगां च वि
धिपुक्तां हि कल्याणं लभते नरः॥ रोगनाशकरं ह्येतत् विद्यादायक
मुत्तमं॥ यमुद्दिश्य फलश्रेष्ठं पठति फलमुत्तमं॥ लभते नात्र संदेहः
सत्यमेव वरुतं मम॥ प्रातः समुत्थाय यश्चैव पूजां कुर्यात् मदीयकां॥

शिव० पवतेमत्समक्षंवैनित्यसिद्धेनहरतः ॥ इहिकासिद्धिमासाद्यपरलो
२७ कसमुद्भवां ॥ प्राप्नोतिपावकोनित्यंमत्प्रसादात्सुरेश्वरः ॥ सायुज्यांमु
क्तिमायातिनात्रकार्याविचारणा ॥ एवमुक्त्वातदाविष्णुंशंकरःप्रीति
मानसः ॥ उपस्पर्शकराभ्यांवैउवाचशंकरःपुनः ॥ वरदोस्मिसुरश्रे
ष्ठवरान्वरयेप्सितान् ॥ भक्त्यारक्षीकृतोनंस्तवेनानेनदेहुनः ॥ इ
त्युक्तोदेवदेवेनदेवदेवंप्रणम्यतं ॥ यदेदानींकृपादेवक्लीपयेवास्य
तःपरं ॥ कार्यविवाहिद्वेषिणाकूपाच्युत्वाख्ययाप्रभो ॥ त्वयिभक्तिर्मह
हिवप्रसीदवरमुत्तमं ॥ मान्याहिष्ठामिनक्लानाआत्रयोमेवयस्य २७
नो ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यदयावानमुतरांभवः ॥ यस्यस्मरातिदातस्मै

अहांसीतंस्थुलक्षणः ॥ आहत्वनेमहादेवःपरमानंदमच्युतं ॥ मयिभक्ति
श्चवंद्यश्चपूज्यश्चैवसुरैरपि ॥ विष्णुमरतदायांवैनामपापहरंपरं ॥ नवि
ध्यातिनसंदेहोमत्प्रसादात्सुरोत्तम ॥ इत्युक्त्वांतर्दधेरुद्रोभगवान्नीललो
हितः ॥ जनार्दनोभगवानवचनाच्छंकरस्यच ॥ प्राप्यचक्रंशुभंध्यानेस्तो
त्रमेतन्निरंतरं ॥ पपाठध्यायपामासमनकेन्यस्तदुपादितात ॥ अन्येषि
येपठिष्यन्तितंविदंचुतथाफलं ॥ इतिप्रश्नंसमाख्यातंश्रवणंनांपापहार
कं ॥ अतःपरंचकिंश्रोतुमिच्छथवेपुनः ॥ ॥ इतिश्रीशिवपुराणे
विष्णुप्रीतिकरेशिवसहस्रनामैकसप्ततितमोध्यायः ॥७१॥ ॥ऋष
यऊचुः ॥ ॥ धन्योसिकृतकृत्योसिजीवितंसफलंतव ॥ वहून्यश्रव

षिभ्यश्च श्रुतं यच्च पितॄणां गतः॥१॥ स देहश्च नवा नद्य पृच्छ्यते हित मि
ष्णुभिः। कुशलः शिव कृतैेष्णुत स्माच्छ्रुत्वा महेश्वरं॥२॥ केन व्रतेन संतुष्टः
शिवो यस्तुति तस्सुखं। यदनंतं प्रवक्ष्ये तत्तत्त्वं ब्रूहि विशेषतः॥३॥ भुक्ति
मुक्तिफलमेतयेन वैयाम शिष्यकः॥ एतच्च स्कंद ईयं हि श्रुत्वा वचन
मादरे॥४॥ स्कंद उवाच॥ सम्यक्पृष्टं ऋषिश्रेष्ठाः कथयामि यथाश्रुतं॥
यथा नंदिः पृष्ठेन तथा पृष्टं च वेधसा॥५॥ हरिणा च शिवाये च शिवया
च तथा पुनः। कस्मिंश्चित्समये तैस्तु पृष्टं च परमात्मने॥६॥ केन व्रतेन सं
तुष्टो भुक्तिमुक्तिं च यच्छति॥ इति पृष्टस्तदा तैस्तु यदुक्तं तेन वै तदा २९८
७॥ तदहं कथयाम्यद्य शृणुध्वं पापहारकं॥ शिवोवाच॥ शृणु विष्णो

प्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतं॥८॥ वेदानामुपवेदानां स्मृतीनां च तथा पु
नः॥ पुराणानां च सर्वेषां धर्माणां देवसत्तमाः॥९॥ गुह्यानां चैव सर्वेषां सा
रमेकं समुद्धृतं। व्रतानां चैव सर्वेषामेतदेव हितं मम॥१०॥ शिवउ०॥
मुक्तेश्च पापकं ह्येतत्सत्तुष्टय मुदाहृतं। शिवार्चनं रुद्रजपः उपोष्यं शिव
दिनत्रये॥११॥ वाराणस्यां च मरणं मुक्तिरेषां चतुर्विधा॥ अष्टमी सोमवा
रश्च कृष्णपक्षे चतुर्दशी॥ शिवतुष्टिकरं ह्येतन्नात्र कार्या विचारणा च
तुर्थपि बलिष्टं हि शिवरात्रिव्रतं हरे॥१३॥ तस्मात्तदेव कर्त्तव्यं भुक्तिमुक्ति
फलेप्सुभिः॥ एतस्माच्च व्रतादन्यं नास्ति हितं नरं हरे॥१४॥ इत्येतद्व
चनं श्रुत्वा हरिराह शिवं प्रति॥ देवदेव महादेव कथयस्व ममाधुना॥१५॥

शिव॰
२९९

कथंकार्यंव्रतंह्येतत्कस्मिन्मासेयथवापुनः॥ केनैवविधिनादेवकथयत्वं
विशेषतः॥१६॥ लोकानामुपकारायपृच्छामित्वांसदाशिव॥ एतत्सर्वंत्व
यादेवकथनीयंहितायवै॥१७॥ एतत्तुवचनंश्रुत्वाशिवोवचनमब्रवीत्॥॥
शि॰ उवाच॥ इदंव्रतंचसर्वेषांधर्मसाधनमुत्तमं॥१८॥ माघस्यैवासितेपक्षे
याकृष्णावैचतुर्दशी निशीथव्यापिनीग्राह्यापापकोटिविनाशिनी॥१९
तद्दिनेवैवयत्कार्यंश्रूयतांकथयामिते॥ प्रातश्चैवसमुत्थायआनंदं
परमंगतः॥२०॥ दुर्लभंमानुषंजन्मलब्धमसारंचंचलंपुनः॥ सार्थकंचकरो
म्यघव्रतेनानेनवैपुनः॥२१॥ इतिनिश्चित्यमनसाअन्यान्संप्रेरयेन्नरः २९९
शिवरात्रिव्रतंह्येतत्कर्त्तव्यंहितमिच्छुभिः॥२२॥ स्नानंचदंतकाष्टंचकर्त्तव्यंका
त्व

र्यंनरेणच॥ नद्यादौस्नानमात्रंहिदेशकालाविरोधतः॥२३॥ स्वीयंकर्म
प्रकुर्यैवयत्कृतंतद्दिनेतकं॥ तस्माद्वसंनिधिंगछेदनंतफलहेतवे॥
२४॥ पूजांचप्रथमंकृत्वासुपचारैर्यथाक्रमं॥ नमस्कृत्यशिवंपश्चात्
प्रीतिपूर्वंनरोत्तम॥२५॥ देवदेवमहादेवनीलकंठसदाशिव॥ कर्तुमि
च्छाम्यहंदेवशिवरात्रिव्रतस्यच॥२६॥ तवप्रभावाद्देवेशनिर्विघ्नेनन
वित्विति॥ कामाद्याःशत्रवोमांवैपीडांदद्तुवापुनः॥२७॥ दुरालापंचदु
स्पर्शंवासनांविविधांपुनः॥ दिवास्वापंगृहेदेवजलंनैवव्रतावधि॥२८
करिष्यामिचदेवेशप्रतापात्तवसुव्रत॥ इत्येवंनियममास्थायपू
जांद्रव्यंसमाहरेत्॥२९॥ सुस्थलेरचयेल्लिंगंप्रसिद्धंह्यागमेषुच॥

शिव०
३००

रात्रौ तत्र स्वयं गत्वा संपाद्य विधिमुत्तमं ॥ ३० ॥ शिवस्य पश्चिमे भागे दक्षि
णे वा स्थलं शुभं ॥ विधाय चैव तद्द्रव्यं निधाय शिवसंनिधौ ॥ ३१ ॥ पुनः स्ना
त्वा तदा तत्र विधिपूर्वं नरोत्तम ॥ यो वै व्रती भवेत्सद्यः कृत्वा स्नानादिकं
मुदा ॥ ३२ ॥ परिधाय शुभे वस्त्रे अंतर्वासं शुभं तथा ॥ आचम्य च त्रिवारं
हि पूजारंभं समाचरेत् ॥ ३३ ॥ लिंगपूजां प्रयत्नेन ह्युपचारैः समंत्रकैः ॥
अमंत्रकं न कर्तव्यं पूजनं तु हरस्य च ॥ ३४ ॥ यस्य द्रव्यस्य यो मंत्रस्तेन पू
जां समाचरेत् ॥ गीतैर्वाद्यैस्तथा नृत्यैर्भक्तिभावसमन्वितं ॥ ३५ ॥ पू
जनं प्रथमे यामे कृत्वा मंत्रं जपेद्बुधाः ॥ पार्थिवं च तदा श्रेष्ठं विधाय मं
त्रवान् यदि ॥ ३६ ॥ नित्यं च क्रियते चैव तदा च पार्थिवं चर्ययेत् ॥ प्रथमं पा

राम०
३००

र्थिवस्यैव पश्चात्स्थापितं चर्चयेत् ॥ ३७ ॥ पार्थिवं च विधानं हि कर्तव्यं हि न
मिच्छता ॥ स्तोत्रैर्नानाविधैर्देवं तोषयेद्वृषभध्वजं ॥ ३८ ॥ महात्म्ये व्रतसं
भूतं श्रोतव्यं व्रतकारिणा ॥ चतुर्ष्वपि च यामेषु मूर्तीनां च चतुष्टयं ॥ ३९
कृत्वावाहनपूर्वं वै विसर्जनावधि क्रमात् ॥ कार्यं जागरणं तत्र महोत्स
वसमन्वितं ॥ ४० ॥ प्रातःकाले पुनः स्नात्वा स्थापितं पूजयेच्छिवं ॥ पुनः स्ना
त्वा शिवस्यैव नियमांश्च विमोचयेत् ॥ ४१ ॥ अद्य नियमो मया देव कृ
तश्चैव तवाज्ञया ॥ विसृजे तं मया स्वामिन् जातं व्रतमनुत्तमं ॥ ४२ ॥
अनेनानेन देवेश यथाशक्तिकृतेन च ॥ संतुष्टो भव शर्वाद्य कृपां कु
रु ममोपरि ॥ ४३ ॥ पुष्पांजलिं शिवे दत्वा नियमं च विसृज्य च ॥ नमस्का

रं शिवायैव दत्वा दानं यथाविधि ॥ ४४ ॥ संकल्पं च ततः कृत्वा जलं धारां ध्रु
ततः परं ॥ यामे यामे यथा पूजा तां चैव कथयाम्यहं ॥ ४५ ॥ प्रथमे चैव यामे
पुष्पादपि तं पार्थिवं मुने । पूजयेत्परया भक्त्या ह्युपचारैरनेकशः ॥
४६ ॥ प्रयोगादि विधायैव कामनां विनियुज्य च । पंचद्रव्यैश्च प्रथमं पू
जनीयो हरः पुनः ॥ ४७ ॥ दुग्धं दधि मधु सर्पिः शर्कराणां क्रमेण च ॥ त
स्य तस्य च मंत्रेण तत्तद्द्रव्यं समर्पयेत् ॥ ४८ ॥ तत्तद्द्रव्यं तु समर्प्यैव च ज
लधारां प्रदापयेत् ॥ पश्चाज्जलधारानिःद्रव्याणि पुनरर्पयेत्पुनः ॥ ४९
शतमष्टोत्तरं मंत्रं पठित्वा जलधारया ॥ पूजयेच्च शिवं तत्र निर्गुणं गु
णरूपिणं ॥ ५० ॥ गुरुदत्तेन मंत्रेण पूजयेद्वृषभध्वजं ॥ अन्यथा नाम

मात्रेण पूज्यश्चायं सदाशिवः ॥ चंदनेन विचित्रेण तंदुलैश्चाप्यखंडकैः
ततश्चैव तिलैः पूजा कार्या तस्य महात्मनः । ५२ ॥ पुष्पैश्च शतपत्रैश्च कल
वीरैस्तथा पुनः ॥ अष्टभिर्नाममंत्रैश्च पुष्पाण्यारोपयेच्छिवे ॥ ५३ ॥ भव
शर्वस्तथा रुद्रः पुनः पशुपतिस्तथा ॥ उग्रश्चैव ततः प्रोक्तस्ततं परं । ५४
भीमश्चैव तथेशानः श्रीपदं पूर्वकं तदा ॥ चतुर्थ्यंतपदैर्नैव पूजयेत्तं च व
क्रकं ॥ ५५ ॥ पश्चाद्धूपं च दीपं च नैवेद्यं तु ततः परं ॥ प्रथमे चैव नैवेद्यं प
क्वान्नं कारयेत्तदा ॥ ५६ ॥ अर्घं च श्रीफलं दत्वा तांबूलं विनिवेदयेत् ॥ न
मस्कारं ततो ध्यानं जपः प्रोक्तस्ततः परं ॥ ५७ ॥ गुरूपदिष्टमंत्रेणातो य
येत्परमेश्वरं ॥ जपं कृत्वा ततः पश्चात् धेनुमुद्रां प्रदर्शयेत् ॥ ५८ ॥ प

श्राद्धतर्पणं तत्र ब्राह्मणांश्च स्वशक्तितः ॥ एकस्त्वावरूपकं प्रोक्तः यति
रेकस्तथा पुनः ॥ ५० ॥ संकल्पं च तदा कृत्वा गीतं वाद्यं तथा पुनः ॥ नृत्यं चै
व तथा चात्र गानं च विविधं तथा ॥ ६० ॥ कर्तव्यं या ममात्रेण यावद्यामो भ
वेदिह ॥ तत्र तत्पूजाफलं तस्मै निवेद्य परमात्मने ॥ ६१ ॥ नमस्कारं ततः कृ
त्वा संकल्पं संविधाय च ॥ पुनश्च द्वितीये यामे विसृज्यान्यां समाचरेत्
६२ ॥ अथ वैकस्मिन्पार्थिवे द्वितीये प्रहरे पुनः ॥ कुर्यात्पूजां तथा विद्वा
न्भुक्तिमुक्तिफलाप्तये ॥ ६३ ॥ द्रव्यैः पूर्वं तथा पूजां कृत्वाधारां समर्पयेत्
पूर्वतो द्विगुणां मंत्रमुच्चार्य पूजयेच्छिवं ॥ ६४ ॥ चंदनेन ततः पूजां तंदुलैः
पूजने पुनः ॥ जवैश्चैव ततः पूजा कर्तव्या शंकरस्य हि ॥ ६५ ॥ पुष्पैश्चैव च प्र

कर्तव्या कमलैः पूजयेच्छिवं ॥ बिल्वीपत्रैस्तथा वा च कर्तव्यं पूजनं शि
व ॥ ६६ ॥ एवं कृतं व्रतं येन तज्जन्म सफलं भवेत् ॥ भुक्तिं दत्वा च मुक्तिं च
यच्छाम्यत्र न संशयः ॥ ६७ ॥ अर्घं च बीजपूरेण कुर्याद्यामे द्वितीयके ॥ म
या सर्वं तथा पूर्वं कथितं तत्तथैव हि ॥ ६८ ॥ धूपं दीपं च नैवेद्यं पायसान्नं
प्रकल्पयेत् ॥ दत्वा तांबूलकं तत्र दक्षिणां च समर्चयेत् ॥ ६९ ॥ ध्यानं चै
व पुनस्तत्र कृत्वा जाप्यं ततः पुनः ॥ मंत्रानुवर्ति द्विगुणां पूर्वतो पि जना
हृलः ॥ ७० ॥ ततश्च ब्राह्मणानां हि भोज्यं संकल्पमाचरेत् ॥ पूर्ववच्च नम
स्कारं गीतं नृत्यं तथा पुनः ॥ ७१ ॥ कुर्याद्दानं द संयुक्तं यावच्च द्वितीया
वधि ॥ यामे च द्वितीये जाते तृतीये च समागते ॥ ७२ ॥ विसृज्य च शिवं त

शिव
३०३

च पुनर्मूर्तिं प्रकल्पयेत् । स्थापितेवा ततः कुर्यात् पुनः पूजाविधिं हरे
७३ ॥ द्रव्यैः पूजां पुरा कृत्वा पश्चाद्धारां प्रदापयेत् ॥ पूर्ववद्द्विगुणं कुर्या
न्मंत्रेण विधिपूर्वकं ॥ ७४ ॥ ततश्चचंदनेनैव संपूज्य तंडुलैस्तथा । गोधूमैः
पूजनं कुर्याच्छिवप्रीणनतत्परः ॥ ७५ ॥ पुष्पैश्चैवार्कसंभूतैः पूर्वोक्तमंत्र
समन्वितैः ॥ धूपैश्च विविधैस्तत्र दीपैर्नानाविधैरपि ॥ ७६ ॥ नैवेद्यं पूपकै
स्तत्र शाकैर्नानाविधैरपि कृत्वा चैवाथ कर्पूरैरारात्रिकविधिं चरेत् ॥
७७ ॥ अर्घं च दाडिमेनैव दद्याद्वै शंकराय च । नमस्कारं ततो ध्यानं कृ
त्वा मंत्रं जपेत्ततः ॥ ७८ ॥ ततोपि द्विगुणं जाप्यं कृत्वा च ब्रह्मभोजनं । संक
ल्पं दक्षिणां दत्वा कृत्वा दानेन स्वशक्तितः ॥ ७९ ॥ गीतं नृत्यं तथा कृत्वा या ३०३

वद्यामावधिर्भवेत् ॥ यामे च तृतीये जाते चतुर्थे च समागते ॥ ८० ॥ विसर्ज्य
च पुनः पूजां कृत्वा च पार्थिवीं हरे । प्रयोगादि पुनः कृत्वा पूजाविधिं समाचरे
त् ॥ ८१ ॥ द्रव्यैश्च पूजनं कृत्वा जलधारां प्रदापये ॥ पूर्ववद्द्विगुणेनैव मंत्र
जाप्येन वा पुनः ॥ ८२ ॥ चंदनादानसंभूतां पूजां च तंदुलैस्तथा ॥ माषैश्चैवा
य मुद्गैश्च प्रियंगुभिश्च वा पुनः ॥ ८३ ॥ अथवा सप्तधान्यैश्च पूजयेत्पर
मेश्वरं ॥ पुष्पैश्च प्रथमं पूज्यं जातिजैः प्रतियामकं ॥ ८४ ॥ कमलैर्द्वितीयप
त्रैश्च शौरिवपुष्पैस्तथा पुनः ॥ चंपकैर्वा विधानेन बकुलैस्सहितं मिश्रिता ॥
८५ ॥ पूर्वोक्तमंत्रवर्यैश्च नामभिर्वा विशेषतः ॥ संपूज्य शंकरं देवं धूपदी
पक्रमेण च ॥ ८६ ॥ नैवेद्यं तत्र दद्याद्वै माधुर्यैर्विविधैरपि ॥ अथवा चैवमा
पात्रैस्तोषयेच्च सदाशिवं ॥ ८७ ॥ अर्घं दद्यात्कदल्याश्च फलेनैवाथवा

+ वि २

शि० ३०४ यथा हरे ॥ विविधैश्च फलैस्तत्र दद्यादर्घं शिवाय च ८८ ॥ नमस्कारं ततो
ध्यानं कृत्वा जाप्यं समाचरेत् ॥ पूर्ववत्तोषिगुणं तत्र कुर्यात्तूर्ष्यं नरोत्तम ८९ ॥
नमस्कारं ततश्चैव संकल्पं पूर्ववत्तया ॥ गीतवाद्यं पुनश्चैव यावत्स्यादरुणो
दयः ९० ॥ उदयेन्च तदा जाते संप्रार्थ्य शंकरं पुनः ॥ स्नात्वा पूजां पुनः कृत्वा
नानापुष्पाक्षतैरपि ९१ ॥ नानाधूपार्घनैवेद्यैरनिषेकोयथानवेत्तु
सर्वं नावेन तं पूज्य तोषयेच्छंकरं मुदा ॥ ९२ ॥ नानाविधानि दानानि भो
ज्यं च विविधं तदा ॥ ब्राह्मणानां यतीनां च कर्तव्यं प्रहरसंख्यया ॥ ९३ ॥
शंकराय नमस्कृत्य स्तुतिं नानाविधां तदा ॥ पुष्पांजलिं तदा तत्र मंत्रैरे
तैः सुरोत्तम ॥ ९४ ॥ दद्याच्च दाहि नार्घ्याय शिवाय परमात्मने ॥ नावक ३०४
स्तकृता प्राणं त्वयि स्थितो हं सदामृड ॥ ९५ ॥ कृपानिधि इति ज्ञात्वा यथा

योग्यं तथा कुरु ॥ अज्ञानाद्यदि वा ज्ञानाज्जपः पूजादिकं मया ॥ ९६ ॥ कृयां
नि धर्मनिज्ञाता ॥ न्तत ना प्रयमीदमे अनेनैवोपवासेन यज्जातं फलमेव
च ९७ ॥ तेनैव प्रीयतां देव शंकरः सुखदायकः ॥ अनेनैव च पुष्पाणां मंज
लिना प्रतो मम ९८ ॥ न्यूनं संपूर्णतां यातु त्वत्प्रसादेन चैव महेश्वर ॥ पुष्पांजलि
समर्प्यैवं तिलकाशिषमेव च ९९ ॥ गृहीत्वा या ब्राह्मणेभ्यः स्वस्त्ययनं तातं शं
कराय च ॥ विसर्जयेच्छिवं पश्चात्पुनरागमनाय च ॥ १०० ॥ मम कुले सदा
देवनजनंत्स्तु सर्वदा ॥ मानसान्मम देवेश दूरे नैव कदाचन ॥ १०१ ॥ अ
हर्निशं क्षणं वापि विना च स्मरणं तव ॥ स्वसनेन न वै देव सदास्तु हृद
येमम ॥ १०२ ॥ इत्येवं च नमस्कृत्य विसृज्य शंकरं मुदा ॥ जलं नोज्यं तदा कु

शिव० ३०५ त्वासर्वपापक्षयोभवेत् ॥१०३॥ एवंकृतंव्रतंयेननतस्मात् हरोहरोनहि ॥
फलंवक्तुंनशक्येतंनादेयंविद्यतेमम ॥१०४॥ अनेनयासतयाचैदेकृतंव्रत
मनुत्तमं ॥ तस्यैवैमुक्तीबीजंचजातेनात्रविचारणा ॥१०५॥ व्रतमेतत्प्रति
मासंकर्तव्यंऋषिसत्तमा ॥ उद्यानेपेविधिंपश्चात्कृत्वासांगफलंभवे
त् ॥१०६॥ व्रतस्यकरणात्सततंशंकरः सर्वदुःखहा ॥ भुक्तिंदत्वाचमुक्तिं
हिददातेनात्रसंशयः ॥१०७॥ इतिशिववचनं निशम्यविष्णुर्हितत्त
रमद्भुतमागगामधाम ॥ तदनुव्रतमनुत्तमंचविष्णुर्व्यचरतसर्व
हितेप्सुरेनदेव ॥१०८॥ कदाचिन्नारदायैवकथयामासवैहरिः ॥ इ
तिव्रतफलंश्रुत्वादेवाविष्णुमुखात्सदा ॥१०९॥ आनंदंपरमंप्रा ३०५

ऋषय ऊ

प्यसुखंसंधामयमुत्तदा ॥ ॥इतिश्री शिवपुराणेशिवरात्रिमहिमानिरू
पणं नामद्विसप्ततितमोध्यायः ॥ उद्यापनविधिंब्रूहिशिवरात्रिव्रतस्यच
यत्कृत्वाशंकरःसाक्षात्प्रसन्नोभवतिध्रुवं ॥१॥ इतितेषांवचःश्रुत्वासू
तोवचनमाददे ॥ सूतउवाच ॥ श्रृणुतांऋषयःश्रेष्ठाविधिंवक्ष्येयथाश्रु
तं ॥२॥ शिवरात्रिदिनेप्राप्तेनित्यंसंपाद्यवैतदा ॥ शिवालयंततोगत्वा
पूजांकृत्वायथाविधि ॥३॥ गृहीत्वानियमंसोवैव्रतस्यविधिवन्नरः
रात्रौजागरणंकृत्वापूजांयामचतुष्टये ॥४॥ लिंगेचपार्थिवेवापिकृ
त्वाचविधिपूर्वकं ॥ प्रातःकालेसमुत्थायसंकल्प्यशिवसंनिधौ ॥५॥
कुर्यात्तत्रवप्रसादाद्व्रतकरिष्येव्रतमुत्तमं ॥ प्रतिमासंचकर्तव्यंमया

शिव० ३०६ देवत्वदाज्ञया ॥ ६ ॥ निर्विघ्नेनव्रतंह्येतद्भूयतांकृपयानघ ॥ इतिनियमंशिव
स्याग्रेकृत्वाथोह्याह्निकंचरेत् ॥ ७ ॥ विप्राञ्छिवंततोगृह्यनियमंपरिसमा ॥
प्य च ॥ पश्चाच्चतुर्दशींप्राप्यकृष्णपक्षसमुद्भवां ॥ ८ ॥ प्रातःकालेसमुत्था
य तीर्थादौवागृहेपुनः ॥ स्नानादिसर्वंनिःशेषंसमाप्यनियमंचरेत् ॥ ९ ॥
शिवस्यसंनिधिंकृत्वापूजांकृत्वायथाविधिः ॥ अद्यव्रतंमयादेवकर्तव्यं
चत्वदाज्ञया ॥ १० ॥ निराहारतयादेवनिर्जलंविधिवत्प्रभो ॥ कर्तुमिच्छा
मिवदधैर्यंरक्षममप्रभो ॥ ११ ॥ नमस्कृत्यतदाशंभुंकामक्रोधविवर्जि
तः ॥ दिनेदीप्त्वातथारात्रौपूजांयामसमुद्भवां(?) ॥ १२ ॥ कृत्वाजागरणंतत्रप्रा
तःकालावधिस्वयं ॥ जपमंत्रवरैश्चैवगीतनृत्यैस्तथापुनः ॥ १३ ॥ कृत्वा ३०६

पुनस्तदास्नानंपूजांचैवशिवस्यच ॥ विधायब्राह्मणोभोज्यंचभोजयेत्स्वा
मिनंतदा ॥ १४ ॥ अशक्तोचेत्तदाभोज्यंस्वयंभोज्यंततःपरं ॥ तदाशिर्प(?)
त्वागृहेनानाकार्यंसमाचरेत् ॥ १५ ॥ एवंचप्रतिमासंवैकृत्वाव्रतम
नुत्तमं ॥ यावत्त्वशिवरात्रिर्वैपुनरायातिसत्तमाः ॥ १६ ॥ तस्मिन्दिनेस्व
यंकार्यं उद्यापनविधिंचरेत् ॥ ब्राह्मणांश्चतदाहृष्टाञ्छाश्चा(?)
दिपरिशोध्यच ॥ १७ ॥ कर्तव्यंयच्चतत्रैवसर्वंयाकारयेद्ध्रुवं ॥ तदहं
कथयाम्यद्यविधानंविधिपूर्वकं ॥ १८ ॥ उद्यापनदिनेतेनकर्तव्यंश्र
यतात्मना(?) ॥ प्रातर्नित्यंचसंपाद्यमंडलंतत्रकारयेत् ॥ १९ ॥ गौरीति
लकनाम्नावैप्रसिद्धंभुवनत्रये ॥ कर्णास्तत्रप्रकर्त्तव्याप्राजापत्यवि(?)

संज्ञया ।२०। सवस्त्राः सफलास्तत्र दक्षिणासहिताः शुभाः ॥ मंडलस्य च
पार्श्वे वै मोचनीयाः प्रयत्नतः ।२१। मध्ये चैकं घटं संस्थाप्य तत्रोमासहितः
शिवः । दीपश्च दक्षिणे भागे कृत्वा रात्रौ प्रपूजयेत् ॥२२॥ जागरं च ततः कृ
त्वा पूजां याम उद्भवां नरः । रात्रिमाकामयेत्तत्र नृत्यगीतादिना व्रती ॥२३॥
संपूज्य विधिना देवं ॥ वेदोक्तविधिना देवं संतोष्य प्रातरेव च पुनः पू
जां ततः कृत्वा ब्राह्मणान्भोजयेत् ध्रुवं ॥२४॥ दानानि च विचित्राणि कुर्यात्त
शिवाज्ञया ॥ यथाशक्ति विधानेन हि प्राजापत्यविधिं चरेत् ॥२५॥ ब्राह्मणा
न्भोजयित्वा तु शिवाय फलमर्पयेत् देवदेव महादेव शंभो शंकर चेश्व
रः ।२६। व्रतेनानेन देवेश कृपां कुरु ममोपरि । मद्भक्त्यानुसारेण व्रत

मेन कृतं शिव ॥२७॥ अज्ञानाद्यदि वा ज्ञानाज्जपपूजादिकं मया । कृतं तद
स्तु सफलं कृपया तव शंकर ॥२८॥ एवं पुष्पांजलिं दत्त्वा शिवाय परमात्मने
नमस्कारं ततः कृत्वा प्रार्थनां पुनरेव च ।२९। वरणीयस्त्वदीयो मे चिता हृदं
न कर्हिचित् । एवं व्रतं कृतं येन न्यूनं तस्य न किंचन ॥३०॥ मनेप्सितां च सिद्धि
वै लभते नात्र संशयः ॥ यथा तथा व्रतं ह्येतन्मुक्तिबीजं प्रशस्यते ॥३१॥ अ
ज्ञानाज्ज्ञानतो वापि व्रतेन तुष्यते शिवः ॥३२॥ ॥ इति श्री शिवपुराणे शि
वरात्रिविधिनिरूपणं नाम त्रिःसप्ततितमोध्यायः ॥ कृष्णपक्ष ॥
सूत ते वचनं श्रुत्वा ध्यानेदं परमं गताः ॥ प्रभावस्य व्रतस्यास्य श्रुतो विस्त
रात्पुनः ॥१॥ कथय त्वं महाबाहो केनेह फलमुत्तमं ॥ अज्ञानतश्च कृ

त्वादृशात्प्राप्तं किंचन वदाधुना ॥२॥ सूत उवाच ॥ श्रूयतां ऋषयः श्रेष्ठाः कथ
यामि पुरातन ॥ मितिहासं निषादस्य सर्वपापप्रणाशनं ॥३॥ पुरा कश्चिद्व
ने भिल्लो ह्यासीन्नाम्ना दुरुद्रुहः ॥ कुटुंबी बलवान् क्रूरः क्रूरकर्मपराय
णः ॥४॥ निरंतरं वने गत्वा मृगान् हन्यादनेकशः ॥ चौर्यं वा विविधं तत्र क
रोति स वनेचरः ॥५॥ बाल्यादारभ्यते नेह सुकृतं कृतवान किंचन ॥ महान्का
लो व्यतीयाय वने तस्य दुरात्मनः ॥६॥ कदाचिच्छिवरात्रिश्च ह्यासीत्तत्र सु
शोभना ॥ न दुरात्मा स जानाति महद्व्रतमनुत्तमं ॥७॥ तस्मिंश्चैव दिने नि
ध्वो ॥ मात्रा पित्रा स्त्रिया पुत्रैः प्रार्थितो क्षुधयार्दितो भक्ष्यं देहि व ३०८
नेचर ॥८॥ इति संप्रार्थितः सोऽपि धनुरादाय सत्वरं ॥ जगाम मृगहिंसा

र्थं बभ्राम सकलं वनं ॥९॥ दैवयोगात्तदा तेन न प्राप्तं किंचिदेव हि ॥ अस्तं प्रा
प्तस्तदा सूर्यः सोऽपि दुःखमुपागतः ॥१०॥ किं कर्तव्यं क्व गंतव्यं न प्राप्तं वर्त्तनं
मया ॥ बालाश्च ते गृहे ये वै पितरौ च किं नु भविष्यति ॥११॥ मदीयं च कलत्रं च त
स्या किं तु भविष्यति ॥ किंचिद्धृत्वा तु मया गंतव्यं नान्यथा व्रजे ॥१२॥ इ
ति विचार्य तत्रैव जलाशयसमीपगः ॥ जलावतरणं यत्र तत्र गत्वा स्वयं स्थि
तः ॥१३॥ अवश्यमत्र कश्चिद्धि जीवश्चैवागमिष्यति ॥ इति मत्वा तदा वृक्ष
मेकं बिल्वं विसंज्ञिकं ॥१४॥ समारुह्य स्थितस्तत्र जलमादाय वै तदा
रात्रौ तत्र तदा स्थित्वा दृष्टं बध्वा तु सत्वकं ॥१५॥ कदा यास्यति कश्चिद्वै क
दा हन्यामहं पुनः ॥ इति बुद्धिं समास्थाय स्थितो सो क्षुधयाकुलः ॥१६॥

शिव. ३०९ दिवसे चोपवासश्च नप्रामं देत्तने यदा ॥ प्रथमे चैव यामे च मृगी घैकास
मागता ॥ १७ ॥ तृषार्त्ता चकिता सा वै ॥ फल्फालं कुर्वती तदा ॥ तां दृष्ट्वा च तदा
तेन संदधे धनुषि शरः ॥ १८ ॥ तस्यैवं कुर्वतस्तत्र जलं बिल्वदलानि
च ॥ पतितानि ह्यधस्तत्र शिवलिंगमनुत्तबुधा ॥ १९ ॥ यामस्य प्रथमस्यैव
पूजाता शिवस्य च तन्महिम्ना वतस्यैव पातकं ज्वलितं तदा ॥ २० ॥ तत्र प्रसं
च तत्तु दृष्ट्वा सा हरणी भिया ॥ व्याकुला व्याधकं दृष्ट्वा हा बाणेन वधि
ष्यति ॥ २१ ॥ किं करोमि क्व गच्छामि उपायं रचयाम्यहं ॥ इति विचार्य सा त
त्र वचनं चेदमब्रवीत ॥ २२ ॥ मृगी ॥ उवाच ॥ किं कर्तुमिच्छसि व्याध श्रुत्वा व्या ३०९
धो ब्रवीदिदं ॥ व्याधो वाच ॥ कुटुंबं क्षुधितं मे च हत्वा त्वां तर्पयाम्यहं ॥ २३

दारुणं तद्वचः श्रुत्वा दुर्धरं नेव नेचरं ॥ तच्छ्रुत्वा सा मृगी दुष्टा धन्या हं व्या
ध सत्तम ॥ २४ ॥ मृग्युवाच ॥ मन्मांसात्तु सुखं स्याद्धि देहस्यानर्थकारिणः
उपकारकरस्यैवं च सुण्यं जायते त्विह ॥ २५ ॥ तत्तु एवं त्राक्षतेन ववकुं
वर्षशतैरपि ॥ असारस्य सरीरस्य सा फल्यं मे न विष्यति ॥ २६ ॥ परं तु शि
शावो मे गृह वर्त्तते ह्याश्रमे मम ॥ भगिनीं च समर्थैव स्वामिने विधिवत्त
दा ॥ २७ ॥ आयास्ये च पुनर्मांसार्थं निर्मसर्वं यास्तु ना ॥ इत्युक्तो पितदा
व्याधो न मेने वचनं ततः ॥ २८ ॥ व्याधो वाच ॥ संकटे समनुप्राप्ते सर्वे
मिथ्यापानि संशिनः ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा मृगयोर्वचनं पुनः ॥ २९ ॥ स
त्येन सर्वं यादेवाः सत्येनेव समुद्रकाः ॥ सत्येन जलधाराश्च सत्ये सर्वं

शिव॰ ३१० प्रतिष्ठितं ॥ ३० ॥ नमे मिथ्यावचस्त्वं च जानासि सर्वयाचर ॥ इत्युक्तोपि नमे
नेतद्वचनं पुनरब्रवीत् ॥ ३१ ॥ शृणु व्याध प्रवक्ष्यामि पापं मे शिरसि न वेत् ।
यद्यहं नागमे ह्यत्र एतेषां पातकं मम ॥ ३२ ॥ ब्राह्मणो वेदविक्रेता संध्याही
न स्त्रिकालकं ॥ स्त्रियश्च स्वामिनो ह्याज्ञां समुल्लंघ्य न केच्छयत ॥ ३३ ॥
कृतघ्ने चैव यत्पापं कर्थयां विमुखे हरेः द्रोहिणि चैव यत्पापं यत्पापं ।
धर्मलघने ॥ ३४ ॥ तेन पापेन लिप्यामि यद्यहं नागमे पुनः ॥ इत्यादि
निघ्नेकानि कृत्वा मृगी स्थिता तदा ॥ ३५ ॥ व्याधोपि च स्वयं तत्र गच्छ
शीघ्रं वचो ब्रवीत् ॥ मृगी कृष्णाजलं पीत्वा गता स्वाश्रमंडलं ॥ ३६ ॥ ताव ३१०
च्च प्रथमो यामो गतो निद्रां विनाशुनाः ॥ तदीया न्नेगिनी या वै मृगी च

परिज्ञापिता ॥ ३७ ॥ तस्या मार्गं विचिन्वंति ह्याजगाम ललार्थिनी ॥ तां
दृष्ट्वा स्वयं निस्त्राकृष्टा वाणस्य कर्षणं ॥ ३८ ॥ पूर्ववज्जलपत्राणि पतितानि शि ति
वोपरि ॥ यामस्य द्वितीयस्यैव ह्यजायत महात्मन ॥ ३९ ॥ सा मृग्यपि च तं
दृष्ट्वा किं करोषि वनेचर ॥ पूर्ववत्कथितं तेन श्रुत्वा हर्षसमन्विता ॥ ४० ॥
धन्याहं श्रूयतां श्वेतसफलं देहधारणं ॥ अनित्येन शरीरेण ह्युपका
रोन विष्यति ॥ ४१ ॥ परं तु मम वालाश्च गृहे तिष्ठंति सर्पार्भकाः ॥ नेत्रे ध्ये
तान्मम पर्येवह्यागमिष्याम्यहं धुवं ॥ ४२ ॥ तेनोक्तं च न मन्येहं हन्यामि
ति न संशयः ॥ शृणु व्याध प्रवक्ष्यामि यद्यहं नागमे पुनः ॥ ४३ ॥ एतेषां पा
तकं मे ह्यनवत्ति ति न संशयः ॥ वाचा विचलिता यस्य सुकृतं तेन हारितं
ये

४४॥ मेदिनी सत्यपात्रेण रक्षिता तिष्ठति ध्रुवं। परिणीतां स्त्रियं हित्वा।
घन्यां गच्छति यः पुमान॥४५॥ तस्योपरि शिरसि मे घृयं घहं नागमे पुनः
वदधर्मान्समुद्दिश्य कस्यचित्तेन यद्याव्रजेत॥४६॥ विश्वासं नक्तिसमायुक्तो
शिवाने दत्तं करोति यः। पित्रोः क्षयाह मासाद्य श्रून्ये चैवाक्रमदिहं॥४७
दत्वा च परितापं हि करोति वचनं पुनः। तेन पापेन लिप्याणि यद्यहं नाग
मे पुनः॥४८॥ इत्युक्त्वा तदा व्याधः गच्छत्वं पुनरागमे॥ सा मृगी च जलं
पीत्वा दृष्टा सा च स्वमाश्रमं॥४९॥ जगाम च तावन्मृगः कृष्णमृग्यो विंतय
न्गतः। तावच्च क्षितीयो यामो गतो निद्रां विनाश्रुतिः॥५०॥ मृगोपि ३११
च मृगी पश्यन् जलमार्गे समागतः। पुष्टं मृगं च तं दृष्ट्वा हृष्टो व्याधो

रक्तदा॥५१॥ वक्रमांसे च विविधे तत्तमिः स्वादनपापिनी॥ मत्वा च बाण
मारूप्य पन्न कृतवान् यदा॥५२॥ तदा च जलमुक्तानि पत्राणि चाशि
वोपरि॥ तेनेव तत्तीया स्पैवयामस्य कृपि सत्रमाः॥५३॥ पूजाजाता शि
वस्यैव रूपालुत्वं च पश्यत॥ तदीयं चैव तं शब्दं किंकरोषि मृगोब्रवीत्
५४॥ ऊर्ध्वं दत्वार्थे तत्रहं त्वां व्याधोपि वचनं पुनः॥ तच्छ्रुत्वा हरिणः सोपि हृ
ष्टो वचनमाददे॥५५॥ धन्योहं पुष्टिवान्दायेन त्वं हि तेनवाद्दत्तां॥ यस्यांग
नोपकारार्थं गतेवे परमार्थतः॥५६॥ तस्य सर्वं च धर्मार्थं वनात्र कार्यावि
चारणा॥ यो वै सामर्थ्ययुक्तो हि नोपकारं करोति मः॥५७॥ तस्य सामर्थ्यं
नवेद्दार्थं नात्र कार्या विचारणा॥ सम्यग्ज्ञातं शरीरेण त्वमिवर्धनवि

शि० ३१२

ष्यति ॥ ५८ ॥ परं तु बालकांश्चाहं समर्प्य जननी पुनः ॥ आश्वास्याथ च तान्स
र्वान्नागमिष्याम्यहं ध्रुवं ॥ ५९ ॥ इत्युक्तो वै पुनस्तत्र व्याधो वचनमब्रवीत् ॥
ये ये समागता ह्यत्र ते ते सर्वे त्वयाऽयया ॥ ६० ॥ कथयित्वा तु गतास्ते वै नायातास्
ह्यापि वंचितः त्वं वापि संकटे कृत्वा व्यलीकं च गमिष्यसि ॥ ६१ ॥ ममैव
जीवनं चाद्य न विद्यति कथं मृग ॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा मृगो वाक्यमुपाद
द ॥ ६२ ॥ शृणु व्याध प्रवक्ष्यामि नानृतं विद्यते मयि ॥ सत्येन सर्वं ब्रह्मांडं
तिष्ठति सचराचरं ॥ ६३ ॥ यस्य वाणि व्यलीका हि तस्य पुण्यं च क्षितं क्षणा
त् ॥ तथापि मन्यते नैव प्रतिज्ञा मम निश्चयं ॥ ६४ ॥ संध्यायां मैथुनेनैव
शिवरात्रिभोजनेन कृत ॥ कूटसाक्ष्यान्महाहारे सेध्याहीने द्विजे यथा ॥ ३१२

६५ ॥ शिवहीनं मुखं यस्य नोपकारः स्मृतोऽपि सन् ॥ दिवा मैथुनकारि
च तस्यैव पातकं च यत् ॥ ६६ ॥ पर्वणि श्रीफलादौ व्रतस्यैव दिने न या ॥
अन्नस्य कारणे यच्च तन्मा पेत्शिरसि मम ॥ ६७ ॥ यद्यहं नागमे ह्यत्रं वंच
यित्वा त्वां पुनः ॥ इति वचस्तदा श्रुत्वा गच्छ शीघ्रं समागम ॥ ६८ ॥ व्या
धेनैव तु मुक्तस्तु जलं पीत्वा गतो मृगः ॥ ते सर्वे मिलितास्तत्र ह्याश्रमे
रूपितस्त्वमाः ॥ ६९ ॥ वृत्तांते वने सर्वं श्रुतं चैव परस्परं ॥ गंतव्यं निश्चये
नैव सत्यपाशेन यंत्रिता ॥ ७० ॥ आश्वास्य बालकांस्तत्र गंतुमुत्कंठि
तास्तदा ॥ मृगी ज्येष्ठा च याता तत्र स्वामिने वाक्यमब्रवीत् ॥ ७१ ॥ अनाथा
बालका ह्यत्र कथं स्थास्यंति वै मृग ॥ प्रथमं च मया तत्र प्रतिज्ञा च मया
कृता ॥ ७२ ॥

शि॰व्र॰ तस्मात्त्वया न गंतव्यं न वक्तव्यं स्थियतां त्विह ॥ इति वचस्तदा श्रुत्वा लोकनिष्ठा वा
३१२ क्यमब्रवीत् ॥७३॥ अहं च सेवकी वां चगच्छामि स्थियतां त्वया ॥ मृगोपि वचनं
श्रुत्वा गम्यतेव मया पुनः ॥७४॥ इति श्रुत्वा च वत्सस्य वैधव्यजीविते हि धिक्
बालानाथ्वा स्पतांस्तत्र समर्थं मह वासिनः ॥७५॥ गतास्ते सर्व एवात्र यत्रास्ते व्या श्री ४
धसत्तमः ॥ प्रतिज्ञां कीयमाणाश्च मार्गं चैव निरीक्षयन् ॥७६॥ तावज्जनाश्च
ते सर्वे सत्यपाश सुयंत्रिताः ॥ तान्दृष्ट्वा हर्षितो व्याधः धनुषि बाणमादधे
७७॥ ते बालाश्चापि ते सर्वे पित्रोरनुसमागताः ॥ एतेषां या गतिः स्यात् सैवा
स्माकं सा न वे स्तदा ॥७८॥ पुनश्च जल्पयन्नाणि पतिता निश्रिता वा परी ॥ ते ३१२
न जाता चतुर्थस्य हृज्ञाया मनस्य वै श्रुता ॥७९॥ नस्य पापं तदा सर्वं नस्म

सद्वनवस्कृणात् ॥ मृगी मृगी मृगश्चैव वत्सौ प्रंच व्याधसत्तम ॥८०॥ अस्मा
कं सार्थकं देहं कुरु त्वं व्याधसत्तम ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा व्याधो विस्मय
मागतः ॥८१॥ शिवपूजाप्रभावेन ज्ञानं तस्य समागतं ॥ धन्या एते मृगाश्चै
व ज्ञानहीनाः सुसम्मताः ॥८२॥ स्वीयेनैव शरीरेण परोपकारणे रताः ॥ मा
नुष्यं जन्म संप्राप्य साधितं किं मयाधुना ॥८३॥ परकायं च संपीड्य शरी
रं पोषितं मया ॥ कुटुंबं पोषितं मेघ दूर्वं च बहु पीडितं ॥८४॥ कृत्वा च पो
षितं सर्वं हा गतिर्मे न विद्यते ॥ कां च गतिं गमिष्यामि पातकं कृतः ज
कृतं ॥८५॥ इदानीं चेन याम्यह धिकारं जीवने मम ॥ इति ज्ञानं समापन्नो
बाणं संवरयं स्तदा ॥८६॥ गम्यतां च मृगश्रेष्ठाः धन्यास्थ इति चाब्रवी

शिव०
३२८

इत्युक्ते च तदा तेन प्रसन्नः शंकरस्तदा ॥ ८७ ॥ पूजितश्च ममत्वं हि दर्शि
यामास सत्पतेः ॥ पंचवक्त्रादिकं यच्च दशबाहूसमन्वितं ॥ ८८ ॥ मुनिभि
र्ध्यायते यच्च तद्रूपं रूपयातदा ॥ दर्शयित्वा वरं ब्रूहि जसन्तोस्मि व्रतेन
च ॥ ८९ ॥ व्याधोपि शिवरूपं च जीवन्मुक्तोनवेक्षणात् ॥ पपात शिवपा
दाग्रे सर्वं ज्ञातं मयाधुना ॥ ९० ॥ शिवोपि च गुरुं नाम स्थापयित्वा वरं ह्य
दात् ॥ श्रृणु व्याध इदानीं त्वं भुक्तिमुक्तिमनेप्सितां ॥ ९१ ॥ राजधानीं च मं
नुष्य वंश वृद्धिस्तदाष्टुना ॥ हनपायिनी नवेन्द्रित्वं श्लाघिनी देवतैरपि
॥ ९२ ॥ गृहे रामस्तव व्याधस्समायास्यत्स संशयं ॥ तत्स्पृजांतनक्तींचरू
त्वाधास्यस्य संशयः ॥ ९३ ॥ मुक्तिं सर्वजनैः स नोईर्लब्धं तां मुनीसत्तमैः ३२८

मम प्रजारतास्ते च वंशजाः स्युर्बलवत्तराः ॥ ९४ ॥ एतस्मिन्नंतरे तैस्तु शिव
स्य दर्शनेकृते ॥ सर्वज्ञास्ते तदा मुक्तिं मृगयोनेः अपेदिरे ॥ ९५ ॥ विमाने
च समारुह्य दिव्य देहाः गतस्तदा ॥ शिवदर्शनमात्रेण शापान्मुक्तादि
वंगता ॥ ९६ ॥ व्याधेश्वरः शिवोजातः पर्वते ह्यर्बुदाचले ॥ व्याधोपि तद्दिना
न्नूनं भुक्तिभुरसुभेसमः ॥ ९७ ॥ भुक्त्वा राम क्षपां प्राप्य शिवसायुज्यमा
प्नुयात् ॥ अज्ञातांचव्रतं ह्येनत् कृतं सायुज्य नागनृत ॥ ९८ ॥ किं पुन
र्भक्तिसंपन्नाः यांति तन्मयतां ध्रुवं ॥ विचार्य सर्व शास्त्राणि धर्मांश्चैवा
प्यनेकशः ॥ ९९ ॥ व्रतानि विविधान्यत्र तीर्थानि विविधान्यथ ॥ दानानि
च विविधानि चित्राणि ॥ विविधानि फलानि च ॥ १०० ॥ नैतेने समतां यांति शिव

रात्रिव्रतेनच ॥ तस्मात्तुनतरं स्वेन कर्त्तव्यं हितमिच्छता ॥ १०१ ॥ एतत्ते
वै समाख्यातं पुनश्च कथयाम्यहं ॥ इतिहासं ऋषिश्रेष्ठा व्रतं पापहरं परं
१०२ ॥ ॥ इति श्रीशिवपुराणे शिवरात्रिव्रतनिरूपणो नाम चतुःसप्तति
तमोऽध्यायः ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अवंतिनगरे रम्ये दीक्षितो ऋषिवत्संज्ञः ।
सत्कुलीनः सदाचारः श्रुतकर्मपरायणः ॥ १ ॥ वेदे चैव शास्त्रेषु परिस्नातो
विचक्षणः । तस्य नार्या कुलीनासीत्पतिधर्मपरायणा ॥ २ ॥ कृत्वा च याज्ञया
मास नक्रियावसमन्वितः ॥ राज्ञो मान्य वती व्यासीत्प्राप्यते धनमुत्त
मं ॥ ३ ॥ तस्य पुत्र द्वयं ह्यासीत्सुनिधिर्वेदनिधिस्तथा ॥ ज्येष्ठश्चैव सुनिधि
र्योपितृधर्मपरायणः ॥ ४ ॥ वेदनिधिश्च यः प्रोक्तो वेदशास्त्रविशार

दः ॥ दुर्व्यसनेन च तस्यासीन्नत्र क्वाक्रीडनादिने । ये यं खादं च तत्रैव कर्तिति
सनिरंतरं ॥ पित्राज्ञानं निषिद्धोपि निवृत्तो न तदा तु सः ॥ ६ ॥ माता चापित
यान्नावाच निर्जितो पुनः पुनः । न त्यक्तं व्यसनं तेन पापिष्ठेन दुरात्मना ॥ ७ ॥
कदाचिद्दीक्षितायैव दत्तं राज्ञा स्वलंकृतं ॥ अंगुलिरक्षणं श्रेष्ठं प्रसन्नेन त
दा स्वयं । न दिजेन च गृहागतस्त्रियै दत्तं सुगोपितं स्त्रिया मुक्तं गृहे चैव वै
न दृष्टं दुरात्मना ॥ ८ ॥ रुत्वा वानो च तत्रैव नर्त्तकौ विनिवेदितं ।
कदाचिन्नर्तकी सा च राज्ञे नर्त्तं स्वर्यं दर्शयत् ॥ ९ ॥ तस्मिंश्च समये राजा दृष्ट
च नृपणं शुभं ॥ राज्ञा तस्यैव तदा हृष्टं कुतो लब्धं
त्वया शुभं ॥ १ ॥ तया व्रतारितः सोऽपि न स्वया मासनां पुनः ॥ अस्या गृहे न

यापस्य यथार्थं कथितं तया ॥१२॥ वलयं च ततो गृह्य प्रातर्विप्रं समकथय
त् ॥ समाहूयाब्रवीत्तां वै वलयं नीयतां पुन ॥१३॥ कार्यं च वर्त्तते किंचित्पुन
र्न्नीयतां त्वया । इत्युक्तश्च द्विजश्चैव गृहमागत्य तां पुनः ॥१४॥ उवाच रे
प्रिये दत्तं मया तन्निपतां त्वया । नयेति सा वचः श्रुत्वा गता नानुक्तवती यतः
१५। सापि गवेश्यामास न लब्धं वलयं तदा ॥ स्वामिने कथयामास लभ्यते
न मया प्रभो ॥१६॥ श्रुत्वा दुःखसमापन्नो राज्ञोग्रे तन्निवेदितं । न लब्धं तु मया
राजन् किं करोमि कुतो गतं ॥१७॥ तच्छ्रुत्वा च तदा राज्ञा सर्वं च विनिवेदितं
दुःखितो ब्राह्मणः श्रुत्वा गृहागत्य स्त्रियं तदा ॥१८॥ तया प्रयोजनं नैव ह्य
स्माकं कुलदूषणः । निष्कासितश्च पुत्रो वै नाम्ना वेदनिधिश्च यः ॥१९॥

गतो बहिस्तथा सोपि कुत्र चिद्दिनमावहत् ॥ क्षुधितो तृषितश्चैव नन्तका
पि तिरस्कृतः ॥२०॥ रात्रिर्जाता यदा तत्र क्षुधितो तृषितस्तदा । तद्दिने शिवरा
त्रिश्च लोकानां पापविनाशिनी ॥२१॥ कश्चिद्दासो बहुविधां पूजामादाय स
त्वरं नैवेद्यं विविधं गृह्य गतवान् शिवमंदिरं ॥२२॥ तं दृष्ट्वा च तदा दुष्टः भ
क्षयिष्याम्यहं पुनः ॥ इति विचार्य दुष्टोपि जगाम अनुपदं तदा ॥२३॥ शिवस्य
मंदिरं गत्वा पूजां लोकजनैः सह । ददर्श क्षुधयाविष्टः अन्नं भक्ष्यपराय
णः ॥२४॥ कदैते तु गमिष्यंति कदान्नं भक्षयाम्यहं ॥ यथा तथा समाचान्नं
गृहीतव्यं मयाधुना ॥२५॥ इति बुध्वा तदा तेन जागरंतं न परायणः । तेपि
लोकास्तदा तत्र पूजां याम समुद्भवां ॥२६॥ कृत्वा नृत्यं च गीतं च यामे च

शि० ३१७ निद्रिता। केचिन्नतागृहे तत्र सुप्ताः केचन मंदिरे ॥२७॥ निद्रितांश्च तथा दृ
ष्ट्वा विप्रो वेदनिधिस्तदा। अन्नं निवेदितं तत्र पक्वान्नं विविधं तथा ॥२८॥
जिघृक्षुस्तदा तत्र समीपं तु शिवस्य च। शनैः शनैः समागच्छदि
च्छायो दीपकस्तदा ॥२९॥ सम्यगन्नं न दृष्टेपि तद्दीपच्छाया शिवोपरि। ते
नैव वस्त्रखंडं हि शिववेष्टनजं तदा ॥३०॥ दीपश्च रोचितस्तत्र घृतार्थेन प
रार्थतः। अंधकारं शिवे यो वै दूरीभूतस्तदाशु मा ॥३१॥ संदीप दीपकस्त
त्प्रयत्नं दृष्टं सुसुंदरं। सर्वं नैवं गृहीत्वा च शनैः शने रूपारमत ॥३२॥
शयानेषु पदस्पृष्टः विकृता घुत्थितास्तदा। कोयं कोयं क्रवं तश्च चौ
रोयमिति चापरे ॥३३॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा भीतो विप्रः पलायितः। ३१७

तेपि पश्चाद्रुतास्तत्र। राजश्च सेवकास्तदा ॥३४॥ पलायन्न तदा तं च बाणा
न्स्त्रमाक्षिपन् तदा। बाणास्तं च तदा लग्नास्तस्मात्सोपि पपात ह ॥३५॥ प
तितश्च मृतः सो वै श्रूयतां ऋषिसत्तमाः। अज्ञानतोपि व्रतं जागरो जाग
रणं तथा ॥३६॥ कृपालुत्वाच्छिवस्यैव सर्वं जातं सुशोभनं। तस्मिंश्च समये
प्राप्ताः हृतीः वैवस्वतस्य ह ॥३७॥ शंकरस्य गणास्तत्र ह्याजग्मुः बलव
त्तराः। तनयोर्वा तदा वादः समजायत वै तदा ॥३८॥ गणाः शिवस्य ये तत्र
वचनं चेदमब्रुवन्। कथं समागताः दूर्वंदेऊन घाट्टिता इति ॥३९॥ ते चो
चुर्नमवद्धाः कः सूर्ये कि च समागताः यमगणा अद्युना ॥ जन्मप्रभृ
ति पापं च न पुण्यं स्याणुमात्रकं ॥४०॥ पापे बहुतर ह्यासीदस्तादनव

कृणात् ॥ शिवस्यव्रते नैवदीपच्छायानिवारणात् ॥ ४१ ॥ अद्यापिपात
केति एतत्गतं सर्वं दुरासदं ॥ इत्येवं विवदं तस्य धर्मराजे गतास्तदा ॥
४२ ॥ धर्मेणोक्तं च सत्यं वै पापं च नस्मृतं गतं । नमस्कारं त्वा कृत्वा कलिं
गाधिपतिं तदा ॥ ४३ ॥ यातनां न चरासौ धम्रणस्य भागवानसि ॥ कलिंगा
धिपतिर्नत्वा शिवपूजापरायणा ॥ ४४ ॥ दीपपूजापरो नित्यं शिवरात्रि
व्रते रतः । स्वराज्ये शिवपूजां च दीपांश्चैव तदालये ॥ ४५ ॥ कारयित्वा त
दा मुक्तिं किं तत्र विस्मयः पुनः ॥ चौर्यार्थेन सुबुध्याहि दीपं तु कृतवा
न्मिमः ॥ ४५ ॥ ज्ञात्वा दीपं च ये कुर्युः तेलनं ते सुते पदं । एतस्मात्कारणा
त्सर्वेषां व्रतं ह्येतादृशं नहि ॥ ४६ ॥ शिवात्परोदयालुर्नपावनो न परं स्म

तः ॥ एतद्धर्मसमाख्यातं यत्पृष्टोहं ऋषीश्वराः ॥ ४७ ॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापे
भ्यो मुच्यते मानवः क्षणात् ॥ अतः परं तु नास्त्येव मुक्तिस्वादनपायिनी ॥
४८ ॥ शिव एव परो देवः शिव एव परं पदं । शिव एव परा मुक्तिः नातः परं त
रं व्रतं ॥ ४९ ॥ ॥ इति श्रीशिवपुराणे मुक्तिनिरूपणो नाम पंचमप्रतिन
मोध्यायः ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ मुक्तिर्नाम त्वया प्रोक्ता तस्यां किं तु नवे
दितं ॥ अवस्था कीदृशी सूत न वेदितिवदस्व नः ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥ मुक्ति
चतुर्विधा प्रोक्ता श्रूयतां कथयामि वः । सारूप्या चैव सालोक्या सानि
ध्या च तथा पुनः ॥ २ ॥ सायुज्या च ऋषिश्रेष्ठाः व्रतेनानेन यान वेत्त ॥ किं च
क्षणं हितस्यैव श्रूयतां ऋषिसत्तमाः ॥ ३ ॥ यतः सर्वं सुमुद्घेतयेनैव

शिव० ३१९ पाल्यते हि ततः । यस्मिंश्च लीयते सर्वं येन सर्वमिदं ततं ॥ ४ ॥ तदेव शिवरू
पं प्रोच्यते च मुनीश्वराः । विष्णुना तच्च न ज्ञातं ब्रह्मणा न तथैव च ॥ ५ ॥
कुमारैर्नारदेनैव षण्मुखेन जनकेन च ॥ आसन्निष्येन चान्येन व्यासेनैवा
थवा पुनः ॥ ६ ॥ तत्स्वरूपं तदा वेदैः न ज्ञातं नेति नेति च ॥ सत्यज्ञानमनंत
स्व विज्ञानं स्वउदाहृतः ॥ ७ ॥ निर्गुणो निरुपाधिश्च निरंजनोऽव्ययस्तथा
न रक्तो न च पीतश्च न श्वेतो नील एव च ॥ ८ ॥ यतो वाचो निवर्तंते मन अप्राप्य
सा सह एव च । तदेव परमं प्रोक्तं ब्रह्मैव शिवसंज्ञितं ॥ ९ ॥ आकाशव्या
पकं यद्वत्तथा च व्यापकं त्विदं ॥ न स्थूलं न च सूक्ष्मं च द्वंद्वातीतं विम
त्सरं ॥ १० ॥ विकाररहितं तच्च द्वैहामि ह्यपरं तच्च ॥ तस्माच्छिवश्च न वेदस्व ३१९

शिव० ३२० ति विख्यातेः पचिप्रसत्तेन च । व्याप्तं च सकलं येन तेन सुप्रोहरिः स्वयं ॥ ५ ॥
नारायणोऽस्ति व्याख्यातं वदंति मुनयस्तथा ॥ नारायणो इति विख्यातो ब्रह्म
ति र्यपुरोऽजना ॥ ६ ॥ तन्नाभिकमले यो वै जातं स च पितामहः ॥ तेनैव तप
सा दृष्टः सोऽपि विष्णुः सनातनः ॥ ७ ॥ वैकुंठवासियः प्रोक्तो महाप्रलये
विलीयते । तत्र योर्वादनामनार्थं यद्रूपं दर्शितं बुधः ॥ ८ ॥ महादेवेति
विख्यातं । शिवाच्च निर्गुणादिह । तेन प्रोक्तं ह्यहं रुद्रो न विष्णानिकपो
लकः ॥ ९ ॥ रुद्रो नाम विख्यातो लोकानुग्रहकारकः ध्यानार्थं चैव सर्वे
षामरूपो रूपवान् हृतः ॥ १० ॥ स एव च शिवः साक्षात्तत्र कवासत्य ३२०
कारकः ॥ अन्येवये समुत्पन्ना यथानुक्रमतो लयं ॥ ११ ॥ यो तिनैव

शिवस्य तु जनार्दन ॥११॥ तस्माच्छिवं च तज्ज्ञेयं तत्सुखरूपं कृपासिन्धुमा
॥ इति दृष्टं न वाक्ति शिश्च तेदेव कथितं मया ॥१२॥ य श्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मु
च्यते नात्र संशयः ॥ ॥ इति श्रीशिवपुराणे मुक्तिनिरूपणो नाम षट्
त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ शिवः को वा हरिः को वा रुद्रः को वा
समाहितः ॥ ब्रह्मा को वा न वेद्यो वै कर्त्ता च जगतः स्मृतः ॥१॥ एते च मुनि
गुणाः को वा संशयं छेत्तुमर्हसि ॥ निर्गुणः को गुणी चैव सर्वं च कथ्य
तां त्वया ॥२॥ सूत उवाच ॥ यतः सर्वं समुत्पन्नं तत्परमात्मनः ॥ तदेव शि निर्गुणं
वसंज्ञं हि वेदवेदान्तिनो विदुः ॥३॥ तस्मात्प्रकृतिरुत्पन्ना पुरुषेण स
मन्विता ॥ ताभ्यां तपः कृतं तत्र मूलस्थिव स्थले बुधाः ॥४॥ पंचक्रोशी

तथा रुद्रे शिवे रुद्रो विलीयते ॥ सर्वे रुद्रं मीलित्वा नयंति च प्राकृताद्
मे ॥१३॥ रुद्रो इमान् मिलित्वा नयं ती कृतिशासनं ॥ सर्वे रुद्रजं ते से
व रुद्रकं विद्धि जेन्ना हि ॥१४॥ अन्यं न जंति ये निस्तं तस्मिंल्लीनतां गताः
ते नैव सहनं प्राप्ताः कालेन महता पुनः ॥१४॥ रुद्र न क्रा स्तुये के चित्र
स्तपो शिवतां गताः ॥ अन्यापेक्षा न तेषां हि श्रुतिरेषा सनातनी ॥१५
अज्ञानं विविधं ह्येतत्तु विज्ञानं विविधं न हि ॥ ब्रह्मादितृणपर्यंतं य
त्किंचिद्दृश्यते त्विह ॥१६॥ तत्सर्वं शिव एवास्ति नात्र कार्या विचारणा
स्रष्टः पूर्वं शिवः प्रोक्तः सृष्टेर्मध्ये शिवस्तथा ॥१७॥ सृष्टेरंते शिवः प्रो
क्तस्तेन प्रोक्तः सदाशिवः तस्माच्च निर्गुणः प्रोक्तः शिव एव कृपाब्धि

शिव॰ रः॥१८॥ येनैव विश्ववेदत्वात्मा सेन वेदसंज्ञिता॥ वाणी मंत्रात्मने के
३२१ वध्यानं च पूजनं बुधाः॥१९॥ ईशानः सर्वविद्यानां श्रुतिरेषा सनात
नी॥ स एव शंकरः साक्षात्सर्वानुग्रहकारकः॥२०॥ कर्त्ता पालयिता सा
क्षी संहर्त्ता स उदाहृतः॥ अन्येषां कालमाने च कालस्य कलना तथा
॥२१॥ न स्यमेन कालस्य कालस्य कलना नहि॥ माहाकालः स्वयं साक्षा
त्महाकाली समाश्रिता॥२२॥ यथा च ब्रह्मणो रुद्रे तथा काली प्रचक्ष
ते॥ सर्वं तां स्यां तथा व्याप्तं इच्छयोत्पत्ति लीनता॥२३॥ नो स्यात्कस्य क
श्चिद् न हर्त्ता किंचन प्रियाः॥ स्वयं च कारणं नैवै कार्यं नृत्ता कृता द ३२१
य॥२४॥ स्वयं च कारणं कार्यं स्वस्य नैव कदाचन॥ एको नेकतां या

तः अनेको एकतां व्रजेत्॥२५॥ एकबीजं बहूनत्वा पुनर्बीजं च प्रजा
यते॥ वस्तुत्वेव स्वयं बीजं शिवरूपी महेश्वरः॥२६॥ जानाति मानवा नै
वं नान्यः कश्चिद्रूपी श्वराः॥ इत्येवं वचनं श्रुत्वा पुनस्ते चुर्मुनीश्वराः॥
२७॥ ज्ञानस्य लक्षणं ब्रूहि यज्ज्ञात्वा शिवतां व्रजेत्॥ कथं शिवस्य सर्वं वै
सर्वं च शिव एव च॥२८॥ एतत्सर्वं त्वया सूत कथनीयं हितायवै॥ सूतो
वाच॥ श्रूयतां ऋषयः श्रेष्ठाः कथयामि यथाश्रुतं॥२९॥ ब्रह्मनारदकुमा
राणां व्यासस्य कपिलस्य च॥ एतेषां च समाजे वै निश्चित्य समुद्धृतं॥३०॥
इत्युक्त्वा कथयामास नमस्कृत्य स गुरुं तदा॥ सूतोवाच॥ इति ज्ञाने तदा
ज्ञेयं सर्वं शिवमयं जगत्॥३१॥ आब्रह्मस्तृणपर्यंतं यत्किंचिद्दृश्यते
ल

शिव·
३२२

जगत् तत्सर्वं शिव एवास्ति नात्र कार्या विचारणा ॥३२॥ यदि ज्ञानस्य
जायेत तदा वक्रीयते त्विदं ॥ सर्वं स एव जानाति तं न जानाति कश्चन ॥
३३॥ रविस्ता च स्वयं चैव प्रविष्टः दूरतः स्थितः ॥ यथा हि ज्योतिषश्चैव ज
लादौ प्रतिबिंबता ॥३४॥ वस्तुतो न प्रवेशो वै न थैव च स्वयं शिवः ॥ वस्तु
तस्तु स्वयं सर्वकर्मो हि नासने शुना ॥३५॥ अज्ञानं च मते नेदो नास्त्य
न्यस्य द्वयं पुनः ॥ दर्शनेषु च सर्वेषु मतिभेदः प्रदृश्यते ॥३६॥ परं वेदां
तिनो नित्यं सर्वं द्वैतप्रतिपादिनः ॥ सम्यां शास्त्र सजीवो वै अविद्यामोहि
तो वशः ॥३७॥ अहं मन्यं च जानाति तया मुक्तो न वेष्टितः ॥ सर्वव्याप्य ३२२
शिवः साक्षात् व्यापकः सर्वजंतुषु ॥३८॥ चेतनाचेतने सो वै सर्व

त्र शंकरः स्वयं ॥ उपायं यः करोत्स स्पर्शने सोऽलने ध्रुवं ॥३९॥ य
थाग्निर्व्यापकश्चैव काष्ठे काष्ठे च तिष्ठति ॥ यो वै मथनीतः काष्ठे सो वै
पश्यपत्य संशयं ॥४०॥ न कर्मादिसाधनानीह कतिकृपिसत्तमा ॥ सो वै प
रूपत्वव शोवेनात्र कार्या विचारणा ॥४१॥ शिवश्शिवः शिवश्चैव नान्य
दस्तीति किंचन ॥ नानाजातिस्वरूपो हि नासते शंकरः सदा ॥४२॥ य
था समुद्रो मन्थैव सुवर्णमिव वा पुनः ॥ उपाधितो हि नाना त्वं लनते च
तथैव सः ॥४३॥ कारणकार्ययोर्भेदो वस्तुतो न प्रवर्त्तते ॥ यथा बीज
प्ररोहश्च नानाविधिः प्रकाशते ॥४४॥ अगोचरं बीजमेव स्यान्नात्र का
र्या विचारणा ॥ ज्ञानी बीजं प्रपश्येत् तद्यज्ञानी विविधं जगत् ॥४५॥

शिव॰ ३२३ सर्वंशिवःशिवःसर्वंनान्यन्नेहास्तिकश्चनः।कथंचविविधंप्रोक्त
एकत्वेनकथंपुनः॥४६॥यथैकंचैवसूर्यस्यज्योतिर्नानाविधंपुमा
न्॥जलादौतुविशेषेणदृश्यतेचतथैवसः॥४७॥सर्वत्रव्यापकःसोवै
स्पर्शोतेनविबध्यते।तथैवव्यापकोदेवबध्यातिचपुनःक्वचित्॥४८॥
अहंकारतया जीवन्मुक्तःशंकरःस्वयं।यथैकंचसुवर्णंहिताम्रे
णमिलितंयदा॥४९॥अल्पमूल्यंव्रजत्येनतथाजीवोप्यहंपुनेःत
द्वेवसुवर्णंहिक्षारादिशोधितंयदा॥५०॥पूर्ववन्मूल्यतांयातित
याजीवस्यसंमतं।यदाचगुरुसंप्राप्यनक्तिनावसमन्वितं॥५१॥ ३२३
शिवबुध्याकरोतुस्वैःपूजनंस्मरणंस्तुतं।ध्यानंस्तवंचतबुध्याप

पादिहरतोगतं॥५२॥तदाज्ञानंचनश्येतशरीरंचास्थिरंबुधः।मत्वा
चनित्यस्वरूपंहिशिवमेवसनातनं॥५३॥अज्ञानाद्धरतोमूलान्नेज्ञावा
न्जायतेयदा।तदाहंकारनिर्मुक्तोयातिशंकरतांतुसः॥५४॥यथाद
र्शस्वरूपंचस्वीयंचैवप्रदृश्यते।तथासर्वत्रगंशंभुंपश्यतीतिसुनि
श्चितं॥५५॥जीवन्मुक्तःसएवासौदेहशीर्णेशिवेलयेत।श्रुतंलब्ध्वा
नकृष्येतलब्ध्वाऽश्रुतंनकुप्यति॥५६॥द्वंद्वदुःखसमस्त्वायंज्ञानवा
न्जायतेतदा।अथवाआत्मयोगेनतत्वानांचविवेकतः॥५७॥यथे
च्छाचारीसोवैस्यात्शरीरंमुक्तिरिछया।तदाशिवविलीयतमुक्तोवि
रहमेवच॥५८॥ज्ञात्मलेतदाध्यात्म्यंतस्यनक्तिंशिवस्यच।नक्ते

श्वश्रेम संश्रोक्तं श्रेमणः सुश्रवणं तथा ॥५९॥ श्रवणस्य सतां संगः संगस्य
सद्गुरुर्बुधाः ॥ सयस्तेच तया ज्ञानं मुक्तो भवति निश्चितं ॥६०॥ इति वेदज्ञा
नवान् सा वै शंभुमेव सदा भजेत् ॥ अनन्यया च भक्त्या वै शंभुं प्राप्नोस्य संज्ञा
यः ॥६१॥ भक्त्यंतरायमत्तश्च वै पुनर्बीजेन संयुतः ॥ उत्पद्यते च भक्त्या युक्तो
शंभुर्नैमेसु नः ॥६२॥ अन्ये च मुक्तिमायांति नात्र कार्या विचारणा ॥ अ
तोधिको न देवोस्ति यं प्राप्य न निवर्त्तते ॥६३॥ सहस्त्रजन्मपर्यंतं तपोदा
नव्रतादिकं ॥ कृतेन पूर्वं भवेच्च वै शिवे भक्तिः प्रजायते ॥६४॥ जातायां च
तथा भक्तो जीवन्मुक्तो भवेन्नृपः ॥ इति मे विविधं वाक्यं ऋषीणां च स
मागमे ॥६५॥ निश्चिस्य च पुनश्चैतं कुमारे नारदादिभिः ॥ व्यासाग्रेक

थितं तेस्तत्तमहर्षं व्यासेन पाठितं ॥६६॥ प्रथमं विष्णवे दत्तं शिवेन लिंग
संभवे ॥ विष्णुना वेधसे दत्तं ब्रह्मणा सनकादिषु ॥६७॥ ततस्तैर्नारदायैव
कथितं नारदेन च ॥ व्यासाय च कृपिश्रेष्ठाः तेन मह्यं कृपालुना ॥६८॥ मया
चैव भवच्छ्रद्धशनवद्गिर्लोकहेतवे ॥ रक्षापनीयं प्रयत्नेन नाशिव प्राप्तिकरं
परं ॥६९॥ इति विश्वसमाख्याते यस्मै सोहं ऋषीश्वराः ॥ एतच्छ्रुत्वा च ते सर्वे
आनंदं परमं गताः ॥७०॥ हर्षगद्गदया वाचा प्रणेमुस्तं पुनः पुनः ॥ अस्मा
कं चेतसो भ्रांतिर्गता युष्मत्प्रसादतः ॥७१॥ तच्छ्रुत्वा च पुनर्वाक्यमुवाच कृ
णिसत्तमान् ॥ व्यासशिष्यस्तदुक्तिहि कथयामास तांस्तदा ॥७२॥ न ना
स्तिकाय वक्तव्यं श्रद्धाहीनाय वा पुनः ॥ अनक्तायन वाच्यं हि न वा सु

श्चपवेश्मुना ॥७३॥ अष्टादशपुराणानि ॥ इतिहासंननेकशः ॥ वेदार्थश्चा
प्यनेकश्चविचार्यचपुनःपुनः ॥७४॥ सारमेतत्समुधृत्यव्यासेनपरिभा
षितं ॥ अतःकोनभक्तिमायातिनकस्यभक्तिवर्द्धनं ॥७५॥ एकवारंतथाकृ
त्वापापानिनस्मतांव्रजेत् ॥ पुनःश्रुतेशिवःसाक्षात्प्रपश्यतितंमुनी
श्वराः ॥७६॥ पुनःश्रुतेनवंसोवैपश्यतीतिसुनिश्चितं ॥ तस्मात्पुनःपु
नःश्राव्यंभुक्तिमुक्तिफलेप्सुभिः ॥७७॥ पंचावृत्तिःप्रकर्त्तव्याग्व्याससत्य
वचनंतिदं ॥ यमुद्दिश्यफलंश्रेष्टाःतत्तत्प्राप्नोत्यसंशयः ॥७८॥ नदु
र्लभंतुतस्यैवयेनेदंश्रुतमुत्तमं ॥ इत्युक्तास्तेऋषिश्रेष्टाःसुसुबुः
परयामुदा ॥७९॥ पंचकृत्वःस्तदाश्रुत्वालब्ध्वेचशिवदर्शनं ॥ पुरात ३२५

नाश्चराजानःश्रुत्वासिद्धिंपरांगताः ॥८०॥ इदानींश्रोष्यतेयेवैसोवै
सिद्धिंपरांव्रजेत् ॥ इतितस्यवचःश्रुत्वाहानंदंपरमंगताः ॥८१॥ तेचै
वपूजयामासुर्नानावस्त्रैःसुशोभनैः ॥ चंदनैश्चविचित्रैश्चनाना
लंकरणैस्तथा ॥८२॥ नमस्कारैस्तवैश्चैवस्वस्तिवाचनपूर्वकं ॥ आ
शीर्भिर्विविधाभिश्चवर्द्धयामासुरंजसा ॥८३॥ संतुष्टाश्चैवतेसर्वे
संतुष्टस्तत्रएवच ॥ परस्परंचसंतुष्टाःशिवभक्तिपरायणाः ॥८४॥ ए
तद्देवपरंमत्वानमंतिवनंतिच ॥ एवंयःशृणुयान्नित्यंसर्वान्का
मानवाप्नुयात् ॥८५॥ अंतेमुक्तिंपरांप्राप्य ॥ भुक्तिंवैप्राप्नुयात्पुनः ॥
निखिलायस्तुदद्यात्वैपुराणंशिवसंज्ञिके ॥८६॥ हेमवृषसमायु

त्कं चतुर्वेदेश्वसंमतं ॥ तस्य वासो न वेत्तिस्वं शिवलोके न संशयः
८७ ॥ स तु शिवसमाकारं लभते पापसंयुतः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन वी
यतां शैवकं द्विजा ॥ ८८ ॥ तत्रापि दक्षिणा देया सुवर्णानां चतुष्टं ॥ ए
वं ददाति यो नक्या शिवलोके महीयते ॥ ८९ ॥ तत्रस्थो नव्यवेत्ताऽपि
शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥ सत्यं सत्यं पुनः सत्यं ॥ नान्यथा मम भाषि
तं ॥ ९० ॥ इत्युक्त्वा विररामासौ सूतः पौराणिकोत्तमः ॥ ९१ ॥ ॥
॥ ॥ इति श्रीशिवपुराणे व्याससूतसंवादे ज्ञानप्रकरणनि
रूपणो नाम सप्ततितमोध्यायः ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ छ ॥ ॥

संवत १८६६ वर्षे शाके १७३१ प्रमाने पोस सुदि १४ वार शुकरे ॥
लिखितं अवदीच ज्ञातीय ॥ रावल० सुखरामेण लिखितं ॥ ॥ इ
ति श्रीशिवपुराण संपूर्णं ॥ ॥ स्वस्तिरस्तु सर्वेषां ॥ लिखकपा
ठकयोः ॥ ॥ शुभं भवतु ॥ ॥ यादृशं पुस्तकं दृष्ट्वा तादृशं लिखि
तं मया ॥ यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयते ॥ १ ॥ ॥

शि॰व॰
३२१

॥ इतिशिवपुराणंसमाप्तं ॥

॥

३२१